

OD IMIENIA
DO NAZWY MIEJSCOWEJ.
STUDIA ONOMASTYCZNO-KULTUROZNAWCZE

PRACE INSTYTUTU JĘZYKA POLSKIEGO PAN

172

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Urszula Bijak, Maciej Eder, Michał Rzepiela,
Anna Tyrpa, Piotr Żmigrodzki

Halszka Górny
Małgorzata Magda-Czekaj
Katarzyna Skowronek

OD IMIENIA DO NAZWY MIEJSCOWEJ.

STUDIA ONOMASTYCZNO-KULTUROZNAWCZE

Recenzentka
dr hab. Agnieszka Myszka, prof. UR

Redakcja i korekta
Marzanna Majewska

Weryfikacja tekstu angielskiego
Anna Pająk

Projekt okładki
Blanka Jędrzejczyk

Skład i łamanie
Agencja Wydawnicza PAJ-Press
www.pajpress.com.pl

Druk
Agencja Wydawnicza PAJ-Press

ISBN 978-83-68198-05-8

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2025

Wydawca
Instytut Języka Polskiego PAN
al. Mickiewicza 31
31-120 Kraków
www.ijppan.pl

Z wdzięcznością dla Pani Profesor Marii Malec,
której pionierskie badania onomastyczne nad nazwami w kulturze
i codzienny przykład twórczego zaangażowania w tę dyscyplinę wiedzy
stanowiły inspirację dla powstania tej książki.

Autorki

SPIS TREŚCI

WSTĘP	11
Część I	
PROBLEMY TEORETYCZNE I METODOLOGICZNE	17
Wprowadzenie	19
1. Imię a nazwa miejscowa. Relacje i związki	22
1.1. Imię i nazwa miejscowa jako istotne kategorie propraialne	22
1.2. Od imienia do nazwy miejscowej. Mechanizmy wewnątrzjęzykowe (strukturalne)	24
2. Człowiek, przestrzeń, geografia	27
2.1. Społeczne wytwarzanie przestrzeni. Koncepcje socjologiczno-historyczne	27
2.2. Tezy geografii historycznej, geografii ludności i geografii humanistycznej. Geografia „wyobrażona”	30
2.3. Geografia a płeć	33
2.4. Wieloetniczność w perspektywie historycznej	34
3. Człowiek, czas, historia	37
3.1. Chrześcijaństwo i jego rola w historii kultury polskiej	38
3.2. Społeczeństwo klasowe. Historia ludowa. Pamięć językowo-kulturowa	45
3.3. Rodzina w ujęciu historycznym	57
3.4. Antropologia historyczna, antropologia płci i historia kobiet	62
Część II	
IMIONA A NAZWY MIEJSCOWE – PERSPEKTYWA ONOMASTYCZNA I KULTUROZNAWCZA	67
Wprowadzenie	69
1. Obraz idei współzycia Słowian zachowany w ojkonimii Polski – na przykładzie nazw miejscowych motywowanych imionami dwuczłonowymi	70
2. Imiona złożone o pierwotnym znaczeniu związanym z życiem rodzinnym w polskiej antroponimii i toponimii	80

2.1. Imiona słowiańskie związane z semantyką rodzinną i ich dziedzictwo w polskiej antroponimii	80
2.2. Toponimy motywowane imionami złożonymi z członami z pola znaczeniowego 'rodzina'	85
3. Imiona słowiańskie z członami <i>lubo-</i>, <i>-lub</i>, <i>miło-</i>, <i>-mił</i> w toponimii Polski	93
4. Dziedzictwo chrześcijańskiej religii prawosławnej odzwierciedlone w nazwach własnych. Imiona a nazwy miejscowe	106
4.1. Imiona prawosławne	107
4.2. Imiona prawosławne jako podstawy nazw miejscowych w północno-wschodniej Polsce	113
5. Imiona pochodzenia germańskiego w ojkonimii Polski. Rekonesans	122
5.1. <i>Herman, Henryk, Konrad, Zygmunt</i> – imiona chrześcijańskie o rodowodzie germańskim	123
5.2. Wybrane imiona germańskie w strukturze polskich ojkonimów ..	125
6. Antropologia feministyczna i historia kobiet a onomastyka – miejsca wspólne (na przykładzie chrześcijańskich imion żeńskich obecnych w nazwach miejscowych)	134
6.1. Imię kobiece w nazwie miejscowej jako konstrukcja symboliczna ..	137
6.2. Imię kobiece w nazwie miejscowej jako zapis zmian ekonomiczno-społecznych	140

Część III

„PORTRETY” IMION ZACHOWANE

W NAZWACH MIEJSCOWYCH	145
------------------------------------	------------

Wprowadzenie	147
---------------------------	------------

1. Imię <i>Cz(ś)cibor</i> w polskiej ojkonimii	148
---	------------

1.1. Nazwa osobowa <i>Cz(ś)cibor</i> i jej warianty w funkcji imienia i w strukturach nazwiskowych	149
--	-----

1.2. Nazwy geograficzne od antroponimu <i>Cz(ś)cibor</i> i jego form pochodnych	152
---	-----

2. Imię <i>Stanisław</i> i jego derywaty w ojkonimii Polski w aspekcie historyczno-kulturowym	158
--	------------

2.1. Toponimy pochodzące od imienia <i>Stanisław</i> i jego żeńskiego odpowiednika	160
--	-----

2.2. Ojkonimy utworzone od form pochodnych imienia <i>Stanisław</i>	166
---	-----

3. Popularność imienia <i>Jan</i> a nazwy miejscowe	171
4. Imię teoforyczne <i>Józef</i> w strukturach toponimicznych Polski	180
5. Wschodniosłowiańskie imię <i>Chodor</i> i jego polski odpowiednik <i>Teodor</i> jako podstawy toponimów w Polsce	189
5.1. Wschodniosłowiańskie imię <i>Chodor</i> a zachodniosłowiańskie (polskie) imię <i>Teodor</i>	189
5.2. Imię <i>Teodor, Chodor</i> w nazwach miejscowych Polski	192
6. Imię <i>Zofia</i> w kontekście językowym, kulturowym i religijnym	199
ZAKOŃCZENIE	209
BIBLIOGRAFIA	213
SKRÓTY	233
INDEKS NAZW WŁASNYCH	235
SUMMARY	265

WSTĘP

Przedłożona czytelnikom i czytelniczkom monografia „Od imienia do nazwy miejscowej. Studia onomastyczno-kulturoznawcze” jest sprawozdaniem z kilkuletniej pracy zespołowej trzech badaczek. Realizowały one w latach 2017–2023 w Pracowni Onomastyki Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie projekt pod nazwą „Imiona jako podstawy nazw geograficznych Polski”, którego wstępne założenia zostały wyczerpująco przedstawione w kilku artykułach Halszki Górny (Górny 2017a: 255–264, 2018a: 261–271; zob. też 2018c: 149–162).

Cel tego projektu u początków jego realizacji, w 2017 roku, został nakreślony maksymalnie szeroko w zakresie materiałowym i relatywnie wąsko w sensie obranej procedury badawczej – wówczas najważniejsze było ujawnić liczebne bogactwo tego zbioru, a także formę, strukturę i podstawowe cechy polskich toponimów odantroponimicznych. Jednak w miarę upływu czasu koncept ten ewoluował. Okazało się, że co najmniej równie ważne jak strukturalistyczny opis materiału, zawartego głównie w wielotomowym słowniku „Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany” (NMPol), jest uwzględnienie złożonych czynników społeczno-kulturowych, historyczno-cywilizacyjnych, które na jakość i zakres tych procesów onimicznych wpływały. Cele tych badań stały się trojaki: zwrócenie uwagi na zasób imion stanowiących bazy nazw miejscowych, analiza form toponimicznych o podstawach imiennych, które mogły pokazać proces tworzenia się polskiego systemu imienniczego, wreszcie – interpretacja wieloaspektowych relacji pomiędzy tymi dwiema kategoriami, które okazały się wręcz sprawcze dla omawianych procesów transonimizacyjnych, ich jakości, dynamiki, zasięgu i chronologii. Pojawiła się też przy okazji takich badań onomastycznych możliwość wykorzystania różnych metod analitycznych i interpretacyjnych, nie pochodzących z językoznawstwa, ale z nauk humanistycznych i społecznych, które z jednej strony ukazałyby zebrany materiał onimiczny w innej perspektywie poznawczej, z drugiej – poszerzyłyby instrumentarium onomastyki.

W monografii „Od imienia do nazwy miejscowej...” przyglądamy się czynnikom wewnątrz- i zewnątrzjęzykowym, które sprawiają, że określone imiona

(lub typy imion, a nawet całe subkategorie imiennicze) stają się podstawami wielu nazw miejscowych w Polsce. „Fakty onimiczne domagają się przyjęcia szerszej perspektywy [...] kulturoznawczej, antropologicznej” (Górny 2018a: 265). Dlatego też rozpatrujemy to zjawisko możliwie szeroko: genetycznie, kontekstowo i historycznie. Opisujemy nie tylko jego obecność w sferze systemu propriального języka polskiego, ale również zachodzące wokół niego procesy społeczne i kulturowe.

Socjologowie w swoich badaniach często rozróżniają badania dotyczące tzw. *mikrostruktur* (czyli małych struktur społecznych) i *makrostruktur* (czyli wielkich struktur społecznych) (por. Sztompka 2021: 227–238). Nowoczesna socjologia postrzega mikrostrukturę jako sieć relacji między elementarnymi składnikami życia społecznego; natomiast makrostruktura to „jakby struktura drugiego rzędu, sieć powiązań między złożonymi obiektami społecznymi, a więc takimi, które same są wyposażone w strukturę (na przykład struktura polityczna [...]; struktura gospodarcza [...])” (Sztompka 2021: 227). Przedłożona uwadze czytelników monografia prezentuje różne, mikro- i makrostrukturalne postaci życia społeczno-kulturowego, które przejawiają się w formach nazewniczych. Zostały one zaprezentowane w dwóch częściach empirycznych tego studium (por. II i III).

Przyjęte przez nas cele i strategie badawcze mają przynajmniej pięć konsekwencji (i nie jest to pełna lista). Po pierwsze, badanego elementu propriального (antroponimicznego czy toponimicznego) nie traktujemy statycznie, to znaczy jako stałą konstrukcję językową, podlegającą jedynie lingwistycznej analizie, ale – w większym może stopniu – jako złożoną strukturę znakowo-symboliczną, która funkcjonuje w komunikacji językowej danej wspólnoty i jest przez jej członków zaakceptowana (także na poziomie urzędowym i w dyskursie oficjalnym). Bierzymy zatem pod uwagę czynnik „dziania się”, przekształcania się tych form językowych, ich zmienności pod względem spacialnym i temporalnym.

Po drugie, na toponimy, w których „ukrywają się” imiona, patrzymy z perspektywy panchronicznej, która pozwala na opis zjawisk onomastycznych na styku synchronii i diachronii (co w sensie terminologicznym nie zawsze jest równoznaczne z perspektywą współczesną i historyczną). Uwidaczniamy fakt, że funkcjonujące współcześnie onimy mają w sobie wbudowany „okruch” historii i „okruch” ludzkiego doświadczenia (por. Skowronek 1997: 145–156).

Po trzecie, patrzymy na ten zbiór nazw własnych jako na wielopoziomową całość znakową, wykazującą globalną spójność w ramach różnych kultur (etnicznych, religijnych, płciowych). W tym systemie onimicznym przechowywane są informacje kulturowe, realizacje różnych „modeli świata”. Odzwierciedleniem takiej makroperspektywy badawczej jest część II monografii.

Po czwarte, do tej „gęsto” ustrukturyzowanej sieci połączonych z sobą jednostek onimicznych (imion i nazw miejscowych) można dotrzeć każdorazowo poprzez określony „punkt dostępu” (*entry point*), jakim jest konkretny antroponim lub toponim. Taka mikroperspektywa analityczna (opisana w części III tej książki) umożliwia przyjrzenie się procesom kształtowania się nazw miejscowych z podstawami imienniczymi z dużą dozą precyzji i szczególowości, także zaprezentowanie procesów nie tylko onimiczno-językowych, ale i kognitywnych czy kulturowych.

Wreszcie, po piąte, choć nie mniej ważne, poszerzamy dzięki temu nasze „podręczne” instrumentarium teoretyczno-metodologiczne w zakresie onomastyki. Znalazły się w nim więc tak (pozornie) odległe subdziedziny jak geografia humanistyczna czy antropologia płci. Jak uważamy, książka w jej obecnym kształcie jest prezentacją kilku/kilkunastu niewykluczających się wzajemnie strategii badania tego ogromnego materiału antroponimiczno-toponimicznego, wybranych spośród wielu możliwych. Staramy się łączyć badanie tych właśnie obszarów leksyki polskiej z prezentacją różnych koncepcji lingwistycznych i humanistycznych, starszych i nowszych. Stąd też podtytuł tej książki „Studia onomastyczno-kulturoznawcze”.

* * *

Książka „Od imienia do nazwy miejscowej...” zbiera studia i szkice napisane (i w dużej części przypadków – opublikowane) przez trzy autorki, głównie w latach 2017–2023. Oczywiście na potrzeby tej pracy teksty te zostały zmodyfikowane, uzupełnione i ujednolicone. Jednak każdy z nich nosi nadal pewien autorski „rys”, wyrażający się m.in. w sposobie analizy i interpretacji materiału językowego czy na płaszczyźnie stylistycznej.

Monografia w swojej obecnej postaci odzwierciedla poszczególne etapy i kierunki badawcze projektu realizowanego w IJP PAN, a jednocześnie wpisuje się w istniejącą „lukę” w tym obszarze refleksji onomastycznej. Nie istnieje bowiem, jak dotąd, opracowanie monograficzne poświęcone kompleksowemu opisowi polskich toponimów odantroponimicznych. Niemniej jednak ten rodzaj nazw miejscowych doczekał się kilkunastu opracowań w postaci artykułów naukowych; wymienić tu można prace dotyczące nazw miejscowych motywowanych określoną grupą imion lub konkretnymi imionami, autorstwa m.in. Urszuli Bijak, Barbary Czopek-Kopciuch, Urszuli Wójcik i innych badaczy (por. np.: Bijak 2001a: 125–135, Czopek-Kopciuch 2011: 227–245, 2017: 43–51, Karaś 1956: 260–281, Karpluk 1955: 111–161, Kopertowska 1993: 44–48, Wójcik 2017: 303–322). Kilkanaście tekstów o podobnej problematyce powstało także

w ramach wspomnianego wyżej projektu (por. Górny 2017a: 255–264, 2017b: 129–141, 2018a: 261–271, 2018b: 195–208, 2019a: 65–79, 2019b: 47–57, 2021: 163–177, 2022: 161–172; zob. też 2011: 65–76, Magda-Czekaj 2019: 55–71, 2021: 127–139, 2022: 256–266, 2023: 145–162, Skowronek 2019: 218–234).

Studium składa się z trzech części. Pierwsza z nich ma naturę ogólniejszą; zostały w niej nakreślone wybrane idee teoretyczno-metodologiczne, ważne dla omawianych zagadnień onomastycznych (szerzej o tym – por. Wprowadzenie do części I). Natomiast w drugiej („Imiona a nazwy miejscowe. Perspektywa onomastyczna i kulturoznawcza”) i trzeciej części monografii („«Portrety» imion zachowane w nazwach miejscowych”) wskazujemy na konkretne możliwości i kierunki badań w dwojakim ujęciu: w sferze toponimów derywowanych na bazie imiennictwa i w sferze imion będących propriálnymi podstawami nazw miejscowych.

Część druga książki „Imiona a nazwy miejscowe – perspektywa onomastyczna i kulturoznawcza” w zamierzeniu obejmuje perspektywę badawczą ogólną, w skali *makro* i *mezo*. Wskazujemy tu na niektóre zewnętrz- i wewnętrzny językowe mechanizmy powstawania dużych i bardzo dużych grup polskich ojkonimów, utworzonych z komponentem imiennym. W procesach tych zbiory form imiennych stają się (w relatywnie długim czasie) twórczym wielu nazw miejscowych, co połączone jest często ze zmianami morfologicznymi, słowotwórczymi, fleksyjnymi i innymi w obrębie samych toponimów.

Spoglądając na duży (w sensie liczby jednostek onimicznych) materiał, można dostrzec pewnego rodzaju układy, zależności i siatki powiązań pomiędzy zbiorami onimów tych dwóch kategorii a różnymi zjawiskami zewnętrznymi, tkwiącymi w rzeczywistości ludzkiej. Badając procesy językowo-onimiczne, wzięliśmy zatem pod uwagę wpływ m.in. czynników: geograficznych, terytorialnych, historycznych, gospodarczych, etnicznych, migracyjnych, asymilacyjnych, religijnych, płciowych, rodzinno-familijnych, mentalnych, a nawet emocjonalnych, na powstawanie i trwanie w czasie dużych zbiorów toponimicznych o podłożu antroponimicznym oraz na zmiany w ich obrębie. Zakładamy, że pewne złożone grupy społeczne, makrostrukturalne właśnie (np. wyznania religijne lub wspólnoty etniczne), tworzą określone zbiory imienne. Następnie, w konsekwencji ważnych procesów społecznych i kulturowych, powstają całe formacje toponimiczne pochodne od tych imion. Przyjmujemy, że pewne kategorie i role społeczne (np.: płciowe, klasowe, zawodowe, narodowościowe) „odciskają się” niejako w znakach propriálnych (w imionach i w pochodnych od nich nazwach miejscowych), umożliwiając zrozumienie relacji społecznych na danym terytorium. Próbowujemy też dostrzec niektóre relacje władzy, nadrzędności i podrzędności

pomiędzy różnymi etnosami, płciami czy religiami. Fakt, że tylko dwa rozdziały monografii dotyczą imion kobiecych odzwierciedlonych w strukturach toponimicznych, może wskazywać, że nazw miejscowych pochodzących od antroponimów żeńskich jest (znacznie) mniej niż ojkonimów pochodzących od imion męskich, a to (pośrednio) wskazuje na pewne nierównorzędnności płciowe, prawne i obyczajowe (szerzej na temat części II – por. Wprowadzenie do części II).

W trzeciej części monografii („«Portrety» imion zachowane w nazwach miejscowych”) przyjmujemy perspektywę *mikro*. Badamy „imię w nazwie miejscowej” w jego mikrostrukturalnym funkcjonowaniu, w najbliższym kontekście, otoczeniu. Oznacza to skupienie uwagi badawczej na konkretnym imieniu słowiańskim lub chrześcijańskim, jego strukturze, pochodzeniu i wariantach oraz na nazwach miejscowych od tej formy pochodnych. Taka mikroanaliza pozwala opisać szczegółowo procesy onimizacyjne międzykategorialne, wnikać w reguły i usytuowanie mikrostrukturalne (np.: rodzinne, rodowe, lokalne (czyli ograniczone do jednej miejscowości)). Dopełniamy w ten sposób obraz, który został ukazany w części drugiej książki (szerzej na temat części III – por. Wprowadzenie do części III).

Monografię zamyka krótkie zakończenie, wykaz źródeł, słowników, dokumentów i wykorzystanej literatury naukowej (Bibliografia), indeks nazw własnych wymienionych lub omówionych w tej książce oraz streszczenie w języku angielskim.

Część I
Problemy teoretyczne
i metodologiczne

WPROWADZENIE

Jednoczesny ogląd dwóch kategorii nazewniczych – antroponimów i toponimów – to główny temat tej książki. Chcemy przyrzeć się ich relacjom, związkom i wpływom, tak w zakresie ogólnym, jak i szczegółowym, diachronicznym i synchronicznym, współczesnym i historycznym. Taki zakres tematyczny rodzi w sposób naturalny pytania i refleksje natury teoretycznej i metodologicznej. W jaki sposób należy badać te obszary nazewnicze? Czy metody stricte lingwistyczne, badające np. strukturę toponimów jako jednostek ściśle językowych pod kątem „zawartych” w nich imion, są wystarczające? Jak spojrzeć na omawiane zasoby proprialne, by jednocześnie nie stracić z oczu ich wyjątkowo skomplikowanego usytuowania w geograficzno-terytorialnym, ale także wspólnotowym, i historycznym „krajobrazie”?

Poniżej, w części I monografii, przedstawiamy niektóre z propozycji metodologicznych, które według nas są adekwatne do badanego materiału i sposobu jego interpretacji. Mają one często charakter wychodzący poza ściśle językoznawstwo i wychylają się w stronę różnych dziedzin współczesnej humanistyki. Wiąże się to z koncepcją onomastyki kulturowo-społecznej, którą rozwijamy w Pracowni Onomastyki IJP PAN w Krakowie, także w ramach opisywanego tu projektu „Imiona jako podstawy nazw geograficznych Polski”. Zdecydowałyśmy się zatem w tej części przedstawić, czy raczej jedynie zasygnalizować, niektóre koncepcje interpretacyjne, jakie w sposób bezpośredni lub pośredni towarzyszyły nam w tym badaniu. Dla jasności wyводу umieszczamy je w trzech modułach (podrozdziałach), które dotyczą najważniejszych aspektów prezentowanego studium onomastycznego (1. język i jego sfera proprialna, 2. przestrzeń geograficzna, 3. czas historyczny). Oczywiście taki podział merytoryczny części I został poczyniony tylko dla porządku wyvodu i ma charakter umowny.

Pierwszy z trzech podrozdziałów (I.1. „Imię a nazwa miejscowa. Relacje i związki”) przybliży problematykę lingwistyczno-onomastyczną. Opisujemy krótko istotę i cechy definicyjne obu pierwszoplanowych kategorii onimicznych (imienia i nazwy miejscowej), odsyłając jednocześnie do odpowiedniej, obszerniejszej literatury na ten temat. Próbowujemy nakreślić wewnętrzne, językowo-systemowe mechanizmy procesów „przechodzenia” struktur imiennych do struktur toponimicznych.

Refleksja o imionach w nazwach miejscowych odnosi się, w sposób ewidentny, do człowieka (lub grupy ludzkiej), ale także do przestrzeni i czasu. To oczywiste, że czas i przestrzeń są podstawowymi kategoriami ujmowania takich zjawisk jak: proces i rozwój, struktura i system, przyczynowość i relacyjność, rozmieszczenie i lokalizacja, kontekst historyczno-kulturowy i innych. Jest również jasne, że – dla przykładu – wszelkie zmiany ustrojowe czy rewolty ludowe dokonywały się i w czasie, i w przestrzeni, a historia (rozumiana jako dzieje, *res gestae*) jest wypadkową różnych praktyk społeczno-kulturowych osadzonych na pewnym terytorium. Dlatego komplementarne, a nie rozdzielne ujmowanie aspektów czasowego i przestrzennego doprowadziło do odkrycia przez badaczy aspektu przestrzennego w ekonomii, czasowego w geografii, a obu – w socjologii (por. Chojnicki 1999: 260–263). Niektórzy, wskazując na komplementarność czasu, przestrzeni i kultury (społeczeństwa), wręcz nazywają te zjawiska *przestrzenio-czasem* i/lub *czaso-kulturą* (por. Łapiński 2006). Z kolei Michel de Certeau w książce „Wynaleźć codzienność: sztuki działania” każde miejsce nazywa „fragmentaryczną i zwiniętą historią” (por. Certeau de 2008: 109). W tekstowej, narracyjnej perspektywie miejsce to „zbiór znaczeń nawarstwiających się w toku dziejów, ujawniających się w potencjalnych historiach czy wręcz zagadkach czekających na rozwiązanie. Jako takie miejsce staje się zadaniem dla historyka, pisarza, artysty, a więc dla tych, którzy potrafią rozwinąć je w opowieść. Proces taki można porównać do archeologicznego wydobywania z głębi miejsca nagromadzonych w nim sensów. W istocie więc historyk, pisarz czy artysta w geście archeologa odsłaniającego pokłady znaczeń, ustanawia miejsce” (Konończuk 2017: 74).

Do tych profesji, które niejako z definicji ustanawiają *miejsca*, wypada zaliczyć także onomastę: jego naukowa narracja ujawnia sensory, które tkwią w nazwach toponimicznych, i konteksty tych nazw. Badane przez nas nazwy miejscowe funkcjonują zarówno w czasie, jak i w przestrzeni, w obu tych wymiarach odkrywają swój widoczny wymiar kulturowo-społeczny. Dlatego też w drugim podrozdziale tej części (I.2. „Człowiek, przestrzeń, geografia”) chcemy spojrzeć na badany materiał, uwzględniając kategorię *przestrzeni*. Przybliżymy niektóre pojęcia związane z kulturowym, społecznym i humanistycznym pojmowaniem przestrzeni, terytorium i geografii. Są to zagadnienia ważne dla badań dotyczących m.in. zamieszkiwania grup ludności na pewnym terenie, dobrowolnych lub przymusowych zmian miejsca zamieszkania, przesiedleń, wędrowek i migracji, związków pomiędzy geografią a płcią lub statusem społecznym. Wszystkie te problemy z kolei są w różnym stopniu powiązane

z toponomastyczno-antropomastycznymi studiami empirycznymi, opublikowanymi w części II i III tego tomu.

Trzeci moduł (I.3. „Człowiek, czas, historia”) dotyczy problemów związanych najogólniej z *czasem, historią* oraz aspektem diachronicznym, temporalnym badanych procesów. Rozpatrujemy m.in. zmiany, które zaszły w obrębie modeli rodziny oraz innych grup, warstw czy klas społecznych na ziemiach polskich w przeszłości. Sądzymy, że określone historyczno-społeczne i kulturowe zjawiska (takie jak patriariat, zmiany w hierarchii społecznej itd.) miały zasadniczy wpływ na kształt nazewnictwa imiennego i miejscowego. Podrozdział ten ma do pewnego stopnia charakter antropologiczny, kulturoznawczy i socjologiczny; zwracamy w nim uwagę m.in. na wybrane elementy (klasowe, religijne itd.) mogące zaważyć na strukturze badanych kategorii nazewniczych i zmianach w ich zasobie.

Dodajmy w tym miejscu, że niektóre z omawianych poglądów i koncepcji są bezpośrednio implementowane w opublikowanych tu autorskich studiach i esejach, inne natomiast stanowią pewnego typu ramę myślową, niewyłożoną *expressis verbis*. Wśród opisanych tu perspektyw badawczych jedne zostały w dużym stopniu zrealizowane w tej monografii, pozostałe natomiast stanowią będą impuls do przyszłych badań. Według nas ich synergiczne współdziałanie w tego typu onomastycznych badaniach sprawia, że badane jednostki, formy i formacje onimiczne przestają być tylko statycznymi językowymi strukturami, a stają się swoistymi znakami, figuracjami, „działającymi” w określonych kontekstach przestrzenno-czasowych, geograficzno-historycznych oraz społeczno-kulturowych. Należy też zaznaczyć, że lista aspektów kontekstowych i czynników „zewnątrznych”, szkicowo omówionych w części I monografii, nie jest z pewnością kompletna, przeciwnie – jest otwarta i domaga się uzupełnienia. Większy, zebrany w przyszłości podobny materiał proprialny i badania nad nim skutkować będą koniecznością powiększenia i doprecyzowania metodologicznego instrumentarium.

1. IMIĘ A NAZWA MIEJSCOWA. RELACJE I ZWIĄZKI

W centrum naszego zainteresowania znajdują się dwie odrębne, a jednak mocno na siebie oddziałujące w przestrzeni i czasie kategorie onimiczne – imię i nazwa miejscowa. Zostały one szczegółowo opisane przez badaczy w aspekcie historycznym, pragmatycznym, gramatycznym, terminologicznym. W tym miejscu chcemy jedynie krótko przypomnieć ich cechy kategoriałne, historię, a także wskazać istotne dla podjętego tematu typy imion i toponimów.

1.1. IMIĘ I NAZWA MIEJSCOWA JAKO ISTOTNE KATEGORIE PROPRIALNE

Imię to jednostkowa, indywidualna nazwa osobowa o wielowiekowej tradycji. W czasach odległych imiona o charakterze metaforycznym, symbolicznym, życzeniowym mogły być tworzone okazjonalnie. Pełniły nie tylko funkcje identyfikacyjne, ale także funkcje znaku wróżebnego, ochronnego. Współcześnie wybierane są zwykle przez rodziców z istniejącego zasobu antroponimów, rzadko tworzy się nowe formy imienne. Imiona mogą być nacechowane ekspresywnie i podlegać znacznej wariacji słowotwórczej w języku potocznym. W niniejszej monografii te jednostki antroponimiczne rozpatrywane są głównie, choć nie wyłącznie, w kontekście bycia podstawami motywacyjnymi nazw miejscowych.

Dla naszych rozważań ważne jest wskazanie dwóch genetycznie odmiennych grup imion – związanych z tradycją przedchrześcijańską oraz będących wynikiem ekspansji kultury chrześcijańskiej. Są to imiona słowiańskie (rodzime) – złożone (dwuczłonowe), skrócone, jednotematowe, odziedziczone prawdopodobnie z okresu wspólnoty prasłowiańskiej, oraz imiona chrześcijańskie (założone), a wśród nich imiona biblijne (staro- i nowotestamentowe), imiona starochrześcijańskie oraz imiona świętych średniowiecza europejskiego i świętych czasów nowożytnych. Niemal całkowite wyparcie imion staropolskich na przełomie XV i XVI wieku przez imiona, które nadawano w związku z kultem świętych i religijnymi symbolami chrześcijańskimi (zob. m.in. Karpluk 1957: 179–187, 381–392, Malec 1994a, 2011: 158–165, 2015: 123–136), spowodowane było przemianami o podłożu kulturowo-religijnym. W ich wyniku doszło do największej w dziejach zmiany w systemie imienniczym, co miało również niebagatelny wpływ na zwiększającą się frekwencję odantroponimicznych toponimów od imion niesłowiańskich.

Imiona złożone (kilkaset) i ich skrócenia, stanowiące przedchrześcijańskie dziedzictwo imiennicze, zachowały się jednak na kształt „skamielin” w licznych toponimach. Część z nich znana jest jedynie z rekonstrukcji odtoponimicznych (zob. m.in. Bańkowski 1984: 127–160, Malec 1971, NMPol). Rejestr imion dwuczłonowych w nazewnictwie miejscowym zwiększają toponimy notowane po raz pierwszy w wiekach późniejszych (także w XIX i XX wieku) i wprowadzone urzędowo po 1945 roku.

Drugą, oprócz imienia, kategorią nazewniczą, najistotniejszą w kontekście głównego tematu tej monografii, jest nazwa miejscowa. Nazwy miejscowe to nazwy obiektów zamieszkałych – miast, wsi, osad, kolonii, przysiółków, osiedli; określane są one też jako ojkonimy w odróżnieniu od anojkonimów, czyli nazw obiektów niezamieszkałych. Współcześnie (stan na styczeń 2025) istnieją 124 267 ojkonimy, w tym ok. 1020 nazw miast i ponad 43 611 nazw wsi, oraz ok. 131 000 nazw obiektów fizjograficznych (zob. Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych (PRNG)).

Przedmiotem naszego zainteresowania i jednocześnie głównym tematem tej monografii są ojkonimy odantroponimiczne, czyli nazwy obiektów zamieszkałych, utworzone od pełnych i skróconych imion (słowiańskich, chrześcijańskich). W opracowaniu uwzględniamy onimy, które w przeszłości określały głównie wsie. Pod uwagę bierzemy także nazwy, które zaniknęły i dziś już nie funkcjonują, oraz nazwy wsi, które później przekształciły się w części innych miejscowości. Poza naszymi zainteresowaniami znajdują się toponimy odapełatywne (topograficzne, kulturowe), które przeważają liczbowo nad nazwami odantroponimicznymi. Nie analizujemy również na ogół nazw miejscowych pochodzących od innych antroponimów, np. od przezwisk lub od (proto)nazwisk patriarchów rodu, ojców rodzin, wodzów plemiennych czy właścicieli terenu, na którym zakładano osadę. Materiał ojkonimiczny, wykorzystany w monografii, pochodzi z onomastykonu „Nazwy miejscowe Polski...” (NMPol), z kartoteki tegoż słownika (<http://rcin.org.pl/ijp/publication/38790>), a także z opracowań regionalnych (zob. Bibliografia).

Większość opisywanych przez nas nazw miejscowych powstała do końca XVI wieku; pozostałe to nazwy późniejsze, głównie XIX- i XX-wieczne, w tym wprowadzone urzędowo po 1945 roku w miejsce nazw niemieckich. Chronologicznie młodsze nazewnictwo miejscowe od imiennych podstaw o charakterze pamiątkowym stanowi również ciekawy materiał badawczy, choćby z punktu widzenia kulturowo warunkowanej popularności określonych imion w danym czasie.

Uwzględnienie relacji: odimienna nazwa miejscowa – obiekt geograficzny pozwala określić: a) niezmienność onimu w związku z trwaniem obiektu, b) zanik nazwy spowodowany zaginięciem obiektu, c) zmiany leksykalne nazw

przy trwaniu obiektu, d) zmiany związane z wyodrębnieniem nowego obiektu (powielenie ojkonimu przez dodanie członu odróżniającego). W analizach odmiennych nazw miejscowych zwracamy uwagę na ciągłość chronologiczną podstaw antroponicznych i ich dokumentację w źródłach historycznych lub jej brak. Wśród nich odnajdujemy imiona znane ze źródeł średniowiecznych i takie, dla których jedynym potwierdzeniem są nazwy miejscowe (do dziś identyfikujące określony obiekt geograficzny lub już nieistniejące w związku z zanikiem lub zmianą nazwy – jest to jednak zjawisko rzadkie). Niektóre z imion funkcjonują do chwili obecnej w rejestrze imion chrześniych, pozostałe przetrwały współcześnie jedynie w toponimach¹.

1.2. OD IMIENIA DO NAZWY MIEJSCOWEJ. MECHANIZMY WEWNĄTRZJĘZYKOWE (STRUKTURALNE)

Nazwy miejscowe odantroponiczne – zgodnie z klasyfikacją Witolda Taszyckiego stosowaną w badaniach toponimów słowiańskich (Taszycki (1946) 1958: 228–268) – przynależą do trzech grup nazw. Są to nazwy dzierżawcze, nazwy patronimiczne i nazwy rodowe. Ojkonimy posesywne motywowane były jednostkowymi antroponimami, natomiast nazwy patronimiczne i rodowe utrwalają w swoich podstawach antroponimy zbiorowe (odnoszące się do wspólnot rodowych i rodzinnych).

Wśród nazw dzierżawczych tworzonych za pomocą przyrostków *-jb, *-ja, *-je, -ow-//-ew-, -in, -ina, -ino, -sk(o), -ka, -ówka, a wskazujących na właściciela identyfikowanego obiektu, chronologicznie najstarsze i najlepiej zbadane są nazwy z *-jb typu: *Dobiesław, Jaćmierz, Radsuł, Czędomierz, Tęgobórz* (zob. Rospond 1983). Utożsamia się je z lokalnymi grodami, gdyż występują w dawnych centrach osadniczych. U ich podstaw tkwią przede wszystkim imiona złożone oraz skrócenia i spieszczenia imion dwuczłonowych przy niewielkim udziale imion chrześcijańskich.

Udowodniono, że imiona dwuczłonowe występowały w całej Słowiańszczyźnie, a utworzone od nich ojkonimy odnaleźć można we wszystkich dzielnicach dawnej Polski, choć ich rozkład jest bardzo różny (Rospond 1983; zob. m.in. Górny 2007: 101–117, 2011: 65–76). Na możliwość wykorzystania najstarszych notacji nazw miejscowych dla ustalenia geografii imion i ich wariantów fonetycznych zwrócił uwagę Leszek Bednarczuk (2001a: 13–21, 2001b: 189–217). Według niego zapisy takich nazw geograficznych, jak: *Sieradza* (wieś, młp.), *Sieradzka* (dawniej wieś, dziś przysiółek, młp.), *Sieradzice* (wieś, święt.), *Sieradz* (miasto, łódz.), *Sieradowice*

¹ Imiona dwuczłonowe utrwalone są także w nazwiskach (zob. Skowronek 1995: 73–100).

(osada i jezioro, święt.), *Szaradowo* (wieś, kuj.-pom.), usytuowanych na terenie Polski, głównie jednak w Małopolsce, w dolinie środkowej Wisły i Dunajca, mogą pomóc w ustaleniu pochodzenia i postaci językowej imienia *Świerad* (od imienia złożonego *Wszerad*). Historyczne zapisy przywołanych wyżej i analogicznych toponimów wskazują na ich występowanie w różnych wariantach fonetycznych w związku z odmienną realizacją nagłosu: *vš-* (np. *Wszeradowo*), *šv-* (np. *Swssaradza*), *š-* (np. *Szeradowo*), *ś-* (np. *Swiradzicze*). L. Bednarczuk (2001b: 199) uważa, że na podstawie nazw miejscowych można wskazać obszar występowania imienia *Wszerad* w dobie prapolskiej, a było to plemienne terytorium Wiślan między doliną Dunajca, Górami Świętokrzyskimi i Wartą. Zachowane w nazwach odmianki fonetyczne słowiańskiego imienia *Wszerad* z przestawką *vš- > šv- > ś-* (najsilniejszą w Małopolsce) i największe skupisko toponimów z nagłosowym *šv-* w Małopolsce (5 nazw) świadczą także o południowopolskim pochodzeniu imienia noszonego przez św. Świerada.

Na podstawie przeprowadzonej obserwacji toponimów motywowanych imieniem dwuczłonowym *Cz(ś)cibor* (Górny 2017b: 129–141; zob. też III.1.) można z kolei wysnuć wnioski dotyczące geograficznego rozkładu (na obszarze Polski) wariantów fonetycznych imienia (*Ścibor* i *Cibor*). Na Mazowszu dominują nazwy rodowe utrwalające wariant fonetyczny *Cibor*, natomiast na obszarach południowych chronologicznie najwcześniejsze są nazwy patronimiczne od imienia *Ścibor*.

Badacze imiennictwa dwuczłonowego (np.: Bańkowski 1984: 127–160, Karaś 1956: 260–281, Malec 1971 i in.) od dawna wskazywali toponimy jako jedyne źródło wielu imion staropolskich. Mówi się o ok. 100 imionach zrekonstruowanych z nazw miejscowych, choć lista ta nie jest jeszcze zamknięta. Wśród odtoponimicznych rekonstrukcji imiennych wyróżnić należy m.in. takie jak: **Bolegor*², **Bydgost*, **Kupimir*, **Niedrog*, **Ninowłod* (**Inowłod*), **Sędzigrod*, **Si(e)rad* (por. *Wszerad*), **Suligost*, **Taniebor*, **Trzebiegost*, **Unieżyż*, **Unierad*. Wskazać można nieużywane współcześnie imiona poświęcone w dokumentach średniowiecznych i zachowane w nazwach miejscowych, np.: *Biezdziad*, *Budziwoj*, *Krzywosąd*, *Naczęmir*, *Nieznamir*, *Siemidrog*, *Strogobor*, *Sulibor*, *Uniesław*. Potwierdzeniem istnienia imienia staropolskiego są także toponimy niewystępujące obecnie z powodu nietrwałości obiektu geograficznego (np. **Będzierad* – n. m. *!Będzieradza*³, **Cieciemił* – n. m. *!Cieciemil*) lub w wyniku zastąpienia przez inną nazwę własną (**Będzistaw* – n. m. *!Będzistaw > Bonisław*, maz.). Ojkonimiy są też źródłem nieużywanych dziś imion

² Znak * przy imieniu oznacza, że zostało ono odtworzone z nazwy miejscowej.

³ Znak ! przed nazwą miejscową wskazuje na nazwy niezidentyfikowanych lub zaginionych obiektów.

dwuczłonowych, znajdujących jednak poświadczenia w materiałach historycznych z wieków średnich, np.: *Nieznawuj* (n. m. !*Nieznawujewo*, !*Nieznawujewice*), *Świemir* (n. m. !*Świemirowo*), *Trzebiślaw* (n. m. !*Trzebiślawice*). Imienne formy rekonstruowane stanowiły zwykle podstawę jednej formacji ojkonimicznej (np. **Bolestrach* – n. m. *Bolestraszyce*, podkarp.), sporadycznie kilku (np. **Tęgobor* – n. m. *Tęgobórz*, śl., *Tęgoborza*, młp.). Wiele nazw miejscowych motywowanych jest imionami wykazującymi ciągłość chronologiczną, tzn. poświadczonymi w średniowieczu i nadal używanymi (zob. np. SSNO i SIW), np.: *Bolesław*, *Ścibor*, *Świętosław*, *Tomisław*.

Z kolei imiona chrześcijańskie dominują w ojkonimach z *-ow-/-ew-* (np. *Jadamowo*), które tworzone głównie w XV wieku. Jest to okres, w którym dokonuje się największa w dziejach imiennictwa zmiana, tzn. wyparcie imion złożonych przez imiona chrześcijańskie (wówczas następuje też przyrost toponimów od imion świętych). Nazwy posesywne z pozostałymi sufiksami należą do młodszych warstw nazewniczych (poza wyjątkami), a tworzone były przeważnie od odapelatywnych nazw osobowych (Rzetelska-Feleszko 1998: 203–209).

Nazwy patronimiczne z przyrostkiem **(ow)itjo* wskazujące na członków wspólnoty (być może tzw. małego plemienia), określanych mianem, które tworzone pierwotnie od założyciela rodu, występują najczęściej na terenie najstarszego słowiańskiego osadnictwa (Małopolska, Śląsk, wschodnia część Wielkopolski). Powstawały od czasów najdawniejszych do XIII–XIV wieku m.in. od imion dwuczłonowych, np.: *Ściborzyce*, *Bogusławice*, *Przybysławice*, imion chrześcijańskich (obecnych już od X wieku), np.: *Abramowice*, *Jędrzejowice*, *Grzegorzewice*, *Michałowice*, od imiennych form derywowanych: *Boguszyce*, *Zbyszyce*, *Zdzieszyce*, a także od genetycznie niemieckich nazw osobowych, np. *Ulrychowice*, *Zygartowice*⁴. W późniejszym okresie sufiks toponimiczny *-(ow)ice* pełni jedynie funkcję strukturalną, podobnie jak sufiksy o prymarnej funkcji dzierżawczej (zob. m.in. Rymut 1973, Rzetelska-Feleszko 1998: 199–201).

Największy przyrost nazw rodowych w formie pluralnej (bez sufiksu nazwotwórczego) przypada na okres od XV do XVI wieku⁵. Występują one w całej Polsce, choć utożsamiane są głównie z Mazowszem, a ich powstanie na tym terenie należy wiązać z akcjami osadniczymi (w XIII wieku – obrona przed plemionami bałtyckimi, w XIV–XV wieku – druga kolonizacja na prawie niemieckim). Nazwy niewielkich osad, zakładanych zwykle przez drobną szlachtę, to pierwotne antroponimy zbiorowe, które w wyniku procesu toponimizacji zaczęły funkcjonować jako nazwy miejsc. Wymienić tu można nazwy typu: *Cibory*,

⁴ W podstawie nazw patronimicznych najczęstsze są jednak antroponimy odapelatywne.

⁵ Od XII do XIV wieku występowały głównie w ziemi sieradzko-łęczyckiej.

Dobrogosty, Mściwuje, Klimki zachowujące w swojej podstawie przeważnie określenie seniora rodziny (imię lub przezwisko). Wybierane były przez sam ród lub nadawane przez najbliższych sąsiadów (zob. Rzetelska-Feleszko 1998: 201–203, Wójcik 2017: 303–322).

2. CZŁOWIEK, PRZESTRZEŃ, GEOGRAFIA

Opisane w podrozdziale I.1. zjawiska onimiczne wskazują na skomplikowane procesy językowe, dokonujące się w „pasie przejścia” pomiędzy zbiorami antropimów a zbiorami toponimów. Jest widoczne, że nie stanowią one odrębnych, odgraniczonych od siebie grup, ale pola, pomiędzy którymi dokonuje się stały transfer. W tej części (I.2.) wskażemy na niektóre przyczyny zewnętrzne, m.in. kontekst przestrzenno-geograficzny, mogące mieć znaczenie dla omawianych procesów antropimiczno-toponimicznych. Dlatego podrozdział ten zawiera kilka wybranych – w ramach przyjętej strategii badawczej – naukowych koncepcji o przestrzeni geograficznej, które funkcjonują na styku nauk humanistycznych i przyrodniczych, a które dotyczą m.in. relacji pomiędzy środowiskiem naturalnym a historią, ludzką aktywnością itd. Idee te są istotne dla naszej refleksji, która w swoim centrum stawia zbiór nazw desygnujących różnego typu miejscowości rozmieszczone w przestrzeni geograficznej historycznych i współczesnych ziem polskich.

2.1. SPOŁECZNE WYTWARZANIE PRZESTRZENI. KONCEPCJE SOCJOLOGICZNO-HISTORYCZNE

Przestrzeń – wbrew potocznemu mniemaniu – nie jest abstrakcyjną ideą ani tworem naturalnym. Ma swój substancjalny, materialny i realny wymiar, ale też jest wytwarzana przez ludzi. Wśród różnych koncepcji dotyczących sposobów konstruowania przestrzeni przyjmujemy za polskim socjologiem Bohdanem Jałowickim definicję, że jest ona „pełnym konfliktów procesem społecznym, warunkowanym przez czynniki przyrodnicze, ekonomiczne, polityczne i kulturowe. Tak więc o tym, jak w istocie wytwarzana jest przestrzeń, decydują zarówno warunki środowiska naturalnego, sposób produkcji, układ władzy, jak i «model świata» danego społeczeństwa” (Jałowicki 2010: 12). „Poszczególne społeczeństwa mają odrębne praktyki przestrzenne, w toku zaś tych praktyk ludzie wytwarzają swoje przestrzenie, naznaczają je i przyswajają” (Jałowicki 2010: 21). Według francuskiego socjologa, Henri’ego Lefebvre’a, należy stawiać pytania o to, dla kogo, przez kogo i po co są one produkowane (por. Świerkosz 2011: 88).

Przyjmujemy pogląd, że badane ojkonimy odantroponimiczne odpowiadają owemu „naznaczeniu” i – co jest szczególnie widoczne w tego typu toponimach – są zapośredniczeniem między tym, co ludzkie (osobowe, społeczne), a tym, co przestrzenne. Nazwy miejscowe są językową obiektywizacją tego, co społeczne, kulturowe, duchowe; ponadto mieszczą w sobie aspekt teraźniejszości, trwania i historii. Przynależą do aspektu semiotycznego przestrzeni, są często odbiciem społecznych ideologii i wartości obowiązujących w danym czasie, dotyczących jednostki, grupy, pracy, własności, prawa itd. W średniowieczu i później „miejsce zamieszkania na tyle mocno zrosło się z jego mieszkańcem, że jedno jest nie do pomyślenia bez drugiego [...]. Miejsce zamieszkania charakteryzowało jednostkę, stąd nazwisko [raczej: antroponim pierwotny – dop. HG, MMC, KS] składało się z imienia i nazwy miejscowości” (Jałowiecki 2010: 60). Toponim określa mieszkańców danej miejscowości, jest znakiem prawa ich obecności w pewnej przestrzeni. Dzięki niemu m.in. przestrzeń nabiera wartości autotelicznej. Ojkonim (np.: osady, wsi, miasteczka) i jego historia, prześledzona na podstawie zapisów źródłowych, tkwi również w mniej lub bardziej odległej przeszłości (por. też I.3.). Nazwy te mogły być także obiektem celowej polityki, intencjonalnych zmian, a nawet manipulacji.

Neolityczna zmiana (jak ją określają prehistorycy – „neolityczna rewolucja”) trybu życia z koczowniczego na osiadły miała doniosły charakter w dziejach ludzkości – pozwoliła na uprawę roślin na pożywienie w sprzyjającym temu klimacie. Rozpoczął się w ten sposób proces aktywnego przekształcania środowiska naturalnego na potrzeby człowieka. Później zaczęto również hodować zwierzyne, dostarczającą mleko, skórę i mięso; udoskonalono technologie wytwórcze i przechowalnicze. Zaczęto zakładać stałe osady, z czasem powstawały duże ośrodki osadnicze. Tworzyły się zręby pierwszych większych społeczności, na coraz wyższym poziomie zorganizowania.

Rewolucja neolityczna zmieniła sytuację życiową człowieka, zapoczątkowała rozwój tych wszystkich elementów, które charakteryzują strukturę społeczeństw ludzkich do dziś, tj. osiadły tryb życia, zaczątki cywilizacji miejskich, specjalizacja zawodowa itd. Systematyczną uprawę roślin rozpoczęto ok. 12–10 tys. p.n.e. na terenach dzisiejszej Syrii, Jordanii, Izraela oraz Japonii. Pierwsze kultury neolityczne w Europie Środkowej datowane są na poł. 6 tys. p.n.e. Do przełomu neolitycznego na obecnych ziemiach polskich doszło w poł. 5 tys. p.n.e. Spowodowały go grupy emigrujące z południa, znad Dunaju. W gospodarce powoli pojawia się stabilne osadnictwo, uprawa roli, hodowla udomowionych zwierząt, umiejętność tkania materiałów, garncarstwo. Kolejna fala oddziaływań rolników znad Dunaju i Cisy datowana jest na 4 tys. p.n.e. Etap trzeci,

od poł. 4 tys. p.n.e. do poł. 3 tys. p.n.e., wiąże się z przemianami technologicznymi w produkcji narzędzi kamiennych, ingerencjami w eksploatacji terenu, nowymi wierzeniami i strukturami społecznymi (por. Sałaciński, Sałacińska 2010: 51, 55–56). Zamieszkiwanie grup ludzkich na pewnych terytoriach, w pewnych miejscach, jest więc ważnym elementem społecznego życia od bardzo dawna.

We współczesnych naukach geograficznych mówi się o zbiorowościach terytorialnych, czyli takich, „których członkowie są połączeni więzią wynikającą z faktu zamieszkania na terytorium uważanym za wspólne i więzią podobnych lub wspólnych związków z tym terenem. Są [nimi] więc: miasto, miasteczko, wieś, przysiółek, dzielnica miasta...” (Szymańska 2005: 123). „Własna” przestrzeń dawała (i daje nadal) ludziom i grupom ludzkim poczucie bezpieczeństwa, stabilności, możliwości rozwoju. Z tego powodu przestrzeń była i jest „dobrem powszechnie pożądanym, zarówno przez poszczególne jednostki, jak i grupy społeczne, [...] w różnych swoich aspektach i wymiarach (mikro, mezo, makro) i ze względu na różne ich cele i dążenia. Ludzie [...] rywalizują mniej lub bardziej świadomie o jak najbardziej korzystne warunki do zajmowania określonego, dogodnego dla nich miejsca w przestrzeni i do różnych wynikających z tego korzyści przestrzennych [...]. Zajmowanie określonego miejsca w przestrzeni stwarza nierówne szanse życiowe dla jednostek i grup społecznych, implikuje nierówne warunki życia” (Malikowski 1991: 184–185).

Nie bez powodu władza nad pewną ustrukturyzowaną przestrzenią, posiadanie ziemi i możliwość osiedlenia się na niej, zamieszkiwania jej, pojmowanie pewnego terytorium jako „swojego” są jednymi z uniwersalnych dążeń i wartości ludzkich i jest to warunkowane ewolucyjnie/historycznie. Większość wojen i konfliktów na świecie miała i nadal ma charakter terytorialny. Również „ruchliwość przestrzenna ze wsi do miast, z regionów słabo rozwiniętych do lepiej rozwiniętych, z małych do dużych miast” (Malikowski 1991: 184) jest zjawiskiem powszechnym w historii cywilizacji; była też widoczna na ziemiach polskich w przeszłości. W kontekście naszych badań ów „ruch w przestrzeni” wiąże się z migrowaniem antroponimów/imion (wraz z ich użytkownikami), ze stawaniem się (niektórych z nich) popularnymi i chętnie wybieranymi dla potomstwa, a także z powstawaniem/zanikaniem określonych toponimów odmiennych (wraz z powstawaniem/zanikaniem osad) czy z możliwymi zmianami nazewnictwa miejscowości (np. wraz ze zmianą ich statusu czy zmianą właścicieli).

2.2. TEZY GEOGRAFII HISTORYCZNEJ, GEOGRAFII LUDNOŚCI I GEOGRAFII HUMANISTYCZNEJ. GEOGRAFIA „WYOBRAŻONA”

W naukach geograficznych funkcjonuje szereg subdyscyplin, takich jak geografia polityczna, ekonomiczna czy historyczna. Ta ostatnia definiowana jest jako projekt interdyscyplinarny, który zajmuje się badaniem środowiska geograficznego w przeszłości, jego zmian i związków z historią społeczeństw oraz z przemianami zjawisk przyrodniczych. Badania relacji między dziejami społeczeństw a naukami geograficznymi mają długą tradycję w polskiej nauce i sięgają *de facto* epoki oświeceniowej (H. Kołłątaj, S. Staszic, J. Lelewel); ich owocną kontynuacją był okres międzywojenny (S. Arnold, W. Semkowicz, S. Sokołowski, Z. Gloger). Obecnie jest to subdyscyplina, która zajmuje się środowiskiem geograficznym w przeszłości, jego przemianami i związkami z historią społeczeństw (por. Kulesza 2009: 7–12).

Podstawą i punktem wyjścia dla analiz geograficzno-historycznych jest obserwacja zjawisk z bliższej i dalszej przeszłości w ich kontekście przestrzennym. Elementy krajobrazu naturalnego, kulturowego czy społeczno-politycznego powiązane są z przemianami tych zjawisk w czasie. W jej ramach rozwijają się różne kierunki badawcze, np. związane z historią kartografii i kartografią historyczną, historią osadnictwa czy krajobrazem kulturowym w ujęciu socjotopograficznym (więcej na ten temat por. Szady 2013). Co istotne, bierze ona pod uwagę osiągnięcia innych dziedzin, w tym onomastyki (traktując ją jako dyscyplinę filologiczną). Współcześnie zainteresowania geografii historycznej często odnoszone są również do zwrotu przestrzennego w naukach humanistycznych.

Związki i zależności między badaniami geograficzno-historycznymi a monografią „Od imienia do nazwy miejscowej...” są dość oczywiste: rozważania dotyczące toponimicznych struktur odmiennych osadzone są w kontekście geografii i historii jednocześnie. Jest to szczególnie widoczne w drugiej części tej książki, w której analizy onomastyczne dużych zbiorów nazw miejscowych (o np. wspólnej genezie, pochodzeniu lub strukturze) łączone są z wiedzą historyczną i geografią ziem polskich w badanych okresach.

Inną, autonomiczną częścią nauk geograficznych, powiązaną z takimi dyscyplinami jak: socjologia, demografia, statystyka, ekonomia, jest geografia ludności. Analizuje ona i interpretuje „zmieniające się w czasie i przestrzeni zjawiska i procesy ludnościowe [a ściślej] ludność jako różnorodne ugrupowania zbiorowości, które bada z punktu widzenia stanu liczebnego oraz jej zmian i rozmieszczenia w przestrzeni, dynamiki (ruchu naturalnego i migracji), różnorodnych struktur

(demograficznych i społecznych) w określonym czasie” (Jelonek, Soja 2013: 13). W polu jej zainteresowań mieszczą się m.in. procesy urbanizacyjne, tzw. demografia wojenna, procesy starzenia się ludności itd. (por. Jelonek, Soja 2013).

Antroponimy stojące u podstaw wielu polskich toponimów skierowują uwagę autorek rozdziałów części II i III tej monografii ku różnym dynamicznym procesom ludnościowym, w tym: gęstości zaludnienia na poszczególnych terenach, kierunkom migracji, strukturze płci czy strukturze językowej i wyznaniowej. Zbiory imion i nazw miejscowych o określonej genezie, motywacji, strukturze traktowane są jako znaki ważnych zmian czy przemieszczeń grup ludnościowych.

Jednak najważniejszym konceptem teoretyczno-metodologicznym, który jest (pośrednio lub bezpośrednio) obecny w studiach zamieszczonych w tej książce, jest geografia kulturowa i społeczna, często określana zbiorczo jako *geografia humanistyczna*. Jest to „teoretycznie zorientowany nurt badawczy sytuujący się w obszarze nauk geograficznych, poddający analizom kulturowe i społeczne związki między krajobrazem a człowiekiem oraz wyznawanymi przez niego wartościami, między uwarunkowaniami geograficznymi i środowiskowymi a rozwojem kulturowym i społecznym, akcentujący perspektywę antropocentryczną w badaniach nad krajobrazem, zapośredniczoną poprzez różne obszary badań nad kulturą – antropologię, socjologię, historię, kulturoznawstwo itp.” (Frydryczak (b.d.))⁶.

Główne założenie geografii humanistycznej, według jej twórców i przedstawicieli (m.in. C. Ritter, F. Ratzel, V. de la Blache, C.O. Sauer, D. Cosgrove), można sprowadzić do twierdzenia, że w badaniach geograficznych istotny jest „współczynnik humanistyczny”, w rozumieniu bliskim, jak się wydaje, tej idei sformułowanej przez Floriana Znanieckiego dla socjologii (por. Znaniecki 1988/1922). Relacje między człowiekiem a: miejscem, obszarem, przestrzenią, terytorium, środowiskiem, krajobrazem powinny być postrzegane w perspektywie antropologicznej, kulturowej i socjologiczno-historycznej, czyli z uwzględnieniem ludzkich zdolności, indywidualności i subiektywizmu, intencjonalności i doświadczenia oraz podzielanych wartości, postaw itd. (por. Rembowska 2006). Każdy ślad aktywności człowieka w krajobrazie (np.: zabudowa przestrzenna, ścieżki i drogi, zagospodarowanie pól) ma charakter kulturowy i historyczny, i wymaga interpretacji jako ludzki „sposób widzenia” świata fizycznego⁷.

⁶ http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/vocabulary_tag/geografia-humanistyczna-geografia-kulturowa/ (dostęp: 27.11.2023).

⁷ Por. http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/vocabulary_tag/geografia-humanistyczna-geografia-kulturowa/ (dostęp: 27.11.2023).

Przynajmniej od kilku dekad geografowie uważają, że przestrzeń ma charakter dynamiczny (a nie statyczny), jest wytworem „ciągle zmieniających się relacji społecznych, ekonomicznych, politycznych, fizycznych czy kulturowych. **Nazywanie miejsc w przestrzeni nigdy nie może się zakończyć**, gdyż również w języku odbywa się nieustannie zarówno proces dyslokacji, jak ponownej relokacji” (Świerkosz 2011: 101; wyróżnienie HG, MMC, KS). W obrębie nauk humanistycznych z kolei często powraca się do zwrotu przestrzennego, który w amerykańskich studiach kulturowych oznacza m.in. przekształcanie „klasycznych” dyskursów w taki sposób, że *przeźródlenie* jest w nich nadrzędną kategorią badawczą, a w badaniach europejskich dotyczy to głównie metod (m.in. literackiego) „mapowania” tych konstruktów (por. Gieba 2015: 31–32).

Tak pojmowane *geografie* (celowo używamy tu liczby mnogiej) „odzwierciedlają” człowieka, jego wyobraźnię, kreatywność, ideały. Aktywny podmiot zmienia otoczenie, kreując świat materialny, a jednocześnie tworząc go w sensie wizualno-estetycznym i symbolicznym. Obecnie geografia humanistyczna, posługując się całym wachlarzem pojęć kulturoznawczo-antropologicznych, zajmuje się m.in. relacjami pomiędzy miejscem, przestrzenią, krajobrazem – z jednej strony – a władzą, dominacją, tożsamością grupową, pamięcią, ideologią, etnicznością czy globalizacją – z drugiej (por. Frydryczak (b.d.)).

Taki zestaw zagadnień blisko już koreluje z tzw. geografią wyobrażoną, która, w naszym przekonaniu, podobnie jak geopoetyka, nie musi być odnoszona wyłącznie do tekstów literackich. Jak pisze Przemysław Czapliński „proponowane określenie «geografia wyobrażona», ukute przez Edwarda Saida, oznacza, że nasze postrzeganie świata jest podłączone do kulturowych wyobrażeń – uwarunkowane przez narracje, obrazy, stereotypy i uprzedzenia [...]. Geografia wyobrażona jest budowana nie na bazie właściwości fizycznych [jakiejś przestrzeni – dod. HG, MMC, KS], lecz poprzez wiązanie sensów” (Czapliński 2016).

Spoglądając na współczesną toponomastykę, można stwierdzić bez większego ryzyka, że większość jej dokonań mieści się, implicytnie, w zakresie geografii kulturowej, humanistycznej i „wyobrażonej”. Nazwa miejscowości desygnuje wyodrębniony obiekt, a jednocześnie funkcjonuje w przestrzeni, na pewnym terytorium, w pewnym kraju, regionie, identyfikuje jego mieszkańców, często ma określone konotacje, łączy się z prestiżem lub jego brakiem, z poczuciem swojskości, rodzimości lub obcości itd. Ojkonimy są więc badane w naszej książce jako symboliczne znaki miejsc, obszarów i fragmentów przestrzeni, jako kulturowe reprezentacje miejsc i osób; uwzględniamy zatem w badaniach – przykładowo – problematykę ukształtowania terenu, krajobrazu naturalnego i stworzonego przez człowieka, ale także: etniczności, religijności, pogranicza, migracji,

hierarchii społecznej, rodziny itd. Nazwy miejscowe (i „wpisane” w nie nazewnictwo imiennicze) pojmowane są jako refleks dawnych społeczności i kultur, wspólnotowych praktyk i postaw, podzielanych wartości: rodzinnych, religijnych, obyczajowych, klasowych itd.

2.3. GEOGRAFIA A PŁEĆ

We współczesnej refleksji nauk geograficznych istotnymi zmiennymi, oprócz tych tradycyjnych, takich jak polityka, ekonomia, demografia, są również inne kategorie, m.in.: rasa, kolonializm, władza i opór, wykluczenie, lokalność oraz płeć (*gender*).

Płeć jest kategorią, która jest tradycyjnie usytuowana w geografii ludności (por. np. znany diagram dotyczący struktury płciowo-wiekowej społeczeństw). Jednak w nowej geografii humanistycznej/postmodernistycznej (por. Soja 1989) płeć (rola płciowa) uważana jest za ważną determinantę, kształtującą dawne i obecne życie społeczne i gospodarcze; płeć i środowisko zmieniają się bowiem pod wpływem wzajemnych, dynamicznych interakcji. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni od wieków organizowali się w celu poszerzenia własnych zasobów i własnej pracy. Społeczne podziały płciowe często odzwierciedlają się w podziałach przestrzennych (np. sfery pracy męskiej i kobiecej w przestrzeniach zurbanizowanych). Wiele feministycznych prac geograficznych dotyczy analiz m.in. obecności kobiet w przestrzeniach publicznych, w miejscach pracy, także w sferach „prywatnych”. Bada się rynek pracy kobiet, ich zatrudnienie czy migracje. W nowej geografii płci przeważa idea, że myślenie geograficzne pozwoli zrozumieć przyczyny społecznego i kulturowego podporządkowania kobiet, tak w przeszłości (por. McDonagh 2018), jak i współcześnie. Wszystkie te tezy potwierdzają ważność kategorii *gender* w studiach geograficznych (por. Bowlby i in. 2023, Peet, Thrift 2023: 14, 22, Świerkosz 2011: 97).

Monografia „Od imienia do nazwy miejscowej...” wskazuje na ważność społeczno-kulturowej konstrukcji płciowej. Jej naturalizowanie w społeczeństwach i kulturach przebiega choćby poprzez dualistyczny, opozycyjny system podziału dwóch zbiorów antroponimicznych (imiona męskie vs. imiona kobiece). Tytuły poszczególnych rozdziałów części II i III tej książki uwidaczniają fakt dominacji analiz zbiorów nazw miejscowych pochodnych strukturalnie od imion męskich. To w dużej mierze konsekwencja zasadniczej przewagi liczbowej toponimów odimiennych „męskich” nad „kobięcymi” (tj. takich, które w swej strukturze posiadają antroponimy męskie lub kobiece).

Można w ślad za Gillian Rose powiedzieć, że „kobiety są ukrywane (usuwane) przez geografię, tak jak kiedyś były ukrywane (usuwane) przez historię” (Rose, Ogborn 1988: 405; por. też I.3.1.). W tej nierówności liczbowej uwidacznia się bowiem patriarchalny system społeczny, który funkcjonował zasadniczo we wszystkich warstwach społecznych w historii dawnej Rzeczypospolitej, szczególnie szlacheckiej i chłopskiej. „Premiował” on niepodważalną męską/ojcowską władzę nad kobietą (i resztą rodziny), jej majątkiem, życiem, prawami, losem. Przekraczanie tej hierarchicznej opozycji płciowej jest wyzwaniem teraźniejszości i przyszłości, nie tylko dla onomastyki, ale i całej humanistyki. Z tego też względu przynajmniej dwa eseje w tej monografii (por. II.6. i III.6.) wskazują wprost na istnienie „czynnika kobiecego”, obecnego tak w antroponimii, jak i w toponimii, w geografii i w historii, a także w teoriach onomastycznych, antropologicznych i genderowych.

2.4. WIELOETNICZNOŚĆ W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ⁸

Wieloetniczność była cechą charakterystyczną społeczeństw I Rzeczypospolitej, a także w dużej części – dziejów i oblicza kulturowego całej Europy Środkowo-Wschodniej. Powstałe w wyniku unii lubelskiej z 1569 roku państwo zwykło nazywać się Rzeczpospolitą Obojga Narodów, podkreślając w ten sposób jego federacyjny charakter, który został oparty na unii równoprawnych partnerów: Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. W rzeczywistości było ono konglomeratem różnych grup narodowo-językowych i wspólnot religijnych. Żyli na tych terenach, niejako „obok siebie”: Polacy, Litwini, Rusini, Żydzi, ale i Ormianie, Niemcy czy Tatarzy. Poszczególne kultury przenikały się jednak, wpływając wzajemnie na siebie (procesy akulturacyjne).

Ludność tę można „podzielić na trzy kategorie: miejscowych, a więc zamieszkujących w sposób zwarty główne części państwa, «wmieszanych», czyli imigrantów przybywających na te ziemie już w średniowieczu, zanim państwo objęło swymi granicami Litwę i Ruś, oraz «przybyszy» – cudzoziemców napływających w stuleciach XVI i XVII w poszukiwaniu lepszych niż w ojczyźnie warunków życia i kariery” (Kopczyński, Tygielski 2010: 7). „Miejscowymi”, czyli ludźmi osiadłymi na terenach I RP, byli Polacy (Wielkopolska, Małopolska,

⁸ Podrozdział ten opracowano na podstawie następujących artykułów: Jałowiecki, Kaprański (2011), Kąkolewski (2012), Kopczyński, Tygielski (2010), Szczepański (2022), Wróblewska (2011).

Mazowsze), Litwini (Żmudź i Litwa właściwa) oraz Rusini (tereny dzisiejszej Białorusi i Ukrainy).

Natomiast inne grupy etniczne (Niemcy, Ormianie, Żydzi, Tatarzy) stanowiły ważny element napływowy, „nadający specyfikę kulturze i społeczeństwu dawnej Rzeczypospolitej jako obszarowi spotkań cywilizacji Zachodu i Wschodu” (Kąkolewski 2012: 21). Około 100-tysięczna ludność niemieckojęzyczna już w XIII i XIV wieku napływała na ziemie polskie i osiedlała się w ramach kolonizacji terenów wiejskich i akcji lokacji miast na tzw. prawie niemieckim, zachowując swój język do co najmniej początków XVI wieku. Odrębną, diasporyczną grupę stanowili Żydzi, którzy napływali od IX wieku (liczniej w XV i XVI wieku). Uważa się, że w 2. poł. XVIII wieku ziemie Rzeczypospolitej zamieszkiwało ok. 700–800 tys. Żydów (ok. 10% całej ludności), na ogół w miastach; zajmowali się oni m.in. bankierstwem, handlem, dzierżawą dóbr, rzemieślnictwem. Grupą nieliczną byli Ormianie (XVI–XVII wiek – ok. 3–4 tys.) – jeden z chrześcijańskich ludów Zakaukazia (Armenia). Do lat 20. XVII wieku Ormianie byli wyznawcami tzw. monofizytyzmu, uznawanego przez Kościoły katolicki i prawosławny za herezję; po tym czasie powstał odrębny ryt wyznania ormiańsko-katolickiego. Tatarzy natomiast – wyznawcy islamu – byli ludem pochodzenia tureckiego, posługującym się językiem kipczackim. Ich napływ na ziemie ruskie I Rzeczypospolitej to czasy od XIV do poł. XVII wieku. Można wymienić również osiadłych Łotyszów i Estończyków oraz grupy napływowe: Karaimów, Wołochów, Szkotów. Przybyszami byli chłopscy, niderlandzcy anabaptyści, zwani w Polsce *oładrami* (od słowa *Holender*), a także Grecy, Węgrzy oraz Włosi.

W 2. poł. XVI wieku ludność polskojęzyczna stanowiła ok. 50% całej populacji państwa. W latach 30. XVII wieku, wskutek przyłączenia zachodnich terenów państwa moskiewskiego, jej odsetek spadł do 40%. Po I rozbiorze w 1772 roku i utracie części terytoriów na wschodzie i północy odsetek ludności posługującej się polskim jako pierwszym językiem wzrósł do ok. 60%. Językiem polskim mówiły Wielkopolska, Małopolska i Mazowsze, ale także (najpierw rutenizująca, a potem polonizująca się) szlachta litewska. Drugą pod względem wielkości grupą etniczno-językową po 1569 roku była ludność mówiąca w języku ruskim (nazywana Rusinami). Proces rutenizacji (a nie polonizacji) dotyczył również innych grup etnicznych we wschodnich częściach I Rzeczypospolitej, np.: Tatarów, Ormian, Wołochów, też polskich chłopów osiedlanych na Rusi. W XVI–XVII-wiecznej Rzeczypospolitej językami polskim i ruskim mówiło ok. 70% mieszkańców. Język litewski, mniejszościowy, obecny był głównie na Żmudzi.

Rzeczpospolita Obojga Narodów była nie tylko państwem wieloetnicznym, lecz także krajem różnych, na ogół wzajemnie tolerancyjnych (choć tolerancję

rozumiano przede wszystkim pragmatycznie i zgodnie z łacińskim znaczeniem czasownika *tolerare* ‘znosić, wytrzymywać’) wyznań: katolicyzmu, prawosławia, unitaryzmu, protestantyzmu, judaizmu i islamu. Wyznaniem dominującym był katolicyzm rzymski, pomimo licznych przypadków konwersji na wyznanie ewangelicko-reformowane oraz przystępowania do braci czeskich i arian.

I Rzeczpospolita była państwem stanowym; niektóre z grup etniczno-religijnych (np. Żydzi czy Ormianie) posiadały status stanów, czyli grup mających odrębne prawa i przywileje, np. wyznaniowe i samorządowe. Przedstawiciele różnych środowisk etnicznych mogli wchodzić w skład uprzywilejowanego stanu szlacheckiego, czyli pełnoprawnych obywateli „narodu politycznego” rządzącego Rzeczpospolitą.

Rzeczpospolita Polska po okresie rozbiorowym i zakończeniu I wojny światowej również charakteryzowała się mozaikowością etniczną ówczesnego społeczeństwa: w ok. 35% tworzyli je przedstawiciele mniejszości narodowych i wyznaniowych. To zróżnicowanie było szczególnie widoczne na terenach przygranicznych, m.in. na Kresach Wschodnich. Wśród grup wyznaniowych prawnie uznanych w II Rzeczypospolitej wyróżniały się: wyznanie rzymskokatolickie, greckokatolickie, ewangelicko-augsburskie, staroobrzędowe, prawosławne, judaistyczne, islamskie oraz karaïmskie.

W czasie II wojny światowej, w wyniku eksterminacji mniejszości narodowych zamieszkujących Polskę (m.in. Żydów, Cyganów i Ormian) dokonanej przez III Rzeszę, liczba osób przynależących do mniejszości etniczno-kulturowych zmniejszyła się drastycznie: według spisu z lutego 1946 roku obywatele o niepolskiej narodowości stanowili niespełna 3 mln osób (w tym ok. 2,3 mln przeznaczonych do wysiedlenia Niemców) na ok. 23,9 mln mieszkańców Polski Ludowej. Obecnie (dane sprzed lutego 2022) Polskę zamieszkuje dziewięć mniejszości narodowych (białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska i żydowska) i cztery etniczne (karaïmska, łemkowska, romska i tatarska)⁹.

„Wraz z zaniechaniem nomadycznego trybu życia pojawiła się określona konceptualizacja przestrzeni otaczającej człowieka. Próby konceptualizacji przebiegały wzdłuż osi: *miejsce – ludzie*, którzy to miejsce zasiedlają. [...] Zasób nazw

⁹ „Uznanie określonej grupy etnicznej za mniejszość uwarunkowane jest spełnieniem następujących kryteriów: posiadaniem przez daną społeczność świadomości historycznej wspólnoty narodowej, ukierunkowanie na jej wyrażanie i ochronę, a także zamieszkiwanie na obecnym terytorium Rzeczypospolitej Polski od co najmniej 100 lat. Dodatkowo, w przypadku mniejszości narodowej, niezbędnym warunkiem będzie utożsamianie się przedstawicieli wspólnoty z narodem zorganizowanym we własnym państwie” (Szczepański 2022: 138).

[miejscowych] powiększał się w ciągu wieków proporcjonalnie do postępującego rozwoju osadnictwa na ziemiach polskich, tworząc kolejne warstwy nazewnicze” (Wójcik 2014: 145, 142). Opisane szkicowo w tym podrozdziale skomplikowane procesy demograficzne, osadnicze, ekonomiczne i kulturowo-społeczne odcisnęły swój ślad w niektórych typach strukturalnych i semantycznych nazw miejscowych, także – w toponimach odantroponimicznych (por. analizy w części II i III). „W teorii badań onomastycznych przyjmuje się, że nazwy miejscowe wykreowane według modelu antropocentrycznego odbijają rzeczywistość w sposób metonimiczny” (Wójcik 2014: 148). U podstaw licznych ojkonimów zbudowanych na tym mechanizmie kognitywnym (MIEJSCE ZA CZŁOWIEKA, KTÓRY MA JAKIŚ ZWIĄZEK Z TYM MIEJSCEM)¹⁰ znajdują się imiona niemieckie, żydowskie czy prawosławne. Ukazują one w ten sposób mozaikową wielokulturowość polskiego społeczeństwa w dawnych wiekach, jego wielojęzyczność i wielokonfesyjność. Są czytelnym znakiem historycznych procesów migracyjnych i osadniczych (por. Walczak 2017).

3. CZŁOWIEK, CZAS, HISTORIA

Czas i jego wpływ, przeszłe wydarzenia i historia są równie istotnymi korelatami w badaniach nad imionami i toponimami odimiennymi, jak przestrzeń, miejsce. Wydarzenia historyczne (m.in. wojny, migracje, zmiany władzy, zmiany prawne, państwu) decydowały o zmianach kulturowych, a tym samym – o zmianach w zasobach antroponimicznych i toponimicznych. W niniejszym podrozdziale przyglądamy się punktowo niektórym tezom i koncepcjom historycznym (a raczej historiograficznym, historyczno-socjologicznym, historyczno-antropologicznym), które można potraktować jako ramy teoretyczno-metodologiczne wielu rozdziałów zamieszczonych w obu następnych częściach książki. Mieści się tu m.in. refleksja na temat roli chrześcijaństwa w kulturze polskiej i w krajobrazie toponimicznym (I.3.1.), problematyka klas społecznych w dawnym społeczeństwie polskim i ich przeobrażeń oraz podzielanych przez nich pamięci (I.3.2.), socjologiczno-historyczne koncepcje rodziny (I.3.3.), wreszcie – historyczno-antropologiczna perspektywa oglądu nazw własnych (I.3.4.). W zakresie

¹⁰ Metonimia to proces poznawczy, w którym jeden element pojęciowy umożliwia mentalny dostęp do drugiego, przy czym oba znajdują się w obrębie tego samego modelu kognitywnego czy domeny znaczeniowej. Metonimia działa na zasadzie przyległości lub współwystępowania, pozwalając na selektywne skupienie uwagi na określonych aspektach rzeczywistości. Metonimia jest więc kondensacją swojego kontekstu i sposobem jego kategoryzacji (por. „Metonimia w ujęciu kognitywnym”, [w:] „Poetyka – dynamiczny podręcznik”; <https://poetyka.wordpress.com/about/metonimia-w-ujeciu-kognitywnym/> (dostęp: 12.05.2025)).

badanego materiału dyskutujemy także z tezami zwrotu ludowego czy „historii ludowej” (I.3.2.).

3.1. CHRZEŚCIJAŃSTWO I JEGO ROLA W HISTORII KULTURY POLSKIEJ

Oddziaływanie religii chrześcijańskiej i związany z nią kult świętych znacząco wpłynęły na zmiany w systemie imienniczym polszczyzny, tj. zapożyczanie imion świętych chrześcijańskich i stopniowe wypieranie rodzimych imion staropolskich, które przez Kościół traktowane były jako pozostałość czasów pogańskich. Niemal całkowite zastąpienie imion słowiańskich przez imiona chrześcijańskie nastąpiło w XVI wieku po soborze trydenckim. Od tego czasu imiona świętych zyskiwały coraz większą popularność. Są one wpisane również w polskie nazewnictwo miejscowe. W książce prezentujemy także wybrane imiona prawosławne i pochodzące od nich nazwy miejscowe (na przykładzie południowo-wschodniej Białostoczczyzny), które w większości mają już młodszą metrykę.

W związku z poruszaną w pracy problematyką nieco szerzej przedstawiamy tu początki wpływów i rozwój kultury chrześcijańskiej na ziemiach polskich jako tło omawianych procesów nazewniczych.

CHRZEST POLSKI I POCZĄTKI ROZWOJU KULTURY CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Pierwsza pisemna wzmianka dotycząca chrystianizacji historycznych ziem polskich pochodzi z „Żywotu św. Metodego” (ok. 885). Informuje ona o działalności misyjnej św. Metodego na terenach polskich. Historycy przypuszczają, że chrześcijaństwo w obrządku słowiańskim¹¹ dotarło na ziemie polskie jeszcze przed przyjęciem chrztu w obrządku łacińskim. Podobnie chrześcijaństwo łacińskie pojawiło się nieco szybciej na ziemiach polskich niż data oficjalnego chrztu Polski. Wcześniejsze przedostawanie się chrześcijaństwa z krajów

¹¹ Półtora wieku przedtem, zanim Mieszko przyjął chrzest, ośrodkiem państwa słowiańskiego były Morawy. W dobie jego rozkwitu (IX wiek) w obrębie państwa wielkomorawskiego znalazły się także Śląsk i Małopolska. Na zaproszenie władcy Wielkich Moraw – Rościława, ok. 863 roku, przybyli na te tereny bizantyjscy misjonarze: Cyryl i Metodey. Drugi z wymienionych misjonarzy obrządku słowiańskiego stworzył na Morawach centrum misyjne, w którym kształcono księży w celu chrystianizacji ziem morawskich. Swoje nauki głosili w języku słowiańskim, a w piśmie posługiwali się głągolicą. Powstały obrządek słowiański dla potrzeb misji chrystianizacyjnej funkcjonował także w Polsce – na Śląsku i w Małopolsce (Borkowicz 2016).

ościennych do Polski ułatwiały wyprawy wojenne, wymiana handlowa oraz inne formy kontaktów. Najpierw wpływy te objęły elity ówczesnego państwa polskiego, dopiero w drugiej kolejności pozostałe społeczeństwo. Początki organizacji kościelnej w Polsce łączą się z panowaniem księcia Mieszka I (963–992) i dotyczą Kościoła łacińskiego¹². Przyjęty przez przedstawiciela dynastii piastowskiej w 966 roku chrzest miał doniosłe znaczenie nie tylko w kwestii politycznej państwa, ale także kulturalnej. W wyniku tego wydarzenia Polska znalazła się w kręgu kultury zachodnioeuropejskiej, a podstawy dla rozwoju kultury chrześcijańskiej stworzone zostały w X–XI wieku.

Pierwszy okres rozwoju kultury chrześcijańskiej w Polsce związany jest z oddziaływaniem papieskiego Rzymu. W czasach panowania Kazimierza I Odnowiciela (1034–1058) widoczne są wpływy kulturalne Francji i Nadrenii. Natomiast w latach rozbitcia dzielnicowego (schyłek XII wieku) zwiększyło się ponowne oddziaływanie Rzymu oraz włoskich uniwersytetów (Bolonia, Padwa). Później w Polsce pojawiają się wpływy czeskie – uniwersytet w Pradze (ufundowany w 1348 roku) staje się centrum nauki teologicznej w Europie Środkowo-Wschodniej.

Istotne znaczenie dla ugruntowania chrześcijaństwa na ziemiach polskich, zwłaszcza wśród ludności niższych stanów, miały wieki XIII i XIV. Wówczas dużą rolę odegrały zakony żebrzące, dominikanie i franciszkanie, a także licznie powstające parafie. Sąsiedztwo, a od poł. XIV wieku współistnienie w jednym państwie z Kościołem wschodnim, stwarzało częste konflikty między ludnością różnych wyznań, ale też inicjowało wzajemne wpływy.

W XV wieku polska kultura chrześcijańska weszła w fazę wielkiego rozwoju, czego wyrazem był założony przez Kazimierza Wielkiego uniwersytet w Krakowie, który w okresie swojego rozkwitu stał się centrum naukowym Europy Środkowo-Wschodniej.

¹² Polityka Mieszka I przyczyniła się do utworzenia w Poznaniu pierwszego na ziemiach polskich biskupstwa misyjnego, które podlegało bezpośrednio stolicy apostolskiej. Było też niezależne od niemieckiej organizacji kościelnej, co ułatwiło Polsce zachowanie suwerenności politycznej. Politykę Mieszka I kontynuował jego syn, Bolesław Chrobry (992–1025), a zjazd gnieźnieński w 1000 roku stał się jej ukoronowaniem. Przyjęty przez Polskę chrzest i utworzenie kościelnej organizacji terytorialnej stały się początkiem długiego procesu chrystianizacji ludności polskiej.

PROTESTANTYZM W RZECZYPOSPOLITEJ I TOLERANCJA RELIGIJNA

W XVI wieku Rzeczpospolita była krajem wielowyznaniowym i wielokulturowym, dlatego w okresie reformacji (od lat 20. XVI do ok. poł. XVII wieku) na ziemiach polskich schronienie mogli znaleźć wyznawcy wszystkich odłamów protestantyzmu, prześladowanych na Zachodzie. Sprzyjała temu także polityka wyznaniowa Jagiellonów – Zygmunta I Starego (1507–1548) i Zygmunta II Augusta (1530–1572). W 1573 roku na sejmie konwokacyjnym w Warszawie podjęto uchwałę zapewniającą swobodę wyznania szlachcie w Rzeczypospolitej. Uchwała ta gwarantowała pokój między wyznawcami różnych religii i zapewniała innowiercom równouprawnienie z katolikami oraz opiekę państwa. Dokument ten stał się początkiem gwarantowanej prawnie tolerancji religijnej w Rzeczypospolitej i wydarzeniem unikalnym w ówczesnej Europie, nękaną wojnami religijnymi (Litak 1992: 212–215).

Jednym z odłamów protestantyzmu był luteranizm, który jako pierwszy przedostał się na teren Rzeczypospolitej – głównie ze Śląska, Brandenburgii, Pomorza Zachodniego, Prus Książęcych (będących w stosunku lennym do Polski) i Inflant. Przyjmowała go przede wszystkim ludność pochodzenia niemieckiego, żyjąca na obszarze Rzeczypospolitej. Podobnie Kościół reformowany (kalwinizm) miał swoich zwolenników na ziemiach państwa polsko-litewskiego. Kalwinizm przyjmowały polska magnateria i bogata szlachta, zwłaszcza małopolska i wielkopolska, natomiast na Litwie – rody litewskie (Radziwiłłowie). Najbardziej znanym sprzymierzeńcem polskich kalwinów był Jan Łaski, który dążył do połączenia w jednym Kościele narodowym wszystkich wyznań ewangelicko-protestanckich. Pomysł ten jednak nie powiódł się, a po śmierci Jana Łaskiego (1560) nastąpiło rozbicie wewnętrzne Kościoła reformowanego. Pod wpływem antytrynitarzy włoskich oraz anabaptystów niemieckich i czeskich doszło wśród polskiego kalwinizmu do walki i wyodrębnienia się zboru mniejszego – ariańskiego (zwanego też braćmi polskimi, a na Zachodzie socynianami). Główną zasługą arian była ich niezwykła twórczość intelektualna i pluralizm poglądów, co zdecydowało o ich dużym znaczeniu w Polsce i w Europie Zachodniej w XVI–XVII wieku.

W 2. poł. XVII wieku stopniowo zaczynała zanikać polska tolerancja religijna. Przyczynił się do tego postęp reformy katolickiej (chcącej odzyskać utraconych wiernych) oraz polityka królewska, faworyzująca katolicyzm. Po 1655 roku zaczęły mnożyć się ustawy antyprotestanckie, a ich ukoronowaniem było wypędzenie arian z kraju w roku 1658.

REFORMY KATOLICKIE PO SOBORZE TRYDENCKIM W RZECZYPOSPOLITEJ

Po zakończeniu soboru trydenckiego (1545–1563) Zygmunt II August przyjął oficjalnie jego dekret (w 1564 roku) i stanął po stronie reformy katolickiej. Postępy tej reformy łączyły się przede wszystkim z działalnością biskupa Stanisława Hozjusza – autora licznych rozpraw teologicznych i opublikowanego przez niego katolickiego wyznania wiary. Dużą rolę w umacnianiu katolicyzmu w Polsce odegrały również zakony, zwłaszcza jezuita (sprowadzeni przez S. Hozjusza w 1564 roku). Zasłużyli się oni głównie w dziedzinie nauk teologicznych i na polu wychowania religijnego. Towarzystwo Jezusowe przyczyniło się też do zakładania seminariów duchownych, które było nakazane dekretami soboru trydenckiego. Zakony oddziaływały nie tylko na elity umysłowe, ale także na całe społeczeństwo polskie. Ta aktywizacja Kościoła katolickiego w 2. poł. XVII wieku spowodowała załamanie się reformy protestanckiej w Rzeczypospolitej. Kościół katolicki, umacniając swoją pozycję, stopniowo zespolił się z kulturą sarmacką i stawał się bardziej narodowy, polski. Zacieśniał też związki z rodzimymi zwyczajami i obrzędowością ludową (Litak 1992: 220).

W XVIII wieku powstawały i rozpowszechniały się różnorakie projekty reform kościelnych – jedne mieściły się w ramach ortodoksji katolickiej, inne wychodziły daleko poza nią. Program katolickiego oświecenia w Polsce¹³ zakładał głównie gruntowne i staranne wykształcenie duchowieństwa według (nowych) oświeceniowych programów, dostosowanych do potrzeb ówczesnego życia (dotyczyło to także zakonów, które poszerzały swoje studia zakonne oraz na dużą skalę kształciły młodzież świecką). Polscy katolicy oświeceniowi nie byli też przychylni życiu kontemplacyjnemu, co skutkowało likwidacją zakonów, np. jezuitów. Ich majątek i personel przeznaczono wówczas na organizację sieci szkół publicznych z nowym programem edukacji, który powierzono (powołanej przez sejm) Komisji Edukacji Narodowej (1773). Likwidacja zakonu jezuitów i utworzenie tej komisji przyczyniło się do stopniowego przejmowania oświaty przez państwo¹⁴. Skutkowało to również w sposób oczywisty zmianami terytorialnymi, administracyjnymi, własnościowymi – a co za tym idzie – toponimicznymi.

¹³ Oświecenie w Polsce łączyło się z całokształtem przemian ideowych Polski za czasów panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764–1795). Ważnym celem ludzi tego okresu stała się „naprawa Rzeczypospolitej”. Uczestniczyła w niej wąska grupa społeczeństwa, głównie wykształcona szlachta, duchowieństwo i mieszczaństwo. Poza zasięgiem oddziaływania oświecenia znajdowała się niepiśmienna większość społeczeństwa, prosty lud oraz część drobnej szlachty i mieszczaństwa.

¹⁴ Działalność oświatowa zakonów jednak się nie zakończyła. Świadczą o tym osiągnięcia pijarów (m.in. S. Konarskiego), których poczynania stały się przykładem reform oświeceniowych polskiego szkolnictwa.

DZIEJE RELIGII PRAWOSŁAWNEJ NA OBSZARZE PAŃSTWA POLSKO-LITEWSKIEGO

W okresie od XVI do XVIII wieku chrześcijański Wschód przeżywał głęboki kryzys. Upadek cesarstwa bizantyjskiego w XV wieku odbił się niekorzystnie na dziejach wschodniego chrześcijaństwa. Kościół wschodni¹⁵ stracił swojego wielowiekowego protektora, jakim było cesarstwo bizantyjskie, i dostał się pod wpływy różnorodnych sił politycznych i kulturowych.

Na historycznych ziemiach państwa polsko-litewskiego struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego ukształtowała się jeszcze w średniowieczu. Prawosławie miało tu własną organizację w postaci metropolii kijowsko-halickiej, która podlegała patriarsze w Konstantynopolu. W XVI wieku w Cerkwi pojawiły się zmiany spowodowane między innymi niskim poziomem intelektualnym duchowieństwa oraz ignorancją społeczeństwa prawosławnego. Taka sytuacja spowodowała ruch reformacyjny, w którym uczestniczyli ludzie świeccy, a na jego czele stanął książę Konstantyn Wasyl Ostrogski (magnat na Rusi, uważający się za protektora Cerkwi). Pod koniec XVI wieku do reformy włączyła się także hierarchia prawosławna. Pod wpływem pism jezuickich wśród biskupów prawosławnych pojawiła się myśl zjednoczenia Cerkwi z Kościołem łacińskim. W 1596 roku na synodzie w Brześciu doszło do zawarcia unii Kościoła prawosławnego z łacińskim. Zawarta unia nie przyniosła jednak spodziewanych rezultatów. Istniejące w Kościele prawosławnym rozbieżności jeszcze przed zawarciem unii doprowadziły do podziału wewnątrz Kościoła ruskiego na zwolenników unii (unitów) oraz ich przeciwników.

W południowo-wschodniej części ziem ruskich, znajdujących się w historycznych granicach Rzeczypospolitej, przeważało prawosławie, a w południowo-zachodniej, na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, dominowali unicy. Kościół unicki nigdy jednak nie został uznany w Rzeczypospolitej za równorzędny z łacińskim, traktowano go jako pośredni między prawosławiem a Kościołem rzymskokatolickim. Jednak zawarcie unii w Brześciu przyniosło Kościołowi prawosławnemu pewne pozytywne zmiany. Hierarchia unicka oraz wyżsi urzędnicy cerkiewni i zakonni zaczęli kształcić się w szkołach łacińskich oraz rzymskich. Postępujący proces latynizacji stał się szczególnie widoczny po synodzie zamojskim (1720), którego postanowienia były w dużej mierze przeniesieniem

¹⁵ W 1054 roku (data symboliczna) nastąpił rozłam (zwany wielką schizmą wschodnią) w chrześcijaństwie na Kościół wschodni i zachodni. Spośród wielu czynników, które doprowadziły do tego wydarzenia, za najważniejsze uznaje się trzy: różnice doktrynalne między obu Kościołami, odrzucenie powszechnej władzy papieża przez wschodnich patriarchów oraz różnice społeczno-polityczne między Wschodem a Zachodem.

na grunt Kościoła wschodniego ustawodawstwa i koncepcji ustrojowych soboru trydenckiego. Odrodzenie wewnętrzne Kościoła unickiego (toczące się w duchu reformy trydenckiej) oddziaływało także na Cerkiew prawosławną. Istotną rolę odegrał tu metropolita kijowski Piotr Mołyła, będący w bliskich kontaktach z magnaterią polską i ruską wyznania katolickiego i prawosławnego. Oprócz przeprowadzonych reform w Cerkwi dążył też do podniesienia poziomu wykształcenia duchowieństwa prawosławnego (utworzył kolegium wzorowane na polskich szkołach jezuitów). W 1643 roku wydał w języku łacińskim prawosławne wyznanie wiary, a w 1645 roku „Mały katechizm prawosławny”. W obu tych dziełach starał się pomniejszać różnice między katolicyzmem a prawosławiem. Ostatecznie wszystkie te zmiany były zagrożeniem dla istnienia Kościoła prawosławnego w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej (Olszewski 1996).

KOŚCIÓŁ W OKRESIE ROZBIORÓW (W 2. POŁ. XVIII WIEKU)

Działalność Kościołów chrześcijańskich w okresie rozbiorów uzależniona była od stosunku do nich państw zaborczych – Rosji, Prus i Austrii, które po pierwszym (1772) (częściowo także po II (1793) i III (1795)) rozbiorze znalazły się pod ich panowaniem. Wspólnym celem polityki państw zaborczych było włączenie struktur kościelnych przedrozbiorowej Rzeczypospolitej do ich własnych systemów organizacji lub stworzenie ich od nowa. Chociaż traktaty rozbiorowe zapewniały ludności katolickiej w przyłączonych prowincjach swobodę wyznania swej wiary, a państwa zaborcze hołdowały zasadom oświeceniowej tolerancji religijnej, to jednak zakres tych praw był różnie interpretowany i przestrzegany (w zależności od sytuacji politycznej).

W 1774 roku w zaborze rosyjskim¹⁶ został powołany dla katolików obu obwódów rzymskokatolicki biskup, któremu zaborca powierzył jurysdykcję nad wiernymi, kościołami oraz zakonami. W sprawach dyscyplinarnych i gospodarczych zobowiązano biskupów do stosowania się do przepisów regulaminu dla Kościoła łacińskiego, wydanego przez Katarzynę II w 1767 roku w Petersburgu. Po II i III rozbiorze (w 1795) Katarzyna II samowolnie przeprowadziła nową organizację Kościoła katolickiego, znosząc pięć biskupstw, a w ich miejsce powołując trzy nowe. Trzy lata później, jej następca, Paweł I, dokonał ponownej reorganizacji, która w 1795 roku uzyskała sankcję stolicy apostolskiej. W rezultacie Kościół

¹⁶ Po rozbiorach w granicach Cesarstwa Rosyjskiego znalazło się 62% (460 tys. km²) terytorium państwa polskiego, zwanego guberniami zachodnimi. Zamieszkiwało je ok. 6,9 mln ludności, w tym: 2,1 mln rzymskich katolików, 1,6 mln grekokatolików, 2,8 mln prawosławnych, 20 tys. starowierców, 10 tys. protestantów i innych (Bieńkowski 1992: 352).

w Rosji stanowił odrębną metropolię mohylewską z sześcioma biskupstwami, pokrywającą się z granicami cesarstwa. Najwyższą władzą administracyjną i sądową Kościoła katolickiego w Rosji był urząd w Petersburgu pod prezydencją metropolity, któremu także podlegał Kościół unicki. W 1774 roku opracowano plan misyjnej akcji prawosławnej wśród ludności unickiej, zwłaszcza w prowincjach uzyskanych na Ukrainie. W wyniku tej akcji, pod przymusem, w ciągu kilku lat nawrócono większość unickich wiernych w południowej (ukraińskiej) części drugiego i trzeciego zaboru. Spośród ok. 4700 parafii unickich pozostało ok. 160. W 1795 roku Katarzyna II zlikwidowała biskupstwa unickie, a nad powstałymi parafiami i klasztorami powierzyła jurysdykcję biskupowi połockiemu. Po śmierci carycy (1796) ustała akcja łączenia unitów z prawosławiem, a następcza Katarzyny w 1798 roku dla pozostałych parafii unickich utworzył dwa nowe biskupstwa, nie przywracając jednak władzy metropolicie unickiemu.

W 1772 roku w zaborze pruskim (na ziemiach zabranych Polsce i oficjalnie nazwanych Prusami Zachodnimi)¹⁷ rząd ograniczył się w swojej polityce kościelnej do izolowania zaboru od Polski i poddania Kościoła ścisłej kontroli pruskiej. Polityka ta była kontynuowana także przy kolejnych zaborach ziem Polski. Rząd pruski sekularyzował majątki wyższego duchowieństwa na obszarze pierwszego zaboru, natomiast w Wielkopolsce nałożył na duchowieństwo podatek od dochodów. Biskupi rezydujący w Polsce nadal sprawowali kanonicznie jurysdykcję nad częściami swoich diecezji przyłączonych do Prus, jednak za pośrednictwem oddzielnych oficjałów (duchownych urzędników). Od 1772 roku rząd próbował kilkakrotnie zlikwidować kanoniczną zależność diecezji od polskich biskupów, jednak próby te nie powiodły się. Dopiero po III rozbiorze wprowadzono ostrzejsze przepisy, umożliwiające tę procedurę.

W znacznie szerszym zakresie niż w prawosławnej Rosji i w protestanckich Prusach była realizowana polityka kościelna (etatyżacja) przez katolicką Austrię za rządów Marii Teresy (1740–1780) i Józefa II (1780–1790). Władcy ci podjęli dzieło ugruntowania wielu aspektów życia Kościoła w duchu oświeceniowym. Politykę tę zastosowano również w stosunku do przyłączonych w 1772 roku do Austrii ziem polskich (oficjalnie nazwanych Królestwem Galicji i Lodomerii)¹⁸. W latach

¹⁷ Zabór pruski zabrał 20% (150 tys. km²) terytorium dawnej Polski. Obszar ten zamieszkiwało ponad 3 mln mieszkańców, w tym: ok. 2,5 mln rzymskich katolików, 70 tys. grekokatolików, ok. 2 tys. prawosławnych i 2 tys. starowierców, 350 tys. protestantów (w tym ok. 5 tys. kalwinów) i innych (Bieńkowski 1992: 354).

¹⁸ Austriacka Galicja Wschodnia (ziemie I rozbioru) i Zachodnia (ziemie II rozbioru) obejmowały 18% (130 tys. km²) terytorium dawnej Rzeczypospolitej. Zamieszkiwało na tym obszarze ponad 4,8 mln ludności, w tym: 2,8 mln rzymskich katolików, 1,7 mln grekokatolików, kilka tysięcy protestantów i innych (Bieńkowski 1992: 353).

80. XVIII wieku rząd austriacki uregulował w Galicji strukturę terytorialną diecezji rzymskokatolickich i greckokatolickich, dostosowując je do nowych granic i podziałów administracji państwowej, tworząc także w 1786 roku – obok dwóch istniejących już tu biskupstw łacińskich (lwowskiego i przemyskiego) – trzecie (tarnowskie). Nastąpiła też znaczna redukcja klasztorów, a ich majątek przeznaczono na inne potrzeby Kościoła. Józef II przeprowadził również w całej monarchii habsburskiej regulację parafii w celu zapewnienia właściwej obsługi duszpasterskiej. W rezultacie liczba parafii (3500) w Galicji w 1772 roku zmniejszyła się prawie o połowę. Za pomocą licznych rozporządzeń ingerował także w sprawy kultu publicznego i praktyk religijnych. Reformy józefińskie spotkały się z aprobatą ze strony duchowieństwa unickiego w Galicji (zob. Bieńkowski 1992: 295–372).

3.2. SPOŁECZEŃSTWO KLASOWE. HISTORIA LUDOWA. PAMIĘĆ JĘZYKOWO-KULTUROWA

POLSKIE SPOŁECZEŃSTWO KLASOWE – KRÓTKI RYS HISTORYCZNY¹⁹

Klasy społeczne stanowią jeden z podstawowych wymiarów zróżnicowania społeczeństwa, a głównym jego kryterium jest zróżnicowanie ekonomiczne, polityczne i kulturowe. Najważniejszymi kryteriami podziałów klasowych są: własnościowa kontrola środków produkcji i usług, nadzór nad procesem pracy poprzez struktury organizacyjne, posiadanie szczególnych kwalifikacji, a także dysponowanie środkami finansowymi, które mogą być przeznaczone na nabycie pożądaných dóbr. Owe formy kontroli i zasoby na rynkach kapitału, pracy i konsumpcji są historycznie zmienne. Poszczególne klasy społeczne zajmowały i zajmują określone (ale zróżnicowane w czasie) miejsce w strukturze społecznej²⁰.

„Polska była w swoich dziejach państwem integralnym i rozdrobnionym, unitarnym i federalnym, monarchicznym i republikańskim, z monarchią dziedziczną i obieralną, krajem wielkim i małym, potężnym i słabym, niepodległym i zniewolonym (w tym wielokrotnie rozbieranym i dzielonym przez inne państwa), wieloetnicznym i jednolitym etnicznie, wreszcie wielowyznaniowym

¹⁹ Podrozdział ten został opracowany na podstawie następujących publikacji: Bogucka (2009), Chwalba, Harpula (2022: 271–309, 379–388), Kolarz (2009), Leszczyński (2020: 53–97, 100–101), Piotrowska (2000), Poznańska (1977), Słomczyński i in. (2017), Sowa (2008: 12–15), Wasilewski (2011).

²⁰ Standardowo przyjmuje się model hierarchiczny, „drabinowy”, „feudalnej piramidy” jako wyjściowy schemat konceptualizacji stratyfikacji społecznej, choć istnieją też próby odejścia od tego konceptu (por. Frączyński, Pobłocki 2021).

i praktycznie jednolitym religijnie” (Sowa 2008: 12–13). Większość historiografów uznaje, że początki państwowości polskiej (wczesne państwo piastowskie) przypadają na trzecią dekadę X wieku, obejmując terytoria pełne lasów i mokradła, słabo zaludnione (ok. 1000 roku – milion osób), trudne do uprawy, osadnictwa i podróży. Pomimo tego już od VII wieku występowały na tych terenach zwarte osady, oddzielone od siebie niezamieszkanymi terenami, które od IX wieku przekształcały się w większe ośrodki. Najpewniej główny ośrodek władzy piastowskiej (dzisiejsze tereny Wielkopolski) powstał wskutek podboju i przemocy.

Zmiany terytorialno-administracyjne, szczególnie stabilizacja państwa ok. 1000 roku, pociągnęły za sobą zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej ówczesnego społeczeństwa: nastąpił upadek organizacji rodowej – pojawiły się natomiast klasy społeczne, różniące się między sobą prawami, przywilejami i obowiązkami. W miarę rozwoju ekonomicznego tych ziem wytworzyły się dwie podstawowe klasy: właściciele ziemscy (panowie feudalni) oraz chłopci (kmiemie). W X i XI wieku, wraz z pojawieniem się ośrodków miejskich, zrodziła się trzecia, zróżnicowana wewnętrznie grupa – mieszczenie. Tworzyli oni osady, a później większe organizmy miejskie. Z kolei XII i XIII wiek to okres umacniania się feudalizmu i jego struktury klasowej. Największe uprawnienia należały do panów feudalnych, którzy szybko pozyskiwali różnego typu immunitety ekonomiczne i sądowno-administracyjne, służące umacnianiu ich własności ziemi, eksploatacji chłopstwa i uwalnianiu się od świadczeń na rzecz króla. Główną zasadą ówczesnych elit było pozyskanie jak największych zasobów: danin, pieniądza i pracy.

Piewszą klasą społeczną we wczesnym średniowieczu było rycerstwo, które z czasem przeobraziło się w najbardziej uprzywilejowany stan – szlachtę. Jednak i ta grupa nie była jednorodna: należeli do niej możnowładcy (rycerstwo urzędnicze), rycerstwo średnie, drobne i służebne, które przekształciło się w szlachtę zagonową i czynszową. Szlachta zagrodowa (inaczej: chodackowa, szarackowa) obrabiała samodzielnie ziemię i nie miała poddanych chłopskich. Z kolei drobna szlachta (tzw. luźna, brukowa) mieszkała u możniejszych osób w miastach. Szlachta nieposiadająca ziemi nazywana była „gołotą”, w odróżnieniu od posesjonatów. Jednocześnie jedna czwarta ogółu szlachty miała własnych chłopów.

W późniejszym okresie rządów Jagiellonów, po uzyskaniu kolejnych przywilejów, szlachta zaczęła tworzyć stan zamknięty, do którego bardzo trudno było się „dostać” np. mieszczenom. Ustrój Polski przyjął wówczas formę klasycznej demokracji szlacheckiej, a państwo stało się monarchią republikańską, w której szlachta (w późnym okresie republikańskim) stanowiła ok. 10% społeczeństwa. Wymuszała na kolejnych królach coraz to nowe przywileje; działo się to kosztem

ograniczania kompetencji rządu centralnego (władzy królewskiej). Jednocześnie stan ten uważał się za „naród polski” (jako wspólnota polityczno-prawna). W kategoriach antropologicznych można powiedzieć, że „pańskość” stała się kluczowa dla idei człowieczeństwa w dawnej Polsce (tylko „pan” był człowiekiem w pełni tego słowa znaczeniu) (por. Frączysty, Pobłocki 2021). Używano też sformułowania „naród szlachecki” dla określenia grupy władającej „narodem plebejskim” (por. Porter-Szúcs 2021: 32). Elementami świadczącymi o przynależności do *narodu* były szlachectwo, indygenat, herb i przywileje. Nie mówimy tu, oczywiście, o *narodzie* we współczesnym jego rozumieniu. Jak twierdzi większość historyków, nie było wtedy międzystanowego poczucia wspólnoty; raczej tworzyły się małe wspólnoty lokalne (por. Kopczyński, Tyglewski 2010: 10).

Okres rozbiorów i wiek XIX przyniósł silną dezintegrację i dywersyfikację stanu szlacheckiego; był to proces długotrwały i nieodwracalny, o zróżnicowanym natężeniu, uwarunkowanym regionalną specyfiką (szybciej postępował w Królestwie i w Wielkopolsce, wolniej na ziemiach ruskich, litewskich i w Galicji). Lata 20. i 30. XIX wieku to początek marginalizacji szlachty, pozbawionej już przywilejów politycznych. Uwłaszczenie chłopów w 2. poł. XIX wieku pogłębiło trudną sytuację ekonomiczną dużej części szlachty. Znaczna liczba rodzin wywodzących się ze szlachty zagonowej i czynszowej utraciła przywileje stanowe. Część szlachty w Królestwie, na Rusi i na Litwie przenosiła się do miast albo „chłopiała”. Inni przedstawiciele tej warstwy społecznej stawali się zaczynem tzw. polskiej inteligencji, tworząc jej charakterystyczny etos (por. niżej).

W miarę rozwoju miast również mieszczenie różnicowali się wewnętrznie na: najbogatszy patrycjat, pospółstwo (samodzielni rzemieślnicy, wędrowni handlarze, właściciele warsztatów, drobni kupcy, lichwiarze, właściciele składów) i biedotę miejską (czyli plebs). W wieku XIV nastąpił znaczący rozwój polskich miast lokowanych na prawie magdeburskim. Na wzór dużych ośrodków miejsko-handlowych Anglii, Flamandii, Włoch i Niemiec następował liczbowy wzrost sklepów, manufaktur i hurtowni (i ich właścicieli). Zwiększały się stopniowo: wymiana handlowa, obrót pieniądza, usługi bankowe. Mieszczenie polscy w XIV i XV wieku składali się w większości z napływającej w ramach lokacji ludności niemieckiej; ci najbogatsi piastowali niektóre urzędy publiczne. Jednak najliczniejsze było tzw. drobnomieszczaństwo. Mimo tych procesów widoczne było pewne opóźnienie w formowaniu się tej klasy w stosunku do Europy Zachodniej. Długotrwała przewaga gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej sprawiła, że brakowało inicjatywy gospodarczej w środowiskach mieszczańskich. Dominująca w Polsce rola szlachty, której tryb życia i ideologia były inne,

to znaczy generalnie nienastawione na ekonomię, kalkulację i zysk, nie sprzyjała rozwojowi stanu mieszczańskiego, jak i jego etosu.

Trzy rozbiory Rzeczypospolitej (1772, 1793, 1795) przerwały, trwające od początku XVIII wieku, procesy emancypacji ekonomicznej i politycznej stanu miejskiego. W okresie rozbiorowym drobnomieszczaństwo polskie było stosunkowo silne na terenie Poznańskiego i Pomorza; w Królestwie Polskim natomiast konkurowało ono z bardzo licznym drobnomieszczaństwem żydowskim; w najbiedniejszej Galicji, wraz z ubożeniem i upadkiem małych miasteczek, zaznaczył się wyraźniej proces pauperyzacji mieszczaństwa, zarówno polskiego, jak i żydowskiego.

Mimo utraty państwowości zintensyfikowały się XIX-wieczne procesy kapitalistyczne; zaczęła się też formować nowa klasa społeczna – burżuazja. Przebiegały one jednak inaczej niż w Europie Zachodniej: utrata niepodległości przez polskie państwo, podziały rozbiorowe, silne relikty postfeudalne w gospodarce – wszystkie te czynniki wpłynęły w istotny sposób na deformację polskiego kapitalizmu i słabość polskiej burżuazji w porównaniu z rozwiniętymi krajami europejskimi. Klasa ta w poważnej swej części pochodzenia obcego – żydowskiego i niemieckiego – kształtowała się w specyficznych warunkach i ze znacznym opóźnieniem.

Kategorią społeczno-zawodową zaliczaną do klasy średniej a charakterystyczną dla społeczeństwa polskiego była/jest także inteligencja. Polska inteligencja ma rodowód szlachecki – większość XIX-wiecznych inteligentów pochodziła ze zdeklasowanej szlachty. Inteligenci byli osobami wykształconymi, wykonującymi tzw. zawody umysłowe, m.in.: nauczycieli, akademików, urzędników niższego i wyższego szczebla, dziennikarzy, lekarzy, prawników. Początki tej klasy (przełom XVIII i XIX wieku) i jej rozwój wiązały się z powstaniem ówczesnych instytucji biurokratycznych, mediów, nowych technologii oraz z rozwojem profesjonalnych struktur kapitalistycznego rynku pracy. Ta warstwa społeczna uformowała się w pełni w 2. poł. XIX wieku, pełniąc w życiu publicznym po 1863 roku (po klęsce powstania styczniowego) ważne funkcje ideologiczne, kulturotwórcze, więziotwórcze, edukacyjne itd., stając się „przywódcą narodu” pozbawionego swojej państwowości. „Postszlachecka inteligencja pochodząca z zaboru rosyjskiego, strażniczka narodowych mitów i niepodległościowych tradycji, wsparta stołecznością Warszawy, zdominowała panteon polskich wartości, starając się narzucić go mieszkańcom pozostałych zaborów” (Jałowiecki, Kaprański 2011: 15). Oczywiście polityka państw zaborczych była tak ukierunkowana i skodyfikowana, by zasadniczo wyłączać polskiego inteligenta z istotnych mechanizmów społeczno-ekonomicznych i prawnych (np. część prestiżowych urzędów mogła być obsadzana tylko przez osoby pochodzące z państw zaborczych); to z kolei skutkowało negatywnie po

1918 roku, gdy odrodzone państwo polskie potrzebowało właśnie osób wykształconych, zdolnych do pracy w nowych instytucjach czy szkołach.

Warto też zwrócić uwagę na cztery tzw. grupy etniczno-prawne, obejmujące znaczącą i liczebnie rosnącą część ludności przedrozbiorowej Rzeczypospolitej; byli to Żydzi, Ormianie, Szkoci i Olędrzy. Wspólnoty te cieszyły się ograniczonymi przywilejami i swoistą autonomią. Władza królewska gwarantowała im poszanowanie własnych obyczajów, samorząd i sądy (część podlegała sądom królewskim). Osobną niejako grupę stanowili Żydzi, którzy w późnym średniowieczu byli już dostrzegalną enklawą społeczną. Przekazy o pierwszej gminie żydowskiej (w Krakowie) pochodzą z XI wieku, później Żydzi osiedlali się także we Wrocławiu, Kaliszu, Gnieźnie, Poznaniu i w innych miastach. Kolejna ich fala napływowa do Polski nastąpiła w XIV wieku – wskutek prześladowań w krajach zachodnich. W ówczesnej Europie byli bowiem nie tyle „narodem wybranym”, co „naznaczonym”. Średniowieczna wyobraźnia łączyła ich z trędem, mordowaniem chrześcijańskich dzieci, podejrzaną seksualnością. Przypisywano im niechęć do pracy a jednocześnie chytryść i skąpstwo, łatwe bogacenie się. Zazdrozczono sukcesów w handlu i lichwie.

Jednak, jak pisze socjolog Jacek Wasilewski, w perspektywie historyczno-socjologicznej społeczeństwo polskie zasadniczo jest społeczeństwem chłopskim (por. Wasilewski 2011: 355). Ludność chłopska, stanowiąca przytłaczającą większość społeczeństwa średniowiecznego i przedoświeceniowego, dzieliła się na tzw. chłopów wolnych, posiadających prawo do przenoszenia się, i chłopów zależnych, przypisanych (*homines ascripticii*), niemogących się przenosić pod rygorem prawa. Dzięki kolonizacji wewnętrznej i osadnictwu na prawie polskim i niemieckim niektórzy chłopci uzyskiwali pewne prawa dotyczące uprawiania ziemi, płacenia danin itd. Ocenia się jednak, że ubezwłasnowolnieni chłopci pańszczyźniani w pewnych okresach istnienia I Rzeczypospolitej stanowili ok. 70–80% mieszkańców kraju. Poddaństwo pozbawiało ich swobód obywatelskich i prawnych, pańszczyzna przywiązywała do majątków szlacheckich, w których mieszkali, i do folwarków, których ziemię zmuszeni byli uprawiać. Większość ich pracy była wykonywana na rzecz pana. Niektóre przywileje szlacheckie zostały wprowadzone po to, by ta warstwa społeczna mogła utrzymywać całkowitą kontrolę nad chłopami, bez ingerencji władzy królewskiej.

Na przełomie XV i XVI wieku liczne regulacje prawne (przywileje nadane przez królów i konstytucje sejmowe; w tym zasada *glebae adscripti*) uniemożliwiały chłopom zmianę miejsca zamieszkania; władcy nie mogli też interweniować co do sposobu traktowania chłopów przez szlachtę (tym samym chłopci nie mogli się odwoływać do sądów królewskich). „Wolność szlachty została zatem

nierozerwalnie spleciona z utratą wolności przez chłopów” (Porter-Szűcs 2021: 33). W XVIII wieku, gdy w Europie Zachodniej pańszczyzna stanowiła już ekonomiczno-społeczny relikw, w I Rzeczypospolitej gruntowała się niejako i przybierała coraz ostrzejsze formy. Dopiero okres oświeceniowy przyniósł swoiste „nowinki” natury polityczno-społecznej (oraz akty prawne, przede wszystkim w postaci Konstytucji 3 maja (1791) i Uniwersału połanieckiego (1794)) – ideę „wolności” rozciągnięto na całe społeczeństwo, jednocześnie podważając dotychczasową jego strukturę, wraz z poddaństwem i pańszczyzną. Zaczęto też (choć nie było to zjawisko masowe) zamieniać pańszczyznę na czynsz pieniężny, co dawało chłopom pewien margines wolności.

W pierwszym okresie rozbiorowym coraz silniej zdawano sobie sprawę, że odzyskanie „polskiej niepodległości” jest możliwe tylko wtedy, gdy do tej sprawy zostanie przekonane chłopstwo. Ono jednak w tym czasie nie miało w zasadzie poczucia przynależności narodowej, zatem rozbiory Rzeczypospolitej w pewnym sensie tej warstwy społecznej „nie dotyczyły”, gdyż zasadniczo nie wpływały na trajektorie chłopskich losów. Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 1807 roku ogłosiła koniec prawnego poddaństwa chłopów (w późniejszym Królestwie Polskim utrzymano tę zasadę; ostatecznie zniesiono tam pańszczyznę w 1864 roku); podobne regulacje dokonały się wcześniej w zaborach pruskim (1811) i austriackim (1848). W 1. poł. XIX wieku przybywało również wsi czynszowych, co dawało chłopom wolność osobistą i kontakty z najbliższymi miastami.

Po 1918 roku II Rzeczpospolita była krajem, w którym zasadniczo dominowała ludność wiejska (mimo postępującego procesu urbanizacji i wzrostu liczby mieszkańców miast). Przed II wojną światową ok. 70% (a niektórzy historycy i socjologowie szacują nawet 75–80%) populacji tego kraju to była ludność wiejska. *Nota bene*, także wiele miast II Rzeczypospolitej miało wiejski charakter – ze względu na znaczną migrację do nich ludności wiejskiej. Miast o wielkomiejskim, europejskim standardzie było zaledwie kilka (Warszawa, Łódź, do pewnego stopnia też: Lwów, Poznań, Kraków, Wilno). „Punkt krytyczny – moment, w którym więcej ludzi pracuje w przemyśle niż w rolnictwie – Polska osiągnęła krótko po II wojnie światowej, czyli sto lat później niż Anglia” (Porter-Szűcs 2021: 16).

W okresie przed II wojną światową chłopstwo (ale także klasę robotniczą i drobnomieszczaństwo) dzielił od inteligencji, ziemiaństwa i burżuazji swoisty, bardzo trudny do przekroczenia dystans kulturowo-społeczny (w mniejszym stopniu, choć również – ekonomiczny). Jak twierdzi Jacek Wasilewski, „w sumie obraz struktury Polski lat 1918–1939 jest jednoznaczny: nieliczne «górne warstwy» (ziemiaństwo, część burżuazji i inteligencji), o dużych ambicjach kulturowych, cywilizacyjnych i politycznych, [...] nieliczna klasa robotnicza o ukształtowanej

świadomości swego klasowego położenia i przeważające masy ludności wiejskiej i małomiasteczkowej. [...] [Polska] jako kraj, i jako społeczeństwo pozostawała wiejska, tradycjonalistyczna, peryferyjna” (Wasilewski 2011: 361).

LUDOWA HISTORIA POLSKI

Zarysowując, z konieczności jedynie szkicowo, przeobrażenia stanowe/klasowe polskiego społeczeństwa²¹, warto zwrócić uwagę na fenomen tzw. ludowej historii Polski. Zarówno w kręgach naukowych, jak i na polskim rynku wydawniczym można współcześnie zaobserwować istotny wzrost popularności tego zwrotu czy paradygmatu. Niektórzy mówią wręcz o „popkulturowej fali” czy „chwilowej modzie”.

Historia ludowa to współczesny nurt w naukach humanistyczno-społecznych (głównie historiograficznych i etnograficznych), który odsłania i problematyzuje dzieje <milczącej> większości polskiego społeczeństwa. Szacuje się, że we wszystkich okresach historycznych była to zasadnicza większość (od 70 do nawet 90%) społeczeństwa polskiego, jednocześnie wewnętrznie zróżnicowana, gdyż obejmująca np.: wiejską i miejską biedotę, pańszczyźnianych chłopów i chłopki, osoby wykonujące prace służebne w miastach. Łączyło ich pochodzenie i wspólne doświadczenie społecznego podporządkowania, zdominowania, bycia „na dole” drabiny społecznej (por. Rawski 2021: 323–324). Studia tego typu mieszczą się często w tzw. nurcie postzależnościowym (pojmowanym jako nowa wersja badań postkolonialnych).

Celem rozmaitych wersji historii ludowej jest „odwrócenie” dotychczasowych narracji historiograficznych, prowadzonych głównie z perspektywy elitarystycznej, w których na ogół to jednostki lub elitarne grupy miały sprawstwo (por. Rawski 2021: 323). W historii ludowej na plan pierwszy wysunięta

²¹ Używając tego określenia, dokonujemy, oczywiście, swoistej esencjalizacji – trudno w perspektywie historycznej, od wczesnego średniowiecza do II wojny światowej, mówić o trwałym istnieniu takiego fenomenu, jak „polskie społeczeństwo”, mającego pewne stałe cechy. Podobnie o historii Polski pisze amerykański badacz Porter-Szűcs: „Pierwsza Rzeczpospolita [państwo polsko-litewskie] ma się do dzisiejszej Polski tak jak my do australopiteków: bez wątplenia jest związana pochodzeniem i kilkoma wspólnymi cechami, zarazem jednak jest jaskrawo odmienna pod każdym istotnym względem” (Porter-Szűcs 2021: 25). I wtóruje mu Pobłocki: „Uważam, że ta tysiącletnia ciągłość jest naginana. Zwłaszcza jeżeli założymy, że Przemysław Urbańczyk ma rację i Piastowie nie pochodzili z Wielkopolski, tylko byli uciekinierami z Wielkich Moraw [...] skąd dopiero przenieśli [się] do Wielkopolski i stworzyli kolejne państwo. W porządku, nadal mu nową nazwę – Polonia – która jest teoretycznie nośnikiem tej ciągłości, ale to, co było desygnatem kryjącym się za tym słowem, uległo radykalnej zmianie przez ten cały okres” (Frączyński, Pobłocki 2021).

zostaje problematyka opresji, upośledzenia ekonomiczno-społecznego, przemocy, krzywdy i/lub (w zależności od intencji autorskich) – buntu, oporu, emancypacji, walki oddolnej. Adam Leszczyński (2020), autor chyba pierwszej i bardzo szeroko dyskutowanej polskiej monografii historycznej, mieszczącej się właśnie w tym naukowym zwrocie, tak opisuje trzy główne zagadnienia swojej pracy: pierwszym jest mechanizm wyzysku, drugim – uzasadnienie tego wyzysku (mitologiczne, religijne i racjonalizujące), trzecim – przedstawienie historii oporu wobec władzy, reprezentującej odgórnie narzucony porządek (por. Leszczyński 2020: 13–16). Wszelkie wersje historii ludowych mają zatem za zadanie stanąć po stronie słabszych i dotąd milczących; w sposób oczywisty też ich narracja zrywa z dotychczasowymi konwencjami przedstawiania dziejów jakiegoś kraju/narodu/grupy społecznej, odwracając diametralnie perspektywę patrzenia na nie.

Koronnym i traktowanym przez wielu jako niedościgły wzór dziełem jest „Ludowa historia Stanów Zjednoczonych” Howarda Zinna (2016). Współcześnie na rynku polskim ukazały się m.in. (wymieńmy kilka najgłośniejszych publikacji): „Ludowa historia Polski” Adama Leszczyńskiego (2020), „Bękarty pańszczyzny” Michała Rauszera (2020), „Chłopki” Joanny Kuciel-Frydryszak (2023), „Chamstwo” Kacpra Poblóckiego (2022), „Cham i pan” Andrzeja Chwalby i Wojciecha Harpuli (2022) i wiele innych, podobnych w swej wymowie publikacji²². Można też przyjąć perspektywę, w której zwrot ludowy ma znacznie dłuższą tradycję: wystarczy przypomnieć dwutomową publikację międzywojenną „Pamiętniki chłopów” (efekt konkursu Instytutu Gospodarstwa Społecznego) (Pamiętniki I–II, 1935–1936), jak też i późniejsze, wydawane już w okresie powojennym, egodokumenty (pamiętniki i listy) chłopskie. Polscy historycy międzywojenni i powojenni zainteresowani byli historią chłopstwa i ruchów ludowych (por. Frączysty, Poblócki 2021). Można w tym zakresie wyróżnić trzy nurty badawcze, „trzy minitradycje. Pierwsza to oczywiście historia (m.in. Kula, Topolski, Wyczański), druga – etnologia (Bystroń, Burszta, Olędzki), a trzecia –

²² Kacper Poblócki tak komentuje ten typ literatury: „W ciągu ostatniego roku [2021 – uzup. HG, MMC, KS] wyszły m.in.: „Panny z Wesela” Moniki Śliwińskiej, „Upiór” Łukasza Kozaka, „Zeman Wolfowicz i jego rządy w starostwie drohobyckim” Tomasza Wiślicza, „Laboratorium przemocy. Polityczna historia Romów” Przemysława Witkowskiego, „Przemoc i honor w życiu społecznym wsi na Mierzei Wiślanej w XVI i XVII wieku” Jaśminy Korczak-Siedleckiej, „Bez pana i plebana” Dariusza Zalegi czy „Śladami Szeli” Piotra Korczyńskiego. Jest też parę pozycji nieco starszych, np.: „Służące do wszystkiego” Joanny Kuciel-Frydryszak, „Anioł w domu, mrówka w fabryce” oraz „Instrukcja nadużycia” Alicji Urbanik-Kopeć, „Chasydyzm” Marcina Wodzińskiego, „Dzieci Kazimierza” Michała Garapicha, „Aleja Włókniarek” Marty Madejskiej. A wymieniałem tylko te książki, które dotyczą okresu sprzed XX wieku” (Frączysty, Poblócki 2021).

folklorystyka i literaturoznawstwo (Krzyżanowski, Pigoń, Sulima). Wiadomo, że wszystkie trzy zająłoby się ze sobą; pojawiały się też postaci takich badaczy, jak Bohdan Baranowski, usytuowane między historią a etnologią. Są to jednak bezsprzecznie trzy autonomiczne nurty” (Frączyty, Pobłocki 2021).

Współczesnym pokłosem popularności historii ludowej jest otwarcie debaty publicznej na ten temat: „chcemy wiedzieć, skąd się wzięliśmy, to jest naturalny odruch, pytanie, które samo się nasuwa” (Frączyty, Pobłocki 2021). W roku 2014 miała miejsce 150. rocznica zniesienia pańszczyzny w Polsce (por. Gliński 2015). Ponadto kontrowersje wokół pańszczyzny, jej statusu, charakteru i nazwy, sprowokowały ogólnospołeczną dyskusję na temat kulturowych korzeni polskiej tożsamości. Wskazywano m.in., że pomimo powszechnego przeświadczenia o pochodzeniu szlacheckim większość społeczeństwa wywodzi się z warstwy chłopskiej (por. wyżej „Polskie społeczeństwo klasowe – krótki rys historyczny”). Powstały też interpretacje, w których w dzisiejszych korporacjach relacje między dyrektorami a szeregowymi pracownikami są pochodną pańszczyźnianych układów, reprodukują folwarczne relacje *chama* i *pana* (por. Gliński 2015).

Przyjmując perspektywę zwrotu ludowego w obrębie monografii „Od imienia do nazwy miejscowej...”, należy skonstatować, że polska toponimia odimienna niemal bezwyjątkowo oddaje „głos” tym, którzy stanowili społeczną mniejszość, a nie większość; jednak była to mniejszość uprzywilejowana prawnie, ekonomicznie, społecznie i kulturowo. W studiach empirycznych zamieszczonych w tej monografii (por. II i III) uwidacznia się jaskrawo fakt, że imiennictwo zawarte strukturalnie w nazwach miejscowych pochodzi bezpośrednio (mówimy tu o przypadkach, w których możemy wskazać użytkownika/użytkowniczkę tego antroponimu) od imion mężczyzn: właścicieli tych wsi i osad, posiadaczy ziemskich, możnowładców, ordynatów, także ich synów/innych krewnych płci męskiej, ewentualnie (znacznie rzadziej) ich żon czy matek. Szczególnie wyraźnie widać to w toponimach reprezentujących model dzierżawczy, patronimiczny i rodowy. W niektórych przypadkach nazwy miejscowe – obok motywacji dzierżawczej – mają również motywację pamiątkową; profilują osoby znane, należące do bardzo wąskiego kręgu elitarnego (królowie, książęta, biskupi, generałowie itd.). Oczywiście istnieje też duży zbiór ojkonimów (szczególnie tych późniejszych, z XIX i XX wieku), w których określony odimienny model nazewniczy występuje jedynie w funkcji strukturalnej, nie odsyłając poprzez imię do konkretnej osoby.

Można również opisaną wyżej prawidłowość onimiczno-społeczną ująć w dwóch kategoriach znanej koncepcji francuskiego socjologa i filozofa, Pierre’a Bourdieu, a mianowicie *zróznicowania klasowego* i *przemocy symbolicznej*.

Według niego zróżnicowanie klasowe jest rezultatem różnego dostępu poszczególnych grup społecznych do kapitału ekonomicznego, politycznego i kulturowego. Te rodzaje kapitałów można przekształcać wzajemnie w siebie, toteż kapitał ekonomiczno-polityczny jest często przekształcany w symboliczny. Przemoc symboliczna to narzucanie pewnych znaczeń jako uprawomocnionych, a jednocześnie ich naturalizowanie i ukrywanie sił leżących u ich podstaw. Przemoc symboliczna jest zatem w tym ujęciu głównie wynikiem struktury ekonomicznej i politycznej (por. Mucha 2005: 34–35).

Warto zatem na zebrany w tej monografii materiał toponimiczno-antropomiczny popatrzeć i w tej właśnie socjologicznej perspektywie: jako na pewien fragment sfery symbolicznej, która jest widocznym i trwałym efektem pewnego układu ekonomicznego w zróżnicowanym klasowo społeczeństwie polskim w danym kontekście historycznym. Analizowane przez nas toponimy określały w ówczesnych wspólnotach „co jest czyją własnością?”, „do kogo należą grunta/wsie/osady wraz z zamieszkującymi je ludźmi?”. Takie „toponimiczne mapy” terenów leżących na ziemiach polskich w różnych okresach historycznych utrwały określony stan własności ziemskiej i majątkowej, przewagi ekonomicznej w świadomości ogółu jako niezmienny, uniwersalny, a dominację i podległość – jako naturalny porządek świata.

PAMIĘĆ JĘZYKOWO-KULTUROWA A TOPONIMIA ODIMIENNA

Pamięć zbiorowa/kulturowa jest relatywnie szerokim pojęciem, obrosłym wieloma narracjami naukowymi. Stąd wiele środowisk humanistycznych postuluje lub realizuje założenia tzw. zwrotu pamięciowego (*memory turn*), którego celem byłoby opisanie, jak istotna jest pamięć we współczesnych i historycznych społeczeństwach. Studia nad pamięcią (*memory studies*) tworzą dziś transdyscyplinarny paradygmat, nieumiejscowiony w jednej dziedzinie naukowej. Nic w tym dziwnego – pamięć kulturowa (w tym także proces pamiętania i zapominania zbiorowego) ma wysoce złożony charakter; obejmuje reproduktowane obrazy przeszłości danej grupy społecznej, utrwalone dzięki konwencjom i wzorcom tekstowym, mające charakter zmediatyzowany i zapośredniczony, ponadto wykorzystujące kulturowo wypracowane praktyki i wytwory. Pamięć zbiorowa/kulturowa ma m.in. charakter: znakowy, zapośredniczony, ujęzykowany, narracyjny, przestrzenny i ukontekstowany. Wybrane treści i formy pamięci muszą zostać zakodowane (ukonkretnione, zmaterjalizowane) w tekstach pamięci (por. Saryusz-Wolska 2009, Skowronek 2016: 48–49, Wójcicka 2023: 17–29). Nośną koncepcją w tym zakresie okazało się postrzeganie pamięci jako całościowej

ramy dla procesów kulturotwórczych; chodzi tu przede wszystkim o model kultury jako pamięci, powstały w latach 70. XX wieku w tartusko-moskiewskiej szkole semiotyki (J. Łotman, B. Uspienski).

Jednak najpełniejszy rozwój kulturowych teorii pamięci przypada na lata 90. XX wieku; w 1992 roku ukazała się książka „Pamięć kulturowa...” egiptologa Jana Assmanna (1938–2024) (por. Assmann 2015); jego tezy były następnie rozwijane przez Aleidę Assmann. Choć punktem wyjścia niemieckiego historyka były kultury starożytne, to jednak z czasem koncepcja ta zaczęła mieć ogólniejszy charakter. W ujęciu Jana i Aleidy Assmannów pamięć kulturowa stanowi pewien typ pamięci zbiorowej, który wymaga utrwalenia w nośnikach materialnych lub rytualnych. Słowo mówione, pisane, wynalezienie druku, fotografii i mediów cyfrowych – wszystkie te zjawiska zmieniały w historii ludzkości mechanizmy funkcjonowania pamięci w kulturze (por. Saryusz-Wolska 2009: 19, Wójcicka 2023: 17–29).

Ważnym punktem odniesienia dla niemieckich koncepcji jest kilkutomowe dzieło historiografii francuskiej: „Miejsca pamięci” (Nora 1984–1992; por. też Nora 2023) pod redakcją Pierre’a Nory. Idea *miejsc pamięci* jest oparta na symbolicznym znaczeniu zjawisk kulturowych dla tworzenia tożsamości zbiorowych. Istotne staje się to, w jaki sposób dany fenomen historyczny funkcjonuje w świadomości zbiorowej, w jaki sposób przeszłość jest używana dla aktualnych potrzeb i jak funkcjonuje w teraźniejszości. To podejście podkreśla nierozłączność pamięci i tożsamości zbiorowej, „zbiorowe pamiętanie krystalizuje zbiorową tożsamość” (Saryusz-Wolska 2009, Szpociński 2008). Miejsce pamięci może mieć charakter materialny (np.: archiwum historyczne, zabytkowa świątynia czy pomnik bohatera w centralnym miejscu miasta) lub symboliczno-metaforyczny. Jak pisze A. Szpociński: „**imiona osób** (na przykład margrabia Wielopolski²³), **nazw[y] zdarzeń** (na przykład wrzesień 1939) i **wytworów kulturowych** (na przykład *Ostatnia wieczerza*), niczym miejsca wykopalisk archeologicznych, mogą stać się obszarem niekończących się poszukiwań, odkrywających coraz to nowe, niedostrzegane lub niedoceniane wcześniej aspekty minionej rzeczywistości” (Szpociński 2008: 15; wyróżnienie HG, MMC, KS). Polski historyk dobrze w tym miejscu uchwycił naturę wielu kategorii proprialnych: są one często skumulowanym „tekstem historycznym”. Nazwy miejscowe są więc *sensu stricto* „miejscami pamięci” w ujęciu Nory.

W językoznawstwie dość powszechnie akceptowane jest twierdzenie, że pamięć, tak indywidualna, jak i zbiorowa, jest „ujęzykowiona”, to znaczy wyraża

²³ Należy założyć, że autor miał na myśli miano osoby mające charakter deskryptywny, nie proprialny.

się głównie poprzez język mówiony i/lub pisany lub inny system symboliczny, traktowany jako mechanizm kodujący. Pamięć zbiorowa ma zatem charakter rudymenarnie językowy, komunikatywny, dyskursywny i kulturowy. Dzięki językowi dokonuje się eksternalizacja pamięci i jest możliwe jej uwspólnienie, a także odtwarzanie. Owo uzewnętrznienie pamięci kulturowej dzieje się jednak w ramach skrótów, kondensacji, przekształceń, zmian, korekt i nadpisań treści rezydujących w zbiorowej pamięci kulturowej. Narracje pamięciowe wiele też mówią o teraźniejszości, w której są odtwarzane. Ujęzykowiona jest również niepamięć zbiorowa (a więc to, co wyparte, przemilczane, marginalizowane), mogąca stanowić efekt układów społecznych i nierówności klasowych, wspólnie przeżytych traumatycznych wydarzeń, ale także zbiorowych kompleksów, fobii. Dlatego językoznawstwo interesuje się problematyką pamięci/niepamięci – oba te fenomeny kulturowe ujawniają się głównie poprzez język, w sensie systemowym i tekstowo-dyskursywnym: w jego leksykonie (apelatywnym i proprialnym), w zasobach frazeologicznych, w tekstach pisanych lub mówionych, w dyskursach społeczno-kulturowych (por. Skowronek 2016: 48–50).

Nie jest więc kwestią przypadku, że leksem *pamięć* oraz inne, mieszczące się w jego bogatej rodzinie słowotwórczej (np.: *pamiętać*, *upamiętnić*, *pamiętkowy*), pojawiają się wielokrotnie w analizach onomastycznych zawartych w tej monografii. Nazwy miejscowe odimienne traktujemy bowiem jako uzewnętrznione językowo, skondensowane znaki kulturowo-społeczne, odzwierciedlające m.in. pamięć jakiejś wspólnoty o postaciach historycznych lub innych osobach związanych z danym miejscem, o wydarzeniach historycznych, o obecności pewnych grup etnicznych na jakichś obszarach. Mogą być też znakiem realizowanej w danym czasie polityki pamięci, również społecznego „wyparcia”, unieważniania, wykluczenia. Badane toponimy są w wielu przypadkach utrwalonym językowo znakiem wspólnej pamięci o założycielu/założycielce jakiejś wsi, jej właścicielu/właścicielce, o osobie, która z jakichkolwiek innych względów w lokalnym bądź ponadlokalnym dyskursie warta była ciągłości pamięci u następnych pokoleń.

W przypadku ojkonimów pochodzących od imion kobiecych istotna okazała się zarówno realna przyczyna powstania takich nazw (np.: wola męża, chęć uczczenia zmarłej, upamiętnienie właścicielki miejscowości), jak i ogólnokulturowa, symboliczna obecność sfery kobiecej w nazewnictwie miejscowym. Nazwy miejscowe omawiane w tej książce upamiętniają także świętych i święte, którzy wspominani są w różnych kalendarzach liturgicznych Kościołów chrześcijańskich; są też wyrazem „onimicznej pamięci” o mniejszościach etnicznych (niemieckiej czy żydowskiej).

3.3. RODZINA W UJĘCIU HISTORYCZNYM

Odantroponimiczne nazwy miejscowe wskazują na rozmaite zależności (fami-lijne, społeczne) względem osób, których imię (przezvisko) stanowi podstawę ojkonomu. W tej części książki interesuje nas także aspekt rodzinny i czynniki wpływające na obecność w nazwach miejscowych określonych antroponimów odnoszących się do założycieli rodu, osób pełniących funkcję głowy rodziny lub do członków rodziny (najczęściej żon i córek właścicieli ziemskich). W tym celu przedstawiamy wybrane zagadnienia dotyczące rodu i rodziny (nuklearnej i wielopokoleniowej), modeli rodziny chłopskiej i miejskiej na przestrzeni wieków, patriarchalnego (i matriarchalnego) systemu społecznego.

RÓD A RODZINA

Spokrewniona grupa osób mająca tego samego przodka tworzyła ród, który spełniał różnorodne funkcje społeczne i polityczne. Członkowie rodu posiadali wspólne gospodarstwo, razem pracowali, zajmowali się gospodarką wypaleni-skową, bronili bezpieczeństwa jednostki. W obrębie rodu, liczącego u pierwotnych Słowian ok. 50–60 osób, ogromne znaczenie miał kult przodków i wiara, że zmarli nadal współuczestniczą w jego życiu. Przez lata uważano, że pierwotny ród był matriarchalny, z czym wiązano istniejący u wielu ludów kult Wielkiej Macierzy, unaoczniający rolę i znaczenie kobiety. Według nowszych badań mówi się o rodzie matrylinearnym, w którym dziedziczenie przynależności rodowej odbywa się w linii macierzystej, oraz o matrylokalności, czyli o przenoszeniu się mężczyzny poślubiającego kobietę do rodu małżonki, nie na odwrót.

Wzrost znaczenia rolnictwa, zmiany w systemie produkcji rolnej w VIII wieku i bardziej osiadły tryb życia sprzyjały wytworzeniu się rodu patriarchalnego (patrylokalnego i patrylinearnego)²⁴, który w chwili wyodrębniania się Słowian był powszechnie obowiązującą podstawą struktury społeczeństwa (Ihnatowicz i in. 1988: 15–17). Zmniejszanie się liczby ludzi potrzebnych do pracy w jednym gospodarstwie przyczyniło się do przejmowania podstawowych funkcji rodów przez kilkupokoleniowe wielkie rodziny i państwo (Łowmiański 1967: 347–352).

Rodzina monogamiczna, czyli grupa osób związanych ze sobą więzami ściślejszymi niż członkowie rodu, złożona z męża, żony i dzieci, nie stanowiła w obrębie rodu jednostki organizacyjnej. Prawo rodowe zabraniało bowiem

²⁴ *Patrylinearny* oznacza dziedziczenie przynależności rodowej w linii męskiej, znaczenie słowa *patrylokalny* wskazuje natomiast na zamieszkanie żony z patrylinearnymi krewnymi męża (Szykiewicz 1992: 182, 327).

małżeństw wewnątrz jednego rodu, a zatem rodzina nie była czynnikiem spajającym ród. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać w momencie wejścia w życie zasady przejmowania majątku po ojcu przez potomków, a nie przez rodzeństwo i innych współrodowców. Procesowi rozkładu wspólnoty rodowej na różnych etapach towarzyszyło pojawianie się odmiennych form wspólnot częściowych, np. wspólnoty terytorialnej (z której powstały opola) oraz wielkiej rodziny utworzonej z małych rodzin, zachowujących między sobą łączność, zasiedlających jedno terytorium, a z czasem posiadających wspólne godło lub proklamację (zawołanie) (Dworzaczek 1959: 15–16). W Polsce średniowiecznej z takich małych rodzin powstawały rody rycerskie (szlacheckie). Jednostki te łączyły się w grupy ponadrodzinne, m.in. w celu obrony przed feudałami. Osoby spokrewnione przyjmowały godło herbowe. Zamożne rody, biorące również czynny udział w życiu politycznym (Tymieniecki 1921: 244), miały najwięcej możliwości oddziaływania na innych współherbowców. W XV wieku rody rycerskie zaczęły jednak szybko tracić na znaczeniu, gdyż szlachta utworzyła zamknięty stan, oparty na organizacji ziemskiej.

Na przełomie XV i XVI wieku *ród* i *rodzina* zaczęły funkcjonować jako synonimy. Określenia *ród* używano wtedy, kiedy chciano zwrócić większą uwagę na starożytność lub pozycję społeczną danej rodziny. Owe rodziny to odgałęzienia rycerskich rodów średniowiecznych, posiadające herb, a od XV wieku przybierające (proto)nazwiska odmiejscowe, patronimiczne lub przezwiskowe (Dworzaczek 1959: 16–18).

KSZTAŁTOWANIE SIĘ RODZINY PO PRZYJĘCIU CHRZEŚCIJAŃSTWA²⁵

We wczesnym średniowieczu istniało włożenieństwo zamożnych i bezżenność najuboższych (Barański 1975: 25). Po przyjęciu chrześcijaństwa Kościół zniósł włożenieństwo, a pozycja żony stała się bliższa pozycji męża (w rodzinie utrwaliła się dominująca pozycja mężczyzny). Wprowadzenie chrześcijaństwa najbardziej zmieniło charakter rodziny u najzamożniejszych. W czasach pogańskich tylko zamożnych stać było na posiadanie większej liczby żon, ale oni też najszybciej przejęli wpływy chrześcijańskie. Wśród reszty społeczeństwa zmiany zachodziły raczej powoli. Kościół zmieniał dawne obyczaje pogańskie, zwracał uwagę na dobrowolność małżeństwa. W XII–XIV wieku wzrósł prestiż kobiety dzięki pozycji rycerskiej, a także przez kult maryjny i żeńskie konwenty (por. Krzysteczko 2005: 130). Żona

²⁵ Więcej na temat kształtowania się rodziny, modeli rodzin zob. w pracy M. Magdy-Czekaj (2011: 38–50).

wnosiła do rodziny posag, którym mąż nie miał prawa samodzielnie dysponować. Starano się też dobierać do małżeństwa kandydatów równych majątkowo. Z powodu dużej śmiertelności niemowląt i dzieci przeważały rodziny niezbyt liczne.

Okres późnego średniowiecza stworzył takie pojęcie rodziny, którym w dużym stopniu posługujemy się do dziś. Wtedy właśnie ukształtowały się te granice bliskości, które obowiązywały również w czasach nowożytnych. Między rodem, działającym we wcześniejszym okresie na pewnym terenie, a rodziną współczesną wytworzyła się w późnym średniowieczu jednostka niezbędna do prawidłowego funkcjonowania społecznego i gospodarczego – rodzina – działająca na przestrzeni wspólnego mieszkania i mająca wspólne interesy materialne (Samsonowicz 2001: 134).

MODEL RODZINY CHŁOPIEJ

Jedną z podstawowych cech charakteryzujących model rodziny chłopskiej był ścisły związek gospodarstwa z rodziną. Gospodarstwo domowe stanowiło równocześnie wspólnotę konsumpcyjną i produkcyjną (por. Kopczyński 1998: 13). Badania nad chłopskimi gospodarstwami domowymi pokazały, że typowy model rodziny chłopskiej, np. na Mazowszu (także w innych prowincjach Królestwa Polskiego) w XVIII wieku, miał charakter nuklearny (składał się z rodziców i dzieci), co tłumaczy się wpływem dworu, do którego należało prawo własności ziemi, inwentarza oraz zagrody (Woźniak 1987). Sytuację tę zmieniło uwłaszczenie. Istotny wpływ na rodzinę wiejską miał dwór. Popierał on wczesne małżeństwa chłopskie, wymuszał na wdowach i wdowcach szybkie zawarcie kolejnego małżeństwa oraz drogą przymusu lub zachęty rozdzielał nadmiernie rozrodzone rodziny chłopskie, by obsadzić wcześniej pożenionymi dziećmi chłopskimi nowe gospodarstwa. Chodziło o to, aby jak najszybciej świadczyły pańszczyzną sprzężającą. Takie działania miały na celu uproszczenie struktury rodziny chłopskiej i zmniejszenie jej liczebności. Skuteczność tej polityki ograniczał tylko zasób wolnej ziemi, jaką posiadał dwór. Tam gdzie jej było niewiele, tam struktury rodziny chłopskiej były bardziej rozbudowane (Kopczyński 1998: 15–16). Dane z Wielkopolski – w spisach rodzin – dowodzą, że wśród chłopskich gospodarstw domowych przeważały także rodziny nuklearne. Stanowiły one od 62 (parafia Szubin 1766) do 81% (Kujawy 1791). Pozostałe, o budowie szerszej niż nuklearna, tzn. złożone z jednego małżeństwa i pojedynczych krewnych oraz z co najmniej dwóch spokrewnionych małżeństw, stanowiły niewielki procent (Kopczyński 1998: 18–20).

MODEL RODZINY W MIEŚCIE

Niezależnie od faktu, że skład rodziny uzależniony był od jej zamożności, jej model w miastach różnił się od tradycyjnego – wiejskiego. Życie w mieście zmieniało wymagania i możliwości w większym stopniu niż na wsi. Model rodziny w małym miasteczku nie odbiegał zbyt od istniejącego na wsi, ale im miasto było większe, tym większe były potrzeby gospodarcze, odmienne formy pracy i inne warunki mieszkaniowe (Samsonowicz 2001: 146). W mieście rodzina miała gwarantować odpowiednie funkcjonowanie warsztatu lub kantoru. Warsztat rzemieślniczy nadzorował mistrz – ojciec, a pracowali czeladnicy, często jego synowie. Przy sprzedaży gotowych produktów zatrudniona była także małżonka mistrza. Aby uniknąć ryzyka przedsięwzięcia, tworzone były różne formy spółek, z których najczęstszą była spółka rodzinna. Obejmowała ona braci, siostry, szwagry, cioteczne i stryjeczne rodzeństwo. Powiązania finansowe członków rodziny przez posagi, legaty i spadki dodatkowo wzmacniały zaufanie i umożliwiały skuteczną działalność finansową. Przy zawieraniu małżeństw zwracano uwagę na majątek przyszłych współmałżonków, choć wartość majątku nie była kryterium decydującym. W warunkach życia miejskiego, oprócz majątku, ogromne znaczenie miała przedsiębiorczość. Dla mężczyzny ważniejsza była zaradność kobiety w gospodarowaniu niż jej majątek. Zamożna kobieta zaś szukała energicznego męża, umiającego dobrze zarządzać warsztatem. Zdarzało się, że bogaty, starszy już mistrz cechowy żenił się z młodą dziewczyną, która po nim dziedziczyła warsztat. Z kolei ona, jako bogata wdowa, wychodziła za mąż za młodego czeladnika, który szybko stawał się majstrem.

Małżeństwo miało na celu przede wszystkim korzyści materialne i rozwój liczebny rodziny. Było transakcją, w której udział brali także dalsi przedstawiciele klanów rodzinnych. Instytucjami, które miały wpływ na życie rodzinne w mieście, obok Kościoła, były urzędy miejskie i cechy. Cechy nie tolerowały wśród swoich członków życia w stanie wolnym. Kawaler w takim społeczeństwie właściwie nie liczył się, prestiż osiągał dopiero po ślubie. Wdowiec natomiast zobowiązany był do jak najszybszego ponownego ożenku (Samsonowicz 1970: 127).

RODZINA PATRIARCHALNA

W XVIII wieku, w ostatnich latach istnienia Rzeczypospolitej, większość rodzin przypominała już rodziny późniejsze, znane z XIX, a nawet XX wieku. Trudno jest w tym czasie wyodrębnić tylko jeden typ rodziny, gdyż każda warstwa społeczna miała swój własny, często niejednorodny charakter, np. rodziny wśród szlachty czy

chłopów były patriarchalne. Trzon takiej rodziny²⁶ stanowili rodzice (małżonkowie) i dzieci²⁷, a wśród zamożnych rodzin także krewni – rezydenci i służba.

Za średnią liczebność rodziny przyjmuje się dla XVI–XVII wieku 8–15 osób w dworach szlacheckich (w magnackich więcej) i 6–8 osób w zamożnych domach mieszczańskich. Znacznie mniej liczne były pozbawione służby i z mniejszą liczbą dzieci, ubogie rodziny w mieście (średnio 3 osoby) oraz rodziny chłopskie (średnio 4 osoby) (Bogucka 1994: 63).

Rodzina odgrywała w życiu ówczesnego człowieka dużą rolę. Więzy rodzinne były bardzo silne przede wszystkim w wyższych warstwach społecznych, tam gdzie w grę wchodziły interesy majątkowe, a także poczucie honoru związane z przynależnością do stanu szlacheckiego lub patrycjatu miejskiego. Inaczej było w rodzinach biednych, które nie mogły stanowić większego oparcia socjalnego i materialnego dla swych członków. Rodzina patriarchalna miała swą wewnętrzną hierarchię. W takiej dwupokoleniowej rodzinie najważniejszy był układ stosunków między mężem i żoną, uzależniony w dużej mierze od ogólnej pozycji kobiety w społeczeństwie. Ważny był też posąg kobiety, jaki wniosła do domu męża, jak również z jakiej rodziny pochodziła. Wpływ na pozycję kobiety w małżeństwie i rodzinie miała nie tylko jej sytuacja materialna, ale także temperament i inteligencja (Popiołek 2003: 239). Jedną z najważniejszych funkcji małżeństwa było posiadanie potomstwa. Dziecko stanowiło naturalne przedłużenie rodu, przekazywano mu majątek i pozycję. Główną rolę w rodzinie patriarchalnej odgrywał ojciec, który był uosobieniem surowości i mądrości życiowej. Uważano, że bez odpowiedniej postawy ojca nie można wychować dziecka na wartościowego człowieka (por. Żołądź-Strzelczyk 2002: 200)²⁸. Podstawowe znaczenie dla funkcjonowania rodziny miały relacje między generacjami – zwłaszcza stosunek

²⁶ Rodzina patriarchalna miała dwa elementy stabilności i ciągłości, materialny – dom i moralny – tradycję (Delassus 2005: 95).

²⁷ W rodzinach patriarchalnych (gerontokratycznych), kiedy nie było ojca, jego prawa przekazywano matce (Flandrin 1998: 100).

²⁸ Wychowanie dziecka miało na celu wszczęcie zasad etyki chrześcijańskiej i przygotowanie do życia zgodnego z zasadami religii. W szlachecką młodzież wpajano także cnoty obywatelskie i patriotyczne. W środowiskach mieszczańskich wielką rolę odgrywało przygotowanie dzieci do praktycznego zawodu. W wieku 8–10 lat uczyły się one w obcych domach handlu i rzemiosła. W rodzinach chłopskich potomkowie przejmowali metody gospodarowania od swych rodziców, niezmiennie od wieków. Dzieci uczone pokory i umiejętności poprzestawania na małych potrzebach oraz godzenia się z wolą bożą. Więcej o funkcjonowaniu dziecka w systemie rodziny szlacheckiej, mieszczańskiej i chłopskiej zob. np. Rolnik (2002: 215–231), Żołądź-Strzelczyk (2002: 211–229).

dzieci do rodziców. Wywodził się on ze struktur patriarchalnych, szacunku dla osób (mężczyzn) starszych wiekiem. Takie postawy w połączeniu z materialną, majątkową, spadkową zależnością od rodziców sprawiały, że dzieci (nawet dorosłe) okazywały im uległość we wszystkich sprawach. Relacje te typowe były dla magnaterii i szlachty, a także zamożnego mieszczaństwa. Inaczej wyglądało to wśród uboższych mieszczan oraz na wsi. Starzy ludzie, w tym rodzice, często okazywali się ciężarem dla rodziny i nie zawsze mogli liczyć na pomoc i opiekę swych dzieci (Wiśniewska 2003: 125).

Pod koniec XVIII wieku w rodzinach zamożnej szlachty nastąpiło rozluźnienie więzów rodzinnych. Wielu młodych ludzi uważało, że dotychczasowy tryb życia był przestarzały i z tego powodu autorytet ojca zaczął upadać, szczególnie tam, gdzie synowie potrafili zdobyć własne źródło utrzymania i nie byli zależni od ojcowskiego majątku. W miastach natomiast szybko rosła liczba ludzi uprawiających tzw. wolne zawody: prawników, lekarzy, urzędników i innych. Wywodził się oni przede wszystkim ze szlachty, ale i z mieszczaństwa. Nie posiadali majątków i żyli z nabytej wiedzy. Także brak majątku powodował rozluźnienie się więzów rodzinnych. Oddzielano życie rodzinne od zawodowego. Ojciec często był jeszcze jedynym żywicielem rodziny, ale jego rola się zmniejszała, realizował się on poza rodziną, w pracy zawodowej, a to powodowało wzmocnienie pozycji matki. Te zmiany pociągnęły za sobą także zmiany w kontaktach z dalszymi krewnymi oraz brak więzów wewnątrz rodziny podstawowej. Nastąpiły też zmiany obyczajowe – osłabienie trwałości małżeństwa.

3.4. ANTROPOLOGIA HISTORYCZNA, ANTROPOLOGIA PŁCI I HISTORIA KOBIET

W obrębie antropologii ogólnej funkcjonuje wiele subdyscyplin szczegółowych. Jedną z nich jest antropologia historyczna – jako pewien typ pisarstwa historycznego postmodernistycznego, który swoim głównym przedmiotem zainteresowań uczynił „zwykłego człowieka i jego życie codzienne oraz spojrzenie na przeszłość z perspektywy historii człowieka i kultury, w której żył” (Domańska 2002: 59). „Charakterystyczny dla antropologii historycznej – pisze inny metodolog historii – jest przede wszystkim wybór pewnych tematów, których historycy dotąd nie postrzegali jako przynależnych ich dyscyplinie, np.: dzieciństwo, śmierć, seksualność, postrzeganie czasu i przestrzeni, dyscyplinowanie ciała i duszy, pojmowanie więzi rodzinnych – listę można wydłużać dowolnie” (Winberg 2014: 196). Mamy więc do czynienia z analizą „specyficznych relacji, osadzonych w konkretnym czasie i miejscu” (Winberg 2014: 201). Antropolo-

gia historyczna skupia się na obserwacji szczegółu (historycznego) i jego gęstym opisie w duchu Geertzowskim (por. Geertz 2005).

Z kolei antropologia płci (nazywana też antropologią genderową, a dawniej: feministyczną) powstała w latach 70. XX wieku, wraz z pojawieniem się feminizmu tzw. II fali. Za przełomowe uważa się trzy tomy: „Women in the Field...” (Golde (ed.) 1970), „Women, Culture and Society” (Rosaldo, Lamphere (eds.) 1974) i „Toward an Anthropology of Women” (Reiter (ed.) 1975). Głównym celem tego nurtu było zrozumienie sytuacji kobiet w różnych społeczeństwach i kulturach, a obiektem zainteresowań (zgodnie z ówczesną nazwą) były kobiety w badanych społecznościach, ich role społeczne i praktyki oraz tworzone przez nie kategorie symboliczne (por. EASK: 245, Kruszelnicki 2010: 27, Baer 2016). Początkowo ten typ refleksji funkcjonował jako „antropologia kobiet”.

Systematyczne badania przeprowadzone w różnych częściach świata w lokalnych społecznościach pokazały, że pojęcia *kobiety* i *mężczyzny* oraz hierarchia płci nie mają charakteru uniwersalnego, lecz przeciwnie – w różnych kulturach istnieje różne ich rozumienie (por. Baer 2004: 14–15, Baer, Kościańska 2014: 5, EASK: 246–249), dodajmy – często zupełnie odmienne od zachodniego. Zrozumiano również, że tożsamości kobiecej nie można badać w sposób odizolowany, ale w powiązaniu z innymi złożonymi tożsamościami, np.: religijnymi, etnicznymi, rasowymi. Z czasem antropologia ta stała się „teorią relacji zachodzących między płciami” (Barnard 2016: 266) w perspektywie historycznej, kulturowej i międzykulturowej. Kategorie płciowe „zaczęto traktować jako symbole powiązane z innymi kulturowymi symbolami i znaczeniami z jednej strony oraz z formami życia społecznego i doświadczeniami społecznymi z drugiej” (Baer, Kościańska 2014; por. też Baer 2004: 17).

Antropologia historyczna i antropologia płci „sąsiadują” niejako w zakresie merytorycznym z tzw. historią kobiet. „Wpisywanie kobiet w historię – pisze Joan Wallace Scott, cytując historyczki feministyczne – z konieczności pociąga za sobą redefinicję i rozciąganie tradycyjnych pojęć historycznej doniosłości. [...] Metodologia ta implikuje nie tylko nową historię kobiet, ale – po prostu nową historię” (Scott 2009). Historyczki, uprawiające tę subdyscyplinę, koncentrują się m.in. na studiach przypadków kobiet w historii, zauważając płciową nierówność społeczną w zmiennych warunkach historycznych. Różne formy i przejawy kobiecości w różnych czasach i kulturach stały się centralnym punktem zainteresowań antropologii kobiecej i historii kobiet.

Monografia „Od imienia do nazwy miejscowej...” jest monografią onomastyczno-antropologiczną (czy też onomastyczno-kulturoznawczą). Elementy proprialne (antroponimiczne i toponimiczne) stają się swoistym „przewodnikiem”

po rzeczywistości kulturowo-społecznej od XII do XX wieku (a ta cezura czasowa mogłaby nawet zostać „przesunięta” w jeszcze głębszą przeszłość, gdyby uwzględnić etymologię imion słowiańskich i zawarte w nich znaczenia czy obecność świętych patronów imion chrześcijańskich w średniowieczu lub w wiekach późniejszych). Autorki skupiają uwagę na zbiorach nazw miejscowych i imiennych, które konceptualizują jako ważne dla pewnych społeczności idee, wyrażane w „skondensowanej”, symboliczno-językowej formie. Ich „opis gęsty” (pojmowany według koncepcji Geertza (2005)) oznacza tu nie tylko rejestrację i językoznawczą charakterystykę tych zbiorów nazewniczych, ale również ich interpretację jako ważnych i stale zmieniających się „punktów dostępu” (*access points*) do różnych fragmentów kultury i społeczeństwa ziem polskich minionych wieków.

Widoczna w dalszych częściach tej monografii (por. II i III) stała opozycja między imionami kobiecymi a męskimi (i odpowiednio – pomiędzy nazwami miejscowymi pochodzącymi od imion kobiecych a tymi, które pochodzą od imion męskich) wymusza niejako przyjrzenie się problematyce płci w ujęciu historycznym i antropologicznym, opisanym powyżej. Z onomastycznej perspektywy obecność „kobiety” i „mężczyzny” podstawowo wpisana jest w formy *proprialne*, m.in. w badane *ojkonimy*, które konstruują i profilują obie płcie poprzez żeńską lub męską podstawę imienną. Nasze analizy popularnych chrześcijańskich imion kobiecych i męskich, które stały się podstawami nazw miejscowych, pokazują, że *antroponimy* te mogą funkcjonować w *toponimii* przynajmniej na czterech poziomach interpretacji.

Pierwszym z nich jest uogólnione pojęcie *kobiety/kobiecości* lub *mężczyzny/męskości*, profilowane przez samo zaistnienie żeńskiego lub męskiego imienia w nazwie miejscowej. Druga możliwość analityczna funkcjonuje szczególnie wyraźnie w przypadku imion chrześcijańskich – przywołują one bowiem konkretnego patrona lub patronkę, mężczyzn i kobiet otoczonych czcią, świętych i błogosławionych postaci obojga płci. Kolejny aspekt łączy się z powyższym: w przypadku męskich i żeńskich imion chrześcijańskich dołącza się charakterystyka ich patronów i patronek, przypisane im cnoty i cuda, elementy hagiograficzne i legendarne, patronaty i formy kultu; te z kolei tworzą wyraziste kulturowe schematy i wzorce „kobiecości” i „męskości”, które przez wieki obecności chrześcijaństwa na ziemiach polskich były reprodukowane i utrwalane. Czwartym elementem płciowym/genderowym, istotnym dla naszych analiz, jest przywołanie konkretnej osoby, np. właściciela lub właścicielki danej miejscowości (lub innych bliskich osób), m.in. w przypadku nazw miejscowych pamiątkowych.

Uważamy, że warto w tego typu analizach obejmować – na ile to jest możliwe – wszystkie cztery płaszczyzny.

W badaniach zawartych w tej książce opisujemy imiona męskie i/lub żeńskie „tkwiące” w nazwach miejscowych i interpretujemy je jako symptomy obecności (lub nieobecności) oraz „widzialności” (lub „niewidzialności”) mężczyzn i kobiet w dawnych społecznościach lokalnych na ziemiach polskich. Nasze badania potwierdzają tezy funkcjonujące w antropologii kobiet i historii kobiet na temat społeczeństw europejskich: płeć była jednym z ważniejszych sposobów oznaczania relacji władzy w przeszłości oraz organizowania równości lub nierówności; a hierarchia społeczna oparta była na nieskodyfikowanych, ale praktykowanych ideach dotyczących tzw. naturalnej relacji między kobietami i mężczyznami. Badając szczegółowo ojkonimy, które pochodzą od imion kobiecych, wskazujemy na fakt, że bez względu na bezpośrednią przyczynę powstania takich nazw („kaprys” męża, chęć uczczenia zmarłej, upamiętnienie właścicielki pobliskiej wsi itd.) istotna jest centralna, językowo-symboliczna obecność „kobiety” wpisana w nazwę miejscową.

Część II

Imiona a nazwy miejscowe –
perspektywa onomastyczna
i kulturoznawcza

WPROWADZENIE

W drugiej części książki patrzymy na nazwy własne z perspektywy makro, analizując i interpretując duże zbiory nazewnicze w kontekście społeczno-kulturowym, przestrzenno-geograficznym, historycznym. Przez pryzmat symbolicznych znaków, jakimi niewątpliwie są *nomina propria*, staramy się dotrzeć do wartości, sądów, wierzeń, ideologii ważnych dla wspólnot i jednostek w okresie powstawania, ale i trwania zarówno imion (słowiańskich, chrześcijańskich), jak i pochodzących od nich ojkonimów. Ukazujemy nazwy własne w aspekcie takich kategorii, idei i (anty)wartości jak: rodzina i dom, pokój i wojna, gościnność, stosunek do drugiego człowieka (członka rodziny, wroga, obcego/innego), religia i wiara, płęć i koncepcja *gender*, historia kobiet, pamięć językowo-kulturowa. Przedstawiamy procesy osadnicze w średniowieczu i w wiekach późniejszych, relacje własnościowe, znaczenie rodu w kontekście nominacji toponimicznych, potrzebę upamiętnienia i uczczenia postaci historycznych lub innych osób związanych z danym miejscem. Zwracamy uwagę na kulturowo-religijne i ideologiczne przyczyny zmian wzorów imienniczych i ich wpływ na zwiększenie frekwencji nazw miejscowych od imion chrześcijańskich po soborze trydenckim. Opisujemy nazwy własne także w aspekcie historycznym, geograficznym, frekwencyjnym, socjologicznym, antropologicznym, ale i językowo-onomastycznym. Interesuje nas zatem również struktura onimów, ich geneza, typy motywacyjne, z uwzględnieniem zmian fonetycznych, leksykalnych, morfologicznych na przestrzeni wieków, jak również tradycje nazewnicze. Odnotowujemy ponadto nazwy dawne i zaginione, pokazujemy relacje między imieniem, nazwą miejscową a obiektem geograficznym w kontekście trwania nazwy wobec trwania bądź zaniku obiektu. Wskazujemy stopień zachowania imiennictwa (w tym imion wschodniosłowiańskich/prawosławnych i imion germańskich) w nazewnictwie miejscowym Polski na tle procesów historycznych, społecznych, religijnych. Omawiamy, a niekiedy wizualizujemy kartograficznie, rozmieszczenie ojkonimów odimiennych w Polsce, zarówno najdawniejszych, notowanych w źródłach wczesnośredniowiecznych, jak i młodszych, powstałych w kolejnych wiekach lub nadanych po 1945 roku w wyniku działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowości (KUNM).

1. OBRAZ IDEI WSPÓŁŻYCIA SŁOWIAN ZACHOWANY W OJKONIMII POLSKI – NA PRZYKŁADZIE NAZW MIEJSCOWYCH MOTYWOWANYCH IMIONAMI DWUCZŁONOWYMI

Dawny sposób percypowania, kategoryzowania i utrwalania w nazwach własnych świata wybranych pojęć i wartości stanowi punkt wyjścia rozważań opartych na opisie relacji wynikających z transnominizacyjnych zależności między dwiema grupami onimów²⁹. W tym rozdziale opisujemy nazwy miejscowe pochodzące od imion złożonych, których jeden, rzadziej oba człony nawiązują do istotnych dla ówczesnego człowieka kwestii związanych z utrzymaniem pokoju, stosunkiem do wroga, walki, wojny, a także z przejawami gościnności, będącej jednym z elementów współistnienia w społeczeństwie i rodzinie. Obraz idei współżycia Słowian można zatem próbować odtworzyć m.in. z toponimów motywowanych imionami dwuczłonowymi z leksemami *mir* (**mírъ* ‘pokój, spokój, dobro’), *bor* (**bortī* (sę), **boriti* (sę) ‘zмагаć się, walczyć’, **borъ* ‘walka’), *voj* (**vojъ* ‘wojownik’) czy *gost* (**gostъ* ‘gość’, **gostiti* ‘gościć’)³⁰.

Słowiańskie imiona złożone, też zrekonstruowane z nazw miejscowych i nazwisk, ich geneza, budowa, pierwotne znaczenie czy pełnione funkcje, znane są przede wszystkim dzięki pracom M. Malec (np.: 1971, 1975: 259–307, 1993: 30–36, też 2005b: 217–236), a także M. Karasia (1956: 260–281), K. Rymuta (2003: 68–71), J. Nalepy (1991: 87–97, 1992: 9–15), K. Skowronek (1995: 73–100). W wyniku przeprowadzonych badań wyodrębniono ponad 80 imion z członem *-mir* (4 z *miro-*), np.: *Dobromir*, *Kazimir*, *Przedmir*, *Spycimir*, *Twardomir*, *Zdzimir*, *Mirogniew*, *Miroslaw*. Podobną frekwencję miały imiona z rdzeniem *-bor* (*borzy-*), np.: *Chociebor*, *Czabor*, *Lutobor*, *Przemysłibor*, *Wyszebor*, *Borzygniew*, *Borzywoj*. Wśród imion z pierwszym członem *voj-* wymieniane są: *Wojciech*, *Wojmir*, *Wojslaw*, *-voj* w drugim członie tworzy m.in. imiona: *Budziwoj*, *Mściwoj*, *Nawoj*, *Sędziwoj*, *Strzeżywoj*. Człon *-gost* występował w 19 imionach typu: *Dobrogost*, *Miłogost*, *Trzebiegost*, *Uniegost*, a *gości-* w 7, np.: *Gościrad*, *Gościslaw*, *Gościwit*, *Gościwuj*.

²⁹ O próbie odtworzenia obrazu dawnego świata utrwalonego w nazwach własnych zob. m.in. A. Cieślikowa (1999: 269–276).

³⁰ Por. **gostъ* ‘człowiek obcy, nietutejszy, wędrowiec, przybysz’, łac. *hostis* najpierw ‘cudzoziemiec’, później ‘nieprzyjaciel’ (Bańkowski 2000: I: 462–463).

Istotą niniejszych dociekań nie jest opis semantyki leksemów tworzących poszczególne imiona, lecz ukazanie stopnia rozpowszechnienia imiennictwa dwuczłonowego na podstawie historycznych i współczesnych zapisów nazw miejscowych oraz zarysowanie frekwencji, rozmieszczenia i chronologii ojkonimów motywowanych wybranymi złoženiami imiennymi, a także spojrzenie na grupę toponimów odimiennych w relacji *imię dwuczłonowe – nazwa miejscowa – obiekt geograficzny*. Ogląd materiału badawczego, dokonany z takiej perspektywy, umożliwia ukazanie żywotności i produktywności interesujących nas imion oraz trwałości ojkonimów w związku z trwałością lub nietrwałością obiektów (por. Cieślakowa 1996: 5–19). Przypisanie nazw nowym obiektom geograficznym w XIX wieku oraz urzędowe zmiany nazewnictwa w XX wieku przyczyniły się do wzbogacenia zasobu nazw odimiennych nawiązujących do najstarszej warstwy imiennictwa słowiańskiego. Ojkonimy, wprowadzane m.in. w miejsce wcześniejszych nazw niemieckich lub zniemczonych, sygnalizują powrót do korzeni, do polskiej tradycji nazewnictwa, w związku z czym zostały również uwzględnione w niniejszym tekście, np.: *Choćmirowo*, pom. – *Chociemir*, *Chocimir*; *Miłogoszcz*, zachpom. – *Miłogost*; *Mściwojów*, dśl. – *Mściwoj*; *Niedamirów*, dśl. – *Niedamir*; *Ścibórz*, opol. – *Ścibor*.

Przyjrzenie się dawnym i obecnym zapisom nazw miejscowych, a także ciągłości chronologicznej dwuczłonowych nazw osobowych zachowanych w toponimii Polski, daje obraz stopnia rozpowszechnienia złożeń imiennych, wskazując jednocześnie imiona znane w staropolszczyźnie i zachowane lub nie do dnia dzisiejszego oraz takie, które nie są znane z żadnych przekazów historycznych, a jedynym potwierdzeniem ich istnienia jest nazewnictwo miejscowe³¹. Dużą produktywność wykazują antroponimy z rdzeniem *mir*, co z pewnością świadczy o ich popularności w związku z przypisaną im treścią. Wskazuje także na wyznawane pierwotnie wartości, mentalność, sposób utrwalania w nazwie tego, co istotne w relacjach społecznych.

Podstawę nazw miejscowych stanowi ponad 50 imion z *-mir* (1 imię z *miro-*), wśród których znajdują się imiona potwierdzone w dokumentach historycznych z okresu od XII do XV wieku o różnej współcześnie częstości występowania, np.: *Chwalimir* (1265; 3 – 3)³², *Dobromir* (1265; 156 – 5), *Gniewomir* (1202; 223 – 3),

³¹ T. Skulina w artykule „O staropolskich regionalizmach w kobiecej antroponimii” (1994: 84, 89) zwraca uwagę na potrzebę ustalenia geografii imion, a także opracowania zagadnienia dawności nazw rekonstruowanych z nazw miejscowych.

³² W nawiasach podano datę pierwszego zapisu nazwy dwuczłonowej w „Słowniku staropolskich nazw osobowych” (SSNO), liczbę nosicieli na podstawie „Słownika imion współczesnie w Polsce używanych” (SIW), po myślniku – orientacyjną liczbę toponimów (w tym także nazw osad, przysiółków, rzadziej części wsi) motywowanych przez imię złożone z uwzględnieniem form współcześnie nieistniejących, dubletów nazw identyfikujących różne obiekty

Godzimir (1434; 6 – 1), *Lubomir* (1400; 972 – 4), *Ludomir* (1398; 881 – 1³³), *Lutomir* (ok. 1265; 2 – 5), *Jaromir* (1287; 1010 – 4), *Kazimier*, *Kazimierz* (1468, 1400 (*Kazimirz*); 10, 357 361 – 56³⁴), *Mirosław* (1385; 231 247 – 10), *Radomir* (1618; 967 – 5), *Sędzimir* (1434; 13 – 1), *Skarbimir* (XII; 14 – 3), *Sławomir* (1155; 208 874 – 2), *Sulimir* (XIII; 3 – 3), *Świętomir* (1297; 1 – 2), *Włodzimir*, *Władzimir*, *Włodzimierz* (1382, 1265, brak; 6, 0, 84 105 – 5), oraz takie, które nie należą do zasobu imion obecnie nadawanych: *Będomir* (ukr. *Budomir*) (1339 – 1), *Będzimir* (1388 – 1), *Chociemir*, *Chocimir*, *Kociemir*, *Kocimir* (1224, 1389, 1320, 1393 – 4), *Falimir* (1387; zob. *Chwalimir*), *Domiemir* (1397 – 1), *Kanimir*, *Kajmir* (1384, 1398 – 1), *Kazimir*, *Każmir* (1122, 1339; zob. *Kazimier*, *Kazimierz*), *Małomir* (1297 – 2), *Męcmir* (1237 – 1), *Myślimir* (1442 – 1), *Naczęmir* (1386 – 2), *Przemir* (1427 – 1), *Racimir* (1193 – 1), *Sędomir* (1391 – 1), *Świemir* (1470–1480 – 1; por. *Wszemir* 1136), *Tworzimir* (XII – 1), *Więcimir* (1253 – 1), *Wyszemir* (1391 – 3), *Zdzimir* (1204; por. *Zdzimierz* 1 – 3). W toponimach utrwalone zostały nieznane dziś imiona z negacją o pierwotnej funkcji magicznej, takie jak: *Niedamir* (1275 – 4), *Niemir*, *Niemier*, *Niemierz*, *Niemierza*, *Niemirz* (1136, 1410, 1388, 1244, 1456; 3, 0 – 18), *Niezmir* (1417 – 1), *Nieznamir* (1379 – 1).

Nazwy miejscowe: *Bromierz*, dziś *Bromierz* i *Nowy Bromierz*, maz. (1405 *Bromirz*)³⁵; *Brzemierz*, dśl. (1285 *Bresmir*); *Damirów*, cz. wsi Ruda Tarnowska, dawniej wś, maz. (1540 *Damyrowo*); *Kotomierz*, kuj.-pom. (1315 *Cothomirze*); *Kupimierz*, maz. (1416 de *Cupijmijrz*); *Ludźmierz* ((1234) *Ludemir*, (1235) *Ludzimierz*); *Mędomierz*, dziś *Mały Mędomierz* i *Wielki Mędomierz*, kuj.-pom. (1313 *Mandromize*, *Mandromicze*); *Rozmierz*, opol. ((1256) *Lozomyrza Polska*, 1375 *Rozmierz*); *Waćmierz*, pom. ((1282) *Wartzimir*, 1305 *Warcimirz*) potwierdzają istnienie w staropolskim zasobie nazewniczym złożzeń, takich jak: **Bromir*, **Brzemir*, **Chotemir*, **Chotomir*, **Damir*, **Kupimir*, **Ludzimir*, **Mądomir*, **Rozmi(e)r*, **Warcimir*, niezapisanych w innych źródłach średniowiecznych³⁶. Co ciekawe, imiona *Bromir* i *Damir* miały w XX wieku odpowiednio dwóch i dwunastu nosicieli (SIW). Imię **Czędomir* zostało odtworzone z nazwy nieistniejącej dziś osady *!Czędomierz*, notowanej w wiekach XV i XVI. Brak późniejszych zapisów wynika z nietrwałości obiektu geograficznego. Zależność *zaginiona nazwa* –

i nazw powstałych w XIX i XX wieku w wyniku zmian urzędowych lub w związku z koniecznością nazwania nowego obiektu.

³³ Nazwa *Ludmierzyce*, wś, opol., dawniej *Lubomierzyce* (: *Lubomir*).

³⁴ Liczba oikonimów podana łącznie z nazwami pochodnymi od imion *Kazimir*, *Każmir*.

³⁵ Data i postać pierwszego zapisu nazwy miejscowej, sporadycznie również zapisów późniejszych.

³⁶ Z toponimu *Podamirowo*, wś, zachpom. (1313 *Puddemersdorp*), rekonstruowana jest n. os. **Budimir* (Rzetelska-Feleszko, *Duma* 1985: 260).

nietrwały obiekt potwierdza też nieistniejąca dziś nazwa wsi !*Ludzimierz*, odnotowana w źródłach w XVI i XVII wieku. Przyczyną zaginięcia oikonimu !*Gorzemirz*, 1456, motywowanego zrekonstruowanym imieniem dwuczłonowym **Gorzemir*, było zastąpienie nazwy inną formą onimiczną (por. *Godzimierz*). Nowa nazwa identyfikująca ten sam obiekt prezentuje identyczny typ nazewniczy, z tą różnicą, że w procesie nominacyjnym wykorzystano imię *Godzimir* znane zarówno z przekazów staropolskich, jak i z obecnej, jednak rzadkiej, praktyki nazewniczej.

Zdecydowanie największą produktywność w tworzeniu nazw dawnych, ale też np. w nadaniach XIX-wiecznych, można przypisać imionom: *Kazimir* (i warianty) – n. m. *Kazimierz*, *Kazimierowo*, *Kazimierów*, *Kazimierówka*, *Kazimierzów*, *Kazimierzew*, *Kazimierzewo*, *Kazimierzówka*, *Każmierów*, *Każmierz*, *Każmierzewo*, *Każmierzów*, *Każmierzyn*, *Każmirów* (zob. Bijak 2001a: 125–135); *Niemir* (i warianty) – n. m. *Niemierze*, *Niemierzewo*, *Niemierzyce*, *Niemierzyn*, *Niemierzyno*, *Niemirówice*, *Niemirowo*, *Niemirów*, *Niemirówek*, *Niemiry*, !*Niemirzewo*; *Miroslaw* – n. m. *Miroslaw*, *Miroslawice*, *Miroslawiec*, !*Miroslawy*³⁷.

Obszerna grupa toponimów, choć mniej liczna niż wskazana wcześniej, pochodzi od imion złożonych z członami *bor*, *woj*. Semantyka wymienionych rdzeni, antonimicznych względem leksemu *mir*, wskazuje pośrednio na kolejny istotny w kulturze Słowian aspekt relacji interpersonalnych, budujących zachowany w onimii obraz dawnego świata. Spośród ok. 30 imion dwuczłonowych z leksemem *bor*, stanowiących bazę nazw miejscowych, strukturę przynajmniej sześciu z nich znamy jedynie dzięki toponimom: *Danabórz*, cz. *Bukowca*, dawniej wsł, wlkp. (1153 ville ... *Domabore*), *Donaborów*, wlkp. (1219 *Domaborouo*) – **Domabor*; *Poborowo*, pom. (1436 *Poberow*), *Pobierowo*, zachpom. (1368 *Poberow*) – **Pobor*; *Tanibórz*, wlkp. ((1292)1561 *Tanborz*) – **Taniebor*; *Tęgobórz*, śl. (1356 de *Thangoborza*) – **Tęgobor*; *Unibórz*, zachpom. (1308 *Unibur*) – **Uniebor*, a także dzięki nazwom występującym w źródłach historycznych, lecz nienotowanym współcześnie ze względu na nietrwałość obiektu: !*Chodziebórz* (1406 *Chodziborze*, 1780 *Chodzieborz*) – **Chodzibor*, **Chodziebor*, lub zmianę nazwy: !*Poborowice*, dziś *Dobranowice*, młp. (1374 de *Poborouicz*).

Największą frekwencję spośród nazw miejscowych motywowanych pozostałymi złożeniami imiennymi z *bor* i *woj*³⁸ mają toponimy od imion:

³⁷ Niektóre nazwy identyfikują kilka, a nawet kilkanaście obiektów geograficznych.

³⁸ Nazwy miejscowe Polski pochodzą zaledwie od kilku imion dwuczłonowych z leksemem *woj* (*Budziwoj*, *Mściwoj*, *Sędziwoj*, *Wojciech*, *Wojślaw*).

Cibor, *Ścibor* (1316, 1243; 0, 31) – ok. 18: *Ciborowice*, *Ciborów*, *Cibory*, *Cibórz*, *Ściborzyce*, *Ściborzyce Małe*, *Ściborzyce Wielkie*, *Ściborowice*, *Ścibórz* i nazwy typu: *Cibory-Chrzczone*, *Cibory Gałęckie*, *Borowskie Cibory* (zob. III.1.);

Sambor, *Szembor* (1325, 1410; 79, 0) – ok. 15³⁹: *Samborowice*, *Sambórz*, *!Samborza*, *!Samborzewo*, *Samborzec*, *Sambory*, *Szembory*, *Szymbory*⁴⁰;

Przybor, *Przebor* (1424, XII; 0, 1) – 12: *Przyborowice*, *Przyborowo*, *Przyborów*, *Przeborowice*⁴¹;

Myślitor (1212; 1) – 11: *Myślitory*, *!Myślitorz*, *Myślitorzyce*, *Myślitorz*, *!Myślitory* lub *Myślitorz* (dziś *Myślitorzki*);

Racibor (1189; 3) – 8: *Raciborów*, *Racibory*, *Raciborowice*, *Racibórz*, *Raciborów*, *Kropiwnica-Racibory*;

Borzysław (1220; 0; por. *Borzysława* fem. 14) – 8: *Borzysław*, *Borzysławice*, *Borzysław*, *Borzysławice*;

Wojciech (XI; 270 332) – ok. 13: *Wojciechów*, *Wojciechowice*, *Wojciechowo*, *Wojciechówka*, *Wojcieszyn*.

W innych nazwach miejscowych utrwalone zostały antroponimy rzadziej wykorzystywane w toponimicznym procesie nominacyjnym. Są to złożenia funkcjonujące we współczesnym obiegu nazewniczym, ale nadawane – poza wyjątkami – niezwykle rzadko, np.: *Dalebtor* (1218; 1 – 1), *Lutobor* (1189; 1 – 2), *Nadbtor* (1393; 1 – 3), *Przedbor* (1224; 1 – 2), *Sławobor* (XIII–XIV; 1 – 1), *Sulibor* (1497; 1 – 2), *Wszebor* (ok. 1265; 7 – 7), *Zabor* (ok. 1166; 1 – 3⁴²), *Mściwoj* (1247; 13 – 2), *Wojstław* (1224; 42 – 4), oraz imiona niepoświadczone w obecnym zasobie antroponimicznym: *Bolebor* (1223 – 1), *Borzygniew* (1424 – 2), *Chociebor* (1293 – 2), *Częstobor* (1203 – 1), *Osiębor* (1252 – 2), *Przybor* (1424; zob. *Przebor*), *Ruśbor* (1404 – 1), *Strogobor* (1382 – 1), *Włościbor* (1224 – 2), *Świebor* (XII; zob. *Wszebor*), *Zbor* (1204 – 4), *Zdziebor* (1404 – 1), *Budziwoj* (1198 – 5), *Sędziwoj* (1193 – 2).

³⁹ Zob. też E. Kowalczyk (1992: 164–181).

⁴⁰ S. Rospond (1984: 340) toponimy *Samborze*, potem *Samborz*, uznaje za nazwy topograficzne pochodzące od **sąborъje* w znaczeniu kompleks borów, gdyż przedrostek *są-* oznaczał ‘współ, razem’. E. Rzetelska-Feleszko (1992: 235) pochodzenie imienia *Sambor* wiąże z prasłowiańskim wyrazem **sąborъ* ‘to, co zebrane razem, zbiór’. Według wcześniejszych ustaleń – zawartych m.in. w pracy M. Malec (1971: 69, 108) – wymienione imię należy uznać za złożenie z zaimka *samъ* + **borъ* < **boriti* ‘walczyć’, które można traktować jako formę skróconą z pierwotnej **Samobor* (por. serbsko-chorwackie *Samobor*) (zob. też Keber 1996: 423).

⁴¹ W niektórych nazwach istnieje możliwość podwójnej motywacji, np. *Przyborowo* (od *Przybor* lub wyrażenia przyimkowego *przy borze*).

⁴² Nazwa miejscowa *Zaborowice* może pochodzić również od nazwy określającej ludzi mieszkających za borem.

Nietrwałość obiektu geograficznego (wieś, osada) prowadzi do zaginięcia nazwy miejscowej, równoznacznego niekiedy z niezachowaniem – nawet w tej kategorii onimicznej – imienia *życzącego*, np. *!Chodziebórz*, też *!Osiemborowice*, *!Samborza*⁴³, a w przypadku nazw miejscowych o tym samym brzmieniu powoduje jedynie zmniejszenie frekwencji występowania określonej formy nazewnicznej, np.: *!Borzygniew*, *!Borzysław*, *!Samborowice*. Podobny efekt daje zastąpienie ojkonimu inną nazwą miejscową, np.: *!Boleborowice* (> *Wieloborowice*, święt.), *!Borysławice* (> *Borysławka*, podkarp.), *!Świeborowice* (> *Sieborowice*, młp.).

Zmiany leksykalne nazw obserwujemy przy stałym trwaniu obiektu, a także wtedy, gdy – jak na to wskazują np. zapisy nazwy *!Gościslawie* (> *!Goszanowo*) – osada współcześnie nie istnieje. Imiona *Gościrađ*, *Gościslaw* zachowały się w nazwach takich obiektów, jak np. *Gościeradz*, kuj.-pom. Dwuczłonowe nazwy osobowe z leksemem *gost*, utrwalone m.in. w nazewnictwie miejscowym, świadczą – zdaniem J. Nalepy (1992: 15) – „o wybitnej cesze gościnności u dawnych Słowian”, potwierdzając realny związek treści zawartych w złożeniach imiennych z wartościami istotnymi dla naszych przodków (zob. też Rospond 1976: 241).

Dla większości spośród ok. 17 imion z rdzeniem *gost*, motywujących ponad 30 toponimów, nazwy miejscowe są jedynym dowodem na istnienie w staropolszczyźnie określonych form imiennych, np.: *Bydgoszcz*, kuj.-pom. (1238 *Budegac*) – **Bydgost*; *Gostchorz*, maz. (1507 *Gosthchorza*) – **Gostochor*; *Witrogoszcz*, wlkp. (1467 *Jutrogosky*) – **Jutrogost*; *Lubogoszcz*, lubus. (1208 *Lubogosch*) – **Lubogost*⁴⁴; *Radgoszcz*, wlkp. (1378 *Radgoscze*, *Redgoszcz*), *Redgoszcz*, dawniej wś, dziś część wsi Rąbczyn, wlkp., *Radgoszcz*, młp. (1508 *Radgoscza*) – **Radogost*⁴⁵, **Radgost*; *Sadłogoszcz*, kuj.-pom. (1362 *Sodlogosz*) – **Siodłogost*; *Skorogoszcz*, opol. (1223 *Scorogostow most*) – **Skorogost*; *Sulgostów*, dawniej *Suligostów*, maz. (1508 *Sulygosthow*) – **Suligost*; *Zagość*, dziś dwie wsi *Nowa Zagość* i *Stara Zagość*, święt. (1153 *Zagost*) – **Zagost*; *Zelgoszcz* (1534 *Zeligoscza*) – **Żeligost*. Inne złożenia z *gości-* i *-gost* utrwalone w nazewnictwie miejscowym, znane też ze źródeł średniowiecznych, współtworzą zbiór imion współcześnie nadawanych: *Dobrogost* (1153; 5 – 6), *Gościrađ* (1204; 1 – 3), *Gościslaw* (1214; 2 – 3), *Miłogost* (XII; 7 – 3). Warianty nazwy zaginionej wsi *!Gościrađzice* (1198 *Gostiradic*, (1228) in *Goscirađichi*, (1232) *Radgoscice*) ilustrują pośrednio typowe dla antroponimii

⁴³ Imię *Osiębor* zachowało się w nazwie wsi *Osiemborów*, maz., notowanej po raz pierwszy w 1407 roku, natomiast *Sambor* w kilku innych toponimach.

⁴⁴ W SSNO zanotowana jest, znana już w XII wieku, forma imienna *Lubgost*.

⁴⁵ Imię *Radogost*, niezapisane w dokumentach historycznych, potwierdzone jest czterokrotnie w SIW.

słowiańskiej, a utrwalone w toponimii Polski, zmiany w obrębie członów złożeni imiennych, prowadzące do wykształcenia dwóch różnych imion (tu: *Gościrad* i *Radogost*).

Dotarcie do prawidłowej motywacji nazwy umożliwiają niekiedy warianty nazw miejscowych (fonetyczne, morfologiczne, graficzne), np.: *Adamierz*, wlkp. (1377 *Nadamirza*, 1404 de *Nedamirz* ... in *Nedamirze*, 1502 *Nyedamyrz*, 1511–1523 *Jadomyerz*, *Jadamyerz*, 1545 *Niedamierz*) – *Niedamir*; *Znamirovice*, młp. (1389 de *Nesnamirouicz*, 1536 *Nieznamirovice*) – *Nieznamir*. Często ukazują proces stopniowej stabilizacji formy przypisanej do konkretnego obiektu; por. *Damyrowo* (1540), *Damirów* (1565), *Damirowo* (1576) – dziś *Damirów*, cz. wsi Ruda Tarnowska, dawniej wś, maz.; *Zandomir* (1136), *Sudomir* (1166), *Sandomiria* (1176, 1442, 1508), *Sandomirie* (1236) – *Sandomierz*, święt. itp.

Zmiany nazw, najczęściej leksykalne, prowadzą do zmniejszenia liczebności odimennych nazw miejscowych przy stałym trwaniu obiektu. Powstanie nowego obiektu geograficznego, zwykle z istniejącej wcześniej miejscowości, sprzyja powieleniu nazwy przez wprowadzenie członów odróżniających, np.: *Gościeradów* > *Gościeradów Plebański*, *Gościeradów Ukazowy*, lub., *Jaromierz* > *Jaromierz*, *Nowy Jaromierz*, *Stary Jaromierz*, lubus., *Raciborowice* > *Raciborowice Dolne*, *Raciborowice Górne*, dśl., a jego nietrwałość (obiekt zaginiony, niezidentyfikowany współcześnie lub być może włączony do innej miejscowości) powoduje zanik toponimów (ponad 20 form), np.: *Budziwojewice*, *Chodziebórz*, *Czędomierz*, *Gościradzice*, *Jadamierz*, *Kajmirz*, *Ludzimierz*, *Małomierz*, *Myślborz*, *Niedamirowice*, *Niemirzewo*, *Osiemborowice*, *Przeborowice*, *Racimierowo*, *Samborza*, *Samborzewo*, *Świeborowice*, *Świemirowo*, *Świętomirowo*, *Zdzimirze*, lub zmniejszenie liczby tak samo brzmiących nazw: *Borzyniew*, *Borzysław*, *Gniewomirowice*, *Gościsław*, *Samborowice*, *Zaborowice*.

Wskazane tu ojkonimy tworzone były głównie w okresie od XIV do XVI wieku; najstarsze zapisy odnajdujemy w źródłach z XII i XIII wieku, np.: 1238 *Budegac*, 1279 *Bidgoscha* (*Bydgoszcz*); 1198 *villam ... Gostiradic*, 1228 in *Gosciradichi* (*Gościradzice*); 1153 *Zagost* (*Zagość*); (1273)1445 *Racziborouicze* (*Raciborowice*); 1136 *Zandomir*, 1166 *Sudomir*, (1176) *Sandomiria* (*Sandomierz*)⁴⁶; ok. 1240 *Sdzijmiirze* (*Zdzimirze*). Powstanie nazwy wsi *Kazimierza Mała* datuje się na wiek XI (por. 1063 in *Parva Cazimirza*).

⁴⁶ Niektóre dokumenty znane są jedynie z późniejszych odpisów.

Imię złożone, zapisane w dokumentach średniowiecznych i istniejące lub nie w dzisiejszej bazie imion lub zrekonstruowane z nazwy miejscowej⁴⁷, stanowi podstawę jednego, kilku lub kilkunastu toponimów identyfikujących nawet kilkadziesiąt obiektów geograficznych. Zdecydowanie najwięcej nazw miejscowych zawiera w swojej podstawie imiona z leksemem *mir* (ok. 180), nieco mniej powstało od wyrażających odmienne treści złożzeń z *bor* (ok. 115). Słowiańskie antroponimy z nagłosowym i wygłosowym członem *woj* tworzą ok. 25 toponimów, a z rdzeniem *gost* – ponad 30. W wyniku omówionego w rozdziale sposobu nominacji powstało co najmniej 350 nazw miejscowych⁴⁸, identyfikujących obiekty w różnych regionach kraju. W tej grupie nazw ponad 130 ojkonimów (w tym ok. 90 form od imion z rdzeniem *mir*) to nazwy nadane nowym obiektom w XIX wieku lub ustalone urzędowo w wieku XX. Część nazw nie dotrwała do dziś ze względu na nietrwałość obiektów lub zmianę onimu. Niektóre nazwy określające dawniej odrębną jednostkę administracyjną zmniejszyły swój zasięg do części danej miejscowości, np. *Mięćmierz* (cz. Kazimierza Dolnego, dawniej wś, lub.). Zwiększeniu frekwencji niektórych formacji toponimicznych sprzyjało, wskazane wyżej, wyodrębnienie nowego obiektu.

Najwięcej toponimów motywowanych imionami odzwierciedlającymi centralną dla dawnych Słowian wartość związaną z zachowaniem pokoju, powstałych przed XVIII wiekiem (ponad 80 nazw), występuje (bądź występowało) w Wielkopolsce, nieco mniej w Małopolsce, na Śląsku i Mazowszu (zob. mapa 1). Sporo nazw miejscowych ustalonych urzędowo w XX wieku, nawiązujących do słowiańskiego dziedzictwa antroponimicznego, w miejsce wcześniejszych nazw niemieckich lub zniemczonych, identyfikuje obiekty zlokalizowane na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Nazwy nadane miejscowościom w XIX wieku (często o charakterze pamiątkowym) występują w Wielkopolsce, też na Mazowszu i w Małopolsce (zob. mapa 2). Nacechowane pozytywnie imiona z członami *-gost*, *gości-* wykorzystano przede wszystkim do utworzenia ojkonimów w Wielkopolsce i na Śląsku. Idei pokoju towarzyszą przeciwstawne jej tendencje do wojny, związanej paradoksalnie także z utrzymaniem pokoju. Te ścierające się, a jednocześnie nakładające na siebie sfery egzystencji człowieka

⁴⁷ Imiona odtworzone z nazw miejscowych stanowią zbiór obejmujący ponad 30 form; por.: **Bromir*, **Brzezmir*, **Chotemir*/***Chotomir*, **Czestmir*/***Czcimir*/***Cieciemir*, **Czędomir*, **Damir*, **Gorzemir*, **Kupimir*, **Ludzymir*, **Mądroimir*, **Rozmir*/***Rozmier*, **Warcimir*, **Wielimir*, **Zdziemir*; **Chodzibor*, **Domabor*, **Pobor*, **Taniebor*, **Tęgobor*, **Uniebor*; **Bydgost*, **Gostochor*, **Jutrogost*, **Lubogost*, **Małogost*, **Radogost*/***Radgost*, **Siodłogost*, **Skorogost*, **Suligost*, **Zagost*, **Żeligost*.

⁴⁸ Podana liczba obejmuje wszystkie nazwy, a zatem również dublety nazewnicze, nazwy nieistniejące obecnie oraz nadane w czasach współczesnych.

bliskie były również dawnym Słowianom. Świadczy o tym semantyka leksemów zachowanych w dwuczłonowym imiennictwie staropolskim motywującym nazwy miejscowe. Zestawienie najstarszej grupy toponimów pochodzących od złożzeń imiennych z *bor* wskazuje ich największą frekwencję na Mazowszu, zwłaszcza północnym (np. w Łomżyńskim i Ciechanowskim), oraz w Wielkopolsce. Nieco mniej nazw powstało w Małopolsce i na Śląsku. Nazwy pochodzące od imion z *woj* znane są głównie na ziemi kieleckiej i opolskiej.

Podjęte tu zagadnienie można traktować jako przyczynek do historii osadnictwa. Najstarsze toponimy pochodzące od imion, których pierwotne treści sytuują je na antonimicznej skali *pokój* – *wojna*, identyfikują obiekty m.in. w dawnych centrach osadniczych (por. np. mapa 1).

- nazwy istniejące obecnie
- nazwy nieistniejące obecnie

Mapa 1. Rozmieszczenie nazw miejscowych motywowanych imionami dwuczłonowymi z *-mir, miro-*, utworzonych do XVIII wieku⁴⁹

⁴⁹ Mapy 1–8 wykonał dr Paweł Swoboda z IJP PAN w Krakowie.

- nazwy ustalone urzędowo w XX wieku w miejsce wcześniejszych nazw niemieckich lub zniemczonych
- nazwy nadane miejscowościom w XIX wieku

Mapa 2. Rozmieszczenie nazw miejscowych utworzonych od imion dwuczłonowych z *-mir, miro-*, nadanych po XVIII wieku

* * *

Zarysowany w tej części opis nazw miejscowych motywowanych wybranymi imionami dwuczłonowymi w kontekście relacji *imię dwuczłonowe – nazwa miejscowa – obiekt geograficzny* ukazuje, dzięki zestawieniu onimów, powszechność tego sposobu nominacji, produktywność i żywotność form imiennych, stanowiących bazę nazw miejscowych, trwałość oikonimów w związku z trwaniem lub nietrwanieniem obiektów, frekwencję i rozmieszczenie nazw, ich wariantowość oraz typy strukturalne toponimów. Wśród nich można wyróżnić nazwy dzierżawcze z pierwotnymi sufiksami **-jb* (**-ja, *-je*), np.: *!Borzygniew, Budomierz, Brzezmierz, !Czędomierz, !Gościsław, !Gościsławie, Jaromierz,*

*Kazimierz, Kotomierz, Kupimierz, Mirosław, Rusibórz, Rozmierz, !Samborza, Sandomierz, Tegobórz, Zagość, !Zdzimirze, *-ovъ (*-ova, *-ovo), np.: Falmierowo (1402 Chwalimirowo), Koćmierzów (1413 de Choczimierow), !Racimierowo, Sulgostów, !Świemirowo, *-evъ (*-eva, *-evo), np. !Samborzewo, *-inъ (*-ina, *-ino), np. Lutomierzyn, !Suliborzyno, czy z przyrostkiem -ec, np. Samborzec, a także nazwy patronimiczne z sufiksem -ice (-owice//-ewice) < icy < *itjo, np.: Mirosławice, !Osiemborowice, Sulmierzyce. Rzadziej pojawiają się nazwy rodowe, np. Myślilibory, Szembory⁵⁰.*

2. IMIONA ZŁOŻONE O PIERWOTNYM ZNACZENIU ZWIĄZANYM Z ŻYCIEM RODZINNYM W POLSKIEJ ANTROPONIMII I TOPONIMII

Ta część monografii poświęcona jest słowiańskim imionom złożonym z członami *brato-*, *bratu-*, *-brat*, *czędo-*, *ciencie-*, *dziadu-*, *-dziad*, *siestrze-*, *-stryj*, *-stryk*, *tato-*, *tatu-*, *-(w)uj*, określającymi relacje pokrewieństwa i powinowactwa, oraz z elementami *doma-*, *domo-*, *siemi-*, *siemo-*, wskazującymi na takie wartości, jak: ród, miejsce udomowione, wspólnota rodzinna, i ich zachowaniu w polskich antroponimach (imionach chrzestnych, nazwiskach) oraz toponimach. W niniejszym tekście ukazane zostaną transonimizacyjne relacje między imionami złożonymi, utrwalającymi w swojej strukturze podstawowe dla poczucia indywidualnej i społecznej tożsamości człowieka wartości z przestrzeni familijno-wspólnotowej, a nazwiskami oraz między imionami i toponimami. Wskazana zostanie żywotność wybranej grupy imion i ich produktywność w procesie nominacji nazwisk i nazw miejscowych, a w wypadku toponimów – także geografia, struktura morfologiczna i typy semantyczne nazw miejscowych.

2.1. IMIONA SŁOWIAŃSKIE ZWIĄZANE Z SEMANTYKĄ RODZINNĄ I ICH DZIEDZICTWO W POLSKIEJ ANTROPONIMII

Maria Malec (1971, 2000: 181–186, 2011: 162) wymienia następujące imiona pochodzenia rodzimego z rdzeniami wskazującymi pierwotnie na szeroko pojętą sferę życia rodzinnego:

⁵⁰ Niektóre toponimy pierwotnie miały inne sufiksy, co potwierdzają pierwsze zapisy nazw, np.: Będźmierowice – (1365) 1400 *Bandzemyr, Bandzemir*; Kotomierz – 1315 *Cothomirze*; Lutomierzyn – 1404 *Lutomerzino, Luthomirzs*; Radgoszcz – 1378 *Radgoscze*.

Bratomił, Bratumił, Bratomir, Miłobrat, Sulibrat, Zabrat, Żelibrat (*brato-*, *bratu-*, *brat-*; ps. **bratō* ‘brat, członek wspólnoty rodowej’); *Ciecienieg*, **Cieciemił, Ciecierad*⁵¹ (*ciecie-*; ps. **teta* ‘ciotka’); **Czędomir* (*czędo-*; ps. **čędo* ‘potomek, dziecko’); *Biezdziad, Miłodziad, Przędziad, Sulidziad, Dziadumiła* fem. (*dziadu-*, *-dziad*; ps. **dědō* ‘ojciec ojca lub matki, dziadek, przodek, protoplasta’); *Siestrzemił, Siestrzewit* (*siestrze-*; ps. **sestra* ‘siostra’); *Bie(z)stryj, Biezstryk, Brzezstryk, Małostryk, *Czastryj, Dalestryj, Domastryj, Jarostryj, Lelistryj, Małostryj, Miłostryj, Sulistryj, Zdzistryj, Żelistryj* (*-stryj, -stryk*; ps. **stryjō* ‘brat ojca’); *Tatomir, Tatumir* (*tato-*, *tatu-*; *tata* ‘ojciec’); *Biez(w)uj, Blizuj, Borzy(w)uj, Budziwuj, *Czawuj, Doma(w)uj, Dzirzywuj, Gościwuj, Jutrowuj, Miło(w)uj, Mści(w)uj, Naczęwuj, Nawuj, Niezna(w)uj, Przedwuj, Przybywuj, Radowuj, Sędziwuj, Suli(w)uj, Zda(w)uj, Zdzie(w)uj, Żeli(w)uj*⁵² (*-(w)uj*; ps. **ujō*, stp. *wuj, uj* ‘brat matki’); **Domabor, *Domagniew, Domamir, Domarad, *Domaradza, Domasław, Domosław, *Domasł, Domastoj, Domasul, Domawuj, Domażyř*⁵³ (*doma-*, *domo-*; ps. **domō* ‘pomieszczenie, gdzie człowiek żyje ze swoją rodziną, majątek, strony rodzinne’); *Rodomił, Rod(o)sław* (*rodo-*; ps. **rodō* ‘ród’); *Siemidrog, Siem(i)-mił, Siemomysł, Siemimysł, Siemomysław, Siemisław, Siemirad, Siemosław, *Siemorad, Siemowit* (*siemi-*, *siemo-*; ps. **sěmōja* ‘rodzina, ród, własność’).

Strukturalne znaczenie imion słowiańskich w momencie ich żywotności nie zostało jednoznacznie objaśnione. Możliwe jest jednak wskazanie – za M. Malec (1971, 2001, 2011: 162) – członów i ich znaczeń, które wraz z nazwami pokrewieństwa lub z rdzeniami określającymi wspólnotę rodową i przestrzeń oswojoną tworzyły imiona złożone. Wśród nich wymienić należy elementy takie jak: *biez-* (ps. **bezō* ‘bez’, stp. *biez*; *Biezdziad, Bie(z)stryj, Biezstryk, Biez(w)uj*), *cza-* (ps. **čati* ‘spodziewać się, oczekiwać’; **Czastryj, Czawuj*), *dale-* (scs. *daliŝ* ‘dalszy’; *Dalestryj*), *-drog* (ps. *dorgō* ‘drogi’; *Siemidrog*), *gości-* (ps. **gostiti* ‘gościć’; *Gościwuj*), *jaro-* (ps. **jarō* ‘surowy, ostry’; *Jarostryj*), *leli-* (ps. **lelěti* (*sę*), *lelějati* (*sę*) ‘kołysać się, wahać się’, stp. *lelejać* (*się*) ‘chwiać (się), wahać (się), kołysać (się)’; *Lelistryj*), *mało-* (ps. **malō* ‘mały’; *Małostryj, Małostryk*), *-mił, miło-* (ps. **miłō* ‘miły’; *Bratomił, Bratumił, Dziadumiła, Miłobrat, Miłodziad,*

⁵¹ A. Bańkowski (1984: 132) opowiadał się za pierwotnością wariantu z *czacie-* (forma kazualna ps. rzeczownika **čata* od czasownika **čati* ‘oczekiwać’) względem wtórnych *czecie-* i *ciecie-* (*Czacierad, Czecierad*), kwestionując dotychczasowe koncepcje etymologiczne.

⁵² Imiona z członem *-(w)uj* mogły być paralelne z imionami z bliskim brzmieniowo, choć różniącym się znaczeniowo, członem *-woj*, np. *Mściwuj* – *Mściwoj*, *Przedwuj* – *Przedwoj* (Malec 1971: 48, 2000a: 185). Z czasem doszło do zmieszania drugich członów: *-wuj* (wskazującego na relacje rodzinne) i *-woj* (wyrażającego aspekt walki). Istnieje tu zatem możliwość błędnej interpretacji semantycznej złożenia imiennego.

⁵³ Imiona z członem *doma-* występowały we wszystkich językach słowiańskich (Malec 2011: 162).

Miłostryj, Siemił, Siostrze mił, Miło(w)uj), -mir (ps. *mirǫ ‘pokój, spokój, dobro’; *Bratomir, Domamir, Tatomir, Tatumir*), -mysł (ps. *mysliti ‘myśleć’, *myslb ‘myśl’; *Siemomysł, Siemimysł*), -nieg (ps. nĕga ‘rozkosz’; *Ciecienieg*), przez- (ps. *prezǫ ‘przez’; *Przedzjad*), -rad (ps. *radǫ ‘radosny, zadowolony’; *Ciecierad, Domarad, Siemirad, *Siemorad, Radowuj*), sędzi- (ps. *sōditi ‘sądzić’; *Sędziwuj*), -sław (ps. *slava ‘sława’, *slaviti ‘sławić’; *Domasław, Siemomysław, Siemisław, Siemosław*), -stoj (scs. stojati, stp. stojac; *Domastoj*), sul- (ps. *suliti ‘obiecować’, scs. sulijb ‘lepszy, możniejszy’; *Sulibrat, Sulidziad, Suli(w)uj*), -wit (vitǫ ‘dominus’; *Siemowit, Siostrzewit*), za- (za ‘za’; *Zabrat, Zda(w)uj*), zdzie- (ps. *dĕti ‘kłaść’; *Zdziestryj, Zdzie(w)uj*), żeli- (ps. *željo, želĕti ‘pragnąć’; *Żelibrat, Żelistryj, Żeli(w)uj*), -žyr (ps. *žirǫ ‘pokarm, czynność jedzenia, życie’; *Domazyr*).

Na podstawie przytoczonych danych można wnioskować, jakimi wartościami kierowano się przy tworzeniu imion dwuczłonowych, tym samym, w jakie przymioty chciano wyposażać dziecko. Eksplicacje typu ‘lubiący dom’, ‘w domu jest wuj’, ‘miłujący brata, siostrę, dziada, wuja’ lub ‘miły bratu, siostrze, dziadowi, wujowi’, ‘za brata’, ‘rad ciotce’, ‘rad rodzinie’, ‘pragnący stryja, brata, wuja’ lub ‘upragniony przez stryja, brata, wuja’, ‘oczekujący stryja’ i inne przybliżają pierwotne znaczenie leksykalne i symboliczne (pomyślna wróżba dla dziecka) wybranej grupy imion (Malec 2005a: 100–107, Rzetelska-Feleszko 2006: 15; por. Kaleta 1995: 7–13, Nalepa 1991: 87–97, 1992: 9–15).

Potwierdzenie istnienia większości wskazanych wyżej złożeń imiennych odnajdujemy w „Słowniku staropolskich nazw osobowych” (SSNO), w którym zanotowano również formy wariantywne imion (*Bretomił, Cieciered, Ciecirad, Cieciorad, Ciećrad, Biestryk, Brzestryk, Domaradz, Tatomier, Zdziwuj, Zdzistryj*), feminatywa (*Bratomiła, Bratumiła, Bratmiła, Biezdziadka, Domaradowa, Domasława, Przybywujewa, Sędziwujowa*), derywaty występujące w funkcji drugich określeń w zestawieniach antroponimicznych (z suf. -ek, -ko: *Domaradek, Domawujek, Biezdziadko*; z suf. -owic(z), -ewic(z), -ic(z): *Biezdziadowic, Domaradowic, Sędziwujewic, Sędziwujowic(z), Tatumirowicz, Domasławic*; z suf. -ec: *Domasławiec, Domawujec* i z suf. -ow: *Domaradow*), a także struktury z sufiksem -ski (i wariantami) pochodzące od odimiennych nazw miejscowych, np.: *Bestryjewski, Domaborski, Domazyński, Sulistryjewski*. Nie ma natomiast w SSNO poświadczeń dla imion **Ciecienieg*, **Dzirżywuj* oraz form **Cieciemił*, **Czastryj*, **Czędomir*, **Domabor* (por. *Domaborz*), **Domagniew*, **Domasł*, **Siemorad* (por. *Siemoradz*), które zostały zrekonstruowane z toponimów.

Materiał antroponimiczny zawarty w „Słowniku imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW) wskazuje na niewielką frekwencję wymienionych złożeń w zasobie imion nadawanych w XX wieku (do 1995 roku). Ciągłość

chronologiczną, ze znikomą liczbą nadań, zachowują jedynie imiona: *Bratumił* (5); por. *Bratumiła* (13), *Bratomiła* (4), *Miłobrat* (1), *Rodomił* (1), *Rodosław* (1), *Siemiomysł* (3), *Siemisław* (1), *Siemowit* (3); *Domarad* (2), *Domasław* (1); por. *Domasława* (9)⁵⁴. Wybierano je dla dzieci w latach 1941–1950 (4 nadania): *Bratumił* – 1, *Siemiomysł* – 1, *Domarad* – 1, *Domasław* – 1, w okresie 1961–1970 (2): *Siemiomysł* – 2, w latach 70. XX wieku (4): *Siemisław* – 1, *Siemowit* – 2, *Domarad* – 1, w przedziale 1981–1990 (5): *Bratumił* – 3, *Miłobrat* – 1, *Rodomił* – 1, a w latach 1991–1994 nadano trzy imiona: *Bratumił* – 1, *Rodosław* – 1, *Siemowit* – 1. W ostatnich dekadach liczba nadań jeszcze bardziej maleje. Z danych zamieszczonych w bazie PESEL z lat 1995–2010 wynika, że wśród imion wybranych dla dzieci w tym okresie znalazły się jedynie: *Bratumił* (1, 1999), *Siemowit* (8, 2005: 1, 2006: 1, 2007: 1, 2009: 3, 2010: 2), *Domarad* (1, 2005: 1) (por. Czopek-Kopciuch 2013: 71–93).

Większość omawianych w tym rozdziale imion nie występuje w zasobie imion chrzestnych nadawanych obecnie dzieciom. Proces stopniowego zaniku imion dwuczłonowych w związku z szerzącym się kultem świętych zakończył się w zasadzie w XVI wieku. Wówczas imiona staropolskie niemal zupełnie wyszły z użycia, a ich miejsce zajęły imiona chrześcijańskie. W grupie interesujących nas imion znajdują się jednak takie, które zachowały się w nazwiskach i nazwach miejscowych.

W okresie średniopolskim frekwencja antroponimów motywowanych imiennictwem słowiańskim nie odbiegała znacznie od obecnej. W leksykonie „Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku” (AntrP) odnotowano formy, których podstawy nawiązują do imion: *Ciecienieg* (*Ciecienieg* 1672; Młp⁵⁵), *Domawuj* (*Domawuj* 1559; Młp), *Miłobrat* (*Miłobrat* 1731; Pom), *Tatomir*, *Tatumir* (*Tatomir* 1733; Młp, *Tatumir* 1519; Krpłd, *Tatumier* 1538; Krpłd), *Domarad* (*Domarad* 1508; Młp, Włkp, Krpłn, *Domarat* 1507; Młp, *Domaratek* 1578; Młp), *Domastoj* (*Domast(oj)* 1743; Śl, *Domastojczyk* 1691; Śl, *Domastuj* 1566; Śl), *Domasław* (*Domasław* 1611; Młp).

Wyłania się też grupa nazwisk z sufiksem *-ski* (i wariantami), które utrwalają brane tu pod uwagę imiona, choć powstały od odmiennych nazw miejscowych i pierwotnie wskazywały na osoby pochodzące z danych miejscowości lub będące ich właścicielami, np.: *Domaradzka* fem. (1581; Młp), *Domaradzki* (1751; Młp), *Domaracki* (1508; Młp, Włkp, Maz, Pom, Krpłn) < n. m. *Domaradz*;

⁵⁴ W XX wieku nie nadawano dzieciom imion z członem *-wuj*, ale spotyka się imiona *Borzywoj* (1) (por. *Borzywuj*), *Mściwoj* (13), *Mściwój* (1) (por. *Mściwuj*), *Nawój* (3) (por. *Nawuj*) (SIW).

⁵⁵ Obok nazwiska podano datę pierwszego zapisu w okresie od XVI do końca XVIII wieku (według AntrP) oraz udokumentowaną geograficznie.

Domasławska fem. (1712; Wlkp), *Domosłowski* (1676; Krpłd, Krpłn) < n. m. *Domasław*; *Domażyrska* fem. (1770; Krpłd), *Domażyrski* (1770; Krpłd) < n. m. *Domażyż* (na Ukrainie); *Mściwujewski*; por. *Mściwojewski*, *Mściwojowski* (1556; Maz, Krpłd), *Mściwujski* (1635; Wlkp, Krpłd) < n. m. *Mściwuje*; *Siestrzewitowska* fem. (1662; Krpłn), *Siestrzewitowski* (1580; Krpłd, Krpłn) < n. m. *Siestrzewitowa*, dziś *Siostrzytów*; *Sulistryjewski* (1576; Maz), *Sulistrowski* (1569; Młp) < n. m. *Sulistryjowo*; *Siemoradzki*, *Siemieradzki* (1564; Młp, Śl, Krpłd) < n. m. *Siemoradz*, dziś *Simoradz*, *Siemiradz*.

W zbiorze nazwisk współcześnie w Polsce używanych (baza PESEL 2014) nie występują już nazwiska: *Domażyrski*, *Mściwujski*, *Sulistryjewski*, *Sulistrowski*, *Siemoradzki*. Pozostałe (z sufiksem *-ski*) są używane do dziś, na ogół mają niewielu nosicieli.

Katarzyna Skowronek (1995: 73–100) na podstawie „Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych” (SNW) przedstawiła listę imion słowiańskich, które stanowiły podstawę nazwisk używanych w XX wieku. Wśród nich znajdują się imiona: *Miłobrat* (: nazwisko *Milbrat*⁵⁶); *Zabrat* (: *Zabrat*) oraz *Domarad*, *Domorad*, *Domierad* (: *Domarad*, *Damarad*, *Damrat* (?), *Demurad* (?), *Demurat* (?), *Domaradek*, *Domaradz*, *Domrat*, *Domurad*, *Domurath*, *Dumarad*, *Dumurat*); *Domastoj* (: *Domostoj*, *Damastej*, *Domostaj*); *Domażyż* (: *Domażer*); *Rodosław*, *Rodstaw*, *Rocstaw*, *Rostaw* (: *Rocław*, *Rosław*, *Roslawiak*, *Rosławiec*); *Siemirad* (: *Siemieradz*); *Siemisław* (: *Ziemisławski*); *Siemomysł* (: *Ziemiomysł*); *Siemowit* (: *Ziemowid*, *Ziemowit*); *Tatomir* (: *Tatomir*, *Tatamir*). Wskazała również nieznanne dotychczas imiona dwuczłonowe, zrekonstruowane z nazwisk współczesnych, m.in.: **Niebrat* (: *Niebrat*), **Ojcumiła* (: *Ojcumiła*), **Siemilut* (: *Siemlutowicz*). W nazwiskach nie zostały utrwalone imiona: *Biezdziad*, *Bie(z)stryj*, *Biezstryk*, *Bie(z)wuj*, *Borzywuj*, *Bratomir*, *Budziwuj*, *Cieci(e)rad*, *Cieciurad*, *Cieciered*, **Czastryj*, *Domamir*, *Domasław*, *Domosław*, *Domi(e)sław*, *Domastryj*, *Domasuł*, *Doma(w)uj*, *Dziadumiła*, *Dzirżywuj*, *Gościwuj*, *Jarostryj*, **Lelistryj*, *Miłodziad*, *Miło(w)uj*, *Mści(w)uj*, *Naczęwuj*, *Przedwuj*, *Przezdziad*, *Przybywuj*, *Sędziwuj*, *Siemidrog*, *Siemimił*, *Siemimysł*, *Siemomysław*, **Siemorad*, *Siemosław*, *Siestrzemił*, *Siestrzewit*, *Sulibrat*, *Sulidziad*, *Sulistryj*, *Suli(w)uj*, *Zdzie(w)uj*. Niektóre z nich zachowały się w toponimach Polski, np.: *Biezdziad*, *Mściwuj*, *Sulistryj*.

⁵⁶ W nawiasie po imieniu złożonym zapisano wybrane nazwiska współczesne.

2.2. TOPONIMY MOTYWOWANE IMIONAMI ZŁOŻONYMI Z CZŁONAMI Z POLA ZNACZENIOWEGO 'RODZINA'

Ojkonimy motywowane imionami dwuczłonowymi, stanowiące jedną z najstarszych warstw nazewniczych, a zatem pochodzące prawdopodobnie w większości z wczesnego średniowiecza, interesowały językoznawców od dawna (zob. Wstęp). Celem tego fragmentu książki jest m.in. próba odpowiedzi na pytanie o stopień zachowania omawianych imion dwuczłonowych w ojkonimii Polski. Spośród imion złożonych z członami wskazującymi na pokrewieństwo i powinowactwo podstawę toponimów utworzonych do XVI wieku stanowiły formy: *Biezdziad*, *Biezstryj*, *Ciecierad*, *Miłobrat*, *Mściwuj*, *Nieznawuj*, *Przezdziad*, *Sędziwuj*, *Siestrzewit*, *Sulistryj* oraz rekonstruowane z nazw miejscowych imiona: **Czastryj*, **Czawuj*, **Czędomir*, **Cieciemił*, **Dalewuj*. Najwcześniejszy zapis nazwy wsi *Zabratówka*, motywowanej n. os. *Zabrat*, pochodzi dopiero z XVIII wieku. Największą produktywność wykazują dwa złożenia imienne: *Biezdziad* i *Sulistryj*, które znajdują się w podstawie odpowiednio sześciu i pięciu toponimów. Imiona *Biezstryj* i *Niezna(w)uj* motywowały dwie nazwy miejscowe, a pozostałe imiona dwuczłonowe – pojedyncze ojkonimy. Z poniższego wykazu toponimów, obejmującego – obok obecnej postaci nazwy i lokalizacji (województwo – według najnowszego podziału administracyjnego, gmina) – starsze zapisy wraz z chronologią, a także motywację i budowę słowotwórczą, wynika m.in., że bazę nazw miejscowych stanowiły imiona złożone z członami *-brat*, *siestrze-*, *ciecie-*, *-stryj*, *-wuj*, *-dziad*, *czędo-*:

Biezdziadowo (*Bedzadowo* 1404), dziś Bieździadów, wś, wlkp., gm. Żerków – od n. os.

Biezdziad, z suf. *-owo*, wtórnice *-ów*.

Biezdiedz (*Bezdiez* 1000, *Besdicz* 1360), dziś Bieżyce, wś, lubus., gm. Gubin – od n. os. *Biezdziad*, z suf. **-jb*.

Biezdiedz (*Besdecce* 1240, *Przeszczeczsko* 1425), dziś Przeździecko-Dworaki, wś, maz., gm. Andrzejewo – od n. os. *Biezdziad*, z suf. **-je*.

Biezdiedz (*Biezdiedzina*, z *Biedziedzina* 1745), dziś Biegodzin, os., wlkp., gm. Łobżebnica – od n. os. *Biezdziad*, z suf. *-in*.

Bieździedza (*Bedzedza*, *Bezdzadz* 1346–1358), wś, podkarp., gm. Kołaczyce – od n. os. *Biezdziad*, z suf. **-ja*.

Biezstryjowice (*Bestrzyiowice*, *Bystryiowice* (1337)), dziś Bystrojowice, wś, święt., gm. Samborzec – pierwotna n. *Biezstryjowice* zapewne od n. os. *Biezstryj*, z suf. *-owice*.

Biezstryjowice (*Bestriouice* 1409, *Byestriouice* 1416), dziś Bystrzejowice Pierwsze, Bystrzejowice Drugie i Bystrzejowice Trzecie, trzy wsie, lub., gm. Piaski – pierwotna n. *Biezstryjowice* zapewne od n. os. *Biezstryj*, z suf. *-owice*.

Ciecieradz (de *Czeradze* 1387, *Czeracz* 1389), dziś Ceradz Kościelny, wś, wlkp., gm. Tarnowo – od n. os. *Ciecierad*, z suf. **-jb*.

!*Czastryjowo* (in *Czastryewo* 1475), później *Cestryjowo*, część Strzelna (dziś jedynie ul. *Cestryjowska*), kuj.-pom. – od n. os. **Czastryj*, z suf. *-ewo*.

Czawujowo (*Czawiewo* 1426, *Czawyewo* 1432–1440, *Czewuiowo* (1460)XVII), dziś *Czewujowo*, wś, kuj.-pom., gm. Rogowo – od n. os. *Czawuja*, *Czewuja* (por. **Czawuj*, **Czewuj*, **Czawoj*, **Czewoj*), z suf. *-ewo*.

!*Czędomierz* (*Czandomirz* 1475), os. nieistniejąca w powiecie Konin, wlkp. – od n. os. **Czędomir*, z suf. **-jb*.

!*Cieciemil* (*Tzczemil* ok. 1400, *Czczemil* 1470–1480), wś nieistniejąca, w okolicy Kożuchowa, podkarp. – od n. os. **Cieciemil*, z suf. **-jb*.

Dalewujin (*Dalwin* (1332)XVI, *Dalwino* 1598), dziś Dalwin, wś, pom., gm. Tczew – zapewne ze starszej n. **Dalewujin* od n. os. **Dalewuj*, z suf. *-in*.

!*Miłobratowo* (*Milobrathowo* 1435), os. zaginiona, leżała w okolicy Otusza i Turkowa, wlkp., gm. Buk – od n. os. *Miłobrat*, z suf. *-owo*.

Mściwuje (*Mscziwyje* (1436)), wś, maz., gm. Mały Płock – od n. os. *Mściwuj*, w lm.

!*Nieznawujewice* (*Nesnaugewiz* (1222)), os. niezidentyfikowana, leżała w ziemi chełmińskiej – od n. os. *Niezna(w)uj*, z suf. *-ewice*.

!*Nieznawujowo* (*Nesnaugeuo* (1288)XVI), wś zaginiona, gm. Błonie, dziś Górna Wieś, maz. – od n. os. *Niezna(w)uj*, z suf. *-ewo*.

Przędziatka (*Z Przedziatki* 1580), dawniej wś, dziś cz. Sokołowa Podlaskiego, maz. – od n. os. *Przedziad* (por. *Biezdziad*), z suf. *-ka*.

Sędziwuje (*Sandziwgye* 1455), wś, maz., gm. Zambrów – od n. os. *Sędziwuj*, w lm.

Siostrzewitowa (de *Sestrzenithoua* 1389, *Sestrouicze*, *Sestrzewitouicze* 1414, *Shyestrzewythrow* (1437)), dziś Siostrzytów, wś, lub., gm. Trawniki – od n. os. *Siostrzewit*, z suf. *-owa*, później też *-(ow)ice*, *-ów* (wtórnie skrócona podstawa nazwy).

Sulistryjowa (*Sulostryiowa* 1366, *Sulistrioua* (1377)1385), dziś Sulistrowa, wś, podkarp., gm. Chorkówka – od n. os. *Sulistryj*, z suf. *-owa*.

Sulistryjowice (de *Sulyskowicze* 1373, de *Sulistriouicze* 1414), dziś Sulistrowice, wś, maz., gm. Chlewiska – od n. os. *Sulistryj*, z suf. *-(ow)ice*.

Sulistryjowice (*Sulistrwicz* 1352), dziś Sulistrowice, wś, dśl., gm. Sobótka – od n. os. *Sulistryj*, z suf. *-(ow)ice*.

!*Sulistryjowo* (de *Sulistrigevo* (1229)1634), wś nieistniejąca, leżąca koło Balic, młp. – od n. os. *Sulistryj*, z suf. *-ewo*.

!Sulistryjowo (Sulistrygewo 1408), wś zaginiona, gm. Grójec, maz. – od n. os. *Sulistryj*, z suf. *-owo*.

Wola Bezdziadowa (*Volia Bezatowa* 1511, *Volia Bedzatowa* 1553, *Wolia Bezdziadowa* 1576), dziś Wólka, łódz., gm. Wartkowice – od n. os. *Biezdziad*, z suf. *-owa*.

Zabratówka (*Zabratowka* 1677), wś, podkarp., gm. Chmielnik – od n. os. *Zabrat*, z suf. *-ówka*.

W tej grupie toponimów odantroponimicznych występują nazwy dzierżawcze z sufiksami: **-jb* (*Biezdiedz*, *Ciecieradz*, *Czędomierz*, *Cieciemil*) (por. Rospond 1979, 1983), **-je* (*Biezdiedze*), **-ja* (*Bieździedza*), *-owo* (*Biezdziadowo*, *Miłobratowo*), *-owa* (*Siestrzewitowa*, *Sulistryjowa*), *-ewo* (*Czastryjowo*, *Czawujewo*, *Nieznawujewo*, *Sulistryjowo*), *-in* (*Biezdiedzcin*, *Dalewujin*), *-ka* (*Przeździatka*), *-ówka* (*Zabratówka*). Zdecydowanie mniej liczne są starsze chronologicznie nazwy patronimiczne, które wskazywały na potomków osób, od których imienia lub nazwiska (przezwiseka) pochodzi dany ojkonim. Są to nazwy z sufiksami *-ewice* (*Nieznawujewice*), *-owice* (*Biezstryjowice*, *Sulistryjowice*) (por. Rymut 1973). Dwa toponimy (*Mściwuje*, *Sędziwuje*), notowane w XV wieku, to nazwy rodowe, uznawane za najmłodszy typ toponomastyczny wśród nazw odmiennych.

Rozmieszczenie wymienionych wyżej ojkonimów ilustruje mapa 3. Zdecydowanie najwięcej nazw miejscowych występuje w dawnych centrach osadniczych: na Mazowszu, w Wielkopolsce i Małopolsce. Na Mazowszu są to przede wszystkim nazwy dzierżawcze i rodowe, w Wielkopolsce i Małopolsce głównie nazwy dzierżawcze. W grupie niemal trzydziestu toponimów osiem nazw odnosiło się do obiektów nieistniejących obecnie lub niezidentyfikowanych, natomiast kilkanaście nazw zmieniło w ciągu wieków postać leksykalną (np.: *Biezdiedz* → *Bieżyce*, *Biezdiedze* → *Przeździecko-Dworaki*, *Biezdiedzcin* → *Biegodzin*, *Wola Bezdziadowa* → *Wólka*) lub słowotwórczą (np. *Biezdziadowo* → *Bieździadów*).

Mapa 3. Rozmieszczenie toponimów motywowanych imionami złożonymi z członami wskazującymi na pokrewieństwo lub powinowactwo rodzinne (kursywą zaznaczono pierwotne postaci nazw zmienionych)

W nazwach miejscowych zachowane są również inne złożenia imienne z członami wskazującymi na takie wartości, jak: przestrzeń domowa, wspólnota rodzinna. Przeważają tu toponimy od imion z członami *domo-*, *doma-*, *domi-* (*Domasław*, *Domosław*, *Domisław*, *Domarad*, *Domorad*, **Domabor*, **Domagniew*, **Domaradza*). Imiona *Domosław*, *Domasław* znajdują się w podstawie dziewięciu ojkonomów, natomiast od imion *Domarad*, *Domorad* pochodzi co najmniej siedem nazw miejscowych. Imiona złożone z rdzeniami *siemi-*, *siemo-* (*Siemidrog*, *Siemirad*, **Siemidarg*, **Siemichot*, **Siemorad*) odnajdujemy w nielicznych toponimach:

Domosławie (*Domoslawe* (1254)), dziś *Domosław*, wś, maz., gm. Winnica – od n. os.

Domosław, z suf. *-je.

Domaborowo (*Domaborouo* 1219, *Domaborow* 1474), dziś *Donaborów*, wś, wlkp., gm. Baranów – od n. os. **Domabor*, z suf. -owo.

!Domaborz (de Domaborz (!) (1386)), niezidentyfikowana miejscowość w okolicy Woźnik, śl. – od n. os. *Domabor, z suf. *-jb.

Domaborze (Domabore 1153, de Domaborz (1361)1546), dziś Danabórz, cz. Bukowca, dawniej wś, wlkp., gm. Wągrowiec – od n. os. *Domabor, z suf. *-je (wtórnie Domaborz).

Domagniewice (Domagnewitz alias Magilwitz ok. 1300), dziś Domaniewice (forma ustalona po 1945 roku), wś, dśl., gm. Żukowice – od n. os. *Domagniew, z suf. -ice.

Domaradz (Domaradz (1359)1578, Domaradze 1444, Domaradz, Domaradzów 1881), wś, podkarp., gm. Domaradz – od n. os. Domarad, z suf. *-jb.

Domaradz (Domarecz 1309), wś, opol., gm. Pokój – od n. os. Domarad, z suf. *-jb.

Domaradz (Dommerese 1400), os., dawniej wś, pom., gm. Damnica – formy zgermanizowane, np. Dumrese, od starszej n. Domaradz, ta od n. os. Domarad, z suf. *-jb.

Domaradzice (de Domara ... 1382, de Domaradzicz 1393, Domaradzicze 1400), wś, wlkp., gm. Jutrosin – od n. os. Domarad, z suf. -ice.

Domaradzice (de Domaradzicze 1427), wś, podkarp., gm. Bogoria – od n. os. Domarad, z suf. -ice.

Domaradzice (Damoroczise (1258)XV), dziś Dąbrówka Tczewska, wś, pom., gm. Tczew – od n. os. Domarad, z suf. -ice.

Domaradzyn (Domaradzino 1387, Domaraczin 1417, Domaradzyno, Domaradzyn 1511–1523), wś, łódz., gm. Głowno – od n. os. *Domaradza, z suf. -ino, później -in.

Domasław (Domaslav (1202)XVII), wś, dśl., gm. Kobierzyce – od n. os. Domasław, z suf. *-jb.

Domasław (Domaslav 1399), dziś Damasław, cz. wsi Damasławek, dawniej wś, wlkp., gm. Damasławek – od n. os. Domasław, z suf. *-jb.

Domasławice (Dumazslevitze 1275, Domazłowicz 1315), wś, pom., gm. Darłowo – zgermanizowana forma Domasłowicz od starszej n. Domasławice (przywróconej po 1945 roku), ta od n. os. Domasław, z suf. -ice.

!Domasławice (Domaslavy (1284)1555, Domaslavicze 1366, Domaslawky 1411), wś nieistniejąca lub dwie położone blisko siebie wsie, na zachód od Dubina, wlkp., gm. Jutrosin – od n. os. Domasław, z suf. -ice.

Domasławice (Domaslawicz (1281)XIII), wś, dśl., gm. Twardogóra – formy zgermanizowane Domasłowicz, Domasłowicz kontynuują starszą n. Domasławice, ta od n. os. Domasław, z suf. -ice.

Domasłowice (de Domasłowicz (1360)1480, Domaslaw 1415), dziś Domosławice, cz. Biskupic Melsztyńskich, dawniej wś, młp., gm. Czchów – od n. os. Domasław, Domosław, z suf. -ice (okresowo też równa n. os.).

- Domasłowice* (*Domazłowitz* 1315, in *Masselwitze* 1484), dziś Masłowice (n. zatwierdzona urzędowo po 1945 roku), wś, pom., gm. Postomino – od n. os. *Domasław*, z suf. *-ice*.
- Domasławice* (*Domazchulawo* ok. 1300, *Domaslawicz* (1452), *Domasław* 1511–1523), dziś Domasłów, wś, wlkp., gm. Perzów – od n. os. *Domasław*, z suf. **-jb*.
- Domisław* (von *Domessow* 1375, *Domisław* 1499, *Domasław* 1503), wś, pom., gm. Czarne – od n. os. *Domisław* (por. *Domasław*), z suf. **-jb*.
- Domurady* (*Domurady* 1784), dziś Domuraty, wś, podl., gm. Suchowola – od n. os. *Domorad*, *Domarad*, w lm.
- Siemidarżno* (*Seemidarsne* 1269), wś, zachpom., gm. Trzebiatów – od n. os. **Siemidarg*; por. *Siemidrog*, z suf. **-jb*. Postać *Siemidarżno* ustalona urzędowo po 1945 roku.
- Siemichocze* (*Telatycze* alias *Siemichocz* 1775, *Siemichocze*, z *Siemichoczy* 1794), wś, podl., gm. Nurzec-Stacja – od n. os. **Siemichot* (por. *Siemimysł*, *Siemirad*, *Siemiśław*), z suf. **-jb*, **-je*, **-ja*.
- Siemidrogowo* (in *Siedmigrodowo* 1398, *Syedmydrogowo* 1444), dziś Siedmiorogów Pierwszy i Siedmiorogów Drugi, dwie wsie, wlkp., gm. Borek Wielkopolski – od n. os. *Siemidrog*, z suf. *-owo*.
- Siemidrożyce* (*Semidrosici* 1253), wś, dśl., gm. Kostomłoty – od n. os. *Siemidrog*, z suf. *-ice*.
- Siemiradz* (*Szyedmyradz* 1508), wś, maz., gm. Błotnica Stara – od n. os. *Siemirad*, z suf. **-jb*.
- Siemoradz* (*Tilo de Semoradz* (1286)XIV, *De Zimoracz* 1335), dziś Simoradz, wś, śl., gm. Dębowiec – od n. os. **Siemorad*, z suf. **-jb*.

Ojkonimy od imion złożonych z członami *domo-*, *doma-*, *siemi-*, *siemo-* identyfikują obiekty usytuowane przede wszystkim na zachód od linii Wisły. Występują głównie w Wielkopolsce, na Dolnym Śląsku i Pomorzu. Znacznie mniejszą frekwencję mają w Małopolsce i na Mazowszu (zob. mapa 4). Pierwsze notacje większości toponimów pochodzą z XIII i XIV wieku. Pojedyncze nazwy odnotowane zostały w wieku XII (*Domaborze*), XV (*Domaradzice*) i XVI (*Siemiradz*). W wykazie i na mapie zamieszczone zostały także dwie nazwy chronologicznie późniejsze, zanotowane w XVIII wieku (*Domurady*, *Siemichocze*). Typy semantyczne i strukturalne nazw są znamienne dla toponimów odantropomicznych ze znaczną przewagą nazw dzierżawczych z sufiksem **-jb* i nazw patronimicznych z *-ice*. W formie pluralnej, typowej dla nazw rodowych, występuje jeden onim (*Domurady*).

W tej grupie nazw dwa ojkonimy: *!Domaborz* i *!Domasławice* (gm. Jutrosin) odnoszą się do obiektu niezidentyfikowanego i miejscowości zaginionej, pozostałe istnieją w pierwotnej lub zmienionej postaci. Zmiany dotyczą dwunastu

toponimów, a wynikają z wahania sufiksów, np. *Domasławice* → *Domasław* → *Domasłów*, *Domaradzino* → *Domaradzyn*, a także z utrwalenia nazwy chronologicznie późniejszej bądź z urzędowego zatwierdzenia onimu po 1945 roku (niektóre nazwy mają postać zestawienia dwuelementowego z członem odróżniającym), np.: *Domaradzice* → *Dąbrówka Tczewska*, *Siemidrogowo* → *Siedmiorogów Pierwszy* i *Siedmiorogów Drugi*, *Domasłowice* → *Masłowice*, *Siemoradz* → *Simoradz*.

Mapa 4. Rozmieszczenie toponimów motywowanych imionami złożonymi z członami ▲*doma-*, *domo-*, ●*siemi-*, *siemo-*

* * *

Imiona złożone, potwierdzające obecność u Słowian małej i wielkiej rodziny⁵⁷, nie są dziś – poza wyjątkami – nadawane jako imiona chrzestne w Polsce. Niektóre z nich zachowały się jednak w nazwiskach i nazwach miejscowych.

⁵⁷ Na istnienie małej rodziny biologicznej wskazują imiona z członami: *czędo-*, *tato-*, *siestrze-*, *brat-*, natomiast dalsze pokrewieństwo (tzw. wielką rodzinę) sygnalizują imiona z: *-stryj*, *-stryk*, *-(w)uj*, *dziadu-*, *-dziad* (zob. m.in. Malec 2000a: 181–188, 2011: 162).

Średniopolskie (proto)nazwiska motywowane były imionami: *Ciecienieg*, *Domawuj*, *Miłobrat*, *Tatomir*, *Tatumir*, *Domarad*, *Domastoj*, *Domasław*. Podstawę nazwisk używanych współcześnie stanowią natomiast imiona dwuczłonowe: *Miłobrat*, *Domarad*, *Domorad*, *Domierad*, *Domastoj*, *Domazyr*, *Rodosław*, *Siemirad*, *Siemysław*, *Siemomysł*, *Siemowit*, *Tatomir*. Wyróżnić można również nazwiska z sufiksem *-ski* (i jego wariantami) pochodzące od odimienionych nazw miejscowych (nazwisko < toponim < imię złożone), np.: *Domaradzki*, *Domasławski*, *Siestrzewitowski*.

Złożenia imienne zostały utrwalone zarówno w najstarszej warstwie ojkonimów, powstałych do końca XVI wieku, jak i w nowszych nazwach miejscowych, w tym wprowadzonych urzędowo po 1945 roku. Toponimy (dzierżawcze z sufiksami **-jb*, **-ja*, **-je*, *-owo*, *-ewo*, *-ów*, *-in*, *-ówka*, patronimiczne z *-owice*, *-ewice*, *-ice* i nieliczne rodowe) motywowane były imionami: *Biezdziad*, *Przezdziad*, *Biezstryj*, *Ciecierad*, *Miłobrat*, *Mściwuj*, *Nieznawuj*, *Sędziwuj*, *Siestrzewit*, *Sulistryj* oraz *Domosław*, *Domasław*, *Domisław*, *Domarad*, *Domorad*, *Siemidrog*, *Siemirad*. Wśród nich znajdują się imiona nieutralone w nazwiskach, np.: *Biezdziad*, *Biezstryj*, *Mściwuj*. W zebranych materiale toponimicznym nie wystąpiły nazwy od złożzeń imiennych z członami *tato-*, *tatu-* oraz *rodo-*⁵⁸, a największą produktywność w tworzeniu nazw miejscowych wykazały imiona *Biezdziad*, *Sulistryj*, *Domasław* i *Domarad*. Na podstawie toponimów badacze zrekonstruowali imiona słowiańskie, takie jak: **Czastryj*, **Czędomir*, **Cieciemił*, **Dalewuj*, **Domabor*, **Domagniew*, **Domaradza*, **Siemidarg*, **Siemorad*. Rekonstrukcje z nazwisk dotyczą natomiast m.in. imion: **Niebrat*, **Ojcumiła*, **Siemilut*. Ojkonimy odantroponimiczne (ok. 60, w tym 10 nieistniejących współcześnie) występują w różnych regionach kraju, przy czym obserwuje się większą koncentrację nazw miejscowych od imion złożonych z członami wskazującymi na pokrewieństwo we wschodniej i środkowej Polsce (zob. mapa 3), a toponimów pochodzących od imion z członami *domo-*, *doma-*, *siemi-*, *siemo-* w zachodniej części kraju (zob. mapa 4).

⁵⁸ Warto dodać, że istnieje duży zbiór toponimów od derywatów imion dwuczłonowych (zob. Malec 1982), w tym od skrótów imion typu *Rodomił*, *Rod(o)sław*, np. *Rodków* (*Rodcow* 1438), *Radecznicza* (*Rodecznica* (1399)1749–1750) – od n. os. *Rodek*. Toponimy te nie są przedmiotem rozważań, ale stanowią równie ciekawy obszar badawczy.

3. IMIONA SŁOWIAŃSKIE Z CZŁONAMI LUBO-, -LUB, MIŁO-, -MIŁ W TOPONIMII POLSKI

Polskie nazwy miejscowe motywowane słowiańskimi imionami złożonymi z *lubo-*, *-lub* (**lubb* ‘luby, kochany’), *miło-*, *-mił* (**milb* ‘miły’), tak jak i inne ojkonimy odantroponimiczne, ilustrują antropocentryczny model nazwotwórstwa „polegający na identyfikacji miejsca przez nazwy odnoszące się do ludzi, którzy to miejsce zasiedlali” (Wójcik 2017: 308). Imiona z wymienionymi wyżej członami mieszczą się w polu semantycznym ‘miłość i dobroć’ odzwierciedlającym wysoko cenione ówczesnie wartości (obok takich jak: pokój, sława i uznanie, wiara i Bóg, mądrość i wiedza, gościnność, łagodność, zdolność tworzenia, duma) (zob. m.in.: Kaleta 1995: 7–13, Malec 2001: 18–24, Nalepa 1991: 87–97, 1992: 9–15, Rzetelska-Feleszko 2006: 14–15).

Maria Malec (1971: 92–93, 96) w swojej klasycznej już rozprawie o strukturze imion dwuczłonowych wymienia sześć form z członem *lubo-* (**Lubodrog*, **Lubogost* (zob. *Lubgost* SSNO), *Lubomir*, **Lubomysł*, *Luborad*, **Lubowid*) i dwa z *-lub* (**Nielub*, **Goś(ci)lub*). Zdecydowanie większą frekwencję w tworzeniu imion złożonych wykazują człony *miło-* i *-mił*. We wskazanej wyżej pracy odnotowano 11 imion z rdzeniem *miło-* (**Miłobąd*, *Miłobor*, *Miłobrat*, **Miłodrog*, *Miłodziad*, *Miłogost*, *Miłorad*, *Miłosław*, *Miłostryj*, *Miłowit*, *Miło(w)uj*) oraz 22 jednostki z członem *-mił* (*Bogomił*, *Bogumił*, *Bratomił*, *Bratumił*, *Drogomił*, *Długomił*, *Kan(i)mił*, **Niemił*, *Przemił*, *Radomił*, *Rodomił*, *Siemił*, *Siem(i)mił*, *Siestrzemił*, *Smił*, *Więcemił*, *Wszemił*, *Zdziemił*, też nazwy feminatywne: *Dobromiła*, *Dziadumiła*, *Ludźmiła*, *Ludomiła*). W zbiorze tym znajdują się imiona, które nie stanowiły podstaw ojkonimów (np.: *Miłobor*, *Rodomił*, *Siestrzemił*, *Więcemił*), oraz takie, które znane są jedynie z rekonstrukcji odtroponimicznych (**Goś(ci)lub*, **Lubodrog*, **Lubomysł*, **Lubowid*, **Lubowit*, **Miłobąd*, **Miłodrog*, **Nielub*, **Niemił*). Warto zwrócić uwagę na symboliczny, życzący charakter imienia, a zatem na semantykę i postać gramatyczną członów w wymienionych złożeniach imiennych. Są wśród nich leksemy rzeczownikowe: *bogo-*, *bogu-* (**bogb* ‘bóg’; *Bogomił*, *Bogumił*), *bratu-*, *-brat* (**bratrō* ‘brat’; *Bratumił*, *Miłobrat*), *-dziad* (**dēdō* ‘ojciec ojca lub matki, dziadek, ‘przodek’; *Miłodziad*), *-mir* (**mirō* ‘pokój, spokój, dobro’; *Lubomir*), *rodo-* (**rodō* ‘ród’; *Rodomił*), *-mysł* (**myslb* ‘myśl’; **Lubomysł*), *siestrze-* (**sestra* ‘siostra’; *Siestrzemił*), *siemi-* (**sēm̃bja* ‘rodzina, ród, własność’; *Siem(i)mił*), *-sław* (**slava* ‘sława’; por. *slaviti* ‘sławić’; *Miłosław*), *-stryj* (**stryjb* ‘brat ojca’; *Miłostryj*), *-wit* (**vitō* ‘pan, dominus’; *Miłowit*), *-wuj* (**ujb* ‘wuj’; *Miło(w)uj*); przymiotnikowe: *długo-* (**dlōgb* ‘długi’; *Długomił*), *drogo-*, *-drog* (**dorgō* ‘drogi’; *Drogomił*), *rado-*, *-rad* (**radō* ‘radosny, zadowolony’;

Radomił, Miłorad), *więce-* (**vęťjb* ‘większy’; *Więcemił*); czasownikowe: *-bąđ* (**byti, *bōđo* ‘być, istnieć, żyć’; **Miłobąđ*), *-bor* (**boriti (sę)* ‘walczyć, zmagać się’; por. *borō* ‘walka’; *Miłobor*), *goś(ci)-, -gost* (**gostiti* ‘podejmować kogoś, gościć’; por. **gostb* ‘gość’; **Goś(ci)lub, Lubogost, Miłogost*), *kani-* (**kaniti* ‘zapraszać’; *Kan(i)mił*), *-wid* (**vidēti* ‘widzieć’; **Lubowid*) oraz zaimkowe: *wsze-, się-* (**vššb* ‘wszystek, każdy, zawsze’; *Siemił, Wszemił*).

W funkcji pierwszego członu występują też prepozycje: *prze-* (*Przemił*), *s-* (*Smił*) i partykuła przecząca *nie-* (**Nielub, *Niemił*) (zob. Malec 1971, 2001: 19–24). Rdzenie związane z takimi pojęciami, jak: Bóg, rodzina, gościnność, sława wskazują na wartości pozytywne, wzmacniane przez człony *lubo-*, *-lub, miło-*, *-mił*. Nazwy osobowe z negacją o pierwotnej funkcji magicznej i ochronnym charakterze miały strzec dziecko przed złymi mocami (Malec 1975: 259–307, 1978: 183–213)⁵⁹.

Imiona dwuczłonowe, wypierane stopniowo przez imiennictwo chrześcijańskie, wychodzą niemal zupełnie z użycia w XVI wieku. Do roku 1995⁶⁰ wymienione wyżej formy imienne nie są nadawane lub mają niewielką liczbę nosicieli (*Miłogost* – 7, *Miłowit* – 6, *Bratumił* – 5, *Przemił* – 3, *Miłorad* – 2, *Lubomysł* – 1, *Miłobrat* – 1, *Rodomił* – 1, *Wszemił* – 1). Wyższą frekwencję mają imiona: *Lubomir* – 972, *Radomił* – 119, *Miłosław* – 162, *Dobromiła* – 301, *Ludomiła* – 327, a najczęstsze jest imię *Bogumił* – 16 265 nosicieli. Z informacji zamieszczonych w SIW dowiadujemy się także, w jakich latach nazwano dziecko określonym imieniem. Z danych tych wynika, że w pierwszych czterech dekadach XX wieku wśród nadań imiennych znalazły się imiona: *Bogumił, Lubomir, Miłosław, Radomił*, w latach 1941–1950: *Bogumił, Bratumił, Lubomir, Lubomysł, Miłosław, Miłowit, Przemił, Radomił, Wszemił*, w latach 50. XX wieku: *Bogumił, Dobromił, Lubomir, Miłosław, Przemił, Radomił*, w okresie od 1961 do 1970: *Bogumił, Lubomir, Miłosław, Miłowit, Radomił*, w przedziale 1971–1980: *Bogumił, Dobromił, Lubomir, Miłogost, Miłorad, Miłosław, Radomił*, a między 1981 a 1990: *Bogumił, Bratumił, Dobromił, Lubomir, Miłobrat, Miłorad, Miłosław, Miłowit, Przemił, Radomił, Rodomił*. We wszystkich wymienionych okresach pojawiają się cztery imiona męskie: *Bogumił, Lubomir, Miłosław, Radomił*. Imiona żeńskie: *Ludomiła, Ludmiła, Dobromiła* najczęściej nadań miały odpowiednio w latach 30. (78), 50. (1694) i 80. (74). W bazie PESEL z lat 1995–2010 wśród najrzadziej nadanych imion znalazły się: *Bratumił* (1; 1999),

⁵⁹ W zebranych zbiorze nazw znalazły się toponimy motywowane dwoma imionami z negacją: *Nielubia, Niemił*.

⁶⁰ Dane frekwencyjne imion podane zostały na podstawie „Słownika imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW).

Miłowit (1; 2009), *Przemil* (1; 2006). Więcej nadań mają imiona: *Bogumił* (327), *Lubomir* (33), *Radomił* (14) i *Dobromiła* (100). W tym czasie nie nadano chłopcom imion: *Miłobrat*, *Miłogost*, *Miłorad*, *Miłosław*, *Lubomysł*, *Rodomił*, *Wszemił*, ale dziewczynki otrzymały imiona: *Miłorada* (2), *Miłoslawa* (39).

Toponimy mające w podstawach słowiańskie imiona dwuczłonowe stanowią jedną z najstarszych warstw nazewniczych. Zdaniem U. Wójcik (2017: 307) „należy [...] przyjąć, stosując metodę retrogresywną, że większość osad o nazwach motywowanych złożonymi nazwami osobowymi, mimo braku poświadczeń źródłowych, pochodzi z wczesnego średniowiecza”. Omawiany w tej części książki materiał ojkoniczny obejmuje głównie nazwy notowane do końca XVI wieku, które identyfikują ponad 60 obiektów. W ich podstawach zachowały się takie imiona z członami *lubo-*, *-lub*, jak: **Lubodziad*, **Lubodziech* (< **Lubodziad*), **Lubogost*, *Lubomir*, **Lubomysł*, *Luborad*, **Lubowid*, **Lubowit*; *Goś(ci)lub*, **Nielub*, a także **Chotylub* (**Chocielub*), **Ciecholub*, **Darżelub*. W nazwach miejscowych zostało utrwalonych ponadto 14 imion złożonych z *miło-*, *-mił*: **Miłobąd*, *Miłobrat*, **Miłodrog*, *Miłogost*, **Miłorad*, *Miłosław*, *Miłowit*; *Bogumił*, *Długomił*, *Drogomił*, **Niemił*, *Przemil*, *Smił*, *Wszemił*. Prawie połowę stanowią imiona znane jedynie z rekonstrukcji odtoponimicznych. Największą produktywność w tworzeniu ojkonicznych miały imiona: *Smił* (13 toponimów), *Bogumił* (7), *Luborad* (4), **Lubogost* (por. *Lubgost*) (3), *Przemil* (3), *Siemił*, *Wszemił* (3). Pojedyncze obiekty pochodzą/ły natomiast od imion: **Chotylub* (n. m. *Chotylub*), **Ciecholub* (n. m. *Ciecholub*), **Darżelub* (n. m. *Darżlubie*), *Goś(ci)lub* (n. m. *Goślub*), **Lubowit* (n. m. *Lubowicz*), *Miłobrat* (n. m. *!Miłobratowo*), **Miłodrog* (n. m. *Miłodroź*), *Miłowit* lub *Miłowid* (n. m. *Miłowic//Miłowidz*), *Nielub* (n. m. *Nielubia*).

Wśród toponimów odimiennych wyróżnia się trzy modele nazewnicze: poseywny, patronimiczny i rodowy (Taszycki 1946; zob. też m.in. Rzetelska-Feleszko 1998: 196–199). Pochodzą one od antroponimów jednostkowych (nazwy dzierżawcze) lub od nazw zbiorowych wskazujących na wspólnotę rodową bądź rodzinną (nazwy patronimiczne i rodowe). Imiona dwuczłonowe odnajdujemy we wszystkich wymienionych grupach nazw miejscowych.

W zgromadzonym materiale zdecydowanie przeważają nazwy dzierżawcze z sufiksem **-jb* (**-je*, **-ja*) (por. Rospond 1979, 1983), odnoszące się do 28 obiektów geograficznych. Są to toponimy z **-jb*: *Chotylub*, *Ciecholub*, *Goślub*, *Lubodzież*, *Lubogoszcz*, *Lubomierz*, *Luboradz*, *Lubowidz*, *Lubowicz*, *Miłobądz*, *Miłodroź*, *Miłogoszcz*, *Miłosław*, *Miłowic//Miłowidz*, *Niemił*, z **-je*: *Darżlubie*, *Lubomyśle* i z sufiksem **-ja*: *Lubowidza*, *Nielubia*. Ich najstarsze zapisy pochodzą z XIII i XIV wieku, późniejsze (XV-wieczne) są rzadsze. Badacze wykazali, że

nazwy tego typu występowały w całej Słowiańszczyźnie, w dawnych centrach osadniczych, a największą produktywność miały do końca XIII wieku. W Polsce ojkonimy z tej grupy zlokalizowane są przede wszystkim na terenie Mazowsza, Wielkopolski, Pomorza, także na Śląsku i w Małopolsce:

- Chotylub* (*Chotylub* 1618), wś, podkarp., gm. Cieszanów – od n. os. **Chotylub*, **Chocielub*, z suf. *-jb⁶¹.
- Ciecholub* (*Teggelubbe*, *Tegelubbe* 1477, *Teclubbe*, *Techelubbe* 1478), wś, pom., gm. Kępcice – od n. os. **Ciecholub*, z suf. *-je (por. im. typu *Ciechosław*).
- Darzlubie* (*Darsolube* (1300)), wś, pom., gm. Puck – od n. os. **Darzelub*, z suf. *-je (*darže-* to dawna forma stopnia wyższego od przym. **dorgъ* ‘drogi’ w pomorskiej postaci).
- Goślub* (*Goslub* 1335), wś, łódz., gm. Piątek – od n. os. *Goślub* (< *Gościłub*), z suf. *-jb.
- Lubodzież* (*Lubodziesz* 1328), wś, kuj.-pom., gm. Lniano – prawdopodobnie od n. os. **Lubodziech* (< **Lubodziad*), z suf. *-jb.
- Lubogoszcz* (*Gust* 1522, *Lubgost* 1533), wś, zachpom., gm. Grzmiąca – prawdopodobnie od n. os. **Lubgust* (< **Lubogost*), z suf. *-jb.
- Lubogoszcz* (*Lubegost* 1264), wś, lubus., gm. Maszewo – od n. os. **Lubogost*, z suf. *-jb.
- Lubogoszcz* (*Lubogosch* 1208), wś, lubus., gm. Sława – od n. os. **Lubogost*, z suf. *-jb.
- Lubomierz* (de *Lubomirz* 1398, de *Lubomirze* 1401), wś, wlkp., gm. Pleszew – od n. os. *Lubomir*, z suf. *-jb.
- Lubomierz* (*Lubomirz* 1398, *Lubomyerz* 1509), wś, młp., gm. Łapanów – od n. os. *Lubomir*, z suf. *-jb.
- Lubomyśle* (de *Lubomysl* (XIV), de *Lubomisle* 1409), wś, wlkp., gm. Ślesin – od n. os. **Lubomysł*, z suf. *-jb, *-je.
- Luberadz* (*Luboracz* ok. 1240), wś, maz., gm. Ojrzeń – od n. os. *Luborad*, z suf. *-jb.
- Luboradz* (*Loboratz* ok. 1300), wś, dśl., gm. Mściwojów – od n. os. *Luborad*, z suf. *-jb (n. zmieniona jako *Lawbris*, *Lobris*, postać *Luboradz* przywrócona po 1945 roku).
- Luboradz* (*Luboracz duplex* 1511–1523), wś, łódz., gm. Krośniewice – od n. os. *Luborad*, z suf. *-jb.
- Luboradz* (*Luboradz* 1421), dziś Liberadz, wś, maz., gm. Szreńsk – od n. os. *Luborad*, z suf. *-jb (w XVI wieku istniały trzy części wsi z członami odróżniającymi: *Luboracz Krzywky*, *Luboracz Podborny*, *Luboradz Magna*).

⁶¹ Miejscowość powstała w 2. poł. XVI wieku. W 1565 roku określona jest jako *locum pro locatione villae – in cruda radice – competentem* (odpowiednie miejsce na lokowanie wsi na surowym korzeniu). Przed końcem XVI wieku była to już zorganizowana wieś mająca z pewnością znaną dziś nazwę (zob. Gmiterek 2000: 13–18, Janeczek 1991: 169).

Lubowicz (*Lubovyc* ok. 1240), dziś Lubowicz Wielki, wś, podl., gm. Klukowo – od n. os. **Lubowit*, z suf. *-*jb*.

Lubowidz (*Lubowicz* 1345, *Lubowidz* 1374), wś, dawniej mto, maz., gm. Lubowidz – od n. os. **Lubowid*, z suf. *-*jb*.

Lubowidza (*Lubowidza* 1386), wś, łódz., gm. Dmosin – od n. os. **Lubowid*, z suf. *-*ja*.
Miłobądz (*Milobandze* (1250)1611, *Mylobanz* 1256), wś, pom., gm. Tczew – od n. os. **Miłobąd*, z suf. *-*je*, *-*jb*.

Miłodroź (*Mylodrosch* 1455), dziś Miłodród, wś, maz., gm. Stara Biała – od n. os. **Miłodrog*, z suf. *-*jb*.

Miłogoszcz (*Mylogoszcz* ok. 1300, *Miłogoszcze* 1580), wś, dśl., gm. Rudna – od n. os. **Miłogost*, z suf. *-*jb*, *-*je* (n. zmieniona jako *Mühlgast*, ponownie zatwierdzona jako *Miłogoszcz* po 1945 roku).

Miłogoszcz (*Malogoszcz* (1245), *Milogoszcz* 1577), wś, zachpom., gm. Tuczno – od n. os. **Małogost*, z suf. *-*jb* (późniejsza postać *Miłogoszcz* powstała drogą adideacji do n. os. *Miłogost*).

Miłoradz (*Miloradesdorp* 1282), wś, pom., gm. Miłoradz – od n. os. **Miłorad*, z suf. *-*jb*.

Miłosław (de *Myloslave* (1314)1556, *Miloslaw* 1375), mto, wlkp. – od n. os. *Miłosław*, z suf. *-*je*, *-*jb*.

Miłowic//*Miłowidz* (*Miłowicz*, do *Miłowidza* (1565)), dziś Małowidz, maz., gm. Jednorozec – od n. os. *Miłowit* lub *Miłowid*, z suf. *-*jb*.

Nielubia (*Nielub* ok. 1300, *Neluba* 1334), wś, dśl., gm. Żukowice – od n. os. *Nielub*, z suf. *-*jb*, *-*ja* (n. zmieniona jako *Nilbau*, przywrócona po 1945 roku).

!*Niemil* (*Nyemil* (1242)1464), wś zaginiona, leżała pod Staniątkami i należała do tamtejszego zakonu – od n. os. **Niemil*, z suf. *-*jb*.

Niemil (*Nemil* 1290), wś, dśl., gm. Oława – od n. os. **Niemil*, z suf. *-*jb*.

Formy dzierżawcze z sufiksami -*ów*, -*owo*, -*in*//-*yn* są rzadsze. Nazwy: !*Bogumiłowo*, *Bogumiłów*, *Miłobędzyn*, !*Miłobratowo*, !*Przemilowo*, *Przemilów*, *Śmiłowo*, *Śmiłów* identyfikują 17 obiektów, z których cztery nie występują współcześnie. Nazwy te uznawane są za chronologicznie późniejsze niż formacje z *-*jb*. Zebrany materiał częściowo potwierdza tę tezę, gdyż pierwsze notacje większości z wymienionych niżej toponimów datowane są na wiek XV. Największą produktywność w tworzeniu nazw dzierżawczych wykazuje imię *Smił*. Znajduje się ono w podstawie dziewięciu oikonimów, głównie z terenu Wielkopolski i Mazowsza:

!*Bogumiłowo* (*Bogumylovo* (1438)1456), wś zaginiona w dawnym pow. kolneńskim – od n. os. *Bogumił*, z suf. -*owo*.

- !Bogumiłów (*Bogumilow* (1241)XVII), niezidentyfikowana posiadłość zakonu w Staniątkach, położona w kasztelanii chrzanowskiej – od n. os. *Bogumił*, z suf. -ów.
- Bogumiłów (*Bogumilowo* (1365), *Bogumilow* 1511), wś, łódz., gm. Sieradz – od n. os. *Bogumił*, z suf. -ów.
- Bogumiłów (*Bogumilow* 1628–1632), wś, łódz., gm. Rozprza – od n. os. *Bogumił*, z suf. -ów.
- Miłobędzyn (*Milobandzino* 1418, *Miłobędzyn* 1784), wś, maz., gm. Sierpc – od n. os. **Miłobąd*, z suf. -ino, -in.
- !Miłobratowo (*Milobrathowo* 1435), os. zaginiona, leżała w okolicy Otusza i Turkowa, gm. Buk – od n. os. *Miłobrat*, z suf. -owo.
- !Przemilowo (*Przemilowo* 1409, *Przemilewo* 1428), os. zaginiona, leżała koło Rogaczewa, gm. Krzywiń – od n. os. *Przemil*, z suf. -owo, -ewo.
- Przemilów (*Przemilow* 1412), dziś Przymilów, wś, łódz., gm. Sędziejowice – od n. os. *Przemil*, z suf. -ów.
- Śmilowo (*Smilowo* 1392), dziś Śmiełów, os, wlkp., gm. Żerków – od n. os. *Smił*, z suf. -owo.
- Śmilowo (*Smilowo* 1400), wś, wlkp., gm. Szamotuły – od n. os. *Smił*, z suf. -owo.
- Śmilowo (*Smelow* (1310)1608, de *Smilowa* (1366)1608), wś, wlkp., gm. Poniec – od n. os. *Smił*, z suf. -owo.
- Śmilowo (*Smylowo* 1430), wś, wlkp., gm. Kaczory – od n. os. *Smił*, z suf. -owo.
- Śmilowo (*Smielowo* (1405)1511–1523), wś, kuj.-pom., gm. Więcbork – od n. os. *Smił*, z suf. -owo.
- Śmilowo (*Smilowo* 1240), wś, maz., gm. Bielsk – od n. os. *Smił*, z suf. -owo.
- Śmilów (*Smilow* (1427)), wś, maz., gm. Jastrząb – od n. os. *Smił*, z suf. -ów.
- Śmilów (de *Szmiłow* 1506), cz. wsi, dawniej wś, święt., gm. Ożarów – od n. os. *Smił*, z suf. -ów.
- Śmilów (in *Smilowo* 1400), wś, wlkp., gm. Nowe Skalmierzyce – od n. os. *Smił*, z suf. -owo, -ów.

Struktury patronimiczne z sufiksem *-(ow)ice* (< *-(ow)itjo), wskazujące pierwotnie na członków wspólnoty rodowej, to kolejny typ nazw miejscowych, w podstawach których znajdują się imiona słowiańskie (*Bogumił*, *Długomił*, *Drogomił*, *Lubomir*, **Milorad*, *Miłosław*, *Przemil*, *Siemił*, *Smił*, *Wszemił*). Najwięcej toponimów pochodzi od imion *Smił* i *Wszemił*. Model nazwo-twórczy, typowy zwłaszcza dla Małopolski, Śląska i wschodniej Wielkopolski, w omawianym zasobie nazw reprezentowany jest przez formacje: *Bogumiłowice*, *Długomiłowice*, *Drogomiłowice*, *Miloradzice*, *Miłosławice*, *Przemilowice*, *Śmilowice*, *Wszemiłowice*, też *Lubomirzycy* (dziś Ludmierzyce) nazywające

15 miejscowości. Ojkonimy te, zapisane w większości w XIV wieku (choć istnieją też notacje wcześniejsze, XIII-wieczne), występują w Krakowskim, Tarnowskim, Częstochowskim, Piotrkowskim, Poznańskim, Włocławskim, Opolskim, Wrocławskim, Legnickim, co odpowiada rozkładowi geograficznemu form patronimicznych (zob. Rymut 1973):

- Bogumiłowice* (*Bogumilowicze* (1361)XVII), wś, łódz., gm. Sulmierzyce – od n. os. *Bogumił*, z suf. *-owice*.
- Bogumiłowice* (*Bogumilowice* (1365)), wś, młp., gm. Wierzchosławice – od n. os. *Bogumił*, z suf. *-owice*.
- Długomiłowice* (*de Długomilowicz* 1376), wś, opol., gm. Reńska Wieś – od n. os. *Długomił*, z suf. *-owice* (n. zniemczona jako *Lang Millmen*, *Langliebe*).
- Drogomiłowice* (*Długomilowici*, *Długomilouici* (!) 1217, *Drogomilovitz* ok. 1300), wś, dśl., gm. Udanin – od n. os. *Długomił*, z suf. *-owicy*, wtórnie *Drogomiłowice* od n. os. *Drogomił*, z suf. *-owice* (n. zniemczona jako *Drogmilsdorf*, *Dromsdorf* i in.; po 1945 roku wprowadzono ponownie obecną postać nazwy).
- Lubomirzyce* (*Lubomirici* 1224), dziś Ludmierzyce, wś, opol., gm. Kietrz – od n. os. *Lubomir*, z suf. *-icy* (n. zniemczona jako *Leimerwitz*).
- Miłoradzice* (*Miloradici* 1267), wś, dśl., gm. Lubin – od n. os. **Miłorad*, z suf. *-icy*, *-ice* (n. zniemczona jako *Mühlrädilitz*, po 1945 roku zatwierdzono n. *Miłoradzice*).
- Miłosławice* (*Miloslawice* 1427), wś, wlkp., gm. Mieścisko – od n. os. *Miłosław*, z suf. *-ice*.
- Przemilowice* (*Premilovicz*, *Przemilowicz* 1306–1308, *Przemilowicze* 1382), dziś Przymilowice, Przymilowice-Kotysów i Przymilowice-Podgrabie, trzy wsie, śl., gm. Olsztyn – od n. os. *Przemil*, z suf. *-owice*.
- Śmiłowice* (*de Smilowicz* 1381), wś, młp., gm. Nowe Brzesko – od n. os. *Smił*, z suf. *-owice*.
- Śmiłowice* (*Smilowicz* 1394), cz. Mikołowa, dawniej wś, śl. – od n. os. *Smił*, z suf. *-owice*.
- Śmiłowice* (*Smilowitz* ok. 1300), przys., dawniej wś, opol., gm. Pakosławice – od n. os. *Smił*, z suf. *-owice*.
- Śmiłowice* (*Smilowicze* 1347), wś, kuj.-pom., gm. Chocień – od n. os. *Smił*, z suf. *-owice*.
- Wszemiłowice* (*Schimilwicz* 1323), wś, śl., gm. Kąty Wrocławskie – od n. os. *Wszemił*, z suf. *-(ow)ice* (n. wtórnie zniemczona jako *Zweibach*).
- Wszemiłowice* (*Swemeniz* 1293, *Swemmelwitz* ok. 1300), dziś Trzeboszowice, wś, opol., gm. Paczków – od n. os. *Wszemił*, z suf. *-(ow)ice*.
- Wszemiłowice* (*Simmelwitz* 1309, *Symilwi*), dziś Ziemielowice, wś, opol., gm. Namysłów – od n. os. *Siemił*, *Wszemił*, z suf. *-(ow)ice*.

Nazwy rodowe występują w całej Polsce, ale największą frekwencję mają na obszarze północno-wschodniego Mazowsza, co związane jest ze zorganizowanymi akcjami osadniczymi w XIII i XIV–XV wieku (Wójcik 2017: 310, za: Samsonowicz 2006: 382). W zgromadzonym zasobie nazw własnych tylko jedna forma, zapisana w XV wieku, ma postać nazwy rodowej (*Bogumiły*). W jej podstawie tkwi imię teoforyczne z członem *Bogu-* (Malec 2000b: 313–322), znane z dokumentów średniowiecznych, dość często nadawane również współcześnie jako imię chrzestne: *Bogumiły* (*Bogumill* 1452, de *Bogumily* 1486), wś, warm.-maz., gm. Pisz – od n. os. *Bogumił* (prawdopodobnie od imienia odbiorcy nadania z 1452 roku).

Z zamieszczonych wyżej wykazów nazw miejscowych motywowanych imionami złożonymi z członami *lubo-*, *-lub*, *miło-*, *-mił* odczytać można różne informacje, m.in. dotyczące genezy i struktury nazw oraz chronologii i geografii toponimów. Na ich podstawie wskazać można również obiekty, których niezidentyfikowano lub które uznano za zaginione (!*Bogumiłowo*, !*Bogumiłów*, !*Niemil*, !*Miłobratowo*, !*Przemilowo*). Zmiany nazw (fonetyczne, leksykalne) ilustrują m.in. formacje: *Miłodroź* > *Miłodróż*, *Lubowicz* > *Lubowicz Wielki*, *Przemilów* > *Przymilów*, *Wszemiłowice* > *Trzeboszowice*, *Wszemiłowice* > *Ziemiełowice*, a wahania postaci sufiksów w ramach tego samego typu nazwotwórczego – toponimy: *Bogumilowo*, *Bogumilow* (dziś *Bogumiłów*, łódz.), *Lubomysł*, *Lubomisle* (*Lubomyśle*, wlkp.), *Milobandzino*, *Milobędzyn* (*Miłobędzyn*, maz.), *Nielub*, *Neluba* (*Nielubia*, dśl.).

W kilkunastu ojkonimach (w tym tak samo brzmiących), nazywających 20 miejscowości, utrwalonych zostało 13 imion z członami *lubo-*, *-lub*, wśród których kilka form znanych jest z rekonstrukcji odtoponimicznych (**Lubodziech*, **Lubogost*, **Lubomysł*, **Lubowid*, **Lubowit*, też **Chotylub*, **Ciecholub*, **Darżelub*). Rozmieszczenie toponimów od imion słowiańskich z rdzeniami *lubo-*, *-lub* ilustruje mapa 5. Nazwy te odnoszą się do obiektów zlokalizowanych w różnych regionach Polski.

Mapa 5. Rozmieszczenie toponimów pochodzących od imion złożonych z członami *lubo-*, *-lub*

Największe skupisko nazw miejscowych mających w podstawie imiona słowiańskie z członami *miło-*, *-mił* (14 form imiennych) znajduje się natomiast na Śląsku i w Wielkopolsce (zob. mapa 6). Nazwy miejscowe motywowane imionami: *Smił*, *Bogumił*, *Przemił*, *Wszemił* (struktury takie jak: *Śmiłowo*, *Śmiłów*, *Śmiłowice*, *Bogumiłowo*, *Bogumiłów*, *Bogumiłowice*, *Bogumiły*, *Przemiłowo*, *Przemiłów*, *Przemiłowice*, *Wszemiłowice*) odnoszą się do największej liczby obiektów (odpowiednio: 13, 7, 3, 3). Wśród ojkonimów tej grupy wyróżnić można pięć nazw obiektów zaginionych lub niezidentyfikowanych i tyle samo nazw zmienionych.

Mapa 6. Rozmieszczenie toponimów pochodzących od imion złożonych z członami *miło-*, *-mił*⁶²

Obok starej warstwy nazw miejscowych, które powstały do XVI wieku, istnieją młodsze toponimy odantroponimiczne datowane na XVIII i XIX wiek lub wprowadzone urzędowo po 1945 roku w miejsce funkcjonujących wcześniej nazw niemieckich lub ziemczonych. Wskazać można oikonimy utworzone na wzór średniowiecznych nazw dzierżawczych (*Dobromil*, *Drogomil*, *Lubomierz*, *Lubomyśl*, *Miłogoszcz*, *Miłosław*, *Miłobądz*, *Luboradza*, *Bogumiłów*, *Luboradów*, *Przemiałów*, *Przemiałowo*, *Radomiłów*, *Śmiłów*, *Ludmiłówka*), patronimicznych (*Miłogostowice*, *Miłosławice*, *Radomiłowice*), rodowych (*Bogumiły*). Obiekty (miasta, wsie, osady, przysiółki, kolonie, też części miast i wsi) usytuowane są głównie w północno-zachodnich i zachodnich regionach kraju (Pomorze

⁶² Na mapach 5 i 6 kursywą zaznaczono nazwy zmienione, a przed nazwami identyfikującymi obiekty zaginione umieszczono znak †.

Zachodnie, Śląsk) (zob. mapa 7), a podstawy nazw nawiązują do imiennictwa słowiańskiego:

- Bogumiłów* (fol. *Bogumiłów* 1839, *Богумиловъ*, folw. 1881, *Bogumiłów* 1921), dawniej wś, dziś cz. wsi Cienia Druga, wlkp., gm. Opatówek.
- Bogumiłów* (*Moznica Łąka* 1839, *Bogumiłów* al. *Maźnica*, kol. 1900), wś, łódz., gm. Kleszczów.
- Bogumiłów* (*Reychenaw* 1461), wś, lubus., gm. Żary – n. *Bogumiłów* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Bogumiły*, os., warm.-maz., gm. Budry – n. *Bogumiły* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Dobromil* (*Romaszki* 1577, *Dobromil* 1878–1886), wś, podl., gm. Bielsk Podlaski.
- Dobromil*, przys. wsi Łagoszów Wielki, dśl., gm. Radwanice – n. *Dobromil* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Dobromil* (*Dobromil* XIX), cz. wsi Łukowo, wlkp., gm. Oborniki.
- Drogomil* (*Nenkerivilla* ok. 1300), wś, ziel., gm. Bytom Odrzański – n. *Drogomil* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Lubomierz* (*Lybintal* 1278), mto, dśl. – n. *Lubomierz* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Lubomierz* (*Lubomierz* 1884), wś, młp., gm. Mszana Dolna – n. pamiątkowa od n. rodu *Lubomirskich*.
- Lubomierz* (dwór w *Oleszycach* 1884), os., podkarp., gm. Oleszyce.
- Lubomyśl* (*Waltirstoerff* 1381), wś, lubus., gm. Żary – n. *Lubomyśl* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Luboradów* (*Liebenthal* 1785), wś, dśl., gm. Krośnice – n. *Luboradów* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Luboradz* (*Gramhof* 1789), wś, zachpom., gm. Resko – n. *Luboradz* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Luboradza* (*Lübrassen* XIX/XX), os., zachpom., gm. Barvice – n. *Luboradza* wprowadzona po 1945 roku.
- Lubowidz* (*Lubovese* 1400), wś, pom., gm. Nowa Wieś Lęborska – n. *Lubowidz* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Ludmiłówka* (*Ludmiłówka* 1870), wś, lub., gm. Dzierzkowice – od im. *Ludmiła*, z suf. -ówka (n. pamiątkowa utrwalająca imię żony pierwszego komisarza włościańskiego).
- Miłobądz* (*Sophienthal*), kol. wsi Barkocin, pom., gm. Kołczygłowy – n. *Miłobądz* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.
- Miłobądz* (*Carlshof*), os. wsi Drzonowo, zachpom., gm. Biały Bór – n. *Miłobądz* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Mapa 7. Rozmieszczenie nowszej warstwy toponimów
 ●lubo-, -lub ▲miło-, -mił

Miłogostowice (*Schonborn* ok. 1300), wś, dśl., gm. Kunice – n. *Miłogostowice* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Miłogoszcz (*Hohenfelde* 1628), wś, zachpom., gm. Będzino – n. *Miłogoszcz* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Miłogoszcz, cz. wsi Stróża, młp., gm. Pcim.

Miłostaw (*Miłostawska S[pół]ka* 1931, *Miłostaw*, kol. 1933, *Miłostaw* 1952), kol., dawniej wś, lub., gm. Ruda Huta.

Miłostawice (*Mislawitz* 1666/1667, *Miłostawice* 1896), wś, dśl., gm. Milicz – n. *Miłostawice* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Przemilowo, cz. miasta Białogard, zachpom., gm. Białogard – n. *Przemilowo* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Przemilów (*Schieferstein* 1783), przys. wsi Księginice Małe, dśl., gm. Sobótka – n. *Przemilów* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Radomiłowice (*Radmansdorf* 1512), wś, dśl., gm. Lwówek Śląski – n. *Radomiłowice* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Radomiłów (*Tyłow* 1580, *Thilaw* 1644), wś, dśl., gm. Rudna – n. *Radomiłów* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

Śmiłów, cz. miasta Szczecin, zachpom., gm. Szczecin – n. *Śmiłów* wprowadzona urzędowo po 1945 roku.

* * *

W podstawach ok. 40 konstrukcji ojkonimicznych identyfikujących ponad 60 obiektów geograficznych, powstałych do końca XVI wieku, utrwalonych zostało 27 imion słowiańskich z członami *lubo-*, *-lub*, *-miło*, *-mił*. Część form imiennych znana jest jedynie z rekonstrukcji odtoponimicznych: **Chotylub* (**Chocielub*), **Ciecholub*, **Darzelub*, **Lubodziech*, **Lubogost*, **Lubomysł*, **Lubowid*, **Lubowit*, **Nielub*; **Miłobąd*, **Miłodrog*, **Miłorad*, **Niemil*. Nieliczne funkcjonują do dziś jako imiona chrzestne, np.: *Bogumił*, *Lubomir*, *Radomił*. Najwięcej średniowiecznych ojkonimów pochodzi od imion *Smil* (13), *Bogumił* (7), *Luborad* (4), co pośrednio może wskazywać na ich popularność w wiekach średnich. Brane tu pod uwagę imiona złożone zachowały się w toponimach dzierżawczych identyfikujących 45 obiektów geograficznych, w nazwach patronimicznych odnoszących się do 15 miejscowości i w jednej nazwie rodowej. Pierwsze notacje większości z nich pochodzą z XIV i XV wieku, chociaż czas ich powstania należy przesunąć co najmniej o 100 lat. Zapisy XIII-wieczne dotyczą ok. 10 nazw miejscowych. Największe skupiska omówionych ojkonimów odimiennych znajdują się w Wielkopolsce, na Śląsku i Mazowszu przy niemal całkowitym ich braku w pasie wschodnim. Nazwy miejscowe motywowane imionami z członami *lubo-*, *-lub* występują przede wszystkim w środkowej i północnej Polsce. Na północy i zachodzie kraju występują głównie toponimy należące do młodszej warstwy nazewniczej. Nadano je nowo powstałym obiektom w XIX–XX wieku lub wprowadzono urzędowo po 1945 roku. Strukturalnie i semantycznie zbliżone są do nazw średniowiecznych, choć mają zupełnie inną genezę.

Wśród imion zachowanych w omawianych tu toponimach znalazło się tylko jedno imię żeńskie – *Ludmiła*, upamiętniające żonę komisarza włościańskiego (zob. n. m. *Ludmiłówka* 1870), co pośrednio potwierdza tezy zawarte w podrozdziale I.3.4. Pozostałe nazwy miejscowe pochodzą od imion męskich, w tym od imienia odbiorcy nadania gruntów z 1452 roku, pierwszego właściciela wsi *Bogumiły*.

4. DZIEDZICTWO CHRZEŚCIJAŃSKIEJ RELIGII PRAWOSŁAWNEJ ODZWIERCIEDLONE W NAZWACH WŁASNYCH. IMIONA A NAZWY MIEJSCOWE

Religia prawosławna swoim początkiem sięga chrześcijaństwa wschodniego, które zostało zinstytucjonalizowane pod nazwą Kościoła wschodniego. Na przestrzeni dziejów w różnych krajach, cywilizacjach, na styku różnorodnych kultur wyodrębniły się przede wszystkim dwie nazwy – Kościół bizantyjski i ortodoksyjny. To drugie określenie, pochodzące od grec. *orthos* i rozumiane jako ‘prawdziwy, prawidłowy, wierny’ oraz *doksa* ‘pogląd, oddawanie czci’⁶³, znane jest w wielu krajach Europy⁶⁴ i świata. Termin ortodoksja w kręgu kultury Europy Środkowowschodniej jest zbieżny znaczeniowo z nazwą prawosławie. Obecnie w Polsce określenie *prawosławie* występuje w szerszym rozumieniu. Oznacza kulturę prawosławną, która dotyczy zarówno sfery religijnej, jak i pozareligijnej (por. Romanowicz 2015: 160).

Formująca się od ponad tysiąca lat kultura chrześcijaństwa wschodniego wytworzyła różne dobra materialne i niematerialne, w tym nazwy własne, na podstawie których definiowane jest dziedzictwo kulturowe prawosławia.

Celem tego rozdziału jest opisanie imion świętych prawosławnych⁶⁵ (wymienionych w kalendarzach kościelnych), które stanowią podstawę toponimów występujących na obszarze południowo-wschodniej Białostoczczyzny. Terminem *imiona prawosławne* określamy tu imiona chrześcijańskie używane w językach wschodniosłowiańskich. Uwaga zostanie zwrócona na okoliczności historyczne i kulturowe, które w znacznym stopniu wpłynęły na obecność i dynamiczność przyrostów owych toponimów na ziemiach północno-wschodniej Polski (dawnych Kresów, pogranicza z Wielkim Księstwem Litewskim).

⁶³ Por. też wypowiedź ks. H. Paprockiego w wywiadzie „Czy prawosławie to odłam chrześcijaństwa?” z cyklu POpteologia; <https://www.youtube.com/watch?v=vH4hFuj4bp0> (dostęp: 13.02.2022).

⁶⁴ Prawosławie jest religią dominującą w kilkunastu krajach Europy Wschodniej i Bałkanów, m.in. w: Rosji, Ukrainie, Białorusi, Rumunii, Bułgarii, Serbii czy Grecji.

⁶⁵ Na temat imion prawosławnych (dotyczących północno-wschodniej Polski) powstało wiele prac i artykułów. Pisali o nich m.in.: Abramowicz (1988, 1993, 1996, 2008, 2021), Biolik (2016), Dacewicz (2013, 2022), Kondratiuk (2016), Magda-Czekaj (2021), Mordań (2016), Nikitiuk (2014), Tichoniuk (2000).

4.1. IMIONA PRAWOSŁAWNE

KALENDARZE KOŚCIELNE JAKO ŹRÓDŁO IMION PRAWOSŁAWNYCH

Źródłem imion świętych prawosławnych są kalendarze kościelne⁶⁶. W początkowym okresie tworzenia kalendarzów, ok. IV wieku, umieszczano w nich wykazy imion męczenników i określano ich dzień pamięci. Późniejsze, bardziej rozbudowane spisy (w ujęciu chronologicznym według dnia śmierci męczennika), zwane *martyrologionami*, zapoczątkowały kalendarze liturgiczne⁶⁷.

Najstarszym zachowanym kalendarzem wschodnim jest „Martyrologion Syryjski”⁶⁸ (z 362 roku) pod nazwą „Imiona panów naszych męczenników i zwycięzców oraz dni, w które przyjęli oni korony”, odkryty w 1865 roku przez angielskiego orientalistę W. Wrighta. Kalendarium to, oprócz nielicznych święt oraz imion męczenników chrześcijaństwa z pierwszych wieków, zawiera 180 tzw. pamięci (pojedynczych imion lub grup imion świętych). Wymienieni są tam także święci męczennicy *Machabeusze* (judejski ród kapłański), biskupi, apostołowie: *Jan, Jakub, Piotr, Paweł* oraz pierwszy męczennik *Szczepan (Stefan)*.

Między V a VIII wiekiem na Wschodzie powstały również Ewangeliarze liturgiczne i Apostoły (Lekcje apostołskie) z informacjami o dniach pamięci świętych lub krótkie kalendarze z imionami. Wśród Ewangeliarzy na uwagę zasługuje „Świąteczny Ewangeliarz” z 715 roku, подарowany monasterowi na Synaju przez cesarza Teodozego III. Zawiera on między innymi wspomnienia poświęcone różnym świętym: *Symeonowi Stylicie, Bazylemu Wielkiemu*, mnichowi *Piotrowi*, wielkomęczennikowi *Jerzemu*, apostołom: *Janowi Teologowi, Piotrowi i Pawłowi, Janowi Chrzczicielowi i Janowi Chryzostomowi*.

Oprócz wymienionych rodzajów kalendarzy istniały także księgi liturgiczne z życiorysami świętych na każdy dzień roku, tzw. *synaksariony*, oraz inne kalendaria. W początkowym okresie tworzenia kalendarzy liturgicznych w spisach przeważały imiona męczenników nad imionami innych kategorii świętych. Określenie czasu czczenia pamięci danego świętego uzależnione było od powstania pieśni liturgicznych (hirmosów, kanonów, kondakionów, troparionów, sticher) jemu poświęconych (por. Charkiewicz 2015: 163–168).

⁶⁶ O rozwoju kalendarzy kościelnych szczegółowo pisze w swojej pracy Charkiewicz (2015).

⁶⁷ Terminarz obchodów świąt liturgicznych (Wielkanocy, świąt pańskich, maryjnych, wspomnień świętych) w kościelnym roku liturgicznym, który rozpoczyna się adwentem.

⁶⁸ Jest on tłumaczeniem greckiego tekstu, pochodzącego z Nikomedii, z 362 roku. Nikomedia to starożytne miasto hellenistyczne założone przez Nikomedesa I w 264 roku p.n.e. w Azji Mniejszej (dzisiejszy Izmit w północno-zachodniej Turcji).

Zapisane w kalendarzach imiona świętych wraz z określeniami często tworzyły kilkuczłonowe zestawienia nazewnicze, np. *świętobliwy Sylwan Athoski*. Wiele tego typu przykładów przedstawił w swojej książce Jarosław Charkiewicz (2015: 387–397), posługując się terminem *hagioantroponim* (gr. *hágios* ‘święty’ + gr. *ánthrōpos* ‘człowiek’ + *ónymion* ‘nazwa’). Objasnia go jako „wyrażenie będące nazwą własną kanonizowanych świętych” (s. 387). Taka wieloczłonowa postać hagioantroponimu zawierała zazwyczaj nazwę typu świętości⁶⁹, imię oraz wyróżnik. Jako wyróżniki autor wymienia za I. Bugajewą (2006)⁷⁰: nominator, agnomen (przydomek), lokalizator, etnonim i deskryptor.

Przykładowe zestawienia nazewnicze:

typ świętości + imię + lokalizator (n. geogr., dokładne miejsce życia świętego) *świętobliwy*⁷¹ *Sylwan Athoski* (od n. góry Athos); *świętobliwy Gabriel Hagioryta, Iwerski (Athoski)* (od *Hagioryta* ‘zyczący na świętej górze’ oraz < nazwy monasteru iwerskiego na górze Athos, w którym przebywał święty); *świętobliwy Anastazy Synaita* (od n. góry Synaj, u podnóża której zbudowano monaster św. Katarzyny);

typ świętości + imię + lokalizator + nominator (określenie funkcji świętego) *świętobliwy Alipius Pieczerski, ikonograf* (od n. ławry Kijowsko-Pieczerskiej; ukr. *peczera* ‘pieczara, jaskinia’, gdzie powstał pierwszy monaster w XI wieku w Kijowie);

typ świętości + imię + lokalizator + deskryptor
świętobliwy Sergiusz Pieczerski, posłuszny.

Zamiast lokalizatora, obok imienia, zapisywano etnonim, który wskazywał na pochodzenie narodowe lub etniczne osoby, co potwierdzają zestawienia trójczłonowe:

typ świętości + imię + etnonim

*świętobliwy Maksym Grek; wyznawca Jan Ruski; męczennica Fotina Samarytanka*⁷².

⁶⁹ Jeszcze do wieku IV do imienia świętego nie dołączano w kalendarzach tytułu, wskazującego na kategorię świętości. Wynikało to z niewielkiej liczby świętych oraz z tego, że w najbliższym otoczeniu byli dobrze znani. Kategorie świętych wymienia w swojej pracy J. Charkiewicz (2015: 335–387), np.: *świętobliwych, wyznawców, męczenników, świętych hierarchów, prawowiernych i innych*.

⁷⁰ Bugajewa I., 2006, „Agionimy w onomastycznym prostranstwie russkiego języka”, [w:] „Izwestia na Nauczen centr ‘Sw. Dasij Dorostolski’. Filistra km Rusenski iniwersitet ‘Angel Knczew’”, kn. 1, Silistra, s. 78–87, za: Charkiewicz (2015: 388).

⁷¹ To typ świętego, który został wychwalony przez Boga w różnych formach i przejawach życia monastycznego (por. Charkiewicz 2015: 368).

⁷² Niewielka semicka grupa etniczno-religijna, potomkowie mieszkańców starożytnej Samarii oraz imigrantów z Mezopotamii.

W zestawieniu hagioantropomicznym jednym z wyróżników dołączanych do imienia był także agnomen (**imię + agnomen**), nadany świętemu za życia lub przez potomnych:

Pachomiusz Wielki; Bazyli Wielki (otrzymywał go święty, który wyjątkowo zasłużył się dla Kościoła).

W celu odróżnienia świętych o tym samym imieniu i typie świętości dopisywano przydomek *Nowy*:

typ świętości + imię + agnomen

świętobliwy Hilarion Nowy (†845); *świętobliwy Hilarion Wielki* (†371–372); *świętobliwy Symeon Nowy Teolog; świętobliwy Cyryl Nauczyciel Słowian*.

Wielocłonowe zestawienia:

imię + agnomen + nominator + lokalizator

Grzegorz Teolog, arcybiskup Konstantynopola;

imię + agnomen + nominator + lokalizator + agnomen

Bazyli Wielki, arcybiskup Cezarei Kapadockiej, Powszechny Nauczyciel.

W formułach hagioantropomicznych uwagę skupiają liczne nominatory (diakon, biskup, prezbiter, patriarcha, metropolita, arcybiskup, cesarz, cesarzowa, król, książę, księżna i inne), tworzące wraz z innymi członami charakterystyczne schematy nazewnicze. Niektóre nominatory spotykane były przy poświadczeniach kilku świętych jednocześnie, zwłaszcza męczenników pierwszych wieków chrześcijaństwa. W zapisach kalendarzowych wymienieni są np.: *męczennicy Aifal diakon, Akepsyn biskup, Józef prezbiter*.

Te bardziej rozbudowane zestawienia nazewnicze przypisywano pojedynczym świętym:

typ świętości + imię + nominator + lokalizator (określający miejsce pełnionej przez świętego godności w formie przymiotnika)

święty hierarcha Efrem, patriarcha serbski; święty hierarcha Maksym, metropolita kijowski; święty hierarcha Melecjusz, arcybiskup antiocheński; święty hierarcha Menes, biskup połocki;

typ świętości + imię + nominator (tytuł państwowy) + **lokalizator** (w formie przymiotnika, odnoszący się do nazwy państwa)

prawowierna⁷³ Teodora, cesarzowa grecka; prawowierny Borys, król bułgarski;

nominator (tytuł państwowy) + **imię**

wielki książę Włodzimierz; wielka księżna Olga.

⁷³ Prawowierni ('wyznający prawdziwą wiarę') to typ świętości, który obejmuje kanonizowanych władców obojga płci (cesarza, cesarzową, króla, królową, księcia, księżną). Sprawują oni świecką władzę nad innymi ludźmi.

Wpisywanie imion świętych do kościelnych kalendarzy prawosławnych było procesem długim i skomplikowanym, chociaż cześć była oddawana świętym przez chrześcijan już w momencie powołania Kościoła do istnienia⁷⁴. Hagioantroponimy, oprócz przywołania imienia świętego, kreśliły jego skrócony życiorys. Mogły informować, jaki typ świętości reprezentował, wymieniały monaster, w którym przebywał, i jaką pełnił w nim funkcję (*świętobliwy Alipiusz Pieczerski, ikonograf*). Użyte obok imienia wyróżniki (etnonim, agnomen, lokalizator itp.) uzupełniały portret świętego.

Współczesne prawosławne kalendarze liturgiczne zawierają wiele tysięcy imion świętych, np. „Kalendarz Prawosławny”, wydawany corocznie przez Warszawską Metropolię Prawosławną. Rozpowszechniony jest również „Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim” (uzgodniony z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), opublikowany w 1936 roku przez Drukarnię Synodalną⁷⁵. Opracowanie to składa się z dwóch części. Część pierwszą stanowi wykaz imion zapisanych w języku polskim oraz ich odpowiedniki w języku staro-cerkiewno-słowiańskim (z łacińskim zapisem wymowy). Część druga ułożona jest podobnie. Jednak na pierwszym miejscu znajduje się wykaz imion w języku staro-cerkiewno-słowiańskim (z zapisem wymowy), na drugim zaś imiona w języku polskim. Oba rozdziały zostały dodatkowo podzielone na spis imion męskich i żeńskich. Wśród imion męskich w wersji staro-cerkiewno-słowiańskiej i polskiej wymienione są m.in.:

Afanasij (Atanazy), Aleksij (Aleksy), Ananija (Ananiasz), Antioch (Antioch), Chariton (Charyton), Dionisij (Dionizy), Dorofiej (Doroteusz), Dimitrij (Dymitr), Fieodor (Teodor), Florentij (Florencjusz), Gawryił (Gabriel), Gierontij (Geroncjusz), Gierasim (Gerasym), Grigorij (Grzegorz), Ilija (Eliasz), Ioakim (Joachim), Ioann (Jan), Iosif (Józef), Jefriem (Efrem), Jeleazar (Eleazar), Jeliszej (Elizeusz), Jemilian (Emilian), Jermiej (Hermiasz), Jewstafij (Eustachy), Jewtichij (Eutychiusz), Kiriłł (Cyryl), Konstantin (Konstanty), Lew (Leon), Łazar (Łazarz), Łukian (Lucjan), Makarij (Makary), Makiedonij (Macedoniusz), Michaił (Michał), Mioletij (Melecjusz), Milij (Miliusz), Mina (Minas), Nikita (Nikita), Pantieleimon (Pantaleon), Protasij (Protazy),

⁷⁴ W czasie prześladowań chrześcijan (ok. 156 roku) śmiercią męczeńską zginął św. Polikarp ze Smyrny. Męczeństwo tego świętego oraz celebrowanie nabożeństw przy jego grobie w rocznicę śmierci przyczyniły się do sporządzania wykazów męczenników. Rejestry te zaczęto spisywać jeszcze przed wydaniem edyktu mediolańskiego. Ów edykt został wydany w 313 roku (przez cesarza Konstantyna Wielkiego) i kończył on politykę prześladowań chrześcijan. Dokument ten zezwalał na swobodę wyznawania religii chrześcijańskiej.

⁷⁵ Spis imion prawosławnych, wydany w 2011 roku przez Wydawnictwo Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, jest uzupełnioną wersją.

Samuił (Samuel), Sasonij (Sasoniusz), Stiefan (Stefan), Sawwa (Sawa), Simieon (Symeon), Sisoj (Sysoj), Timofiej (Tymoteusz), Timon (Tymon), Wasilij (Bazyli), Wił (Wilus), Zacharia (Zachariasz), Zinon (Zenon), Zinowij (Zenobiusz).

Wśród imion żeńskich zapisane są:

Afanasija (Afanasia), Dorofieja (Dorota), Fieodora (Teodora), Jekaterina (Katarzyna), Jewstolija (Eustolia), Kirilla (Cyryla), Makrina (Makryna), Stiefanida (Stefanida, Stefania), Wasilissa (Bazyliisa), Wasilla (Bazylla), Wila (Wila), Zinowija (Zenobia) i in.

Z HISTORII IMION PRAWOSŁAWNYCH

W okresie przedchrześcijańskim (przed chrztem Rusi Kijowskiej w 988 roku⁷⁶) podstawą imion wschodniosłowiańskich były przeważnie nazwy pospolite. Niektóre imiona dwuczłonowe miały pochodzenie indoeuropejskie. Po przyjęciu chrześcijaństwa imiona prawosławne nadawano według kalendarza świętych. Z punktu widzenia etymologii pochodziły one głównie z języka greckiego (np.: *Amwrosij, Anastasij, Feodosija, Ilarion, Jelena, Jewdokija, Makarij, Meletij, Nikita, Nikoła, Wasilij*), rzadziej z łacińskiego, jednak z elementami wymowy średniogreckiej, tzw. greki bizantyjskiej (*Filiks, Kliment, Konstantin*, pewne imiona używano w postaci kalek: *Lew, Lubow, Wiera*), oraz z języka starohebrajskiego (*Anna, Hawriił, Ioakim, Ioan, Jelisaweta, Łazor, Marija, Osif, Simon, Warnawa (Barnaba), Zacharij*). Zdarzały się też imiona o rodowodzie słowiańskim (*Władimir*) lub starogermańskim (*Olga, Gleb*), a ich popularność wynikała z faktu, że nosił je jakiś święty.

Imiona chrześcijańskie używane na Rusi charakteryzowały się wymową średniogrecką, która fonetycznie i morfologicznie dostosowała się do systemu języka staroruskiego. Pewne cechy fonetyczne, charakterystyczne dla greki bizantyjskiej, miały swoje odmienne odpowiedniki w tradycji zachodniochrześcijańskiej, np. średniogrecka β (beta) wymawiana jest jako **w** i przeciwstawia się łacińsko-zachodnioeuropejskiemu dźwiękowi **b** w ekwiwalentnych podstawach imiennych: ukr. *Amwrosij* – polski odpowiednik etymologiczny *Ambroży*, ukr. *Awram* – pol. *Abraham*, *Hawryło* – *Gabriel*, *Jakiw* – *Jakub*, *Sawa* – *Saba*, *Warwara* – *Barbara*, *Wasyl* – *Bazyli*, *Zynowij* – *Zenobiusz*. Wpływy

⁷⁶ Jako symboliczną datę chrystianizacji Rusi Kijowskiej przyjmuje się chrzest Włodzimierza I Wielkiego (z dynastii Rurykowiczów, świętego Kościoła prawosławnego) oraz mieszkańców Kijowa, a także innych miast w roku 988 lub 989. Podrozdział ten oparty jest na artykule M. Łesiowa (1988); por. też artykuł Z. Abramowicz (1996).

ruskiego nazewnictwa widoczne są także w innych nazwach osobowych, zwłaszcza w polskich nazwiskach, np.: *Gawrysiak*, *Hawrysz* (SN), *Hawryszko*, *Jakowicki* (SN), *Wasilewicz* i podobnych⁷⁷.

Innym przykładem z zakresu fonetyki jest artykulacja średniogreckiej *th* (thety) jako *f* (też jako *p* i *chv*), która różna jest od zachodniej realizacji *t* (*th*), np.: ukr. *Afanasij* – pol. odp. etym. *Atanazy*, ukr. *Fedir* – pol. *Teodor*, *Feodosij* – *Teodozy*, *Feofil* – *Teofil*, *Tymofij* – *Tymoteusz*. Podobnie jak w poprzednim przykładzie, pewne współczesne odimienne nazwiska w Polsce także zachowały tę wschodniosłowiańską cechę fonetyczną: *Fedorowicz*, *Panasiewicz*.

Do częstych cech fonetycznych występujących w imionach wschodniosłowiańskich należy też wymowa greckiej *s* (sigmy) jako *s*. Natomiast w imionach w wersji łacińskiej realizowane jest *-z-*. Przykładem jest tu ukraińskie imię *Josyp*, którego etymologicznym odpowiednikiem jest polskie imię *Józef*. Analogicznie jest w innych imionach: ukr. *Antwrosij* – pol. *Ambroży*, *Denys* – *Dionizy*, *Feodosij* – *Teodozy*, *Isak* – *Izaak*, *Opanas* – *Atanazy*, *Sydir* – *Izydor*, *Taras* – *Tarazjusz*, *Wasyl* – *Bazyli* lub w nazwiskach: *Isakowski* (SN), *Osyp* (SN), *Osypiński* (SN), *Osypiuk*, *Sidorowicz*, *Tarasiński*, *Wasyliszyn* itp.

O różnicach fonetycznych między imionami rusko-bizantyjskimi i ich odpowiednikami polsko-łacińskimi można mówić także w przypadku artykulacji średniogreckiej *e* (*ety*). W ukraińskich imionach *e* (*eta*) słyszana jest jako *-i-*, *-y-*, natomiast w polskich imionach jako *-e-*, np.: ukr. *Danyło* – pol. *Daniel*, *Dmytro* – *Demetriusz*, *Hawryło* – *Gabriel*, *Hryhorij* – *Grzegorz*, *Ilia* – *Eliasz*, *Josyp* – *Józef*, *Juchym* – *Eufemiusz*, *Kłym* – *Klemens*, *Nykyfor* – *Nicefor*, *Zynowij* – *Zenobiusz*. Tę cechę fonetyczną poświadczają też imiona spetryfikowane we współczesnych polskich nazwiskach: *Danilak* (SN), *Danilczuk*, *Dmitruk*, *Dmitrzak*, *Hawryłko*, *Hryniewiecki*, *Ilcewicz*, *Klimaszewski*, *Zin* (SN), *Zinkiewicz*.

W imionach o tradycji cerkiewnoruskiej *-k-* ma swój zachodni odpowiednik w postaci *-c-*, np.: *Kesar* – pol. *Cezary*, *Kuprijan* – *Cyprian*, *Kyryło* – *Cyryl*, *Nykyfor* – *Nicefor*.

Cechy fonetyczne, które odróżniają wymowę imion w tradycji bizantyńsko-ruskiej od wymowy łacińsko-zachodnioeuropejskiej, prowadzą do powstania alternacji, np. w imionach ukraińskich: *Foma*, *Choma* i *Tomko*; *Kelestyn* i *Celestyn*; *Kesar* i *Cezar*; *Tekla*, *Fekla* i *Wekła*; *Teodor*, *Todor* i *Fedir*; *Teodozij* i *Feodosij*; *Teofil*

⁷⁷ Przykładowe nazwiska współczesne pochodzą z „Internetowego słownika nazwisk w Polsce” (<https://nazwiska.ijp.pan.pl/> (dostęp: 14.05.2022)). Słownik ten rejestruje ok. 30 tys. najczęstszych nazwisk w Polsce (ogólnopolska baza PESEL z 2014 roku notuje ponad 400 tys. nazwisk). Drugim źródłem jest „Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku” (CD). Nazwiska te wyróżnione są skrótem SN.

i *Feofil*; *Warfołomij* i *Bartołomij* (Bartłomiej); *Wonifatij* i *Bonifatij* (Bonifacy) czy białoruskich: *Fama*, *Chama* i *Tamasz*; *Tekla* i *Fiokła*; *Todar*, *Teador* i *Fiodar*; *Tafii* i *Fieafil*; *Bartałamiej* i *Warfałamiej*. Takie wymienne występowanie imion świadczy o styku dwóch tradycji wyznaniowo-kulturowych. W polskiej antroponimii w średniowieczu spotykane są przykłady użycia imion w postaci cerkiewno-ruskiej, np.: *Basilius alias Waschko* (1444) SSNO, *Dymitr* (1397), *Dmytr* (1477) SSNO, *Hrehory* (1473), *Hryhory* (1483) SSNO, *Jurko* (1381) SSNO, *Georgium alias Jura* (1468) (Malec 1994a: 252). Tego typu poświadczenia są również widoczne w nazwach miejscowych, np. *Chodorówka*, *Teodorówka* (Magda-Czekaj 2021), i są one „ważne dla poznania i badań stosunków wzajemnych między dwoma zespołami kultur, które rozpoczęły się na dobre przed tysiącem lat z chwilą wejścia narodów słowiańskich do kręgu narodów chrześcijańskich w X wieku” (Łesiów 1988: 14).

4.2. IMIONA PRAWOSŁAWNE JAKO PODSTAWY NAZW MIEJSCOWYCH W PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ POLSCE

Teren południowo-wschodniej Białostoczczyzny (obecnie woj. podlaskie)⁷⁸ położony między Bugiem a Supraślą jest obszarem pogranicznym, który zasiedlały różne pod względem etnicznym i społecznym grupy ludności. Obok drobnej szlachty i chłopów mazowieckich lokowali się tu także chłopci i bojarzy ruscy oraz osadnicy litewscy. Najbardziej dynamiczny okres osiedlania ludności na tych terenach przypadał na wiek XV i trwał do poł. XVII wieku. Dużą rolę w osadnictwie odegrała tu ludność przybyła z zachodu – drobna szlachta mazowiecka, która całymi rodami zamieszkiwała liczne wsie położone obok siebie. Wśród ruskiej ludności chłopskiej dominowali bojarzy putni⁷⁹, z których rekrutowały się pewne rody drobnej szlachty ruskiej. Proces osadnictwa na tych obszarach trwał do XIX wieku.

Historycznie ziemie między Bugiem i Supraślą wchodziły w skład różnorodnych struktur politycznych. Od XIV/XV wieku do 1569 roku tereny te należały do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Większa jego część (jako woj. podlaskie) w 1569 roku została przyłączona do Korony, reszta ziem pozostała w granicach Księstwa Litewskiego. W latach 1795–1807 prawie cały ten obszar należał do

⁷⁸ Do tej części Białostoczczyzny należą powiaty: siemiatycki, bielski, hajnowski, wschodnia część pow. łąpskiego oraz prawie cały pow. białostocki (według mapy podziału administracyjnego Polski z roku 1968).

⁷⁹ Grupa społeczna wywodząca się ze szlachty, która z czasem uległa degradacji społecznej, zaliczana jest do szlachty lub do wolnych chłopów.

Prus Wschodnich, a od 1807 do 1917 roku do Rosji carskiej i wchodził w skład guberni grodzieńskiej (por. Kondratiuk 1974: 8–10).

Najliczniejszą grupę odantroponimicznych toponimów południowo-wschodniej Białostoczczyzny stanowią nazwy rodowe (53 ojkonimy)⁸⁰, które pierwotnie oznaczały grupę ludzi, ród lub rodziny zakładające osadę. Podstawę tych nazw stanowiły imiona prawosławne oraz derywaty od nich utworzone, np.: n. m. *Chodory* < im. *Chodor*; n. m. *Ochrymowicze* < n. os. *Ochremowicz* < im. *Ochrym*; n. m. *Panasiuki* < n. os. *Panasiuk* < im. *Panas*. Nazwy rodowe nie miały wykładnika sufiksalnego:

Ancuty (1790), do wsi *Anczuczicz* (1560), *Hanczuthy* (1580) wś, pow. Hajnówka – od n. os. *Ancuta* < sbrus. im. *Ancuta* (< cerk. im. *Antioch*, *Antipa*); n. rodu bojarskiego o nazwisku *Ancuta* zaświadczone w tej wsi w roku 1580, 1676, także później. W formie *Hanczuthy* występuje proteza *H-* oraz hiperpoprawne ^{cz}⁸¹.

Chodory (1528), wś, pow. Łapy – od n. os. *Chodor* < im. *Chodor* (< cerk. im. *Fieodor*); n. rodu drobnoszlacheckiego (dawniej bojar) *Chodor* (Wojtko Chodor, Mikołaj Chodor) (por. Magda-Czekaj 2021).

Cimochy, *Timochy* (1878–1886), wś, pow. Hajnówka – od n. os. *Cimoch* (< cerk. im. *Timofiej*).

Deniski (1576), wś, pow. Bielsk Podlaski – od n. os. *Denisko*, *Denisok* (< cerk. im. *Dionisij*).

Dorożki, *Dorosky*, *Doroski* (1558), *Doroszki* (1676), wś, pow. Białystok – od n. os. *Doroszko*, *Doroszek*, *Dorosz* (< cerk. im. *Dorofiej*); forma *Dorożki* powstała prawdopodobnie w wyniku adideacji do brus. gw. *dorożka* ‘dróżka’.

Eliaszuki (1952), *Iliaszuki* (1878–1886), wś, pow. Hajnówka – od n. os. *Iliaszuk* (< cerk. im. *Ilija*). W postaci gw. *łaśuk'i* nastąpił zanik samogłoski nagłosowej *I-* (*E-*).

⁸⁰ Por. też wszystkie toponimy rodowe w pracy Kondratiuka (1974: 267): w latach 1962–1967 – 488 ojkonimów, co stanowi 30,5% nazw; w 2. poł. XVI wieku – 285 ojkonimów, co stanowi 39,3% nazw.

⁸¹ Hasło stanowi zapis współczesnej nazwy miejscowej (np. *Ancuty*), czasami jest to nazwa kolonii, przysiółka, osady wraz z datą najwcześniejszego poświadczenia (1790). Pozostałe, historyczne zapisy tej nazwy (*Anczuczicze*, *Hanczuthy*) opatrzone są także datą (1560, 1580). W przypadku braku daty przy współczesnej n. m. (*Cimochy*) podano ją przy potwierdzonych zapisach (*Timochy* 1878–1886). Przykłady wybranych toponimów, mających w swej podstawie imię wschodniosłowiańskie, pochodzą z pracy M. Kondratiuka (1974). Nazwy te (od XIV do XX wieku) zaświadczone są w „Skorowidzu nazw miejscowości województwa białostockiego” (z roku 1962), w „Spisie miejscowości PRL” (z roku 1967), a także w innych dokumentach. W niektórych hasłach wykorzystano informacje pochodzące z toponomastykonu NMPol.

- Gryčki, Hryčki* (1921), kol. wsi Kłopoty-Patry, pow. Siemiatycze – od n. os. Hryčko, ukr. *Hryhorij* (< cerk. im. *Grigorij*).
- Hački* (1722), *Haczki* (1576), wś, pow. Bielsk Podlaski – od n. rodowej Hacko, Haczko z Knyszyna (1577) (< cerk. im. *Gawriił*). W formie *Hački* zaznaczył się wpływ miejscowej wymowy *č* jako *ć*.
- Hawryłki* (1790), *Гаврилчичи* (1525), *Hawrylki* (1580), wś, pow. Bielsk Podlaski – od n. os. Hawryłko, brus. Hawryłka (< cerk. im. *Gawriił*).
- Hryce*, os. wsi Cisówka, pow. Białystok – od n. os. Hryc, Gryc (< cerk. im. *Grigorij*), n. rodu zamieszkałego w tej osadzie.
- Hryniewicze* (1561), *Hryniewiczy* (1558), wś, pow. Białystok – od n. os. Hryniewicz (poświadczonej w 1558 roku w postaci plurale tantum), brus. n. os. *Hryń, Hriń*, rus. *Hryhoryj* (< cerk. im. *Grigorij*).
- (dziś) Hryniewicze Duże, *Hryniewicze Wielkie* (1790), wś, pow. Bielsk Podlaski; człón wyróżniający *Duże*, gw. *hrynevíčy*. Wieś tę zamieszkiwał ród bojarski *Hryniewicki*.
- (dziś) Hryniewicze Małe, *Zadnie Hryniewicze* (1790), wś, pow. Bielsk Podlaski; człón wyróżniający *Małe*.
- Iwanki* (1790), *Iwanków* (1580), *Jwanki* 1676, wś, pow. Hajnówka – od n. os. Iwanko, wsł. *Iwan* (< cerk. im. *Ioann*).
- Jakimy, Jakim* (1808), os. mta Wasilkowa, pow. Białystok – od rus. im. *Jakim* (< cerk. im. *Ioakim*).
- Jałtuszczyki* (1878–1886), wś, pow. Siemiatycze – od n. os. Jałtuszczyk, brus. Ałtuszko, ukr. Jawtuszko (< cerk. im. *Jewtichij*).
- Jeroniki* (1952), *Neroniki* (1784) wś, pow. Białystok – od n. os. *Neronik, Nieronik*, ros. *Niera* (< cerk. im. *Wienierij*), też od n. os. Jeronik (< ros. im. *Jeronia*, cerk. *Gierontij*). W dzisiejszej formie nastąpiła redukcja nagłosowego *N-*.
- Joški* (1775–1789), *Joski* (1558), wś, pow. Bielsk Podlaski – od n. os. *Joško, Joška* (< cerk. im. *Iosif*).
- Kłopoty-Waški* (1921), *Kłopoty Waški* (1569), cz. wsi Kłopoty-Stanisławy, dawniej wś, pow. Siemiatycze; człón wyróżniający *Waški* (n. rodowa) od brus. im. *Waško* (< cerk. im. *Wasilij*); *Kłopoty* (w formie liczby mnogiej) to n. tzw. okolicy szlacheckiej, w obrębie której leżała między innymi ta wieś. We wsi zamieszkiwały rodziny o nazwisku *Kłopotowski*.
- Kościuki* (1646), *Kostiuki* (1506), wś, pow. Białystok – od brus. n. os. Kościuk, Kostiuk (< cerk. im. *Konstantin*).
- Kuryły* (1902), *Kuriły* (1808), wś, pow. Białystok – od n. os. Kuryło, Kuryła (< cerk. im. *Kiriłł*).

- Lewki* (1569), wś, pow. Bielsk Podlaski – od brus. n. os. Lewko (< cerk. im. *Lew, Leont, Leontij*).
- Lewosze* (1794), *Lewosze alias Lewoszki* (1878–1886), wś, pow. Siemiatycze – od wśł. n. os. Lewosz (< rus. im. *Lewon*); *Lewoszki* – forma deminutywna z suf. *-ki*.
- Łukjany* (1921), *Łukiany* (1902), kol. wsi Rudnica, pow. Białystok – od rus. im. *Łukjan* (< cerk. im. *Łukian*).
- Makarki* (1522), wś, pow. Siemiatycze – od n. os. Makarko, brus. Makarka (< cerk. im. *Makarij*).
- Mieleszki* (1505, 1921), *Meleszki* (1902), wś, pow. Białystok, dobra Mieleszka Michajłowicza – n. od os. Mieleszko (< cerk. im. *Jemielian*); okresowo występuje forma oboczna *Meleszki*.
- Mieleszki-Kolonia* (1921), wś, pow. Białystok, Mieleszki dwór 1784, wieś powstała z parcelacji majątku. Człon wyróżniający *Kolonia* jest n. kulturową.
- Mieszuki* (1902), *Mieszki* (1625), *Misiuki* (1676), *Miszuki* (1808), wś, pow. Bielsk Podlaski – od n. os. Mieszuk, Misiuk, Miszuk, brus. Mieszka, Miszka (< cerk. im. *Michaił*).
- Mikłasze* (1790), *Miklaszewczyzna* (1585), villa bojarorum *Miklaszewczyzna* (1586), *Miklaszewo* (1676), wś, pow. Bielsk Podlaski – od n. os. Mikłasz, brus. Mikłasz, rus. *Mikoła, Mikuła* (< cerk. im. *Michaił*); początkowo z suf. *-ewczyzna, -ewczyzna*, potem *-ewo*.
- Mińce* (1885), *Mincze* (1550), *Mince, Mińcze* (1784), wś, pow. Łapy – od brus. n. os. Miniec (< cerk. im. *Mina*); formacja *Mińcze* powstała pod wpływem fonetyki białoruskiej.
- Ochrymowicze* (1784), wś, pow. Białystok – od nazwiska Ochremowicz (Opanas Ochremowicz, synowie Piotr i Jakow w tej wsi w roku 1674), derywat od im. *Ochrym, Ochrem* (< cerk. im. *Jefriem*).
- Ochrymy* (1902), *Охримы* (1878–1886), *Ohrymy* (1775–1789), wś, pow. Hajnówka – od rus. im. *Ochrym, Ochrem* (< cerk. im. *Jefriem*).
- Oleksze* (1790), *Olexicze alias Pohorełki* (1693), wś, pow. Bielsk Podlaski – od brus. n. os. Oleksza, Oleksa (< cerk. im. *Aleksiej*); początkowo z suf. *-icze*, dawna oboczna forma *Pohorełki* < brus. n. os. *Pohorełko < *poharec* ‘pogorzeć’, też *po-harelec* ‘pogorzelec’.
- Onacki* (1808), *Onaczki* (1775–1789), dawna wś, dziś cz. wsi Torule, pow. Bielsk Podlaski – od n. os. Onac(z)ko (*Onacko* Bockowicz, posesor młyna Bockowic (1599)); młynarze *Onaczki* (1676) (od im. młynarza *Onacka* < cerk. im. *Ananij, Ananija*).
- Ostasze, Osztasze* (1569), przys. wsi Zimnochy-Susły, pow. Łapy, dawniej wieś – od n. os. Ostasz (< cerk. im. *Jewstafij*).

Panasiuki (1921), kol. wsi Baciki Bliższe, pow. Siemiatycze – od n. os. Panasiuk, de-
rywowanej od rus. im. *Panas* (< cerk. im. *Afanasij*).

Pańki (1790), *Panki* (1576), *Pankowiczi* (1529), wś, pow. Białystok (gr. Konowały)⁸² –
od brus. n. os. Pańko, Panko (< cerk. im. *Pantielejmon*), wcześniej z ruskim suf.
-owiczi.

Pańki (1775–1789), *Panki* (1676), wś, pow. Białystok (gr. Bogdanki); początkowo
była to n. młyna (młyn *Pankowski* 1562).

Protasy (1674), wś, pow. Białystok – od brus. im. *Protas* (< cerk. im. *Protasij*).

Sacharki, *Zacharki* (1921), os. wsi Odnoga, pow. Białystok – od n. os. Sacharko
(< cerk. im. *Zacharij*).

Samojliki (1921), kol. wsi Ciwoniuki, pow. Białystok – od n. os. Samojlik
(< cerk. im. *Samuił*).

Samułki Duże (1952), *Samułki Wielkie* (1921), *Samolki* (1524), *Samolki Większe*
(1790), *Samułki* (1676), wś, pow. Bielsk Podlaski – od brus. n. os. Samołka,
Samułka (< cerk. im. *Samuił*).

Samułki Małe (1723), *Samolki Mniejsze* (1790), wś, pow. Bielsk Podlaski.

Sasiny (1613), wś, pow. Bielsk Podlaski (gr. Śnieżki), *Sasiny alias Kaleczyce* (1775),
w XVI–XVII wieku własność Sasinów-Kaleczyckich (Antoniej, Tichno i Zwier
Sasinowie w Kalejczycach (1567)) – od n. os. Sasin (< cerk. im. *Sasonij*).

Sasiny (1528), wś, pow. Bielsk Podlaski (gr. Wyszki); Andrey Sasin i Stanisław
Sasin z tej wsi (1528); w miejscowości tej zamieszkiwały rody o nazwisku Sasin,
Sasinowski.

Siemiony (1538), wś, pow. Siemiatycze – od brus. n. os. Siemion (< cerk. im. *Simieon*).

Sieški (1878–1886), *Sieski* (1744), wś, pow. Białystok; bojarowie Sieszkiewiczowie,
w tej wsi Sieskach (1674) – od n. os. Sieško, wśl. n. os. Siesa (< cerk. im. *Sisoj*).

Waški (1775–1789), wś, pow. Hajnówka – od n. os. Waško, Wasko (< cerk. im.
Wasilij).

Wiluki (1921), wś, pow. Hajnówka – od n. os. Wiluk (< cerk. im. *Wil*).

Winna-Chroły (1921), wś, pow. Siemiatycze – człon wyróżniający *Chroły*
(n. rodowa) od n. os. Chroł (< cerk. im. *Florentij*), człon pierwszy od n. rzeki
Winna.

Wyromiejki (1676), wś, pow. Siemiatycze – od n. os. Weremiejko < rus. im. *Weremiej*
(< cerk. im. *Jeremiej*).

Zanie (1514), wś, pow. Bielsk Podlaski – od im. *Zań* (< cerk. im. *Zienon*).

⁸² Por. „Skorowidz nazw miejscowości województwa białostockiego” (dodatek do Dziennika
Urzędowego nr 6 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku), Białystok 1962, s. 109.

Należy dodać, że niektóre rodowe nazwy miejscowe pierwotnie miały sufiks *-icze (-ice)*, np. *Olexicze alias Pohorełki* (1693, dziś *Oleksze*). Formalnie zatem taka nazwa rodowa nie różniła się od nazwy patronimicznej.

Ojkonimy patronimiczne pod względem strukturalnym są określeniami prymarnymi, przeniesionymi z nazwy grupy ludzi na nazwę założonej przez nich osady, np. *Sieniewicy* > n. m. *Sieniewice*, *Hrehorowicy* > n. m. *Hrehorowice*, z wymianą *-(ow)icy* > *-(ow)ice*.

Określenia patronimiczne powstawały w tym samym czasie co nowo zakładane osady. Na obszarze południowo-wschodniej Białostoczczyzny spotykane są rzadko⁸³, np. z sufiksami: *-icel/-yce* (*Milejczyce*), *-ewic(z)e* (*Sieniewice*, *Sieniewicze*, *Stacewicze*, *Tyniewicze Duże*). Toponim *Gregorowce* czasowo miał także sufiks *-owicze* (*Hrehorowicze* 1790). Pojawienie się formantu *-owce* można tłumaczyć wpływami języka białoruskiego i ukraińskiego:

Gregorowce (1967), *Hreorowce* (1676), *Hrehorowicze* (1790), *Hryhorowce* (1900), wś i kol., pow. Bielsk Podlaski – od brus. n. os. *Hrehor*, *Hryhor* (< cerk. im. *Grigorij*), z suf. *-owce*, okresowo z *-owicze*; w formie gw. *ryhoruūći* widoczny zanik *H-* w nagłosie. W XX wieku n. urzędowo spolonizowana.

Milejczyce (1795), z mta *Mieleyczyc* (1653), *Milejczyce alias Melejczyce* (1885), wś, pow. Siemiatycze – od n. os. *Milejko* (derywat < cerk. im. *Milij*), gw. *myłejčyčy*, z suf. *-ice*.

Sieniewice (1676), *Sieniewicze* (1580), wś, pow. Siemiatycze – od n. os. *Sień* (< cerk. im. *Simieon*), z suf. *-ewic(z)e*.

Stacewicze (1661–1664), z sęła *Stacewickoho* (1548–1549), *Stecewicze* (1602), wś, pow. Bielsk Podlaski – od brus. i ukr. n. os. *Stec* (< cerk. im. *Stiefan*), z suf. *-ewicze*; od XVII wieku *Stacewicze* (adideacja do pol. n. os. *Stac*).

Tyniewicze Duże, *Tyniewicze Wielkie* (1921), *Tyniewicze* (1676), wś, pow. Hajnówka – od n. os. *Tin//Tyn* (< cerk. im. *Timon*).

Tyniewicze Małe (1775–1789), wś, pow. Hajnówka.

Dzierżawcze nazwy miejscowe obrazują stosunki własnościowe. Wyrażają fakt posiadania wsi i ziemi wokół niej przez osobę, której imię lub nazwisko stanowi podstawę toponimu. Tego typu toponimy tworzone są przy udziale derywacji słowotwórczej. Do bazy imiennej przyłącza się zazwyczaj sufiksy: *-ewo//-'ewo* (*Miklaszewo*, *Minczewo*, *Waniewo*), *-owo* (*Wasilkowo*), *-ów* (*Wasilków*). Nazwy miejscowe z wykładnikiem *-in-//-yn-* występują jako formy

⁸³ Por. dane w pracy Kondratiuka (1974: 267): w 2. poł. XVI wieku – 61 nazw; w latach 1962–1967 – 71 nazw, co stanowi 5% ogólnej liczby toponimów.

rodzaju męskiego (*Oleksin, Sowczyn*), formy pluralne z *-iny* (*Nikiciny*) są późnego pochodzenia i spotykane są rzadziej. Ojkonimy dzierżawcze mają także formanty *-ówka* (*Iwanówka, Minkówka, Siemianówka*) oraz *-ka* (*Katrynka*).

Na terenie południowo-wschodniej Białostoczczyzny obecne są również nazwy dzierżawcze z charakterystycznym sufiksem *-yzna, -szczyzna, -owszczyzna* (*Makiejowszczyzna, Siemieniakowszczyzna, Tynkowszczyzna*) oraz pierwotne nazwy rodowe z sufiksem *-ew(sz)czyzna, -ew(sz)czyzna* (*Miklaszewczyzna, villa bojarorum Miklaszewczyzna, dziś Mikłasze*).

Przyrostek *-izna// -yzna*⁸⁴ znany jest w językach wschodniosłowiańskich, a jego występowanie przypisuje się wpływowi cerkiewnemu (Safarewiczowa 1956: 7). W okresie wzajemnych intensywnych wpływów polsko-ruskich na terenie Białorusi i Ukrainy doszło do utworzenia skontaminowanego tworu *-szczyzna*, który początkowo na tych obszarach funkcjonował jako *-szczyzna*. Formant *-szczyzna* uwidocznił się na obszarze białoruskim i ukraińskim od XVI wieku. W związku z ustaleniem nowych granic państwowych i stabilizacją stosunków narodowościowych zanikały odmianki nazwotwórcze *-szczyzna// -szczyzna*. Od XVII wieku na wschodzie obserwuje się cofanie formantu *-szczyzna* na korzyść rodzimego *-szczyzna*, natomiast na zachodzie było odwrotnie, miejsce sufiksu *-szczyzna* zajęła odmianka *-szczyzna*.

Toponimy dzierżawcze zakończone na *-szczyzna* powstają od imienia lub nazwiska odmiennego osoby, która przestała być już właścicielem obiektu, np. *folwarczek klasztorny Makiejowszczyzna należący do folwarku baciuckiego pan Kropiwnicki sprzedał panu Sobolewskiemu [...] 1679*⁸⁵. Nazwy te związane są z przenoszeniem własności z powodu śmierci właściciela (dziedziczeniem), kupnem, darowizną lub działem. W Polsce toponimy zakończone na *-szczyzna* spotykane są najczęściej na terenach przy granicy wschodniej, np. na terenie powiatów białostockiego, siemiatyckiego, bielskiego i innych⁸⁶.

⁸⁴ Sufiks *-izna* poza językami słowiańskimi jest nieznanym. Jego funkcje często odpowiadają funkcjom indoeuropejskiego sufiksu *-ina*. Sufiks *-izna* traktowany jest więc jako odmianka suf. *-ina*, która powstała na wzór oboczności: *-nъ// -znъ (snъ)*. Motywuje się to tym, że na gruncie jednego języka te same wyrazy mogą występować z jednym lub drugim przyrostkiem (*zielenizna//zielenina*), polskiemu *-izna* w innych językach słowiańskich często odpowiada *-ina* (por. Safarewiczowa 1956: 7).

⁸⁵ „Archeografičeskij sbornik dokumentov odnosjaščichsja k istorii severo-zapadnoj Rusi”, Wilno 1867–1904, t. IX, s. 259, za: Kondratiuk (1974: 130).

⁸⁶ W pracy Kondratiuka (1974: 247) pod względem żywotności formant *-izna* wraz z odmiankami nazwotwórczymi (*-szczyzna// -szczyzna, -owszczyzna*) jest na drugim miejscu wśród nazw dzierżawczych. Występuje on w 45 nazwach miejscowych, co stanowi 16,3% wszystkich nazw dzierżawczych.

Przyrostek *-(ow)szczyzna* morfologicznie związany był z typem nazwisk zakończonych na *-ski*, np. *Mokiejowszczyzna* < Makiejewski. Najczęściej pojawiał się w nazwach obiektów, których posiadaczami była szlachta. W ten sposób nazywano części dóbr, folwarki, a także ulice wywodzące się z jurydyk magnackich⁸⁷. Na terenie północno-wschodniej Polski (niegdyś terenach białoruskich) nazwy na *-szczyzna* lub *-owszczyzna* tworzone były nie tylko od nazwisk na *-ski*, ale też na *-owicz*, *-ak*, np. *Siemieniakowszczyzna* < Siemieniakowicz lub Siemieniak (< cerk. im. *Simieon*) (por. Safarewiczowa 1956: 62, 64, 66, 252):

Iwanówka (1744), *Janówka* (1676), wś, pow. Łapy; początkowo *Janówka* od im. *Jan*, później od wśl. im. *Iwan* (< cerk. im. *Ioann*), gw. *iv'anoŭka*.

Katrynka (1921), kol. wsi Woroszyły, pow. Białystok, *Katrynka* wś (1952) – od im. *Katrynka*, pot. brus. im. *Katra* (< cerk. im. *Jekat'ërina*).

Mikłaszewo (1827), *Mikłaszówka* (1663), *Mikłaszew* (1744), wś, pow. Hajnówka – od n. os. Mikłasz (< cerk. im. *Michaił*), początkowo z suf. *-ówka*, następnie *-ew*, *-ewo*.

Minczewo (1569), *Minczew* (1902), wś, pow. Siemiatycze – od n. os. *Mincza (< cerk. im. *Miniej*, *Mina*), z suf. *-ewo*, *-ew*.

Minkówka (1895), na *Minkowie* (1792), wś, pow. Hajnówka – od n. os. Mińko, Minko (< cerk. im. *Mina*, *Miniej*), gw. *minkóŭka*.

Mokiejowszczyzna (1679), dziś kol. i zarośla we wsi Baciuty, pow. Łapy; „folwarczek klasztorny *Makiejowszczyzna* należący do folwarku baciuckiego pan Kropiwnicki sprzedał panu Sobolewskiemu za konsensem opata Michniewicza 1679” – od n. os. typu Makiejewski, Makiejewicz, od im. *Makiej* (< cerk. im. *Makiedonij*).

Nikiciny (1921), kol. wsi Ciwoniuki, pow. Białystok – od brus. im *Mikita* (< cerk. im. *Nikita*).

Oleksin (1795), *Olexyno* (1558), wś, pow. Bielsk Podlaski – od brus. n. os. Oleksa, Oleksy (< cerk. im. *Aleksiej*), z suf. *-in*, *-ino*.

Sowczyn (1921), kol. wsi Radziszewo-Króle, pow. Siemiatycze – od n. os. Sawka (< cerk. im. *Sawwa*).

Siemianówka (1982), *Siemianowka* (1634), *Siemienowka* (1789), *Siemionówka* (1889), wś, pow. Hajnówka – od brus. n. os. Siemion, Siemian (< cerk. im. *Simieon*), gw. *śëmanoóŭka*.

Siemieniakowszczyzna (1921), przys. wsi Babia Góra, pow. Hajnówka – od n. os. typu Siemieniak, Siemieniakowicz (< cerk. im. *Simieon*), gw. *śëmeńakòŭščyna*.

⁸⁷ Od XV do XVIII wieku teren na obszarze miasta lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie wyłączony spod jurysdykcji władz miejskich.

Tynkowszczyzna, przys. wsi Klejniki, pow. Hajnówka – od n. os. Tinko (< cerk. im. *Timofiej*, *Timon*) lub Tinkowicz.

Waniewo (1576), wś, pow. Hajnówka – od im. *Wania*, wsł. *Iwan* (< cerk. im. *Ioann*).

Wasilkowo (1775–1789), wś, pow. Hajnówka (gr. Łosinka) – od n. os. Wasilko (< cerk. im. *Wasilij*).

Wasilków (1566), mto, pow. Białystok – od n. os. Wasilko.

Na obszarze południowo-wschodniej Białostoczczyzny najliczniejszą grupę toponimów pochodzącą od imion prawosławnych stanowią nazwy rodowe (53). Nazwy te stały się produktywne nie tylko dzięki zakładaniu nowych osad przez rody drobnoszlacheckie i rody bojarów litewsko-ruskich, ale także dzięki podziałowi wsi drobnoszlacheckich. Dodatkowo wiele określeń o charakterze rodowym powstało w wyniku modyfikacji słowotwórczych nazw już istniejących. Toponimy te tworzą z pierwotnych nazw patronimicznych i dzierżawczych, np. *Anczuczicze* (n. patronimiczna) > *Ancuty* (n. rodowa), n. m. *Hawriłcziczi* > *Hawryłki* albo n. m. *Mikłaszewo* (n. dzierżawcza) > *Mikłasze* (n. rodowa). Pozostałe grupy semantyczne: dzierżawcze (15) i patronimiczne (6) stanowią niewielką liczbę analizowanego zbioru nazw miejscowych.

Najbardziej popularnym imieniem spetryfikowanym w wielu ojkonimach jest imię cerkiewne *Grigorij*, stąd takie nazwy miejscowe jak: *Gryćki*, *Hryce*, *Hryniewicze*, *Hryniewicze Duże*, *Hryniewicze Małe*, *Gregorowce*, a także *Simieon* → *Siemianówka*, *Sieniewice*, *Siemiony*, *Siemieniakowszczyzna*⁸⁸, *Wasilij* → *Waśki*, *Kłopoty-Waśki*, *Wasilkowo*, *Wasilków*⁸⁹ oraz *Ioann* → *Iwanki*, *Iwanówka*, *Waniewo*.

Zmiany w ojkonimach, będące wynikiem wzajemnych wpływów językowych na tym obszarze, polegały na przystosowaniu białoruskich i ukraińskich nazw do polskiego systemu fonetycznego, np. w n. m. *Gregorowce*, zapisanej także jako *Hryhorowce* (1900), *Hreorowce* (1676), nastąpiła zmiana *h* na *g* (białoruską i ukraińską spółgłoskę dźwięczną szczelinową *h* zastąpiono w jęz. polskim spółgłoską dźwięczną zwartą *g*).

Inne zmiany dotyczyły spolszczenia niektórych sufiksów dialektalnych, np. w n. m. *Gregorowce* brus. formant *-uuci* (*-oucy*) w postaci gwarowej *ryhoruuci* przyjął postać *-owce*.

⁸⁸ Imię *Simieon* jest także podstawą n. m. *Siенno* (< n. os. *Sienko*, *Siemko*) w południowo-wschodniej Polsce, w pow. przeworskim, w granicach dzisiejszej ziemi przemyskiej (zob. Makarski 1999: 242).

⁸⁹ Od im. *Wasilij* poświadczonych jest także kilka toponimów w pow. tomaszowskim, w woj. lubelskim: *Wasylów* (2 razy, w gm. Telatyn i Ułhówek), *Kolonia Wasylów* (gm. Telatyn), *Wasylów Wielki* (gm. Ułhówek) (por. Koper 2019: 106, 132).

W n. m. *Hryniwicze Duże*, gw. *hrynevíčy*, *Milejczyce*, gw. *mylėjčyčy*, wsł. formant *-iči*, *-yčy* (z psł. *-*itj-o*) zastąpiono formantem *-icze*, *-yce* (powstał on przez kontaminację wsł. *-iči* + pol. *-ice*).

Dalsze przykłady pokazują zmianę brzus. i ukr. gw. suf. *-óuka*, *-ouka* (w pozycji nieakcentowanej *-auka*) na polski sufix *-ówka*, co widoczne jest np. w n. m. *Minkówka*, gw. *minkóuka*, n. m. *Siemionówka*, gw. *šemanoóuka*, *Iwanówka*, gw. *iv'anouka*, a także zastąpienie brzus. i ukr. przyrostka *-ouščyna* polską odmianką *-owszczyzna*: n. m. *Siemieniakowszczyzna*, gw. *šemeňakouščyna*.

Wzajemne oddziaływanie systemów językowych (polskiego, ukraińskiego, białoruskiego) i dialektów ostatecznie uformowało kształt współczesnych odantropomicznych toponimów na obszarze południowo-wschodniej Białostoczczyzny.

* * *

Dziedzictwo prawosławnej religii chrześcijańskiej w Polsce północno-wschodniej⁹⁰ jest świadectwem przeszłości i stanowi ważny aspekt w badaniach nazw własnych. Wartość, jaką przedstawia dziedzictwo religijne w onomastyce, można określić wielowymiarowo. Toponimy motywowane imionami wschodniosłowiańskimi są świadkami minionych dziejów – każda nazwa jest odzwierciedleniem historii danego miejsca. Wskazują one na różnorodność etniczną, kulturową i językową ludności pogranicza, są autentyczne i obecne we współczesnym nazewnictwie. Podobnie jest w przypadku kalendarzy prawosławnych (źródeł spuścizny materialnej), zawierających imiona cerkiewne, które są ważne dla historii, religii oraz nazewnictwa regionu.

5. IMIONA POCHODZENIA GERMAŃSKIEGO W OJKONIMII POLSKI. REKONESANS

Ojkonimy odantropomiczne motywowane imionami pochodzenia germańskiego stanowią bardzo obszerny zbiór nazw własnych. W związku z tym – dla potrzeb tego studium – wybrano cztery imiona męskie: *Herman*, *Henryk*, *Konrad*, *Zygmunt*, które – wraz z derywatami – stanowiły podstawę toponimów notowanych zarówno w wiekach średnich, jak i w czasach nowszych, zwłasz-

⁹⁰ Region północno-wschodni Polski jest specyficznym obszarem funkcjonowania Kościoła prawosławnego. Struktura wyznaniowa społeczności lokalnych charakteryzuje się dominacją prawosławnej ludności, co w skali całego kraju jest swoistym ewenementem (por. Romanowicz 2015: 14).

cza w XIX i XX wieku. Uwzględniono zarówno ojkonimy, których współczesna postać graficzna nawiązuje do wymienionych imion, jak i te, które w wyniku zmian leksykalnych mają obecnie formę niewskazującą na odmienną motywację, ale odnoszą się do obiektów desygnowanych w przeszłości również przez onimy odantroponimiczne. Do drugiej grupy ojkonimów należą przede wszystkim średniowieczne nazwy niemieckie (identyfikujące miejscowości na Dolnym Śląsku, Opolszczyźnie, ziemi lubuskiej, Pomorzu). W większości zostały one urzędowo zmienione po 1945 roku w wyniku działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowości. Toponimy z młodszą metryką dotyczą przede wszystkim wsi usytuowanych na historycznych ziemiach Królestwa Polskiego. Wskazać można imiona, które tkwią głównie w podstawach nazw średniowiecznych (najczęściej niemieckich), a zdecydowanie rzadziej ojkonimów z XIX i XX wieku (np. *Herman*, *Konrad*), oraz takie, które odnajdujemy głównie w toponimach młodszych, wyjątkowo w nazwach miejscowych powstałych do XVI wieku (np. *Henryk*, *Zygmunt*).

Całościowe opracowanie ojkonimów z obszaru Polski motywowanych imionami pochodzenia germańskiego z pewnością ukazałoby m.in. stopień rozpowszechnienia tych imion i ich form pochodnych w nazewnictwie miejscowym Polski w aspekcie frekwencyjnym, chronologiczno-geograficznym i historyczno-kulturowym.

5.1. *HERMAN, HENRYK, KONRAD, ZYGMUNT* – IMIONA CHRZEŚCIJAŃSKIE O RODOWODZIE GERMAŃSKIM

Imiona pochodzenia germańskiego istnieją w polskim zbiorze antroponimów od średniowiecza. Są to niemal wyłącznie imiona chrześcijańskie, których dość pokaźny zasób i szeroki zasięg użycia związany był pierwotnie z kultem świętych (Łobodzińska 2012: 101–108, Malec 1994a). Romana Łobodzińska (2012: 102) – na podstawie „Słownika imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW) – wyodrębniła ok. 2000 imion pochodzenia germańskiego, w tym 151 imion męskich i 45 żeńskich w postaci podstawowej (pozostałe imiona to ich formy wariantywne funkcjonujące w XX wieku również jako imiona oficjalne).

Wybrane tu imiona, stanowiące podstawę polskich ojkonimów, znane są od czasów średniowiecza. Ich notacje w „Słowniku staropolskich nazw osobowych” (SSNO) wskazują na istnienie licznych odmianek fonetycznych i fonetyczno-graficznych, co można objaśnić nie tylko procesami adaptacyjnymi na gruncie języka polskiego, ale także zróżnicowaniem w języku i dialektach niemieckich

lub przejmowaniem imion przez medium łaciny, języków romańskich lub języka czeskiego (Malec 1994a):

Herman – *heri-* ‘wojsko’ i *-man(n)* ‘człowiek, mężczyzna, mąż’ (‘mąż należący do wojska, żołnierz’); *Herman* 1436, (*Arman*) (1364), (*Erman*) 1220, *Harman* 1437, *Harmen* 1437, (*Hermen*) 1430, (*Kerman*) 1395.

Henryk – *heim(i)-* ‘ojczyzna’ i *-rihhi* ‘władca’ (‘pan domu, władca ojczyzny’); *Henryk* 1400, *Hyndrzyk* 1482, *Enricus* 1424, *Hainrich* 1460, *Handricus* 1491, *Hanricus* 1437, *Heindricus* 1269–1276, *Heinrich* 1203, *Heinricus* 1134, *Hendricus* 1466, *Henricus* 1166, *Herricus* 1398, *Hidenricus* 1346, *Hinricus* 1208, *Indricus* 1448, *Inricus* 1418.

Konrad – *kuoni-* ‘śmiały, odważny’ i *-rat* ‘rada’ (‘odważny, śmiały doradca; śmiały w radzie’); *Konrad*//*Konrat* 1399, *Kondrat* 1454, *Korrad* 1207, *Kundrad*//*Kundrat* 1394, *Kunrad*//*Kunrat* 1302, *Kunrod*//*Kunrot* 1338, *Kurrad*//*Kurrat* 1449, (*Kunard*) 1460.

Zygmunt – *sigu-* ‘zwycięstwo’ i *-munt* ‘opieka, pomoc, obrona’ (‘ten, którego opieka zapewnia zwycięstwo’); *Zygmunt*, *Żygmunt* 1395, *Zygmont*, *Żygmont* 1433, *Zygmut*, *Żygmut* 1438 (Fros, Sowa 1998, Grzenia 2002, Bubak 1993, SSNO).

Trzy spośród wymienionych imion znalazły się w grupie stu najczęściej nadawanych imion w XX wieku. Są to: *Henryk* (377 199 nadań – według SIW; 15. miejsce na liście rankingowej z najwyższą frekwencją w latach 40.), *Zygmunt* (149 872; miejsce 47. z najwyższą frekwencją w latach 30. i 40.) i *Konrad* (54 329; miejsce 74. z najwyższą frekwencją w latach 80.) (Nowik 1998). Zdecydowanie niższą frekwencję ma imię *Herman* (1014) oraz odmianki nadawane jako imiona chrzestne: *Zygmund* (107), *Kondrad* (73), *Kondrat* (49), *Hermann* (27), *Hermanus* (1), *Henrik* (3), *Heinrich* (19). Opracowanie autorstwa Pawła Swobody (2013: 19–69) dotyczące imion częstych w latach 1995–2010 dostarcza nowych danych frekwencyjnych. Na liście stu najczęstszych imion męskich znajduje się już tylko imię *Konrad* z liczbą użyc 35 262 i widocznym wzrostem popularności (w latach 1995–2010 miejsce 33., w latach 1981–1990 – 39., XX wiek – 76.). W pierwszej setce najpopularniejszych imion męskich nie odnotowano imion *Henryk* i *Zygmunt*, które w XX wieku nadawane były zdecydowanie częściej niż imię *Konrad*.

Na popularność imienia w poszczególnych okresach wpływ miało wiele czynników – uwarunkowania historyczne, polityczne, kulturowe – zmiany wzorów imienniczych, kultura religijna, moda imiennicza. Najpopularniejszym imieniem męskim pochodzenia germańskiego przez dłuższy czas było imię

Henryk. Jego częste nadania i stała obecność w polskim zbiorze imienniczym niewątpliwie miały podłoże historyczno-kulturowe. Imię to noszone było przez władców europejskich (Henryka II, Henryka III Walezego, Henryka VIII) i książąt piastowskich (Henryka Brodatego, Henryka Pobożnego, Henryka Białego, Henryka Probusa), a – według R. Łobodzińskiej (2012: 106) – na popularność imienia wpływ miało również jego znaczenie etymologiczne (‘potężny, możny, bogaty’) i związane z nim konotacje władzy. Popularne wśród władców było też imię *Zygmunt* (w Polsce w dynastii Jagiellonów). *Konrad* to z kolei imię władców niemieckich, ale także książąt śląskich i mazowieckich (nosił je Konrad I Mazowiecki). Wzrostu popularności tego imienia w XIX wieku upatrywać należy w programowym wówczas zwrocie ku średniowieczu, co przejawiało się m.in. powrotem do dawnych imion (frekwencja imienia jest dość znaczna również w XXI wieku; zob. wyżej). Imię *Herman*, noszone przez króla Władysława Hermana, należy do imion rzadko w Polsce używanych.

Imiona pochodzenia niemieckiego występują współcześnie na obszarze całego kraju, ale zdecydowanie najczęściej nadawane były w dawnym woj. katowickim, następnie w opolskim, gdańskim, olsztyńskim, warszawskim, najrzadziej natomiast w woj. białkopodlaskim (por. Łobodzińska 2012: 104–105).

5.2. WYBRANE IMIONA GERMAŃSKIE W STRUKTURZE POLSKICH OJKONIMÓW

Ojkonimy odimienne to nazwy utworzone w wyniku transonimizacji właściwej (ponowień) lub rozszerzonej (np. derywacji sufiksальной, paradygmatycznej) przede wszystkim od imion dwuczłonowych i chrześcijańskich, rzadziej od nazwisk. Wśród nich znajdują się średniowieczne toponimy motywowane imionami zaliczanymi do zbioru imion chrześcijańskich o rodowodzie germańskim, takimi jak: *Herman*, *Henryk*, *Konrad*, *Zygmunt*. Podstawę nazw miejscowych ze starszą metryką stanowiły imiona pełne i skrócone zachowujące oryginalną grafię i fonetykę (najczęściej w ojkonimach niemieckich), np. *Hainrich//Heinrich*, jak i imiona zaadaptowane do polszczyzny, np. *Henryk*. Od imion pochodzenia germańskiego tworzono również toponimy w wiekach późniejszych, szczególnie w XIX i XX stuleciu, na wzór nazw starszych. Na powstawanie ojkonimów odantroponimicznych na przestrzeni wieków, ich motywację i strukturę, wpływ miało wiele czynników, m.in. historia terenów pogranicznych, stosunki osadnicze, własność ziemiska, kulturowe przyczyny zmian wzorów imienniczych, potrzeba upamiętnienia i uczczenia postaci historycznych lub innych osób związanych z danym miejscem.

Najstarsze ojkonimy od imienia **Herman** pochodzą z okresu od XII do XIV wieku. Pierwsze zapisy to w wielu wypadkach łacińskie formy kancelaryjne wskazujące na posesywność (*Herman(n)i villa*) od im. *Herman(n)* i ap. *villa* ‘wieś’ oraz wymiennie nazwa niemiecka (*Herman(n)sdorf(f)*) od im. *Herman(n)* i ap. *dorf* ‘wieś’ (‘wieś Herman(n)a’). Zdecydowana większość ojkonimów o podstawie odimiennej *Herman* to nazwy niemieckie, najczęściej zmienione urzędowo po 1945 roku:

Hermannii villa ok. 1300, *Hermansdorf* (1368), dziś Jasienica Górna (od 1941), wś, gm. Otmuchów, opol.

Hermansdorf 1282, *villa Hermannii* 1288, dziś Jasienica Dolna (od 1941), wś, opol., gm. Łambinowice.

Hermansdorf, *Herzmantowitz*, *Eherzen* ok. 1300, dziś Grądy (od 1947), wś, gm. Otmuchów, opol.

Hermansdorf sive *Lepilstretz* ok. 1300, *De villa Hermannii* (1335)1597, dziś Skarbimierz (od 1946), wś, gm. Brzeg, opol.

de Hermannivilla ok. 1300, *Hermsdorff* 1337, dziś Sobieszów (od 1946), cz. Jeleniej Góry, dśl.

villa Hermannii 1335–1342, *Hermansdorf* (1350), dziś Kowalów (od 1947), wś, gm. Wiązów, dśl.

Hermannesdorf 1202, *Hermansdorf* 1291, *Hermsdorf* 1544, dziś Chroślice (od 1947), wś, gm. Męcinka, dśl.

municionem *Hermannisdorf* 1333, dziś Chomętowo (od 1951), wś, gm. Dobiegniew, lubus.

Hermannisdorp 1251, in *Hermannii villa* (1275), dziś Skąpe (od XVI wieku), wś, gm. Chełmża, kuj.-pom.

Hermansdorff 1357, dziś Jerzmaniki (od XVI wieku), wś, gm. Kamień Krajeński, kuj.-pom.

Wśród średniowiecznych zapisów nazw miejscowych pojawia się również dzierzawcza forma sufiksalna z *-ów* (*Herman(n)ow*) oraz inne nazwy powstałe na gruncie polskim (od n. os. *Irzman*, *Hirzman*, *Jerzman*: *Herman*):

Gezmanouo 1245, *Hermanow*, *Hermannow* 1253, *Hermannii villa* 1290, *Hermansdorff* 1343, dziś Jerzmanowo, cz. Wrocławia, n. przywrócona w 1946 roku.

Hermannivilla ok. 1300, *Girzmanicze* 1450, dziś Hermanice, cz. Ustronia, dawniej wś, śl.

de *Hermanii villa* 1335–1342, de *Yrzmanovicz* 1350–1351, dziś Jerzmanowice, wś, gm. Jerzmanowice-Przegonia, młp.

W średniowieczu notowana była również nazwa (!*Hermanii Villa*) nieistniejącej już osady koło wsi Zduny, gm. Aleksandrów Kujawski, kuj.-pom. (zob. *villam Hermanii, Coslivino, Golinino* (1241)1377).

Pierwsze zapisy w XV wieku mają: nazwa dzierżawcza z suf. -owa – *Hermanowa*, wś, gm. Tyczyn, podkarp. (*Hermanawa* (!) *villa* 1458, suburbio *Hermanowa* 1478), oraz nazwa patronimiczna z suf. -owice – *Hermanowice*, wś, gm. Przemyśl, podkarp. (*Hermanowicze* 1418, *Ermanouicze* 1440). Z XVI wieku pochodzi natomiast nazwa w formie pluralnej *Hermany*, wś, gm. Tykocin, podl. (de *Ger[mani]* 1569, *Hermani* 1576, *Hermany* 1580).

Ojkonimy z młodszą metryką są rzadkie. Należy tu XVII-wieczna nazwa miejscowa z suf. -ówka – *Harmanówka*, folw. 1674, *Hermanówka* 1784 (dziś *Hermanówka*, wś, gm. Juchnowiec Dolny, podl.), zestawienie XVIII-wieczne *Hermann wola* 1709 (dziś *Hermanowa Wola*, os., dawniej wś, gm. Ryn, warm.-maz., od imienia założyciela wsi) oraz trzy nazwy *Hermanów* z suf. -ów z pierwszymi zapisami w wieku XIX (*Hermanów* 1899, wś, gm. Wojcieszków, lub.; *Hermanów* 1882, wś, gm. Tarłów, podkarp.) i w wieku XX (*Hermanów* 1921, wś, gm. Pabianice, łódz.).

Obiekty identyfikowane przez najstarsze nazwy z imieniem *Herman* w podstawie rozmieszczone są głównie na ziemiach południowych (obecnie woj. dolnośląskie, opolskie) i zachodnich (woj. lubuskie). Późnośredniowieczne nazwy (z XV i XVI wieku) identyfikują miejscowości zlokalizowane na Podlasiu i w obecnym woj. podkarpackim, a chronologicznie młodsze ojkonimy desygnują obiekty rozmieszczone w dzisiejszych woj.: podlaskim, warmińsko-mazurskim, lubelskim, podkarpackim i łódzkim.

Współcześnie zachowały się nieliczne toponimy od imienia *Herman*, takie jak: *Hermanice*, *Hermanowa*, *Hermany*, *Hermanówka*, zestawienie genetywne *Hermanowa Wola* i trzy nazwy *Hermanów* z suf. -ów (z XIX i XX wieku). Kilkanaście dawnych nazw wskazujących na związek z tym imieniem nie przetrwało do dziś w wyniku zachodzących na przestrzeni wieków zmian leksykalnych. Dużą rolę – jak zostało wskazane wyżej – odegrała powojenna działalność KUNM, w wyniku której nazwy niemieckie zastępowano nazwami polskimi, np. *Hermansdorf*, *Hermsdorf* > Kowalów, *Hermannsdorf* > Grądy. Komisja nie polonizowała nazw utworzonych od imienia *Herman* (używanego również w Polsce), lecz nadawała inne nazwy, być może ze względu na zbyt przejrzysty związek imienia (i jego brzmienia) z niemieckim pochodzeniem.

Produktywnością w ojkonimii polskiej wyróżnia się imię **Henryk**. Niemniej jednak niezwykle rzadko stanowiło ono bazę ojkonimów średniowiecznych. Zalicza się do nich zestawienie *!Henrici Villa* odnoszące się w (XIV)XVII wieku do niezidentyfikowanej osady (dziś może cz. Pońca, wlkp.; prawdopodobnie od imienia księcia Henryka Głogowskiego). Forma kancelaryjna *Henrici villa* i/lub nazwy niemieckie *Heinrichsdorf*, *Hennersdorf* (*Henner: Heinrich*) identyfikowały w wiekach średnich obiekty, które współcześnie mają inne nazwy (m.in. w związku z działalnością KUNM), np.: Jawiszów (dśl., *Heinrichisdorf* (1292), *Henrici villa* (1324)XV, Jawiszów 1947); Popielówek (dśl., *Henrici villa* 1307, *Hennersdorf* 1651, Popielówek 1947); Sidzina (opól., *Henrici villa* ok. 1300, *Heinrichsdorf* (1373), *Hennersdorff* 1551, Sidzina 1946); Jaworek (dśl., *Javorek* alio nomine *Henrici villa* 1207); Jędrzychowice (lubus., *Heynemannisdorf* 1307, *Henricivilla* 1318–1320, Gendrzichowicze 1422, de Iandrzychowicz 1423, Jandrzychowicze 1510, od im. księcia Henryka Głogowskiego, z niem. *-dorf*, łac. *villa*, pol. *-owice* (*Henrichowicze*) 1577).

Zmiana nazwy dotyczy także obiektu zlokalizowanego w gm. Stary Dzierżgoń, pom., który po 1945 roku nosi nazwę Milikowo (nazwa XIV-wieczna pochodziła natomiast od im. niem. *Heinrich* + ap. *dorf*, w 1941 roku została spolonizowana jako *Henrykowo*).

Udokumentowaną motywację pamiątkową ma średniowieczny ojkonim *Henryków* (dziś *Henryków* i *Stary Henryków*, dwie wsie, gm. Ziębice i Ciepłowody, dśl.), z pierwszymi zapisami *Henrichow* (1228)XIII, *Heynrichow* 1229, pochodzący od imienia księcia Henryka Brodatego, fundatora klasztoru, i jego syna Henryka Pobożnego (pierwotnie jednak od im. rycerza *Henryka*, właściciela części późniejszych posiadłości klasztornych). Bezpośrednią motywację można podać również dla nazwy późniejszej (notowanej w 1787 roku jako *Heinrichsdorf*, spolonizowanej na *Henrykowice* (od 1947)), która pochodzi od imienia właściciela wsi (gm. Milicz, dśl.).

Najliczniej reprezentowane są nazwy z suf. *-ów* (1 struktura ojkonimiczna utworzona na wzór nazw posesywnych – 9 obiektów), notowane po raz pierwszy dopiero w XIX lub XX wieku, co odpowiada okresowi największej popularności imienia *Henryk*:

Henryków (*Henrykow*, kol. 1846), wś, gm. Rozdrażew, wlkp.; *Henryków* (1882), wś, gm. Małogoszcz, święt.; *Henryków* (1927), cz. Łodzi, przejściowo wś; *Henryków* (1827), wś, gm. Lubochnia, łódz.; *Henryków* (1921), wś, gm. Iłów, maz.; *Henryków* (*Henryków*, kol. 1921), wś, gm. Chynów, maz.; *Henryków* (1882), wś, gm. Głowaczów,

maz.; *Henryków* (*Henryków*, kol. 1882), cz. miasta Zduńska Wola, dawniej wś, łódz.; *Henryków* (1827), wś, gm. Brzeziny, łódz.

Do nazw chronologicznie najmłodszych należą także: onim upamiętniający imię gen. Henryka Dąbrowskiego z suf. *-owo*: *Henrykowo* (*Henrykowo*, kol. 1846), cz. Olszewa, dawniej wś, gm. Środa Wielkopolska, wlkp.; nazwa wsi w gm. Świąciechowa w woj. wielkopolskim, zapisywana w XIX i XX wieku jako *Henryków* 1882, *Henrykowo* 1921 (z wahaniem postaci sufiksu w nazwie polskiej *-ów*, *-owo*) i *Heinrichshof*, folw. 1882, 1921 (nazwa niemiecka od im. *Heinrich* i ap. *hof* ‘dwór’), obecnie *Henrykowo*; nazwa wsi *Henrykowo* (1878–1886) w gm. Supraśl, podl., a także onim z suf. *-ówka*: *Henrykówka* (1827), wś, gm. Grabowiec, lub.

Imię pełne *Henryk* znajduje się ponadto w podstawie toponimów z suf. *-owo* i *-ów* nadanych w XX wieku obiektom istniejącym już od wieków średnich, ale pod innymi nazwami (zarówno niemieckimi, jak i polskimi):

Henrykowo (Byskupicze 1500, *Henrykowo* (Biskupice), kol. 1921, *Henrykowo* 1952), wś, gm. Nowe Miasto, maz.; *Henrykowo* (de *Henrichowe* 1312, *Heinrichow* (1319), *Henryków* – *Heinrikau* 1941, *Henrykowo* – *Heinrichow* 1946, starsza n. od im. niem. *Heinrich*), wś, gm. Orneta, warm.-maz.; *Henryków* (Wola Mroczkowa 1522, *Henryków*, folw. 1882, *Henryków*, cegielnia 1921), wś, gm. Piaseczno, maz.; *Henryków* (de villis similiter de Sprotaua 1260, *Sprottischdorfe* 1436, *Henryków* – *Sprottischdorf* (1951)), wś, gm. Szprotawa, lubus.

Bazę ojkonimów XIX-wiecznych z suf. *-in*, *-ew(o)*, *-ów* stanowiły również derywaty imienia *Henryk* (*Henryś*, może też forma żeńska *Henrysia* i *Henrych*):

Henrysin (1882), kol., dawniej wś, gm. Chełm, lub.; *Henrysin* (1882), cz. Wielęcina, dawniej wś, gm. Somianka, maz.; *Henrysin* (1882), wś, gm. Kosów Lacki, maz.; *Henrysin* (1882), wś, gm. Zakroczym, maz.; *Henryszew* (*Henryszew* 1827, *Henryszów* 1921), wś, gm. Jaktorów, maz.

Od imienia żeńskiego *Henryka* pochodzi nazwa *Henryczyn* (1882), z suf. *-in// -yn*, kol., dawniej wś w gm. Garwolin, maz. Odnotować należy również nazwę bezsufiksálną *Henryk* z 1967 roku (wś, gm. Brody, święt.), powstałą w wyniku transonimizacji właściwej.

XIX- i XX-wieczne ojkonimy (ponad 20 jednostek) od imienia *Henryk* i jego form pochodnych (*Henryś*, *Henrych*), identyfikujące pierwotnie najczęściej

kolonie i folwarki (dziś wsie, części wsi lub miast, kolonie), występują przede wszystkim na Mazowszu, rzadziej w Wielkopolsce i Małopolsce. Wśród nich wskazać można jedną nazwę powstałą w wyniku transonimizacji bez wykładnika formalnego (*Henryk*) oraz nazwy utworzone na wzór dzierżawczego modelu strukturalnego z sufiksami: *-ów* (*Henryków* – 9 nazw + 2 identyfikujące obiekty istniejące od średniowiecza, ale pod inną nazwą), *-owo* (*Henrykowo* – 3 + 2), *-ówka* (*Henrykówka* – 1), *-in// -yn* (*Henrysin, Henryczyn* – 5), *-ew(o)* (*Henryszew* – 1).

Kolejne imię pochodzenia germańskiego **Konrad, Kondrat** (i warianty) odnajdujemy zarówno w podstawie nazw miejscowych utworzonych do końca XVI wieku, jak i w toponimach z młodszą metryką.

W nazwach średniowiecznych (głównie niemieckich, rozmieszczonych na terenie dzisiejszej Opolszczyzny, Dolnego Śląska, ziemi lubuskiej) pierwsze zapisy mają często postać zlatynizowaną (kancelaryjną) lub niemiecką: *Conradi//Cunradi villa, Villa Conradi, Conradisdorf, Conradswalde*, pojawiają się również formy oboczne typu *Kunsdorff, Kursdorf, Kunzendorf* od skrótów imienia pełnego:

Konradowa (po 1945), wś, gm. Nysa, opol., *Cunradi Ville* 1294, *Conrathsdorff* 1344; *Konradowo* (po 1945), wś, gm. Wschowa, lubus., *villam Conradisdorf* 1307; *Konradów* (po 1945), wś, gm. Głucholazy, opol., *villa Conradi* 1263; *Konradów* (po 1945), wś, gm. Łądek-Zdrój, dśl., *Conradswalde* 1346; *Konradówka* (po 1945), wś, gm. Chojnów, dśl., in *Cunradi villa* 1288, in *Conradisdorf* 1325.

Zestawienie !*Konrada Wieś* (1327) i ojkonim *Konradsdorf* (1400) identyfikowały także odpowiednio wieś zaginioną w Małopolsce i niezidentyfikowaną miejscowość na Pomorzu. Ponadto takie zapisy odnosiły się do obiektów, którym po 1945 roku nadano nazwy bazujące na innych niż odimienne podstawach leksykalnych (zob. np. *Chuchi et Cosli* [...], *Conradi villa* ok. 1300, dziś Chichy, wś, gm. Małomice, lubus.; *Dorfe Conradsdorf* 1321, dziś Kościelnik, wś, gm. Lubań, dśl.).

Niemieckie złożenia od im. *Konrad* (+ *-hammer, -hausen, -hof, -stein, -walde*), takie jak *Konradshammer, Konradshausen, Konradshof, Konradstein, Konradswalde, Konradswaldau*, desygnowały przejściowo obiekty usytuowane głównie na terenie Dolnego Śląska, ziemi lubuskiej, Pomorza, Warmii. Miejscowościom tym nadano z czasem (przeważnie w wyniku powojennej działalności KUNM) nazwy polskie (np. Chojnowo, warm.-maz., ad Theutonice *villam Conradi silva nuncupatam, ville Conratczwalde* (1308)) lub nazwy spolonizowane (np. *Kondratów*, dśl., *Cunradeswald* 1268).

Wariant fonetyczny *Kunrad* stanowił podstawę nazwy dzierżawczej *Kunradowo* z suf. *-owo* (os. zaginiona k. Godziszewa, *Cunradowo* 1488) i nazwy

patronimicznej z suf. *-owice* (dziś *Kondratowice* (od 1947), wś, gm. Łagiewniki, dśl., von *Cunrachowicz* (1299)XVII, *Kunratowice* 1941). Od im. *Konrad*, *Kunrad* powstała także nazwa posesywna z suf. *-ec*: *Kondrajec*, wś, gm. Sochocin, maz. (*Cunradzecz* 1402, *Condradzyecz* (1474)1500), i człony utożsamiające w obecnych zestawieniach *Kondrajec Pański*, wś, gm. Glinojec, maz. (*Cunraczecz* 1402), *Kondrajec Szlachecki*, wś, gm. Glinojec (*Kunraczecz*, villa nova 1438).

Pierwsze zapisy niektórych ojkonimów z imieniem *Konrad* w podstawie pochodzą dopiero z XVII i XVIII wieku. Dotyczy to nazw: *Konradów* (*Conradow* 1666/1667), wś, gm. Sośnie, wlkp., z suf. *-ów*, oraz *Konrady* (1782), w formie pluralnej, wś, gm. Świętajno, warm.-maz.

XIX-wieczny wzrost popularności imienia *Konrad* (wyższa frekwencja nadań) nie znajduje bezpośredniego odbicia w liczbie nominacji ojkonimicznych z tego okresu. Niemniej jednak wskazać można kilka nazw miejscowych, które po raz pierwszy zostały zapisane w XIX i XX wieku. Są to:

- dwa równobrzmiące onimy z suf. *-owo*: *Konradowo* (1877), cz. wsi Małużyn, dawniej wś, maz.; *Konradowo* (1921), wś, gm. Aleksandrów Kujawski, kuj.-pom.,
- trzy ojkonimy z suf. *-ów*: *Konradów* (1901), wś, gm. Blachownia, śl.; *Konradów* (1877), kol., dawniej wś, gm. Urzędów, lub.; *Konradów* (1827, *Kondratów* lub *Konradów*, kol., 1883), wś, gm. Kodrąb, łódz.,
- nazwa miejscowa utworzona na wzór nazw rodowych: *Kondraty* (1952), wś, gm. Goraj, lub. – od im. *Kondrat*.

Z okresu powojennych nadań urzędowych pochodzą nazwy: *Konradów* (*Conradsthal* 1785), cz. Wałbrzycha, dawniej wś; *Konradowo* (*Swarboniten* 1310), wś, gm. Świątki, warm.-maz.

Produktywność imienia *Zygmunt* w toponimii polskiej przypada na wieki XIX i XX. Z okresu późnego średniowiecza pochodzi jedynie ojkonim *Zygmuntowo* (ku siołu *Zygmontowu* 1560, *Zygmunthowo* 1576), upamiętniający imię króla Zygmunta Augusta, obok którego już w XVII wieku pojawiła się nazwa *Klenniki* (dziś Klejniki, wś, gm. Czyże, podl.), a z XVIII wieku – nazwa *Zygmuntów* (1787, wś, gm. Gielniów, maz.).

W XIX i XX wieku powstało sześć nazw z suf. *-ów* odnoszących się do miejscowości z obszaru Mazowsza i ziemi sieradzko-łęczyckiej:

Zygmuntów (1881), wś, gm. Koluszki, łódz.; *Zygmuntów* (1895), wś, gm. Wawer, maz.; *Zygmuntów* (*Zygmuntów*, os. leśn. 1895), cz. wsi Gertrudów, gm. Gomunice, okresowo wś, łódz.; *Zygmuntów* (1895), wś, gm. Lutomiernik, łódz.; *Zygmuntów* (*Zygmuntów*, kol.

1895), cz. wsi Marcełów, dawniej wś, gm. Zapolice, łódz.; *Zygmuntów* (1921), cz. wsi Sarnów, gm. Rybno, maz.,

a także tyle samo równobrzmiących ojkonomów z suf. *-owo* identyfikujących obiekty w obecnych woj. wielkopolskim, kujawsko-pomorskim i mazowieckim:

Zygmuntowo (1895), wś, gm. Wilczyn, wlkp.; *Zygmuntowo* (1895), wś, gm. Śmigiel, wlkp.; *Zygmuntowo* (1921), wś, gm. Skulsk, wlkp.; *Zygmuntowo* (1921?), wś, pow. Radziejów, gm. Topólka, kuj.-pom.; *Zygmuntowo* (1921), cz. wsi Miłachówek, kuj.-pom.; *Zygmuntowo* (*Zygmuntowo*, kol. 1921), wś, gm. Gutkowo, maz.

Późną metrykę mają ponadto nazwy: *Zygmuntówek* (1895), wś, gm. Malanów, wlkp., z suf. *-ówek*; *Zygmuntówka* (*Zygmunt* 1895, *Zygmuntówka* 1921), cz. wsi Wojciechówka, gm. Siennica, maz., z suf. *-ówka*, oraz nazwa w formie pluralnej *Zygmunt*y (1895), wś, gm. Krypno, podl.

* * *

Największą produktywnością spośród imion pochodzenia germańskiego (takich jak: *Adolf*, *Albert*, *Alfred*, *Ernest*, *Ferdynand*, *Fryderyk*, *Henryk*, *Herman*, *Konrad*, *Leonard*, *Olbracht*, *Rajmund*, *Romuald*, *Zygmunt*; *Jadwiga*, *Karolina*), obecnych w polskich ojkonomach, wyróżnia się – nieomawiane tu – imię *Karol* (popularne najpierw wśród panujących, później też w innych warstwach społecznych, a współcześnie (w latach 1995–2010 plasujące się w pierwszej trzydziestce najczęściej nadawanych imion w Polsce z liczbą użyc 49 178 (Swoboda 2013: 24)). Tkwi ono w podstawie ponad 50 nazw miejscowych (w tym tak samo brzmiących), z których znaczna część należy do najmłodszej warstwy ojkonomicznej z pierwszymi zapisami w XIX i XX wieku⁹¹. Z tego okresu pochodzi też większość nazw miejscowych od imienia *Zygmunt* z sufiksami *-ów*, *-owo*, *-ówka*, *-ówek* i w formie liczby mnogiej (5 struktur ojkonomicznych – ok. 15 obiektów) oraz nazwy miejscowe od imienia *Henryk* i jego derywatów *Henryś*, *Henrych*, odnoszące się do ponad 20 miejscowości lub ich części. Występują one przeważnie na historycznych ziemiach Królestwa Polskiego, na których w XIX wieku przebiegała planowa kolonizacja, m.in. w związku z uwłaszczeniem chłopów i rozwojem przemysłu. Ojkonomi średniowieczne od imion *Henryk* i *Zygmunt* są niezwykle rzadkie (*Henryków* – dziś *Henryków* i *Stary Henryków* oraz *Zygmuntowo*).

⁹¹ Niewykluczone, że na produktywność imienia *Karol* i jego rosnącą popularność od XVII wieku wpływ wywarł kult św. Karola Boromeusza (1538–1584) (Grzenia 2002).

Imiona *Herman* i *Konrad* zdecydowanie rzadziej występują w podstawach nazw należących do młodszej warstwy chronologicznej (odpowiednio 3 i 5 ojkonimów z pierwszymi zapisami w XIX i XX wieku). Utworzone od nich średniowieczne toponimy (głównie niemieckie) identyfikowały natomiast obiekty usytuowane przede wszystkim na Śląsku, Pomorzu, ziemi lubuskiej. Najstarsze zapisy miały zwykle postać zlatynizowaną (kancelaryjną) typu *Hermannii villa*, *Conradi// Cunradi villa* lub niemiecką typu *Hermansdorf*, *Konradsdorf*. Obecne nazwy wielu miejscowości (nienawiązujące do zaadaptowanych imion, często o podstawach innych niż odimienne, np.: Grądy, Kowalów, Chroślice, Skąpe, Kościelnik) zostały nadane urzędowo po 1945 roku. Do naszych czasów przetrwało niewiele nazw średniowiecznych zachowujących pierwotną podstawę odimienną. Należą do nich toponimy: *Hermanice*, *Hermanowa*, *Hermanowice*, *Hermany*; *Henryków* (dziś *Henryków* i *Stary Henryków*); *Kondratowice*, *Kondrajec*. Warto podkreślić, że wymienione tu imiona pochodzenia germańskiego stanowiły podstawę nazw miejscowości powstałych w średniowieczu przede wszystkim na gruncie niemieckim (rzadko polskim), mimo że imiona te były znane i używane również w Polsce już w wiekach średnich.

Omówione w tym rozdziale odimienne struktury ojkonimiczne tworzone były przez derywację słowotwórczą (suf. *-ów*, *-owo*, *-ew(o)*, *-in// -yn*, *-ec*, *-ówka*, *-ówek*, *-(ow)ice*), pluralizację (*Kondraty*, *Hermany*, *Zygmunty*) oraz transnimi-zację bez wykładników formalnych (*Henryk*). Wskazać można także zestawienia z derywatem odimiennym typu: *Hermanowa Wola*, *Kondrajec Pański*, *Kondrajec Szlachecki*. Nazwy te reprezentują wszystkie modele nazewnicze typowe dla toponimów odantroponimicznych (nazwy dzierżawcze, patronimiczne, rodowe lub tworzone na ich wzór). W ojkonimach młodszych sufiksy pełniły funkcję strukturalną. Część nazw miała – obok motywacji dzierżawczej – motywację pamiątkową, choć jest ona rzadko udokumentowana. Wśród osób uczczonych znaleźli się: król Zygmunt August, książę Henryk Brodaty, Henryk Pobożny i generał Henryk Dąbrowski.

6. ANTROPOLOGIA FEMINISTYCZNA I HISTORIA KOBIET A ONOMASTYKA – MIEJSCA WSPÓLNE (NA PRZYKŁADZIE CHRZEŚCIJAŃSKICH IMION ŻEŃSKICH OBECNYCH W NAZWACH MIEJSCOWYCH)

Istnieje w polskiej onomastyce zbiór studiów, który poświęcony jest ogólnojęzykowym i specyficznym onimicznym mechanizmom wytwarzania *plici kobiecej*, możliwym do rekonstrukcji na podstawie dokumentów i tekstów źródłowych lub obecnym w systemie językowym. W ramach tych studiów nad nazewnictwo kształtowaną *kobiecością* szczególne znaczenie mają imiona kobiece, ich budowa, etymologia, motywacja i kulturowe funkcjonowanie.

Fundamentalne w tym zakresie jest dzieło Marii Malec „Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce” (1994a), w którym antroponimia żeńska stanowi ważny element tej monografii, zarówno w obrębie analiz fleksyjnych i słowotwórczych, jak i w osobno wydzielonej części słownikowej. Podobnie w „Antroponimii Żydów białostockich” (Abramowicz 2010) znajduje się obszerny rozdział „Imię w kulturze żydowskiej i jego rola w identyfikacji człowieka”, a w jego ramach inwentarz i opis imion żeńskich przynależących do judaistycznej tradycji nazewnictwa. Imionami kobiecymi funkcjonującymi w dawnej i współczesnej kulturze polskiej, a także w innych kulturach słowiańskich i pozasłowiańskich, interesowali się – prócz wymienionych wyżej autorek: Edward Breza (1999), Leonarda Dacewicz (1992, 1994), Maria Karpluk (1961, 1962), Józefa Kobylińska (2011, 2013), Bronisława Lindert (1979), Irena Mytnik (2012), Elżbieta Rudnicka-Fira (2007), Tadeusz Skulina (1986/1987, 1988), Wanda Szulowska (2006, 2008) i wielu innych.

Zainteresowaniem cieszą się również studia nad historią i ewolucją niektórych imion kobiecych; powstają swoiste onomastyczne „portrety imion”, takich jak *Maria* (por. Gałkowski 2017, Kuć 2021, Myszka, Oronowicz-Kida 2024, Nobis 2017) czy *Zofia* (Magda-Czekaj 2019: 55–71; por. też III.6.). Zwraca się uwagę na formy hipokorystyczne imiennictwa żeńskiego, a także analizuje ich fleksję historyczną i współczesną (por. np. Rieger 1968, Zaleski 1963). Stosunkowo liczne są teksty dotyczące specyficznej subkategorii imiennictwa, jaką są kobiece imiona zakonne (por. np.: Sochacka 2003, Wieczorek 2010, Zmuda 2015). Wszystkie te opracowania są wartościowymi przyczynkami do poznania pełnego zasobu żeńskich nazw osobowych – lokalnego i globalnego, etnicznie bliskiego oraz odległego, „egzotycznego”, także w innych językach (por. np.: Jaroszuk 1984,

Kałużyńska 2014, Karpluk 1962, Klisiewicz 1994, Rudnicka-Fira 2012, Skulina 1988, Szulowska 2008)⁹².

W kontekście tematyki niniejszego rozdziału w sposób szczególny należy zaznaczyć obecność istotnego merytorycznie, obszernego tekstu Marii Karpluk „Polskie nazwy miejscowe od imion kobiecych” (1955). Autorka tego studium, na podstawie kwerendy „Słownika geograficznego” oraz innych dokumentów historycznych, odnalazła zbiór ok. 800 nazw miejscowych o charakterze – jak to określa – ginekonimicznym. Praca jest szczegółową i wyczerpującą analizą tych nazw, głównie z perspektywy strukturalno-motywacyjnej i diachroniczno-geograficznej. Jednak jej ważnym elementem jest także obszerny opis sytuacji społeczno-kulturowej kobiet w historii Polski. Maria Karpluk pisze:

Fakt, że w toponomastyce średniowiecznej brak zupełnie nazw miejscowych urobionych od imion kobiecych, a następnie proces ich stopniowego narastania na przestrzeni wieków od wieku XVI do XVIII nie dadzą się wyjaśnić na płaszczyźnie językowej. Toteż w pełni uzasadnione wydaje się twierdzenie F. Solmsena, że nazwy zarówno osobowe, jak i miejscowe «powinny być oświetlone nie tylko pod względem językowym [...], lecz także pod względem historycznym, historycznokulturalnym i etnograficznym» (Karpluk 1955: 119).

Następnie autorka opisuje rekonstruowaną na podstawie prac historycznych sytuację prawną, ekonomiczną, majątkową i rodzinną kobiety od XVI do XIX wieku; zwraca uwagę na odmienności pod tym względem w różnych zaborach. Słusznie sądzi, że chronologia powstania (pierwszych zapisów) i frekwencja badanych typów nazw jest zasadniczo współzależna od zmian społeczno-kulturowych, tj. powolnego usamodzielniania się kobiet w sferze legislacyjnej, finansowej i obyczajowej.

Niniejszy rozdział jest kontynuacją tej antroponimiczno-toponimicznej problematyki, podjętej przez Marię Karpluk (por. także Czopek-Kopciuch 2017). Jego cele są następujące: po pierwsze, jest to rejestracja kilkunastu popularnych w dobie średniopolskiej i okresach późniejszych chrześcijańskich imion kobiecych, które stały się podstawami polskich nazw miejscowych. Uwzględniono również stopień rozpowszechnienia tych antroponimów w strukturach

⁹² Uwzględniono tu takie przykładowe teksty, w których *imiennictwo kobiece* pojawia się w ich tytułach *expressis verbis*, jako sprofilowany główny obiekt badań; należy jednak wziąć pod uwagę, że zasięg refleksji onomastycznej na ten temat jest szerszy; w wielu monografiach onomastycznych o charakterze regionalno-historycznym antroponimia kobiet jest przedmiotem refleksji naukowej w takim samym stopniu co imiennictwo męskie.

ojkonomicznych oraz ekspansji takich ojkonimów, ogólną stratygrafię czasową nazw miejscowych z żeńskimi podstawami, a także wahania chronologiczne i frekwencyjne w tym zakresie.

Po drugie, wskazanie niektórych kulturowo-ideologicznych oraz ekonomiczno-społecznych czynników sprzyjających (lub niesprzyjających) obecności tego typu imiennictwa w podstawach polskich toponimów i ich późniejszemu funkcjonowaniu.

Po trzecie, istotny jest wspomniany wcześniej aspekt teoretyczno-metodologiczny. Wybrany materiał antroponimiczno-toponimiczny zostanie przynajmniej częściowo opisany za pomocą siatki pojęciowo-definitywnej pochodzącej z niektórych nurtów współczesnej antropologii, a mianowicie z antropologii feministycznej i antropologii historycznej (por. I.2.3. i I.3.4., o wykorzystaniu kategorii genderowych w onomastyce por. też Skowronek 2017a i 2017b).

Powyżej przedstawione założenia onomastyczno-antropologiczne (por. także I.2.3. i I.3.4.) wpływają na kształt następujących pytań badawczych:

- a) w jaki sposób *kobiecość* jest wyrażana symbolicznie w badanych nazwach miejscowych, jakie reprezentacje symboliczne się przywołuje, w jaki sposób?
- b) czy i w jaki sposób jest tu obecna hierarchia płciowa?
- c) czy *kobiecość* łączy się z opozycjami: *prywatne/publiczne* lub *natural/kultura*?
- d) w jaki sposób doświadczenia kobiece mogą być wpisane w topografię?

Materiał imienniczy został dobrany pod kątem kryterium frekwencyjnego w kontekście historycznym. Kryterium wyboru chrześcijańskich imion kobiecych była ich popularność w dawnych wiekach – na podstawie wyników badań dotyczących frekwencji żeńskiego imiennictwa od XVI do XVIII wieku w różnych częściach na dawnych ziemiach polskich (por. Rudnicka-Fira 2007, Banderowicz 2009, Kobylińska 2013: 326–352, szczególnie s. 350).

Obserwacja i porównanie tych list pokazują, że główny trzon polskiego imiennictwa kobiecego był w przeszłości w miarę stały – wiele z tych imion powtarza się we wszystkich trzech omówionych tu rankingach⁹³. Badaniami onomastycz-

⁹³ Najpopularniejsze imiona kobiece w XVI wieku w Krakowie to: 1. Anna, 2. Katarzyna, 3. Zofia, 4. Regina, 5. Agnieszka, 6. Dorota, 7. Barbara, 8. Jadwiga, 9. Elżbieta, 10. Małgorzata. W XVII wieku w Krakowie zbiór najczęstszych imion stanowią: 1. Anna, 2. Regina, 3. Zofia, 4. Katarzyna, 5. Jadwiga, 6. Agnieszka, 7. Elżbieta, 8. Zuzanna, 9. Barbara, 10. Dorota (por. Rudnicka-Fira 2007: 479–480).

We wsi Kasina Wielka najczęściej powtarzały się imiona: 1. Regina, 2. Katarzyna, 3. Jadwiga, 4. Agnieszka, 5. Zofia, 6. Anna, 7. Helena, 8. Małgorzata, 9. Barbara, 10. Krystyna, 11. Dorota, 12. Ewa, 13. Elżbieta, 14. Łucja, 15. Gertruda (por. Kobylińska 2013: 350).

Najczęstsze imiona żeńskie wynotowane z „Akt sądu wójtowskiego” w Poznaniu (1601–1602) to: 1. Anna, 2. Regina, 3. Agnieszka, 4. Jadwiga, 5. Katarzyna, 6. Zofia, 7. Elżbieta, 8. Małgorzata, 9. Barbara, 10. Ewa, 11. Dorota, 12. Magdalena, 13. Łucja, 14. Apolonia, 15. Gertruda, 16. Helena (por. Banderowicz 2009: 14, 146, 148).

no-antropologicznymi objęte więc zostały następujące kobiece imiona chrześcijańskie, które jednocześnie zostały odnalezione w strukturach ojkonomicznych (w kolejności alfabetycznej): 1. *Agnieszka*, 2. *Anna*, 3. *Barbara*, 4. *Dorota*, 5. *Elżbieta*, 6. *Ewa*, 7. *Helena*, 8. *Jadwiga*, 9. *Katarzyna*, 10. *Magdalena*, 11. *Małgorzata*, 12. *Regina*, 13. *Zofia*. Wzięto pod uwagę głównie formy pełne tych imion. Informacje o nazwach miejscowych, datach ich zapisów w dokumentach oraz o etymologii zostały zaczerpnięte z toponomastykonu „Nazwy miejscowe Polski...” (NMPol) i wspomnianego wyżej opracowania Marii Karpluk (1955).

Na bazie 13 imion kobiecych (*Agnieszka*, *Anna*, *Barbara*, *Dorota*, *Elżbieta*, *Ewa*, *Helena*, *Jadwiga*, *Katarzyna*, *Magdalena*, *Małgorzata*, *Regina*, *Zofia*) powstało 81 różnych struktur ojkonomicznych, odnoszących się do 227 obiektów zamieszkałych (głównie wsi, osad i kolonii bądź przysiółków)⁹⁴. Najbardziej produktywne pod tym względem okazały się imiona: *Zofia* (23 struktury ojkonomiczne – 64 miejscowości), *Anna* (9 struktur ojkonomicznych – 31 miejscowości) i *Katarzyna* (9 struktur ojkonomicznych – 19 miejscowości). Imiona najmniej produktywne pod tym względem to *Małgorzata* i *Regina*.

Nazwy miejscowe powstałe od wskazanych wyżej imion żeńskich nie są więc szczególnie liczne na ziemiach polskich. Popularność kobiecych antroponimów będących ich podstawami nie okazała się tu czynnikiem decydującym. Oznacza to, że istniały inne, pozajęzykowe czynniki, które wpływały ograniczająco na ten zasób w wiekach od XVI do XVIII. Dysproporcja ta jest szczególnie widoczna w porównaniu ze zbiorami nazw miejscowych powstałych od chrześcijańskich imion męskich typu *Jan* (Magda-Czekaj 2022; por. też III.3.), *Andrzej* lub *Piotr*.

6.1. IMIĘ KOBIECE W NAZWIE MIEJSCOWEJ JAKO KONSTRUKCJA SYMBOLICZNA

Analiza obecności chrześcijańskich imion kobiecych w nazwach miejscowych takich jak: *Agnieszkowo*, *Annów*, *Barbaryna*, *Dorotka*, *Elżbiecin*, *Helenówek*, *Jadwigów*, *Katarzyniec*, *Magdaleniec*, *Małgorzacin*, *Reginów*, *Zofiowo* może zostać usytuowana w ramach koncepcji antropologa brytyjskiego Edwina Ardenera (1975), który uważał, iż w wielu społeczeństwach dawnych i obecnych kobiety

Te trzy zestawienia uzupełniono spostrzeżeniami wynikającymi z listy rangowej najczęściej używanych imion kobiecych w Polsce w XX wieku: 1. *Anna*, 2. *Maria*, 3. *Krystyna*, 4. *Małgorzata*, 5. *Katarzyna*, 6. *Zofia*, 7. *Barbara*, 8. *Janina*, 9. *Agnieszka*, 10. *Elżbieta*, 11. *Ewa*, 12. *Teresa*, 13. *Helena* (por. Skowronek 2001: 196–197).

⁹⁴ Nie brałyśmy w tym zestawieniu pod uwagę nazw miejscowych powstałych od imiennych form skróconych (typu *Ewulin*, *Jadwisin*), które zresztą są formacjami bezwyjątkowo XIX- i XX-wiecznymi.

tworzą grupę „pozbawioną głosu”, niemą (*muted group theory*), której granice kultury zachodzą na grupę dominującą (męską), lecz nie są przez nią całkowicie obejmowane (Showalter 1993: 138–140). Grupa dominująca w społeczeństwie zachowuje kontrolę nad ekspresją, kontroluje formy i struktury języka, za pomocą których pewne idee mogą być przekazane. Kobieca obecność może się ujawnić poprzez te istniejące już struktury.

Nazwy miejscowe z chrześcijańskimi imionami kobiecymi typu: *Agnieszków, Annolesie, Barbarka, Dorotowo, Elżbietów, Ewopole, Helenowo, Jadwinówka, Katarzynin, Magdalenka* można więc traktować jako ekspresję kobiecej grupy, która w okresie staro- i średniopolskim posiadała status podległy. Żeński antropim w strukturze nazw toponimicznych oznacza na poziomie symbolicznym przełamywanie dotychczasowej „nieobecności” w przestrzeni – tej rozumianej dosłownie, geograficzno-topograficznej, i tej społecznej, pojmowanej jako sfera dyskursywna i sfera praktyk. Takie ojkonimy można interpretować jako znak „wejścia” kobiet do świata, którego dotychczasowy ład i porządek ustalał mężczyzna. To odzyskiwanie „głosu”, wskazywanie na siebie dokonywało się – zgodnie z teorią Ardenera – za pomocą już istniejących struktur językowych (w tym wypadku – toponimicznych) i miało charakter rozwojowy w czasie; co więcej – było często elementem praktyki i twórczości nazewniczej dokonywanej przez mężczyzn (mężów, ojców, mecenasów kobiet).

Funkcjonująca w socjologii idea sprawstwa (czyli zdolności do powodowania różnicy w dotychczasowym stanie rzeczy)⁹⁵ dotyczy w tym ujęciu także struktur językowych, a ściślej: toponimicznych. Proces tworzenia nowych nazw miejscowych od imion żeńskich, w ramach istniejących już struktur nazewniczych, ma charakter – w proponowanej tu optyce antropologii feministycznej i historii kobiet – sprawczy, stanowi „przesunięcie” w kierunku uniwersum kobiecego. Byłoby, oczywiście, nieporozumieniem i nadużyciem pojmowanie w tym kontekście sprawstwa jako działania podjętego świadomie, mającego refleksyjny i woluntarystyczny charakter. Mamy tu przede wszystkim na uwadze jedynie pewnego typu skutek zaistniały na poziomie systemu własnościowego, pewnego typu zmianę jakościową wyrażoną przez nowy typ ojkonimiczny.

W sposób szczególny istotne są nazwy o charakterze pamiątkowym – jako językowy zapis obecności konkretnych postaci kobiecych w sferze pozaprywatnej. Jak stwierdza Halszka Górny, „młodsza warstwa onimiczna o charakterze pamiątkowym często niesie z sobą informacje o kulturowo warunkowanej popularności pewnych imion w późniejszym okresie” (Górny 2018a: 265). Mogą

⁹⁵ Na temat pojęcia sprawstwa w perspektywie nauk społecznych por. Leszczyńska (2016: 82–86).

to być także informacje o popularności niektórych kobiet na ówczesnej scenie życia politycznego, dworskiego itd. Warto w tym miejscu przytoczyć kilka przykładów.

Ojkonim *Ewunin* (jeśli uwzględnić tu także struktury nazewnicze powstałe na bazie spieszczonych form imiennych), notowany początkowo jako *Ewin Majdan* (1801) i *Ewonin* (1806), powstał od imienia właścicielki dóbr Popkowice-Ostrów, Ewy z Chobrzyńskich Smoczyńskiej. *Katarzynka* to nazwa dóbr w powiecie toruńskim, utworzona w 1791 roku przez burmistrza toruńskiego, doktora Gereta, powstała od imienia jego żony (za: Karpluk 1955: 114). Inny toponim, *Zofiowo*, desygnuje wieś w powiecie czarnkowskim, założoną w 1794 roku przez Mikołaja z Wybranowa Świnarskiego i nazwaną tak od imienia jego małżonki. Z kolei nazwa wsi *Elźbiecin* (dawne woj. białskopodlaskie), odnotowana po raz pierwszy w 1827 roku, pochodzi zapewne od imienia Elżbiety z Branickich Sapieżyny (ok. 1734–1800), po drugim mężu nazywanej wojewodzicową mściśławską, kobiety aktywnej w ówczesnym życiu politycznym, należącej do grona najbardziej znanych i wpływowych arystokratek doby stanisławowskiej, przyjaciółki Stanisława Augusta, której król powierzał udział w tajnych negocjacjach i rozmowach dyplomatycznych (por. Dąbrowski 2013: 139–140, także Czeppe). Duża frekwencja nazwy *Zofiówka*, odnoszącej się do ok. 40 obiektów miejscowych, jest zapewne spowodowana popularnością poematu *Zofiówka* Stanisława Trembeckiego, opisującego ogród Zofii Potockiej⁹⁶, żony Stanisława Szczęsnego Potockiego (za: Magda-Czekaj 2019, 55–71; por. też III.6.). Szymon Dąbrowski zauważa, że:

w dobie stanisławowskiej kobiety formalnie miały bardzo ograniczony wpływ na funkcjonowanie państwa. Nie zmieniło tego stanu promowanie przez środowiska reformatorskie ideału wykształconej matki, przezornej gospodyni oraz światłej obywatelki. Udział niektórych przedstawicielek najzamożniejszych oraz wpływowych rodów szlacheckich w podejmowaniu decyzji kluczowych dla Rzeczypospolitej ograniczał się do różnych sposobów oddziaływania na mężczyzn – na przykład z galerii sejmowej lub poprzez alkowę (Dąbrowski 2013: 141)⁹⁷.

Omawiane imiona kobiece (*Agnieszka, Anna, Barbara, Dorota, Elżbieta, Ewa, Helena, Jadwiga, Katarzyna, Magdalena, Małgorzata, Regina, Zofia*), utrwalone w nazwach miejscowych, zawierają w sobie także wyraźny element symboliki

⁹⁶ <https://www.rp.pl/artukul/936543-Piekna-i-rozwiazla.html> (dostęp: 3.04.2019).

⁹⁷ Autor przytacza też następującą wypowiedź króla Prus, Fryderyka II Wielkiego: „Rozum przeniósł się do kądzieli w tym królestwie, kobiety intrygują w nim, urządzają wszystkim, a tymczasem mężowie się pijają” (za: Dąbrowski 2013: 141).

i kultury religijnej, biblijnej, chrześcijańskiej: *Agnieszka* – rzymska męczennica z IV wieku lub *Agnieszka z Asyżu*, siostra św. Klary, *Anna* – matka Najświętszej Marii Panny, pierwsze przejawy jej czci odnotowuje się w VI–VIII wieku, *Barbara* – męczennica w Nikomedii z IV wieku, *Dorota* – męczennice z Cezarei i z Akwilei z III/IV wieku, kult szeroko rozpowszechniony w Europie w średniowieczu, *Elżbieta* – matka Jana Chrzciciela, także św. Elżbieta Węgierska, *Ewa* – imię matki rodzaju ludzkiego, *Helena* – cesarzowa, matka Konstantyna Wielkiego, *Jadwiga* – księżna śląska, fundatorka klasztoru cystersów, *Katarzyna* – Aleksandryjska (II/IV wiek) i Sieneńska (XIV wiek), *Magdalena* – Maria Magdalena, znana z Nowego Testamentu, *Małgorzata* – m.in. z Antiochii (III/IV wiek), nazywana w średniowieczu jedną ze wspomóżycieli/ek Europy, *Regina* – męczennica z III wieku, *Zofia* – męczennica rzymska z III/IV wieku (por. Malec 1994: 350–388). Wszystkie te imiona utrwalone w nazwach miejscowych związane są z „żywym kultem świętych” w wiekach średnich i późniejszych lub (jak w przypadku *Ewy* i *Magdaleny*) również z tradycją biblijną, staro- i nowotestamentalną.

6.2. IMIĘ KOBIECE W NAZWIE MIEJSCOWEJ JAKO ZAPIS ZMIAN EKONOMICZNO-SPOŁECZNYCH

Należy także zaobserwować powolny proces zwiększania się liczby nazw miejscowych utworzonych od imion kobiecych. Bardzo nieliczne są przypadki XIV-, XV- i XVI-wieczne: *Magdalencz* (1412), *Alzbiecino//Alzbieczino* (obecnie: *Elzbiecin*) (1578), *Helenopol* (1696). Nieco liczniejsze są nazwy późnoosiemnastowieczne: *Agnieszkowo* (1784), *Annobor* (1786), *Annopol* (1781), *Annowo* (1796), *Barbarka* (1783), *Dorotka* (1787), *Dorotowo* (1772), *Ewopole* (1786) *Ewopole* (1796), *Katarzynka* (1791/1796), *Zofibór* (1710), *Zofiowo* (1794). Zdecydowanie najliczniejsze są nazwy z XIX i XX wieku. Mamy zatem ok. 15 nazw powstałych w okresie od XVI do XVIII wieku, wobec ok. 230 mających swoje pierwsze zapisy w XIX i XX wieku. Ten proces narastania polskich nazw miejscowych z żeńską bazą imienną podobnie postrzega Maria Karpluk (1955: 113–119)⁹⁸. Owa diachroniczna zmiana jest szczególnie ważna i wymaga interpretacji. Korresponduje ona w czasie ze zmieniającą się rolą kobiety w XIX-wiecznym społeczeństwie europejskim/polskim i jej sytuacją rodzinną, prawną, ekonomiczną.

⁹⁸ O dynamice powstawania nowych osad od XVI do XIX wieku oraz szczegółowe dane dla Królestwa Polskiego por. Wójcik (2015: 198–200). Autorka również nawiązuje do tekstu M. Karpluk, określając ją słusznie jako „prekursorkę badań genderowych w onomastyce polskiej” (Wójcik 2015: 201–202).

Zdaniem cytowanej już Marii Karpluk proces powstawania nazw miejscowych omawianego typu, który nabrał tempa pod koniec XVIII i w XIX wieku, był ściśle motywowany sytuacją społeczną kobiet. Autorka opisuje „podrzędne stanowisko niewiasty” w rodzinie i w prawie w średniowieczu, które wyłączało kobiety z uczestniczenia w dziedziczeniu posiadłości ziemskich. Miało ono różnego typu realizacje (np. córki mogły otrzymywać po ojcu jedynie pieniądze lub ruchomości, a potomkowie w męskiej linii – nieruchomości/ziemie). Dopiero w wiekach XVI–XVII niektóre kobiety-szlachcianki mogły stać się zarządczyniami i właścicielkami majątków ziemskich (por. Karpluk 1955: 119–121). Istotnym czynnikiem, który przyspieszył tempo powstawania takich formacji ekonomicznych w XIX wieku, były także przemiany społeczno-obyczajowe w Europie dotyczące kobiet (również na ziemiach polskich istniejących w granicach trzech zaborów):

Pod koniec XIX wieku w społeczeństwie zachodnim żyły obok siebie kobiety pochodzące jakby z różnych społecznych światów, a wręcz z różnych czasów. Emancypantki obok tradycjonalistek, arystokratki i intelektualistki obok robotnic i imigrantek, miłośniczki gorsetów i krynolin obok szokujących ówczesną opinię publiczną kobiet w spodniach. Przemieszczenie starego i nowego porządku to efekt charakterystyczny dla momentów przełomowych, a za taki, jeśli chodzi o społeczne funkcjonowanie kobiet, z całą pewnością należy uznać XIX stulecie. Bez względu na uwarunkowania historyczne i różnice społeczno-polityczne takie zjawiska jak atomizacja rodziny i emancypacja kobiet w połączeniu z procesami modernizacyjnymi bezpowrotnie zmieniły życie samych kobiet i całych społeczeństw (Wójtewicz 2017: 116).

W porównaniu z innymi krajami Europy sytuacja polskich kobiet w XIX wieku była szczególnie skomplikowana ze względu na panującą atmosferę społeczno-polityczną na ziemiach zaborowych⁹⁹. Prawodawstwo trzech zaborców było względem kobiet opresyjne – nie przysługiwały im prawa polityczne ani prawa wyborcze. Podstawowym celem Polaków i Polek było odzyskanie niepodległości, a obawy przed utratą tożsamości narodowej wzmacniały konserwatywne postawy wobec kobiet. Kościół rzymskokatolicki i społeczeństwo uformowały wzór kobiety o charakterze moralno-emocjonalnym, wyrażający się w symbolu Matki Polki, model w konkretnych życiowych warunkach niemożliwy do realizacji. Kobietom – często tylko w sferze deklaratywnej – nie odmawiano prawa do uczenia się i samorealizacji czy podejmowania pracy zawodowej, jednak pod

⁹⁹ Poniższe informacje na temat sytuacji kobiet na ziemiach polskich w XIX wieku i na początku XX wieku zaczerpnęliśmy z opracowań: Helios, Jedlecka (2016) i Wójtewicz (2017).

warunkiem należytego wypełniania przez nie roli żony, matki i Polki. W XIX wieku istniały także dodatkowe uwarunkowania, takie jak rozbudowana kontrola mężczyzny nad losem kobiety, w sferze obyczajów panował wyjątkowy rygorizm. Przełamywanie tych społecznych reguł i norm było bardzo trudne.

Z drugiej jednak strony realia społeczne na ziemiach Polski w XIX wieku coraz częściej wymagały od kobiet wykonywania pracy zarobkowej: ziemianki zostawały nauczycielkami, redaktorkami lub pielęgniarkami, mieszczańki zajmowały się handlem i pracowały w rodzinnych warsztatach, kobiety ze środowisk robotniczych pracowały w fabrykach lub w chałupnictwie, kobiety ze środowisk wiejskich podejmowały się pracy usługowej. Wiele z nich – lepiej wykształconych – angażowało się przeciwko polityce rusyfikacji i germanizacji, prowadziło tajną oświatę, brało udział w działaniach konspiracyjnych i w kolejnych zrywach narodowowyzwoleńczych. Przejęcie przez Polki męskich zadań i prac, powstanie swoistego „matriarchatu”, paradoksalnie, nie przysłużyło się ich emancypacji, ale przeciwnie – doprowadziło do niezyciowej idealizacji wysiłku ponoszonego przez kobiety. Dopiero po rewolucji 1905 roku Polki weszły szeroko na rynek pracy, co skutkowało przemianami m.in. w życiu małżeńskim i rodzinnym, ale również społecznym i prawnym.

Polski ruch kobiecy rodził się powoli i nie towarzyszyły temu wydarzenia tak spektakularne jak w przypadku pierwszej fali feminizmu amerykańskiego. Miał też swą wyraźną specyfikę narodową. Żądania polskich feministek pierwszej fali dotyczące praw politycznych i ekonomicznych kobiet na równi z mężczyznami były traktowane jako egoizm, zdrada i działania na szkodę Polski. Dopiero emancypacja kobiet w Stanach Zjednoczonych oraz w Europie Zachodniej była impulsem do radykalizowania się polskich organizacji kobiecych na przełomie XIX i XX wieku. Publiczna debata podjęta przez polski ruch kobiecy, choć była ściśle związana z kontekstem narodowo-niepodległościowym, to jednak pozwoliła na problematyzację kategorii płci, odejście od „naturalności” ról kobiecych i męskich, co doprowadziło z kolei do radykalnych przeobrażeń sfery prywatnej i publicznej. Polki uzyskały prawa wyborcze w 1918 roku, a w Sejmie z 1919 roku znalazło się dziewięć posłanek. Polska konstytucja z marca 1921 roku uznała równouprawnienie kobiet w życiu społecznym i politycznym.

Maria Karpluk, interpretując „całkowite upowszechnienie się nazw miejscowych urobionych od imion kobiecych” w wieku XIX (por. Karpluk 1955: 116–117), skupia się przede wszystkim na zmianach gospodarczych, demograficznych i osadniczych w omawianym okresie w trzech zaborach (por. Karpluk 1955: 121–123). „Nazwy te [powstałe od imion kobiecych] [...], szerząc się stopniowo w wieku XIX, stały się bardzo częste; stanowiły one jedno z charakterystycznych

zjawisk nazwotwórczych epoki” (Karpluk 1955: 121). Frekwencja tych nazw była zdecydowanie wyższa w zaborze rosyjskim i pruskim niż w zaborze austriackim, co autorka tłumaczy różnymi możliwościami rozwoju gospodarczego i osadnictwa na tych ziemiach. Jednocześnie pominięty tu został w dużym stopniu omówiony wyżej aspekt społeczny.

Wydaje się, że procesy feministyczno-emancypacyjne XIX wieku, dokonujące się w dziedzinie obyczajowej, prawnej, intelektualnej i organizacyjnej (np. warszawskie stowarzyszenie Entuzjastek), coraz szersza i śmielsza obecność kobiet w sferze publicznej, ich kształtująca się samodzielność i podmiotowość, mogły okazać się siłami równie skutecznie oddziałującymi na tak znaczny przyrost nazw miejscowych utworzonych na bazie imion kobiecych, co procesy ekonomiczne.

* * *

Nazwa miejscowa z imieniem kobiecym jako podstawą strukturyzuje pewien typ doświadczenia historyczno-społecznego, mającego m.in. charakter relacji rodzinnych, własnościowych, ekonomicznych, prawnych, politycznych. Jest – zgodnie z koncepcją Scott (2009) – językowym sposobem oznaczania relacji władzy patriarchalnej istniejącej w przeszłości lub oporu wobec niej. Imię kobiece w nazwie miejscowej można interpretować jako rodzaj „gry” z powszechnikami kulturowymi: *męskie – kobiece, prywatne – publiczne, natura – kultura*. Powstawanie omawianych konstrukcji ujawnia przesuwanie się „sfery kobiecej” w stronę kultury oraz tego, co publiczne i instytucjonalne (a więc stereotypowo pojmowane jako „sfera męska”). Jest onimicznym znakiem powolnego uzyskiwania przez kobiety w przeszłości dostępu do zasobów materialnych, względnej samodzielności w aspekcie prawnym i obyczajowym, rozbijania przez nie dotychczasowego porządku społecznego, widocznego tak na gruncie ekonomicznym, jak i w płaszczyźnie symbolicznej.

Część III
„Portrety” imion
zachowane
w nazwach miejscowych

WPROWADZENIE

Ta część monografii poświęcona jest wybranym męskim i żeńskim imionom, zarówno słowiańskim (*Cz(ś)cibor, Stanisław*), jak i chrześcijańskim (*Jan, Józef, Teodor (Chodor), Zofia*), które stały się motywacjami nazewnictwa miejscowego w Polsce. Jednocześnie jest to kontynuacja problematyki zogniskowanej wokół wielowymiarowych relacji (językowych, kulturowych, społecznych itp.) między dwiema kategoriami nazewniczymi: antroponimami i toponimami. Na konkretnych przykładach przedstawiamy, z jednej strony, produktywność męskich i żeńskich imion w tworzeniu ojkonimów, ich genezę, zapisy źródłowe, formy wariantywne (w tym innojęzyczne i gwarowe), popularność imion w poszczególnych okresach; z drugiej – wskazujemy na kształtowanie się, trwanie lub zanik toponimów odimiennych, ich chronologię, frekwencję, geografę, typy strukturalne oraz polireferencjalność (jeden ojkonim – wiele obiektów) i polionimię (jeden obiekt – wiele nazw). Zwracamy również uwagę na imiona rekonstruowane z nazw miejscowych (i nazwisk), opisujemy rozmieszczenie ojkonimów w Polsce oraz wyraźnie odrębne obszary występowania toponimów z zachowanymi w podstawach wariantami imienia (por. *Cibor, Ścibor*; zob. mapa 8); próbujemy także wysuwać wnioski na temat geografii imiennych form wariantywnych utrwalonych w nazewnictwie miejscowym (por. *Cibor*; zob. III.1.). W szczegółowych analizach uwzględniamy, niejako przy okazji, nazwiska odimienne.

Przyjęta perspektywa badawcza pozwala na uchwycenie interesujących nas procesów nazewniczych i okołonazewniczych (przede wszystkim w relacji imię – ojkonim, rzadziej imię – nazwisko). Prezentowane w tej części analizy onomastyczne wzbogacamy o aspekty kulturowe i społeczne. Dociekamy przyczyn wysokiej częstości użycia w ojkonimii niektórych imion (*Jan, Stanisław, Józef*), łącząc ją z żywym kultem świętych w średniowieczu lub innymi motywacjami religijnymi (np. z nawiązaniem do patrocinium) (zob. III.3., III.4.). Wskazujemy także na zwrot ku tradycji w okresie zaborów (m.in. ku imiennictwu uznawanemu za rodzime), widząc w tym możliwy powód znacznej frekwencji tworzonych w tym czasie nazw miejscowych np. od imienia *Stanisław* (zob. III.2.). Na podstawie toponimów motywowanych imionami z kalendarza zachodniego

i wschodniego pokazujemy współistnienie w ciągu dziejów dwóch cywilizacji religijno-kulturowych (zob. III.5.), a analizując ginekonomiczne nazwy miejscowe, podkreślamy m.in. istotną rolę konkretnych kobiet w społeczeństwie patriarchalnym i potrzebę/chęć upamiętnienia ich imion w nazewnictwie miejscowym (zob. III.6.).

1. IMIĘ CZ(Ś)CIBOR W POLSKIEJ OJKONIMII

Imiona dwuczłonowe wchodzące w skład systemu nazewniczego odziedziczonego z epoki prasłowiańskiej stanowią – obok jednoczłonowych imion odapela-tywnych – chronologicznie najstarszą warstwę imienniczą na ziemiach polskich.

Wśród kilkuset imion złożonych, w obrębie których wyróżnić można co najmniej 150 rdzeni leksykalnych (Malec 1971, 1982), znajduje się znane z dokumentów średniowiecznych imię Cz(ś)cibor. Według ustaleń Marii Malec, której zawdzięczamy studia poświęcone najstarszemu imiennictwu na ziemiach polskich, nazwa osobowa Cz(ś)cibor to złożenie imienne z tematem werbalnym w pierwszym członie (cz(ś)ci-, ści-, tci-, ci-; por. scs. *čbstiti* ‘czcić, okazywać cześć, poważanie, szacunek’ oraz *čbstb* ‘cześć; honor, dobre imię, cnota, zaszczyt’), wywodzącym się „z tematów nominalnych na -i lub form przypadkowych dawnej odmiany rzeczowników o temacie na -i” (Malec 1971: 17–18, 77)¹⁰⁰. Drugi człon stanowi rzeczownik postwerbalny -bor; por. scs. *borjā*, *brati* ‘walczyć’, *boriti* ‘walczyć’, też ps. **borō* ‘walka’ (Malec 1971: 59, 69; por. też Cieślíkova 2000: 16, 45, Nalepa 1991: 92–93, 1992: 12–13). Imię, które miał nosić brat Mieszka I¹⁰¹, prawdopodobnie uczestnik bitwy pod Cedynią stoczony w 972 roku, interpretowane jest jako ‘ten, który czci walkę’¹⁰² (Fros, Sowa 1997). Czeskie odpowiedniki mają postać *Čstibor*, *Stibor*, a ich najwcześniejsze notacje pochodzą z lat 1169 (*Cstibor*) i 1165 (*Stibor*). Zdaniem J. Pleskalovej (1998: 20–24, 130, 141;

¹⁰⁰ Zdaniem M. Malec do tej grupy imion zaliczyć można też takie analogiczne formy, jak: *Czcisław*, *Gościmir*, *Mścibor*, *Mysłibor*, *Racibor* i in.

¹⁰¹ Krzysztof T. Witczak (1992: 123–132) uważa jednak, że brat Mieszka I nie miał na imię *Czcibor*, lecz *Zdziebor* (**Sǫdēborō*, czes. *Sdebor*), a swój filologiczny wywód przeciwstawia tezie Aleksandra Brücknera, według którego zlatynizowany zapis **Cidebur(us)* z kroniki Thietmara należało odczytać jako *Czcibor*. Lekcja ta utrwaliła się w literaturze przedmiotu, choć – jak dodaje K.T. Witczak – sam Brückner poddał ją weryfikacji, nazywając syna Siemomyśła *Ždziborem*. W interpretacji Witczaka *Zdziebor* to już nie ‘ten, kto czci walkę’ ani ‘ten, kto obiecuje walkę’, lecz ‘mający tu walkę’ (por. **sǫde-* w znaczeniu ‘tu’).

¹⁰² Maria Karpluk (1982: 295) w recenzji pracy Jacka Hertla o imiennictwie dynastii piastowskiej podkreślała, że daleko posunięte objaśnianie znaczeń imion, w tym m.in. imienia *Czcibor* ‘człowiek mający czcić walkę’, nie jest właściwe, gdyż „badanie słowiańskich imion nie doprowadziło jeszcze do ujęcia wzajemnej syntaktycznej relacji członów imiennych”.

por. też Svoboda 1964: 73) są to imiona złożone z dwóch członów werbalnych. Badania M. Malec, poprzedzone pracami Witolda Taszyckiego (1925), pokazały produktywność poszczególnych rdzeni wchodzących w skład imion dwuczłonowych. Wiemy zatem, że inicjalne *cz(ś)ci-* pojawiło się w dwóch imionach: *Czcibor* i *Czcisław*¹⁰³, wygłosowe *-bor* odnaleźć natomiast można w co najmniej 50 złożeniach imiennych, obejmujących też formy rekonstruowane z nazw miejscowych, np.: *Blizbor*, *Bolebor*, **Domabor*, *Izbor*, *Nasiębor*, *Przebor*, **Rozbor*, *Sambor*, **Tęgobor*, *Włóścibor*, *Wszebor*//*Świebor*//*Siebor*. Element *-bor* występuje w wielu antroponimach ogólnosłowiańskich, w tym staropolskich, w przeciwieństwie do rzadkiego rdzenia nagłosowego *cz(ś)ci-*.

W tej części monografii pokazana zostanie ciągłość chronologiczna złożenia imiennego *Czcibor* i jego wariantów w języku polskim oraz produktywność w tworzeniu oikonimów, ale też nazwisk. Uwzględniona zostanie frekwencja i geografia nazw własnych, ich struktura, a w wypadku odimiennych nazw miejscowych także polireferencjalność i renominacje.

1.1. NAZWA OSOBOWA CZ(Ś)CIBOR I JEJ WARIANTY W FUNKCJI IMIENIA I W STRUKTURACH NAZWISKOWYCH

W okresie staropolskim funkcjonowało zarówno imię męskie *Cz(ś)cibor*, jak i pochodzące od niego nazwy osobowe, które w wyniku dziedziczenia zaczęły stopniowo pełnić funkcję nazwisk. Imię to pojawia się od początku XII wieku w różnych wariantach fonetycznych: *Czścibor*, *Czcibor*, *Ścibor* (wynik uproszczenia grupy spółgłoskowej *-czć-*), *Tcibor*. Świadczą o tym odnotowane w „Słowniku staropolskich nazw osobowych” (SSNO) zapisy: *Ctibor* 1243, *Czcziborius* 1370, *Czyborius* 1497; *Stiborius* ok. 1236, *Sczybor* 1483, *Stiborii* 1500; *Cistebor* 1110, *Chstiborius* 1220, *Czsciborio* 1360; *Tczibor* 1421, *Tcziborius* 1427. Z nazwy miejscowej rekonstruowana jest forma (*Cibor*) (Malec 1971). W średniowieczu obok męskiego antroponimu były w użyciu imienne formy feminatywne: *Czcibora*, *Cibora* (*Czibora* 1409), *Ścibora* (*Scibora* 1409).

W SSNO odnajdujemy ponadto zapisy nazw derywowanych od imienia *Cz(ś)cibor* z sufiksem *-ów* (adiectiva): *Czciborow*, *Ciborow* (1437), *Ściborow* (1414), potwierdzenia istnienia już w pierwszych dekadach XV wieku patronimików na *-owic*: *Czciborowic*, *Ciborowic* (1407), *Ściborowic(z)* (1435),

¹⁰³ Najwcześniejsze notacje nieomawianego tu imienia *Czcisław*, *Cisław* pochodzą z XIV i XV wieku: „Per fratrem *Czczislaum*” 1350–1351; „*Czysław* tabernator” 1470–1480 (SSNO). W pracach czeskich onomastów odnotowano także imię *Čstimír* (Pleskalová 1998: 156, Svoboda 1964: 73).

wchodzących w skład zestawień antroponimicznych (imię + (proto)nazwisko), a także żeńskich nazw osobowych z sufiksem *-owa*: *Czcziborowa* (Czcziborowa 1435), (*Ściborowa*) (niem. *Stiborinne* 1402) i *-ka*: *Czcziborka*, *Ciborka* (*Czyborka* 1434), *Ściborka* (*Szcziborka* 1409). Wymienione formy staropolskie używane były głównie w Małopolsce, na Mazowszu i Pomorzu.

Dane zamieszczone w leksykonie „Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku” (AntrP I, V) wskazują na obecność w średniopolszczyźnie nazwy osobowej *Cibor* (1654; Włkp, Maz) już w funkcji nazwiska, a także formy żeńskiej *Ciborówna* (1579; Maz) oraz derywatów nazwiskowych z *-ek*: *Ciborek* (1578; Maz), *-owic*: *Ciborowic* (1579; Młp, Maz). Notowane są też odmianki fonetyczne z nagłosowym *Ści-* (zamiast *Cz(ś)ci-*): *Ścibor*, *Ścibur* ze zmianą *-or > -ur* (1510, XVII, XVIII; Młp, Włkp, Maz, Pom, Krpłd) i pochodzące od nich nazwiska identyfikujące żony: *Ściborowa* (1676; Młp), *Ściborka* (1718; Młp) oraz córki: *Ściborówna* (1787; Młp). Na relacje rodzinne (ojciec–syn), istotne w momencie kreacji nazwy, wskazują patronimika: *Ściborowicz* (1719; Młp) oraz wariant: *Ściburowicz* (1552; Włkp), a być może też nazwy: *Ciborczyk* (1679; Młp), *Ściborczyk* (1684; Młp), *Ściborek* (1503, XVII; Młp, Włkp), chociaż mogły one powstać w procesie deminutywizacji formy podstawowej. W XVI–XVIII wieku osoby noszące wymienione miana zamieszkiwały takie regiony dawnej Polski, jak: Małopolska, Wielkopolska, Mazowsze i Pomorze. Różne postaci wariantywne nazwisk, związanych genetycznie z imieniem *Czczibor*, istniały również w XIX wieku. Wśród nich wymienić można formy: *Ścibor* (Josephus *Ścibor*, servus in aula Pisary 1863, KIRu), *Ściebur* (Josephus *Ściebur* z Pisar 1861, KIRu), *Ścibór* (Joannes *Ścibór* z Pisar 1862, KIRu), *Cibor* (Francisca *Cibor* 1816; Josephus *Cibor* 1838, NWad), *Cibura* (Marianna *Cibura* 1874, Lech 2004).

Na ziemiach polskich imię *Czczibor* (wraz z wariantami) istnieje od czasów najdawniejszych po dziś. Frekwencję wystąpień imienia w latach 90. XX wieku podaje „Słownik imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW). Antroponim *Czczibor* identyfikował 14 osób, zaś jego odmianki fonetyczne, pełniące funkcje odrębnych imion, miały odpowiednio: 3 nosiciele – *Czczibór*, 31 – *Ścibor*, 1 – *Ścibór*. Imię *Czczibora* nadano jednej kobiecie w dawnym województwie wrocławskim. Współcześnie (stan na styczeń 2025) 25 osób ma na pierwsze imię *Czczibor*, 44 – *Ścibor*, na drugie imię odpowiednio 47 (*Czczibór* – 6) i 64 (*Ścibór* – 4).

Warianty fonetyczne imienia *Czczibor* przetrwały we współczesnych nazwiskach. Informacje te odszukać można w „Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych” (SNW; zob. też Skowronek 1995: 73–100), a nowsze dane zawiera baza PESEL. Na podstawie ostatniego źródła zauważyć można całkowity brak nazwisk z nagłosowym *czci-*. Rdzeń ten jest realizowany jako *czy-*,

ci-, *cy-*, *ści-*, *ście-*, a antroponimiczne formy wariantywne funkcjonują jako odrębne nazwiska. Największą frekwencję mają nazwiska: *Ścibor*, *Ścibior*, *Cibor*, *Ściebura*, *Ścibiorek*, *Cyboron*, *Ciborek*, *Ścibura*, *Cybura*, *Cyboran*, *Ściborek*, *Ściebior*. Pozostałe z 23 używanych współcześnie form nazwiskowych motywowanych imieniem dwuczłonowym *Cz(ś)cibor* i jego wariantami mają poniżej 50 nosicieli: *Ściebur*, *Ściborowicz*, *Cibora*, *Cybor*, *Ściebiura*, *Ścibur*. Najniższą frekwencję należy przypisać anonimom: *Czybora*, *Czybur*, *Ściebor*, *Ściebora*, *Czyburko*.

Jak widać z powyższego zestawienia, forma obecnie zachowanych nazwisk o tej samej podstawie genetycznej jest różna. Wariantowość ta uwarunkowana jest wahaniami w zakresie fonetyki, którym podlegał pierwszy, rzadziej drugi człon nazwy osobowej, oraz procesami słowotwórczymi. Stąd też mamy nazwiska formalnie tożsame z odmiankami fonetycznymi motywującego imienia w związku z różną realizacją jego części inicjalnej: *Ścibor*, *Cibor*, *Cybor*, wskazujące na zmianę *-or > -ur* w drugim składniku złożenia: *Ściebur*, *Ścibur*, *Czybur* oraz na palatalne *-b* w członie *-bor*: *Ścibior*, *Ściebior*. Inne nazwiska w tej grupie to derywaty paradygmatyczne: *Cibora*, *Czybora*, *Ścibura*, *Ściebura*, *Ściebiura*, *Ściebora* oraz formy derywowane z sufiksami: *-ek* (*Ciborek*, *Ścibiorek*, *Ściborek*), *-ko* (*Czyburko*), *-an* (*Cyboran*), *-on* (*Cyboron*), *-owicz* (*Ściborowicz*). W pracy Kazimierza Rymuta „Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny” (1999) pod tytułem artykułu hasłowego *Cibor* zanotowane zostały w układzie gniazdowym też takie postaci antroponimów, których nie odnajdziemy w grupie nazwisk obecnie używanych, np.: *Ciborowicz*, *Cybora*, *Cibórz*, *Czyborak*, *Czyburka*, *Ścibora*, *Ściborz*, *Ścibosz*, *Ściebiur*, *Ściebier*, *Ściebierek*. Niektóre z nich zawiera jednak SNW, co oznacza, że w latach 90. XX wieku były jeszcze w użyciu nazwiska: *Czyborak* (1), *Czyburka* (1), *Ścibora* (2), *Ściborz* (3), *Ścibosz* (1), *Ściebiur* (1).

Osoby noszące nazwiska, których geneza sięga prapolskiego imienia złożonego *Cz(ś)cibor*, zamieszkują dziś różne regiony kraju, co jest zrozumiałe choćby ze względu na powszechne migracje ludności. Najwięcej nosicieli tych nazwisk mieszka w obecnych województwach: mazowieckim, małopolskim, lubelskim, łódzkim, podkarpackim i śląskim (baza PESEL). Zwraca jednak uwagę duża frekwencja nazwisk od formy *Cibor* na Mazowszu.

W skład zasobu antroponimicznego polszczyzny wchodzi też nazwiska na *-ski* utrwalające warianty interesującego nas tu imienia słowiańskiego, powstałe w wyniku derywacji sufiksальной od odimiennej nazwy miejscowej (zob. niżej). W pierwszym całościowym opracowaniu leksykograficznym staropolskich nazw osobowych (SSNO) zanotowano antroponim odmiejscowy *Czciborski//Ciborski*, datowany na początek XIV wieku: „Present(e) ... Nicolao

Czyborski” 1315 (por. „Present(e) ... Nicolao de Cztybore” 1315), oraz *Ścieborski* z datą 1470: „Honorabiles ... *Sczebyorsky* (!) magister, Szwanthoslaus de Brodnyia ... totumque collegium Mansionarium capelle Beate Marie Virginis in ecclesia Cracouiensi”. Nazwisko *Ciborski* było w użyciu również w czasach średniopolskich, a notacje pochodzące z 1570 roku oraz z XVII i XVIII wieku wskazują na jego występowanie na Mazowszu, w Małopolsce i na Pomorzu. Słownik AnrP (I, V) zawiera też informacje o funkcjonującym w tym okresie nazwisku *Ciborowski*, którego nosiciele zamieszkiwali w XVI–XVIII wieku takie regiony dawnej Polski, jak: Małopolska, Wielkopolska, Mazowsze, Kresy Północno-Wschodnie. To samo źródło informuje o istnieniu antroponimu *Ścieburski* (1789; Młp), ze zmianą fonetyczną *-or-* > *-ur-*.

Współcześnie największą częstość występowania w tej grupie nazw ma nazwisko *Ciborowski*, następnie plasują się formy: *Ciborski*, *Ściborowski*, *Ściborski*. W bazie PESEL odnajdujemy również feminatywa: *Ciborowska*, *Ciborska*, *Ściborowska*, *Ściborska*.

1.2. NAZWY GEOGRAFICZNE OD ANTROPONIMU CZ(Ś)CIBOR I JEGO FORM POCHODNYCH

Warianty imienia złożonego Cz(ś)cibor przetrwały nie tylko w nazewnictwie osobowym, lecz także w nazwach geograficznych, m.in. w nazwach miejscowości, osad, przysiółków, części wsi i miast.

Jednym z najstarszych ojkonomów pochodzących od form wariantywnych imienia Cz(ś)cibor (*Ścibor*, *Cibor*) jest patronimiczna nazwa miejscowa z *-owice*: ***Ciborowice*** (pierwotnie *Ściborowice*), wś, młp., gm. Proszowice (in *Sciboroviz* 1286, *Sciborovicz* (1286), *Cziborouice* 1435, *Szcziborowicze* 1564, *Sciborowice* 1680, *Sciborowice* 1787, *Ciborowice* 1827). Równie dawna jest nazwa ***Ściborzyce***, identyfikująca kolejną wieś małopolską, tym razem w powiecie olkuskim, w gminie Trzyciąż. Jedna z pierwszych notacji toponimu z sufiksem *-ice* pochodzi z 1255 (*Sciborice*), kolejne z 1365 (de *Cczyborzicz*), 1379 (de *Cziborijcz*), 1382 (*Czcziboricze*), 1404 (*Scziborzycij*), 1629 (*Sciborzyce*). Stara śląska nazwa patronimiczna ***Ściborowice***, opol., gm. Krapkowice, w źródłach historycznych zapisana została m.in. jako: *Stiborowitz* ok. 1300, na *Stiborowitzach* 1698, *Stiborowiz* 1784, *Stiebendorf*, *Ściborowice* 1900. W Opolskiem odnajdziemy również inne nazwy patronimiczne z suf. *-ice*, w których podstawie tkwi nazwa osobowa *Ścibor*. Są to ojkonomy: ***Ściborzyce Małe***, wś, opol., gm. Głubczyce (m.in. *Stiboricz* 1377, *Steubendorf* 1845, *Ściborzyce Małe* 1945), i ***Ściborzyce Wielkie***, wś, opol., gm. Kietrz (m.in.: *Stibrwicz* 1404, *Stiborzicz* 1422, w *Styborziczich* 1426, *Stiborzicze*

(1500), *Stiborzicze* 1518, *Steuberwitz*, *Stiborzice* 1845, *Ściborzyce Wielkie* 1946). Nazwy z członami dyferencyjnymi *Małe* i *Wielkie* utworzono w XX wieku w celu odróżnienia od siebie tak samo brzmiącej nazwy (*Ściborzyce*). Na terenie Śląska Opolskiego, w gminie Paczków, leży wieś znana jako **Ścibórz**, choć jej wczesne zgermanizowane zapisy (*Styborndorf* ok. 1300, *Stiborndorf* 1318, *Stibordorf* 1368 i in.) sugerują raczej lekcję *Ściborów* lub *Ściborowice* (zob. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska XIV: 12). Obecna postać nazwy została ustalona urzędowo po 1945 roku. Wczesne są zapisy toponimu dzierżawczego **Ściborze**, dawniej też *Ciborze*, wskazującego na miejscowość na Kujawach, w gminie Rojewo. Onim z sufiksem **-je* miał m.in. postać: *Czybore* 1311, *Stiborze* 1418, *Wyelkye Czyborzę* 1489, *Sciborze* 1577, *Scyborze* 1796–1802, *Ściborze* 1889. Z ok. 1400 roku pochodzi natomiast najwcześniejszy zapis nazwy wsi położonej w obecnym województwie warmińsko-mazurskim, w gminie Lidzbark (*Stibor*). Obecnie miejscowość nosi nazwę **Cibórz**, a w źródłach historycznych z minionych wieków odnaleźć można również inne jej określenia, np.: *Stibur* 1414, *Czyborze* 1526, *Ciborze* 1647. Długą historię ma także wieś o nazwie **Cibory** (prawdopodobnie ponowionej), istniejąca co najmniej od XV wieku, a zlokalizowana na Mazurach, w gminie Biała Piska. Pierwsze zapisy nazwy miały formę zmienioną: *Zciborren* po 1471, *Cziborren* 1796–1802 (postać *Cibory* dopiero w 1879 roku). Od 1938 roku wieś zaczęła funkcjonować jako *Steinen*. Jak czytamy w NMPol (II: 117), „komtur bałdzki nadał tu braciom Ściborowszczykom [...] 35 włók na prawie magdeburskim”.

Pierwsze notacje nazwy wsi o współczesnym brzmieniu **Cibory-Chrzczoney**, podl., gm. Zawady, pochodzą z XV wieku. W tym czasie miejscowość określana była pluralną nazwą o charakterze rodowym (z nagłosowym *Ści-* lub *Ci-*): *Scibory* 1456, *Cibory* 1469, *Czczibori* 1487, ale w źródłach pojawił się też zapis *de Miloiowa gora* 1485. W następnych wiekach wieś zyskała kolejne określenia, które występowały obok stałej nazwy odmiennej: *Czibori* alias *Milowa gora* 1502, *Cibory Miloiowa gora* 1521, *Czibori Chrzczoney* 1578, *Cibory Chrzczoney Miloiowa gora* i wreszcie *Cibory Chrzczoney* 1795. W pobliżu tej wsi znajdują się też inne obiekty, powstałe w XV lub XVI wieku, w których nazwach obok członu *Cibory* pojawiały się dodatkowe człony odróżniające. Są to nazwy zestawione o obecnej postaci: **Cibory Galeckie**, wś, podl., gm. Zawady (dawniej m.in. *Cibory* alias *Dąbrowka* 1496, *Czibory Dąbrowka* 1565, *Czibori Goloczkie Dąbrowka* 1578, *Cibory Goleckie* 1827); **Cibory-Kołaczki**, wś, podl., gm. Zawady (dawniej m.in. *Czibori Kolaki* 1567, *Cibory Kołaczki* 1759); **Cibory-Krupy**, wś, podl., gm. Zawady (dawniej m.in. *Cibory Szpinki* 1575, *Czibori Spinki* 1578, *Cybori Krupi* 1783, *Cibory Krupy* 1827); **Cibory-Marki**, wś, podl., gm. Zawady (dawniej m.in.

Czibori Marki 1578, *Cybory Marki* 1783); ***Cibory-Witki***, wś, podl., gm. Zawady (dawniej m.in. *Cibory Witki* 1576, *Cybory Witki* 1783, *Cibory Wity* 1827).

Na podstawie pracy Karola Zierhoffera (1957: 144–145) można wnioskować, że pierwotnie teren wyznaczony przez wymienione toponimy w postaci zestawień określany był wspólną nazwą *Czcibory* (zob. „nobilis Colak de *Czczybory*” 1468), a następnie *Cibory*.

Nazwa rodowa *Cibory* stanowi też drugi człon zestawień ojkonimicznych. Jako składnik nazwy miejscowej o współczesnym brzmieniu ***Borowskie Cibory***, wś, podl., gm. Turośń Kościelna, pojawił się w XVII wieku: *Borowskie Cibory* 1676. Inne zapisy tego toponimu to m.in.: *Borowe* 1569, *W Borowie* 1562, *Borowo* 1591, *Cibory* 1839. Człon *Cibory* zachował się też w nazwie ***Chelchy-Cibory***, części wsi Chelchy-Chabdzyno, wś, maz., gm. Karniewo, dawniej odrębnej wsi: *Chelchi Czibori* 1567, *Chelchy Cibory* 1880. Odnajdujemy go ponadto w onimie ***Poniaty-Cibory***, wś, maz., gm. Winnica. W pierwszych notacjach składnik ten ma postać nazwy patronimicznej: *Cziborowicze* 1541, *Ponyathi Cziborowicze* 1544, w kolejnych – formę onimu rodowego: *Ponyaty Czybory* 1576, *Poniaty Cibory* 1783–1784. Dzisiejsza nazwa ***Zalogi-Cibory***, przys., maz., gm. Czernice Borowe, w XV wieku miała postać **Czciborzel/Ściborze*, ale już z 2. poł. XVI wieku (1567) pochodzi zapis: *Zalogi Czibori Virymy*. Obserwujemy tu przejście formy dzierżawczej w nazwę pluralną.

Odnotać należy również nazwy, które w obecnym brzmieniu nie nawiązują do pochodnych imienia Cz(ś)*cibor*, chociaż ich pierwsze zapisy wskazują na takie korelacje. Z XVI wieku pochodzi wczesna notacja nazwy ***Ciborowa Wola***, dziś *Szczęsne*, maz., gm. Grodzisk Mazowiecki. Pierwotna nazwa istniała jeszcze w XIX wieku: *Wola Cyborowa* 1802–1803, *Cyborowa wola* 1827, 1880, 1900, ale obok niej pojawiał się onim paralelny *Szczęsne*: *Szczęsne* albo *Cyborowa Wola* 1882, 1890, który jako jedyna nazwa obiektu funkcjonuje od 1921 roku. XVI- i XVII-wieczne adnotacje nazwy wsi, zlokalizowanej w dawnym województwie białostockim, w gminie Krypno, wskazują na postaci: ***Cibarzewo***, (*Cibor(z)owo*) (Szorc [n. os.] de *Cibarzewo* 1532, do *Ciborzowego* grądu 1604, *Cibarzewo* 1651). Późniejsze zapisy to m.in.: *Szorce Ciborowo*, *Szorce Ciborzewo* XIX/XX wiek. Ostatecznie utrwalił się onim *Szorce*. Postać ***Małe Cibory*** (zob. *Zembrusse Wielkie*, *Małe Czibori* 1567) to z kolei jedna z nazw identyfikujących w XVI wieku miejscowość znaną obecnie jako *Zembrzus Wielki*, maz., gm. Czernice Borowe. Określenie rodowe *Cibory* pojawiło się też w 1579 roku obok nazwy *Targonie* (***Targonie Cibory***), dziś *Targonie-Wity*, podl., gm. Zawady. Pierwsze zapisy źródłowe nazwy pochodzą z XV wieku (*Targonie* 1479, 1483). Oboczna nazwa *Ścibory//Cibory* istniała w XV wieku na określenie wsi znanej

obecnie jako Pachuczyn, podl., gm. Kolno, a związana była z nabyciem w 1435 roku części dóbr przez *Ścibora*, brata Pawła zwanego Pachucy (*Czybori* 1475, in villa *Pachucy* alias *Szczybory* 1488).

Pozostałe toponimy są znacznie późniejsze. W XIX lub w XX wieku, być może na wzór najstarszych ojkonimów dzierżawczych, utworzone zostały nazwy z sufiksami *-ów*, *-owo*: *Ciborów*, wś, maz., gm. Kowala (*Ciborów* 1880), *Ścibiorów*, wś, łódz., gm. Brzeziny (*Сцубіоровѣ* 1913, *Ścibiorów* 1917), *Ściborowo*, wś, maz., gm. Mała Wieś (*Сцуборowo* 1906, *Ściborowo* 1915). Z tego okresu pochodzi też nazwa osady *Cibory*, warm.-maz., gm. Ostróda (*Lehmannsgut*, *Ciborra* 1820), i nazwa *Ścibórka* na określenie części wsi Strzeszyn, w gminie Biecz (*Sciborka* [n. ter.] 1855, *Sciborka* 1861–1864, *Ściborka* 1937, *Ścibórka* 1965).

W wyniku powojennej działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowości (KUNM) nazwę *Cibórz* otrzymała osada w Lubuskim, w gminie Skąpe (zob. *Tiborlager* 1934, *Cibórz* 1948)¹⁰⁴, a nazwę *Ściborki* (po 1945) – wieś w obecnym województwie warmińsko-mazurskim, w gminie Banie Mazurskie, która wcześniej znana była jako *Stobrigkehlen* 1796–1802 i *Stillheide* 1938.

Ślady nazwy osobowej *Ścibor* odnaleźć można również w najnowszych nazwach części wsi usytuowanych na południowych obszarach kraju. Są to nazwy z sufiksem *-ówka*: *Ściborówka* (1983), cz. wsi Dylągowa, gm. Dynów, i *Ściborówka* (1965), cz. wsi Przysietnica, gm. Brzozów, z *-ka*: *Ściborka* (1964), cz. wsi Barbarka, gm. Skała, oraz formy pluralne: *Ścibory* (1964, *Cibory* 1990), cz. wsi Rzyki, gm. Andrychów, *Ścibory* (1964), cz. miasta Mszana Dolna, gm. Mszana Dolna, i *Ściborki* (1964), cz. wsi Gołyszyn, gm. Skała.

Zamieszczona niżej kartograficzna wizualizacja rozmieszczenia wykazanych ojkonimów (37) z wyróżnieniem czasu powstania nazw (XIII–XVIII wiek, XIX–XX wiek, chrzty po 1945 roku; zob. mapa 8) skłania do refleksji, że nazwy zachowujące w swojej strukturze imię *Cz(ś)cibor* i jego pochodne wskazują na miejscowości leżące głównie w północnej części historycznego województwa mazowieckiego (w Łomżyńskim i Ciechanowskim), a także w Małopolsce i na Śląsku.

W zdecydowanej większości toponimy z terenu północnej i środkowej Polski utrwalają w swojej strukturze wariantywny antroponim *Cibor*, w przeciwieństwie do toponimów z południowych obszarów, które pochodzą od nazwy osobowej *Ścibor*¹⁰⁵. Uwagę zwracają toponimy mazowieckie mające wspólnie postać zestawień z nazwą rodową *Cibory* i rzeczownikowym

¹⁰⁴ Nazwa niemiecka i chrzest nawiązują do nazwy jeziora Tibor See (ok. 1893 roku).

¹⁰⁵ Należy jednak pamiętać o zmieniającej się w ciągu dziejów postaci fonetycznej i strukturalnej toponimów.

(w liczbie pojedynczej lub mnogiej) bądź przymiotnikowym członem odróżniającym, zwykle w postpozycji (Chełchy, Chrzczony, Kołaczki, Krupy, Marki, Witki, Poniaty, Gałęckie). W Małopolsce i na Śląsku występują struktury patronimiczne z sufiksem *-(ow)ice*. Nazwy dzierżawcze lub utworzone na wzór ojkonimów posesywnych z przyrostkami *-ów*, *-owo*, **-jb*, **-je* nie wykazują tak wyraźnej regionalizacji. W nazwach geograficznych występujących na Mazowszu (Szczęsne, Zembrzus Wielki, Targonie-Wity) i Podlasiu (Pachuczyn, Szorce) nie ma obecnie śladu imienia złożonego, choć pojawia się ono w różnej postaci w historycznych zapisach źródłowych. Interesujących nas tu nazw geograficznych nie odnajdziemy – poza jednym chrztem (*Cibórz*) – w obecnym województwie wielkopolskim i na zachodnich rubieżach kraju.

Wśród przytoczonych struktur chronologicznie najstarsze są nazwy patronimiczne notowane już w XIII wieku (*Ciborowice*, *Ściborowice*, *Ściborzyce*). Najwcześniejsze zapisy pozostałych toponimów pochodzą z XIV i XV wieku. Wskazać można też kilkanaście nazw późniejszych, XIX- i XX-wiecznych, oraz dwa onimy utworzone w wyniku chrztów po 1945 roku (*Cibórz*, *Ściborki*). Porównując zapisy dawnych toponimów z różnych okresów, wyraźnie widzimy zmienność fonetycznej i/lub strukturalnej formy nazw, a także renomacje. Wahania fonetyczne dotyczą między innymi różnej realizacji nagłosowego *Czci-*, *Ści-*, *Ci-*, co odpowiada tym samym procesom w formach imiennych motywujących omawiane ojkonimy.

* * *

Relikty słowiańskiego imienia złożonego *Cz(ś)cibor* przetrwały do naszych czasów zarówno w zbiorze antroponimów (imion i nazwisk), jak i toponimów. Nazwa ta i jej warianty wykazywały pewną produktywność w ciągu dziejów w tworzeniu struktur nazwiskowych i nazw geograficznych. Część z nich zachowała się do dziś. Współcześnie pełna nazwa *Czcibor* występuje jedynie w funkcji rzadko nadawanego imienia. Wśród nazw dziedzicznych wyróżnić można nazwiska powstałe w wyniku transonimizacji od nazwy osobowej lub od odimiennego toponimu. Osoby noszące te nazwiska zamieszkują współcześnie różne regiony kraju. Zwraca jednak uwagę duża frekwencja nazwisk od wariantu *Cibor* na Mazowszu.

Swoista regionalizacja dotyczy omówionych nazw geograficznych. Najstarsze, średniowieczne ojkonimy utworzone od pochodnych imienia *Cz(ś)cibor* identyfikują bowiem obiekty usytuowane głównie w północnej części historycznego Mazowsza i na Śląsku. Na Mazowszu przeważają nazwy rodowe mające w podstawie wariant fonetyczny *Cibor*, na południu występują nazwy patronimiczne od onimu *Ścibor*.

Przytoczony wyżej materiał antroponimiczny i toponimiczny pośrednio wskazuje geografie wariantu imiennego *Cibor*, który należy uznać za formę typowo mazowiecką¹⁰⁶.

Mapa 8. Rozmieszczenie omawianej grupy toponimów w obecnych granicach Polski (z zachowaniem współczesnego podziału administracyjnego)

¹⁰⁶ Potwierdzają to również dane zawarte w herbarzu wydanym przez Adama Bonieckiego (Herbarz polski... 1900: 143), w którym czytamy, że najdawniejsze pokolenia *Ciborowskich* związane były z ziemią łomżyńską, zambrowską i wiznąską.

2. IMIĘ STANISŁAW I JEGO DERYWATY W OJKONIMII POLSKI W ASPEKCIE HISTORYCZNO-KULTUROWYM

W tym rozdziale ukazany zostanie stopień rozpowszechnienia jednego z najpopularniejszych imion męskich (*Stanisław*) i jego licznych form pochodnych w nazwach miejscowych z obszaru Polski, zarówno tych najstarszych, powstałych do końca XVI wieku, jak i nowszych, tworzonych w XIX i 1. poł. XX wieku na wzór średniowiecznych modeli nazewniczych. Uwzględniony zostanie aspekt frekwencyjno-geograficzny, ale też historyczno-kulturowy związany z przyczyną/ami wysokiej częstości użycia w ojkonimii imienia notowanego w źródłach średniowiecznych co najmniej od XIII wieku (zob. Malec 1971: 115; por. SSNO)¹⁰⁷.

Imię słowiańskie *Stanisław*, z formą imperatywu na *-i* w pierwszym członie (*stani-*) oraz *-sław* w drugim, o prawdopodobnym pierwotnym znaczeniu 'oby stał się sławny' (Grzenia 2002: 296, Fros, Sowa 2004: 294, Malec 1971: 115, Sowa 2003: 181), to jedno z najpopularniejszych imion męskich w Polsce, począwszy od wieków średnich, a także jedna z najczęstszych podstaw imiennych w polskiej toponimii (po imionach *Jan*, *Adam*, *Piotr//Pietr*, a przed *Michał*, *Józef*, *Aleksander*¹⁰⁸). Na popularność imienia *Stanisław* wpływ miała niewątpliwie kultura religijna; imię to – należące pierwotnie do złożonych imion słowiańskich, a następnie włączone do kanonu imion chrześcijańskich – łączono już we wczesnym średniowieczu z kultem św. Stanisława ze Szczepanowa, biskupa i męczennika, kanonizowanego w 1253 roku, a później także z kultem św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży, zmarłego w 1568 roku, kanonizowanego w 1726 roku (zob. Malec 1994a, 1994b). Kult ten miał szeroki zasięg, również poza Polską. W źródłach staropolskich notowane jest też imię żeńskie *Stanisława* (ok. 1265 SSNO) oraz liczne formy pochodne (zdrobnienia i skrócenia imienia *Stanisław*), takie jak: *Stan//Stań*, *Stanio*, *Stanek*, *Staniek*, *Stanko*, *Stenko*, *Stanik*, *Stach*, *Stachan*, *Stacho*, *Stachosz*, *Stachno*, *Stachnik*, *Stachoń*, *Stachura*, *Staniec*, *Stanieczek*, *Stanisz*, *Stanosz*, *Stanusz*, *Stasz*, *Staszak*, *Staszek*, *Staszyc*, *Staszeczko*, *Staszczel*, *Stanosz*, też *S(z)tancel*, *S(z)tancyl*, *S(z)tencel*, *S(z)tencyl* (SSNO, Malec 1982). Część z nich została zachowana w nazewnictwie geograficznym Polski (zob. niżej). W XX wieku frekwencja imienia *Stanisław* również była wysoka.

¹⁰⁷ Według H. Frosa i F. Sowy (2004: 294) imię *Stanisław* poświadczane było już w XI wieku.

¹⁰⁸ O imieniu *Aleksander* w podstawie toponimów zob. Bijak (2021b: 29–41), a o imieniu *Jan* zob. Magda-Czekaj (2022: 256–266), też III.3.

Według „Słownika imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW) imię męskie nadano 826 229 razy, a żeńskie – 333 176 razy. Imię *Stanisław* cieszyło się dużą popularnością aż do lat 90. XX wieku, kiedy to zdecydowanie zmalała liczba nadań. Imię *Stanisława* wybierano dla dziewcząt coraz rzadziej, począwszy od lat 70. XX wieku. Wśród innych XX-wiecznych nadań można odnotować takie imiona, jak: *Stanislaus* (5), *Stanislav* (1), *Stanislava* (2), *Stanka* (2), *Stanko* (2), *Stasia* (1), *Staszko* (1). Dla porównania warto przytoczyć dane frekwencyjne zawarte w obszernym opracowaniu dotyczącym imion częstych w latach 1995–2010 autorstwa Pawła Swobody (2013). Imię *Stanisław* w tym okresie z liczbą użyc 13 213 plasuje się w szóstej dziesiątce, na miejscu 53. (w latach 1981–1990 ma rangę 48). Niską frekwencję ma imię *Stanisława*, które nie znalazło się na liście 100 najczęstszych imion żeńskich w latach 1995–2010, mimo że w XX wieku należało do imion popularnych, zajmując 22. miejsce (Swoboda 2013: 25, 33). Do najrzadszych imion w Polsce w latach 1995–2010 należą m.in. imiona *Stanislav*, *Stanislaw*, będące wariantami graficznymi imienia *Stanisław* (Czopek-Kopciuch 2013: 71–93). Męskie imię dwuczłonowe znalazło się również na liście frekwencyjnej 100 najczęściej nadawanych imion na przełomie XX i XXI wieku w 39 największych miastach Polski z frekwencją 5351 (42. miejsce na liście wielkomiejskiej, 53. na liście ogólnopolskiej, 41. na liście mazowieckiej i 22. na liście warszawskiej) (Skowronek 2013: 111).

Od imienia *Stanisław* i jego derywatów pochodzi wiele nazwisk. Już w okresie staropolskim w funkcji drugiego określenia występują m.in. antroponimy: *Stachna*, *Stachnic(z)*, *Stachnikowic(z)*, *Stachowic(z)*, *Stachiewicz(z)*, *Stachura*, *Stachurzyc*, *Stacher*, *Stachyra*, *Stachyrzyna* (fem.), *Stanek*, *Staniak*, *Stanik*, *Stanisławowie*, *Staniszowic*, *Staniszewic*, *Stankowic(z)*, *Stanowic(z)* (SSNO V). Liczba nazwisk motywowanych imieniem *Stanisław* i jego derywatami wzrasta w średniopolszczyźnie (AntrP IV: 339–340, 341–342), a obecnie nazwiska te, z których znaczna część ma wysoką frekwencję (zob. ISNP), tworzą gniazda onimiczne obejmujące wiele jednostek nazewniczych (por. Rymut 2001: 472, 474–476, 478).

Na bazie imienia *Stanisław* wraz z derywatami powstało ok. 150 ojkonimów. Czy stała popularność imienia w związku z chrześcijańską motywacją mogła mieć wpływ na liczbę utworzonych od niego toponimów? Czy znaczenie miał żywy kult świętych w średniowieczu, tradycje patriotyczne w okresie rozbiorów, a może chodziło jedynie o przywołanie i utrwalenie w nazwie miejscowej imienia konkretnej osoby (w tym właściciela osady)? Próba odpowiedzi na te pytania zawarta jest w drugiej części tekstu.

2.1. TOPONIMY POCHODZĄCE OD IMIENIA STANISŁAW I JEGO ŻEŃSKIEGO ODPOWIEDNIKA¹⁰⁹

Staropolskie imię złożone i jednocześnie imię świętych patronów stanowi bazę ojkonimów średniowiecznych, ale największą produktywność wykazuje w XIX- i XX-wiecznych nazwach miejscowych.

Toponimy z imieniem *Stanisław* w podstawie prezentują różne modele strukturalne. Brak wśród nich nazw rodowych¹¹⁰. Nazwa miejscowa *Stanisław* (dziś dwie wsie *Stanisław Dolny* i *Stanisław Górny* w gm. Kalwaria Zebrzydowska i Wadowice, młp.) to jeden z najstarszych wśród omawianych ojkonimów z pierwszą notacją w 1388 roku (in Pascouicz et *Stanisław villis*, *Stanisławie* 1581). Z 1218 roku pochodzi natomiast zapis *villa Stanizlai* (od XIV wieku n. niem. Wilhelmsdorf, następnie Wilmsdorf, Willmannsdorf). Współczesna nazwa *Stanisławów* (gm. Męcinka, dśl.) została ustalona urzędowo po 1945 roku.

Pierwsze zapisy w XIV wieku mają nazwy patronimiczne z suf. *-ice* wskazujące pierwotnie na relacje zależnościowe wobec osoby noszącej imię *Stanisław*: *Stanisławice*, wś w gm. Koniecpol, śl. – *Stanisławicz* 1393, *Stanisławicze* 1511; *Stanisławice*, dziś cz. wsi Siedliska, dawniej wś w gm. Koszyce, młp. – *de Stanisławicz* 1379, in *Stanisławice* 1400; *Stanisławice*, wś w gm. Kłaj, młp. – *Stanisławicze* 1364; *Stanisławice*, przysiółek notowany do 1967 roku, dawniej wś w gm. Wyciąże, młp. – in *Stanisławicz* 1389, *Stanisławicze* 1470–1480; *Stanisławice*, wś w gm. Bedlno, łódz. – *Stanisławice* 1387.

W wiekach średnich powstała także nazwa dzierżawcza *Stanisławowo*, z suf. *-owo* (prawdopodobnie od imienia właściciela osady) identyfikująca wieś w gm. Września, wlkp. – *Stanisławowo* 1463. Do nielicznych należą ponadto ojkonimy XVI-wieczne, a wśród nich: nazwa posesywna *Stanisławowo*, z suf. *-owo* (*Stanisławowo* 1562), odnosząca się dawniej do przedmieścia Poznania (dziś Miasteczko i Święty Roch, cz. Poznania, wlkp.); ojkonim *Stanisławów*, z suf. *-ów* (dziś trzy wsie: *Stanisławów*, *Kolonia Stanisławów*, *Mały Stanisławów* w gm. Stanisławów, maz.), powstały w 1523 roku od imienia założyciela miasta (w miejsce nazwy wsi Cisek – *Czyssek* 1361, która uzyskała prawa miejskie od Janusza III i Stanisława); toponim *Stanisławie* (wś w gm. Tczew, pom.), utworzony na wzór nazw miejscowych z suf. **-je* (*Stanisławie* 1534)¹¹¹; nazwa dzierżawcza

¹⁰⁹ Materiał toponimiczny pochodzi ze słownika NMPol, nie obejmuje zatem nazw (historycznych i współczesnych), które nie zostały uwzględnione w tym opracowaniu.

¹¹⁰ Toponimy motywowane imieniem złożonym *Stanisław* nie występują na Mazowszu do końca XVI wieku (zob. Wójcik 2017: 303–321), nie dziwi zatem brak w materiale nazw rodowych typowych dla tego obszaru.

¹¹¹ Wcześniejsze nazwy obiektu to m.in. *Stoysław* (1258), *Stosławie* (1293), *Steysław* (1402–1415), *Stenczław* (1445), a zatem miejscowość istniała co najmniej od XIII wieku (NMPol XV: 136).

Stanisławowo 1597–1598, *Stanisławowa* 1609 (dziś *Stanclowo* w gm. Biskupiec, warm.-maz.), od imienia biskupa Stanisława Hozjusza, założyciela wsi.

Imię *Stanisław* stanowiło podstawę nielicznych ojkonimów powstałych do końca XVI wieku i zaliczanych do najstarszej warstwy nazewnictwa. Wśród nich znajduje się nazwa *Stanisław*, pięć ojkonimów z sufiksem *-ice* (*Stanisławice*), trzy nazwy z *-owo* (*Stanisławowo*), jedna z *-ów* (*Stanisławów*) oraz toponim *Stanisławie*. Na tej podstawie trudno wysuwać wnioski o szczególnej produktywności imienia *Stanisław* w średniowieczu, co mogłoby być widoczne również w warstwie toponimicznej. Obiekty identyfikowane nazwami z imieniem *Stanisław* w podstawie zlokalizowane są przede wszystkim w Małopolsce (głównie nazwy patronimiczne), rzadziej w Wielkopolsce, na Mazowszu i Śląsku, jednostkowo na Pomorzu i Warmii. Odnotować należy również późniejsze zmiany formy tych nazw (trwałe lub chwilowe) związane z dodaniem do nazwy podstawowej członów odróżniających w związku z podziałem osady (*Stanisław Dolny* i *Górny*, wcześniej *Półstanisławice* – *Polsthanysławicze* 1470–1480), a także ze zmianami leksykalnymi prowadzącymi do wyeliminowania nazwy dawnej na rzecz nazw nowych (*Stanisławowo* > *Miasteczko*). Obserwuje się również typowe dla nazewnictwa miejscowego nieustabilizowanie morfologiczne (w obrębie tego samego lub nie modelu nazwotwórczego). Dotyczy to np. nazw *Stanisławice*//*Stanisławowice* w gm. Koszyce i gm. Bedlno (suf. *-ice* i rozszerzony *-owice*), *Stanisławice*//*Stanisławie*//*Stanisławy* w gm. Kłaj (suf. patronimiczny *-ice*, dzierżawczy **-je* i pluralna forma bezsufiksalna). Wprowadzanie członów odróżniających przyczyniło się do funkcjonowania nazw obocznych desygnujących ten sam obiekt w ciągu wieków, np.: *Stanisławice Maior*, *Stanisławice Orłowskie*, *Stanisławice Tarnowskie* (dziś *Stanisławice*, gm. Bedlno).

Następne wieki przynoszą kolejne nadania nazw. Z 1647 roku pochodzi zapis *Stanisławka* (kol., dawniej wś w gm. Zławieś Wielka, kuj.-pom.), który odnosi się do obiektu istniejącego co najmniej od XV wieku, ale identyfikowanego wcześniej nazwą niemiecką *Erlenmuhle*. Wskazać można ponadto kilka nazw XVIII-wiecznych od imienia *Stanisław*, z suf. *-(ow)ice*: *Stanisławice*, wś w gm. Gidle, łódz. – de *Stanisławice* 1785; *Stanisławice*, wś w gm. Kozienice, maz. – *Stanisławowice* 1783–1784, *Stanisławice* 1787, a także z suf. *-ów*, *-owa*, *-owo*: *Stanisławowo*, wś w gm. Zbójna, podl. – *Stanisławow* 1783, *Stanisławowa* 1808, *Stanisławowo* 1890; *Stanisławowo*, dziś cz. wsi Grabowiec, dawniej wś w gm. Grudziądz, kuj.-pom. – *Stanisławo* 1789, *Stanisławowo* 1890; *Stanisławów*, wś w gm. Złoczew, łódz. – *Stanisławow* 1783–1784. W XVIII wieku notowane były również nazwy oboczne z suf. *-ów*, *-czyk* (*Stanisławów*//*Stanisławczyk*) denotujące dawne miasteczko, dziś wieś w gm. Przemyśl (podkarp.), a upamiętniające Jana

Stanisława Fredrę, który założył miejscowość w XVII wieku. Od imienia *Stanisław* pochodzi także nazwa *Stanisławka*, z suf. *-ka* (wś w gm. Szubin, kuj.-pom.), która w źródłach XVIII-wiecznych notowana była też w postaci *Stanisławowo* (1750–1760), a w XIX wieku w formie pluralnej *Stanisławki* (1846). Postać plurale tantum *Stanisławki* ma obecna nazwa wsi w gm. Wąbrzeźno (kuj.-pom.)¹¹² z pierwszym zapisem *Stanisławken* 1772/1773, a formę zestawienia nazwa *Stanisławów Skrzański* (wś w gm. Gostynin, maz.), początkowo – *Budy Skrzańskie* (1789).

Najliczniejszą grupę oikonimów zachowujących w podstawie imię *Stanisław* stanowią niewątpliwie nazwy należące do młodszej warstwy chronologicznej, których pierwsze zapisy pojawiają się w dokumentach i wykazach z XIX i XX wieku. Wśród nich największą frekwencję (ok. 50 równobrzmiących jednostek) mają nazwy powstałe przy użyciu sufiksu *-ów*. Są to nazwy pamiątkowe (często o znanej motywacji), dzierżawcze bądź utworzone na wzór nazw posesywnych:

Stanisławów, wś w gm. Ulan-Majorat, lub. (1877);

Stanisławów, kol., dawniej wś w gm. Wola Uhruska, lub. (*Stanisławów*, folw. 1921);

Stanisławów, wś w gm. Żmudź, lub. (1859);

Stanisławów, wś w gm. Lipie, śl. (1884 – od im. Stanisława Bednarka, rolnika w kolonii *Stanisławów*);

Stanisławów, os., dawniej wś w gm. Praszka, opol. (kol. *Stanisławów* 1935);

Stanisławów, wś w gm. Przyrów, śl. (1870);

Stanisławów, cz. Kielc, dawniej wś, świąt. (1877);

Stanisławów, wś w gm. Chodów, wlkp. (1921);

Stanisławów, cz. wsi Borki, dawniej wś w gm. Kramsk, wlkp. (*Stanisławowo* 1843, *Stanisławów* 1868, 1877);

Stanisławów, cz. wsi Drzewce, dawniej wś w gm. Olszówka, wlkp. (1902);

Stanisławów, wś w gm. Uniejów, wlkp. (1876 – od im. właściciela Stanisława Zalewskiego);

Stanisławów, wś w gm. Zagórów, wlkp. (*Stanisławowo* 1843, *Stanisławów*, os. leśna i folwark 1881, 1890);

Stanisławów, przys. wsi Tomaszów, dawniej wś w gm. Puławy, lub. (1890);

Stanisławów, wś w gm. Opole Lubelskie, lub. (1827);

Stanisławów, wś w gm. Dąbrówka, maz. (*Stanisławów*, kol. 1921);

Stanisławów, wś w gm. Fałków, świąt. (1879);

Stanisławów, cz. wsi Kotuszów, okresowo wś w gm. Aleksandrów, świąt. (1894);

Stanisławów, wś w gm. Paradyż, łódz. (1890);

¹¹² Nazwa miejscowości, założonej w 1765 roku, może upamiętniać króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (NMPol XV: 138).

Stanisławów, wś w gm. Rzeczyca, łódz. (*Stanisławów*, kol. 1921);
Stanisławów, wś w gm. Sulmierzyce, łódz. (1847);
Stanisławów, dziś dwie wsie *Stanisławów Drugi* i *Stanisławów Pierwszy* w gm. Szczerców, łódz. (Kolonja *Stanisławów* 1844);
Stanisławów, wś w gm. Tuszyn, łódz. (1877);
Stanisławów, wś w gm. Wolbórz, łódz. (1899–1900);
Stanisławów, wś w gm. Żelechlinek, łódz. (1899–1900);
Stanisławów, cz. wsi Tretki, dawniej wś w gm. Dobrzelin, łódz. (1921);
Stanisławów, cz. wsi Natolin Kiernoski, dawniej wś w gm. Kiernoza, łódz. (*Stanisławów*, kol. 1933);
Stanisławów, wś w gm. Kutno, łódz. (1921);
Stanisławów, wś w gm. Oporów, łódz. (1865);
Stanisławów, wś w gm. Rataje, maz. (1877);
Stanisławów, wś w gm. Głowaczów, maz. (1877 – n. może nawiązywać do sąsiedniej wsi *Stanisławice*);
Stanisławów, cz. wsi Augustów, dawniej wś w gm. Grabów nad Pilicą, maz. (1837 – prawdopodobnie n. upamiętniająca Stanisława Augusta Poniatowskiego);
Stanisławów, wś w gm. Odrzywół, maz. (1827);
Stanisławów, wś w gm. Policzna, maz. (*Stanisławów*, kol. 1921);
Stanisławów, wś w gm. Promna, maz. (1902);
Stanisławów, wś w gm. Skaryszew, maz. (1877);
Stanisławów, wś w gm. Wierzbica, maz. (1877);
Stanisławów, wś w gm. Stanin, lub. (1904);
Stanisławów, dziś *Stanisławów Nowy* i *Stanisławów Stary*, dwie wsie w gm. Lutomiersk, łódz. (*Stanisławów stary*, *Stanisławów nowy*, dwie kol. 1877);
Stanisławów, wś w gm. Mokrsko, łódz. (*Zadwornik* 1802–1803, *Stanisławów* 1839);
Stanisławów, wś w gm. Osjaków, łódz. (*Stanisławów*, kol. 1921);
Stanisławów, wś w gm. Wodzierady, łódz. (1877);
Stanisławów, wś w gm. Baranów, maz. (1870 – n. być może upamiętnia Stanisława Potockiego);
Stanisławów, wś w gm. Biała Rawska, łódz. (1802–1803);
Stanisławów, dziś *Stanisławów-Majątek*, cz. wsi Rulice, i *Stanisławów*, leśn. i gaj., okresowo wś w gm. Bielawy, łódz. (*Stanisławów*, folw. 1921 – n. upamiętniająca Stanisława Jana Grabińskiego);
Stanisławów, przys., dawniej wś w gm. Baćkowice, święt. (*Moskwa* 1885, *Stanisławów*, wś 1921)¹¹³;

¹¹³ Prawdopodobnie nazwy *Moskwa* (1885) i *Kolonja Aleksandrowska* (1839) zostały symbolicznie zastąpione odpowiednio nazwami *Stanisławów* i *Stanisławowo* (NMPol XV: 138, 144).

Stanisławów, wś w gm. Leoncin, maz. (1860);
Stanisławów, wś w gm. Stare Babice, maz. (1921);
Stanisławów, wś w gm. Józefów, lub. (1802 – od im. syna Andrzeja Zamoyskiego, wś powstała w 1791 roku)¹¹⁴.

Nazwy te identyfikują obiekty zlokalizowane na terenie obecnych województw: łódzkiego (17), mazowieckiego (12), lubelskiego (7), wielkopolskiego (5), świętokrzyskiego (4), śląskiego (2), opolskiego (1).

Zdecydowanie mniej jest ojkonimów z imieniem *Stanisław* w podstawie utworzonych za pomocą suf. *-owo*:

Stanisławowo, wś w gm. Juchnowiec Dolny, podl. (*Станиславово-Сольники* 1878–1886, *Stanisławowo* 1916);
Stanisławowo, wś w gm. Biezuń, maz. (*Stanisławów ... w Stanisławowie* 1863);
Stanisławowo, wś w gm. Wierzbinek, wlkp. (1921);
Stanisławowo, cz. wsi Grodziec, dawniej wś w gm. Czerwińsk nad Wisłą, maz. (*Grodziec-Stanisławowo* 1921, *Stanisławowo* 1982);
Stanisławowo, wś w gm. Drobin, maz. (1911);
Stanisławowo, wś w gm. Pomiechówek, maz. (*K. Aleksandrowska* 1839, *Stanisławowo* 1921);
Stanisławowo, wś w gm. Serock, maz. (1874).

Tę samą postać morfologiczną ma nazwa wsi w gm. Cedry Wielkie (pom.), która została nadana urzędowo po 1945 roku zamiast dawnej nazwy niemieckiej. Toponimy te denotują obiekty przede wszystkim na Mazowszu, Podlasiu, Pomorzu i w Wielkopolsce.

Kolejną grupę stanowią nazwy zestawione, w których człon utożsamiający ma postać ojkonimu odantroponimicznego z suf. *-ów*, *-owo*, a człon dyferencyjny, dodawany zwykle w celu odróżnienia dwu obiektów o tej samej nazwie, ma formę odmiejscowego przymiotnika, wyrażenia przyimkowego z nazwą miejscową lub został utworzony od przymiotników *mały*, *duży*//*wielki* bądź liczebników *pierwszy*, *drugi*:

!*Stanisławowo Osieckie*, nieistniejąca dziś wś w gm. Czerwińsk nad Wisłą (1921);
Stanisławów Duży, wś w gm. Kamionka, lub. (*Stanisławów Wielki* 1865, *Stanisławów Duży* 1867);

¹¹⁴ Dodać tu należy również nazwę obiektu istniejącego co najmniej od XVI wieku (pierwotnie jako *Ruda Stolim*, następnie *Stel(i)mów*, a od 1815 roku *Stanisławów*) (NMPol XV: 141).

Stanisławów koło Legionowa, dziś *Stanisławów Drugi*, wś w gm. Nieporęt, maz. (*Stanisławów 1921, Stanisławów koło Legionowa 1971*);
Stanisławów koło Rembelszczyzny, dziś *Stanisławów Pierwszy*, wś w gm. Nieporęt, maz. (*Kolonia Nieporęcka Stanisławów 1824*);
Stanisławów Lipski, wś w gm. Czerniewice, łódz. (*Z Kolonii Stanisławów 1810, Stanisławów-Lipie 1867, Stanisławów Lipski 1877*);
Stanisławów Mały, cz. wsi Michałówka, dawniej wś w gm. Abramów, lub. (*Stanisławów ... na kolonii Stanisławów 1865, Stanisławów Mały 1867*);
Stanisławów Sierakowicki, przys., dawniej wś w gm. Gostynin, maz. (*Stanisławów Kr. 1802–1803, Stanisławów Sierakowski 1921, Stanisławów Sierakowicki 1972*);
Stanisławów Studziński, wś w gm. Czerniewice, łódz. (*Hołędry Stanisławowskie ... w Kolonij Stanisławowskiej 1818, Stanisławów-Studzianki 1867, Stanisławów Studziński 1877*).

Imię *Stanisław* stanowi również podstawę dwóch toponimów z wtórnym suf. *-ka*: *Stanisławka*, wś w gm. Wąwolnica, lub. (*Stanisławów 1827, Stanisławka 1877*); *Stanisławka*, wś w gm. Sitno, lub. (*Stanisławowka 1802, Stanisławka 1827*), a także nazwy miejscowej z suf. *-(ów)ka*: *Stanisławówka*, wś w gm. Dubienka, lub. (1890 – od im. *Stanisław* lub od nazwy pobliskiej miejscowości *Stanisławów*) oraz ojkonimu z suf. pluralnym *-ki*: *Stanisławki*, wś w gm. Grabów, łódz. (*Stanisławów 1869, Stanisławki 1960*). Ponadto wymienić należy nazwę *Stanisławie* w gm. Bukowiec, kuj.-pom. (*Stanisławie, folwark 1835*), utworzoną od imienia właściciela wsi Stanisława Łębińskiego.

Imię żeńskie *Stanisława* zostało utrwalone tylko w jednej nazwie miejscowej powstałej w XIX wieku (*Stanisława*, kol. 1881, 1890). Ojkonim bezsufiksalny, formalnie równy imieniu żeńskiemu, pierwotnie był nazwą kolonii, a następnie wsi w gm. Kawęczyn (wlkp.)¹¹⁵.

Toponimy z nowszą metryką desygnują obiekty zlokalizowane na Mazowszu, Lubelszczyźnie, w Wielkopolsce, Małopolsce. Historycznie są to w większości ziemie Królestwa Polskiego, na których w XIX wieku przebiegała planowa kolonizacja, m.in. w związku z uwłaszczeniem chłopów i rozwojem przemysłu. Niewątpliwie na tak znaczną frekwencję nazw pochodzących od imienia *Stanisław* (ok. 70 jednostek) wpływ miała utrzymująca się popularność imienia, ale także zwrot ku tradycji w okresie zaborów (w tym ku imiennictwu uznawanemu za rodzime). Duże znaczenie mógł

¹¹⁵ O nazwach miejscowych utworzonych od imion kobiecych, ich frekwencji i czasie powstania w związku ze zmianami społeczno-kulturowymi, m.in. z usamodzielnieniem się kobiet w różnych sferach życia; zob. m.in. Karpluk (1955), Skowronek (2019), Czopek-Kopciuch (2017). Por. też I.3.4.

mieć również kult świętych Stanisławów (pochodzenia polskiego), mający szeroki zasięg geograficzny i chronologiczny. Święty Stanisław ze Szczepanowa w okresie zaborów (a wcześniej w czasach rozbitcia dzielnicowego) był symbolem jedności narodowej (zob. m.in. Malec 1994a: 65–71). Część spośród wymienionych wyżej nazw to onimy o charakterze pamiątkowym, nadane dla uczczenia i upamiętnienia różnych osób, w tym króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.

2.2. OJKONIMY UTWORZONE OD FORM POCHODNYCH IMIENIA STANISŁAW

Już w okresie staropolskim istniało wiele form skróconych od imienia *Stanisław* o zróżnicowanej budowie morfologicznej (zob. Malec 1982, SSNO). Część z nich zachowała się w toponimii Polski. Są to formy: *Stach*, *Stasz(o)*, *Staszek*, *Stachel*, *Stachura*, *Stan//Stań*, *Stan(i)ek*, *Stańko*, *Stanisz*, *Stanięta*, *Stanioch*, *Staniątko* oraz skrócenia rekonstruowane na podstawie nazw miejscowych: **Stanom(a)*, **Stanim(a)*. Nie zawsze wiadomo jednak, czy w podstawie ojkonimu znajduje się derywat funkcjonujący jako imię czy jako drugie określenie (lub nazwisko), a także czy nazwa miejscowa motywowana jest skróceniem imiennym, czy apetywem. Ponadto niektóre formy pochodne można łączyć zarówno z imieniem *Stanisław*, jak i *Stanimir*. W przeciwieństwie do nazw miejscowych motywowanych pełną formą imienia toponimy z formą skróconą w podstawie należą w dużej części do starszej warstwy nazewnictwa geograficznego, choć nie brak tu nazw powstałych po XVI wieku i nadań urzędowych po 1945 roku.

Spośród derywatów imienia *Stanisław* większą frekwencję w tworzeniu form ojkonicznych wykazywało skrócenie *Stan//Stań*. Odnajdujemy je w nazwach dzierżawczych z suf. *-ew* (pierwotnie *-ewo*), *-owo*, *-in*: *Staniew*, wś w gm. Koźmin, wlkp. (de *Stanevo* 1291, *Staniew* 1789); *Stanowo*, wś w gm. Dzierzgoń, pom. (*Woysewite* (1360)XIV, *Wosgewiten ader Stanaw* 1437, *villae ... Stanowo* 1647 – pierwotnie **Wojszewice*, od XV wieku *Stanowo*); *Stanowo*, wś zaginiona koło Gdańska (*Stanowe* 1178); *Stanin*, dziś dwie wsie *Stanin* i *Nowy Stanin* w gm. Stanin, lub. (*Sthanin* 1484), oraz w nazwach patronimicznych z suf. *-ewice*, *-owice*: *Staniewice*, wś w gm. Postomino, zachpom. (*Staniuithze* 1285); *Staniowice*, wś w gm. Sobków, święt. (*Staneuicze* 1331); *Stanowice*, wś w gm. Bogdaniec, lubus. (nazwa zniemczona *Streueniz* (!) 1300, de *Stennewitz* 1319); *Stanowice*, wś w gm. Leszczyny, śl. (*Stanowitz* ok. 1300). Derywat odimienny *Stan* zachowany jest także w nazwie *Stany* (dziś dwie wsie *Stany Duże* i *Stany Małe* w gm. Suchożebry, maz.), mającej formę liczby mnogiej typowej dla nazw rodowych – *Stany*, ze

Stanów 1569. Taką postać ma również ojkonim *Stany*, denotujący wieś w gm. Przystajń (śl.), który pochodzi jednak od nazwiska założyciela Stanisława Stana (*Kuznica ... Stanowska* 1588, *Stany* 1787).

Kilka toponimów z dawną metryką pochodzi od skróconych nazw osobowych *Stan(i)ek*, *Stańko*. Znalazły się one w podstawie nazwy patronimicznej *Stankowice* (os. zaginiona, kuj.-pom. – *Stancouicze* 1432) oraz toponimów posesyjnych z suf. *-owa*, *-owo*: *Stańkowa*, wś w gm. Olszanica, podkarp. – in villa *Stankowa Vola* 1481, *Stankawa* (!) 1508; *Stańkowa*, wś w gm. Łososina Dolna, młp. – de *Stancowa* 1403, od imienia sołtysa; *Stankowo*, wś w gm. Gostyń, włkp. – *Stanchouo* (1181)1258, *Stankowo* (1360)XV–XVII.

Z późnego średniowiecza pochodzą także pierwsze zapisy nazw zestawionych z obszaru historycznego Mazowsza, w których drugi człon *Stankowięta* utworzony został od n. os. *Stanek*, *Stańko*, z suf. patronimicznym *-owięta*: *Chojane-Stankowięta* (wś w gm. Kulesze Kościelne, podl., 1580); *Dzierżki-Stankowięta* (wś nieistniejąca, podl., 1580); *Piszczaty-Stankowięta* (wś nieistniejąca, podl., 1528); *Moczydły-Stanisławowięta* (wś w gm. Szepietowo-Stacja, podl. – *Moczydły Sthankowiętha* 1580).

Imienne formy pochodne *Stasz(o)*, *Staś* mogły motywować ojkonim *Stasiówka* (wś w gm. Dębica, podkarp. – *Stasiowka* (1441), *Staszowka* (1470–1480)). Nazwa osobowa *Stasz(a)* stanowiła także podstawę nazwy patronimicznej *Staszowice* (wś zaginiona, dśl., ok. 1300, z suf. *-owice*) oraz nazw dzierżawczych z suf. *-ów*, *-in*: *Staszów* (mto, podkarp. – de *Stassow* 1325–1327); *Staszyn* (os. zaginiona, włkp. – *Stasin* (1243)XVIII). Od skróceń *Staszek*, *Stasz* pochodzi ojkonim *Staszkówka*, z suf. *-ówka* (wś w gm. Gorlice, młp. – *Stascowca* 1382).

Forma skrócona *Stanisz* motywowała ojkonim *Staniszewice* (wś w gm. Chynów, maz. – hereditatibus *Staniszewicze* 1313, z suf. *-ewice*), n. os. *Stachel* – nazwę miejscową *Stachlew* (wś w gm. Łyszkowice, łódz. – *Stachlevo* (1359)), n. os. *Stanięta* – nazwę geograficzną *Stanęcin* (dawniej wś w gm. Podegrodzie, dziś cz. wsi Olszana, młp. – *Stanantino* (1293), z suf. *-ino*, wtórnie *-in*), n. os. **Stanom(a)* – toponim *Stanomin* (wś w gm. Dąbrowa Biskupia, kuj.-pom. – de *Stanomino* 1394), a być może n. os. **Stanim(a)* – onim *Stanomino* (pierwotnie **Stanimin* (nazwa zniemczona *Standemin* 1495), wś w gm. Białogard, zachpom.). U podstaw toponimu *Staniątki* (wś w gm. Niepołomice, młp. – ecclesie de *Stanantek* (1238), de *Staniatky* (1241)) tkwi natomiast derywat *Staniątko*.

Pierwsze zapisy nazw miejscowych od form pochodnych imienia *Stanisław* notowane są również w wieku XVIII¹¹⁶. Są to onimy:

¹¹⁶ Z XVII wieku pochodzi zapis *Kłopoty Staszewieta* (1676) – drugi człon zestawienia od n. os. *Stasz*, z suf. *-ewięta* (od XVIII wieku *Stanisławy*, w formie lm., w miejsce nazwy *Staszowięta*) (NMPol IV: 530).

Staniochy, cz. wsi Świątki w gm. Klonowa, łódz. – *Stanioch* Pustkowie 1783, od n. os. *Stanioch*;

Staniszewskie, wś w gm. Ranizów, podkarp. – *Staniszowsky* 1779–1783, od n. os. *Stanisz*, z suf. *-owski/-ewskie*;

Stanowo, wś w gm. Bodzanów, maz. – *Stanowo* 1784, od n. os. *Stan*, z suf. *-owo*¹¹⁷;

Stańków, wś w gm. Chełm, lub. – *Stankow* 1783–1784, od im. właściciela *Stanko*, *Stańko*, z suf. *-ów*;

Stachura, wś w gm. Mniów, święt. – *Stachura* 1783–1784, od n. os. *Stachura*;

Stasiówka, wś w gm. Łomazy, lub. – *Staszowka* 1775, pierwotnie od n. os. *Stasz(o)*, z suf. *-ówka*;

Staszów, wś w gm. Kozienice, maz. – *Międzyleś*, czyli *Staszow* 1783–1784.

Od nazwiska *Stankowicz* (to od n. os. *Stanek*, *Stanko*) powstała nazwa młyna *Stankowicze*, a następnie osady w gm. Mielnik (podl.), dziś cz. wsi Maćkowicze – [Młyn *Stankowicze*] 1774. Deminutywna forma imienia *Staś* motywowała drugi człon zestawienia *Miodusy-Stasiowięta* (wś w gm. Wysokie Mazowieckie, podl., 1783), z suf. *-owięta*.

Z XIX i XX wieku pochodzą pierwsze zapisy ojkonimów, które odnoszą się do obiektów zlokalizowanych głównie na Mazowszu i Lubelszczyźnie:

Staniów, kol. notowana do 1933 roku, dawniej wś w gm. Kowala, maz., 1890 – od n. os. *Stań*, z suf. *-ów*;

Staniszówka, cz. wsi Basinów, dawniej wś w gm. Magnuszew, maz., 1890 – od n. os. *Stanisz*, z suf. *-ówka*;

Stachów, cz. wsi Augustów, dawniej wś w gm. Grabów nad Pilicą, maz., *Nowy Stachów*, *Stachów* 1877 – od n. os. *Stach*, z suf. *-ów*;

Stachowo, wś w gm. Naruszewo, maz., *Wronino Stachowo* 1918, z suf. *-owo*;

Stachowo, wś w gm. Lesznowola, maz., 1921;

Stasin, kol., dawniej wś w gm. Chodel, lub., *Stasin*, folw. 1877 – od n. os. *Staś* lub *Stasia*, z suf. *-in*;

Stasin, wś w gm. Józefów, lub., 1877;

Stasin, wś w gm. Konopnica, lub., 1878;

Stasin, wś w gm. Wojciechów, lub., 1921;

Stasin, wś w gm. Długosiodło, maz., 1875;

Stasin, wś w gm. Paradyż, łódz., 1875;

Stasin, wś w gm. Paprotnia, maz., 1921;

Stasin, wś w gm. Sabnie, maz., 1890;

¹¹⁷ Pierwsze zapisy nazwy wsi to: *Myschewo* (*Mystewo*) (1319), *Misszewo* (1417) (NMPol XV: 152).

Stasin, cz. wsi Jaranowo, dawniej wś w gm. Bądkowo, kuj.-pom., 1877;
Stasin, cz. wsi Kosinowo, dawniej wś w gm. Włocławek, kuj.-pom., 1877;
Stasin, dziś *Stasin Dolny*, wś w gm. Siedliszcze, lub., 1890;
Stasinów, wś w gm. Radzyń Podlaski, 1877 – od n. os. *Stas*, *Stasia*, z suf. *-ów*;
Stasinów, wś w gm. Tłuszcz, maz., 1919;
Staszówka, cz. wsi Hucina, dawniej wś, podkarp., *Hucina-Staszówka* 1952 – człon drugi od n. os. *Stasz*, z suf. *-ówka*;
Staszyn, cz. wsi Kępie, dawniej wś w gm. Kozłów, młp., *Staszyn* 1827 – od n. os. *Stasz(a)*, z suf. *-in*.

Odnotować należy również nazwy, które zostały wprowadzone urzędowo po 1945 roku w miejsce wcześniejszych nazw niemieckich lub ziemczonych (na ziemiach północnych i zachodnich), np.: *Stachowice* (dśl.), *Stachowiczki* (dśl.), *Stanięcino* (pom.), *Staniszów* (dśl.), *Stankowice* (dśl.), *Stankowo* (warm.-maz.), *Stanowo* (warm.-maz.), *Stanów* (lubus.), *Staszkowo* (warm.-maz.), *Staszowice* (dśl.), *Stasin* (dśl.).

* * *

Porównawcze zestawienie ojkonimów odantroponimicznych od imienia *Stanisław*, jego form żeńskich i derywowanych miało na celu ukazanie częstotliwości użycia w nazwach miejscowych Polski jednego z najpopularniejszych imion słowiańskich, które w związku z żywym kultem św. Stanisława ze Szczepanowa weszło również do kanonu imion chrześcijańskich. Z pewnością imię to wraz z derywatami stanowi jedną z najczęstszych podstaw antroponimicznych w toponimii Polski.

Do starszej warstwy ojkonimów utworzonych od złożenia *Stanisław* do końca XVI wieku zaliczyć można jedynie ok. 10 nazw. Są wśród nich patronimika na *-ice* (*Stanisławice*), nazwy dzierżawcze z suf. *-j-* (*Stanisław*, *Stanisławie*), *-ów* (*Stanisławów*), *-owo* (*Stanisławowo*). Z wieków średnich pochodzi natomiast znacznie więcej ojkonimów (ok. 30), które mają w podstawie formy pochodne imienia *Stanisław*, takie jak: *Stan//Stań* (ok. 10 ojkonimów), *Staniek*, *Stańko* (8 wraz z nazwami zestawionymi, w których jeden człon ma postać *Stankowięta*), *Stasz(o)*, *Staś* (5), *Stanisz* (1), *Stachel* (1), *Stanięta* (1), *Staniątka* (1) oraz rekonstrukcje imienne **Stanom(a)*, **Stanim(a)* (2). Są to głównie nazwy posesywne z suf. *-ew*, *-ewo* (*Staniew*, *Stachlew*), *-ów* (*Staszów*), *-owo* (*Stanowo*, *Stankowo*), *-owa* (*Stańkowa*), *-in* (*Stanin*, *Staszyn*, *Stanomin*), *-ówka* (*Stasiówka*, *Staszkówka*) oraz nazwy patronimiczne na *-owice* (*Staniowice*, *Stanowice*, *Stankowice*, *Staszowice*), *-ewice* (*Staniszewice*), *-ęta* (w zestawieniach typu *Chojane-Stankowięta*). W formie pluralnej występują nazwy *Stany*, *Staniątki*. Żadna z nazw średniowiecznych nie była motywowana

imieniem żeńskim *Stanisława* lub jego skrótami, co wiąże się z panującą wówczas sytuacją społeczno-kulturową, dominującym patriachatem i znikomą w tym okresie „obecnością kobiet” w nazewnictwie miejscowym (por. I.3.4.).

Większa koncentracja nazw miejscowych od imienia *Stanisław* występuje w Polsce południowej, natomiast toponimy od form pochodnych występują w różnych regionach kraju (przeważnie są to wystąpienia jednostkowe).

Nowsza warstwa toponimiczna zdominowana jest przez nazwy utworzone w XIX i XX wieku (głównie na obszarze dawnego Królestwa Polskiego) od imienia pełnego (ok. 70 jednostek), co najprawdopodobniej ma związek z kultem świętych Stanisławów (zwłaszcza kultem Stanisława ze Szczepanowa, trwającym nieprzerwanie od wczesnego średniowiecza), a także z podtrzymywaniem tradycji patriotycznych w trudnych czasach niewoli (w tym z ponownym zainteresowaniem imionami uznawanymi za rodzime). W tej grupie nazw miejscowych wymienić można następujące onimy: *Stanisławów* (48), *Stanisławowo* (7), *Stanisławka* (2), *Stanisławówka* (1), *Stanisławki* (1), *Stanisławie* (1) oraz zestawienia typu *Stanisławowo Osieckie*, *Stanisławów koło Rembelszczyzny*, *Stanisławów Mały* (8). Wśród nich znajdują się nazwy upamiętniające króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (też inne osoby, np. założycieli osad, właścicieli). Skrócenia imienia dwuczłonowego stanowią podstawę co najmniej 18 toponimów nadanych w XIX i XX wieku, takich jak: *Staniów*, *Staniszówka*, *Stachów*, *Stasin*, *Staszyn*, *Stasinów*, *Staszówka*. Znaczna część nazw miejscowych należących do młodszej warstwy chronologicznej to dawne nazwy kolonii, folwarków, wsi włościańskich, ale też osad leśnych, gajówek. Współcześnie są to nazwy wsi, części wsi lub miast, a także nazwy osad i przysiółków, które w przeszłości funkcjonowały w większości jako odrębne jednostki osadnicze. Nie można pominąć również nominacji XVIII-wiecznych (po 9 nazw z imieniem *Stanisław* w podstawie i od form derywowanych) oraz nazw nadanych urzędowo po 1945 roku (kilkanaście toponimów).

Na przykładzie wymienionych w tej części monografii (i nie tylko) nazw miejscowych obserwujemy zjawiska typowe dla nazewnictwa miejscowego, m.in. wahania sufiksów, zanik nazwy w związku z nietrwaniami obiektu, poli-referencjalność (np. jedna struktura onimiczna *Stanisławów* odnosi się do ponad 50 obiektów) i polionimie (obejmującą zmiany leksykalne, renominacje, formy oboczne). Większość nazw została utworzona przy użyciu sufiksów patronimicznych i dzierżawczych. Do rzadkości należą nazwy w formie pluralnej (co najwyżej jedną nazwę można uznać za rodową). Spotyka się natomiast zestawienia toponimiczne z członem odimiennym oraz XIX-wieczne złożenia typu *Stasiolas*, *Stasiopole*.

3. POPULARNOŚĆ IMIENIA JAN A NAZWY MIEJSCOWE

„Wpływ chrześcijańskiej kultury zachodniej, a w szczególności tych jej elementów, które się łączą z liturgią, kultem świętych¹¹⁸ [...] spowodował wyparcie z antroponimii staropolskiej imion rodzimych i związanych z nimi obyczajów na rzecz imion chrześcijańskich opartych o kult świętych i ich opiekuństwo” (Malec 1986: 182).

Do imion, które są odbiciem owych kultów w całym chrześcijaństwie w średniowieczu, należą przede wszystkim imiona biblijne, zwłaszcza nowotestamentowe. W Polsce najbardziej były rozpowszechnione imiona apostołów i ewangelistów: *Piotr, Paweł, Jan*, także *Andrzej, Jakub, Filip, Bartłomiej, Tomasz, Mateusz, Szymon, Maciej*. Spośród wymienionych imion największą popularność zyskało imię *Jan*, które od czasów średniowiecza do 1. poł. XX wieku (1941–1950) było najczęściej nadawanym imieniem męskim w Polsce.

Imię *Jan* pochodzi z języka hebrajskiego i należy do imion teoforycznych. Element *Jo-*, powstały ze skrócenia *Jahveh, Jahovah*, określa Boga. Imię *Jan* (z hebr. *Johhanan*) znaczy: ‘Bóg jest łaskawy’ (por. Fros, Sowa 1995: 300). Z hebrajskiego przejęto je do greki jako *Ioannes*, a do łaciny weszło w formach *Joannes* i *Johannes*. Dalej za pośrednictwem tych dwóch języków imię *Jan* przeszło do języków nowożytnych i stało się popularne w tych krajach, które przyjęły chrześcijaństwo. Owa popularność wiąże się z imionami wielu świętych (którzy otrzymali dodatkowe określenie), przede wszystkim z *Janem Chrzcicielem* (zw. *Baptystą*) i *Janem Ewangelistą*, a także *Janem Chryzostomem* (zw. *Złotoustym*), znanym w krajach Europy Środkowej i w Polsce – *Janem Nepomucenem* (z Pomuk w Czechach), *Janem Bosco* i innymi. W Polsce wyróżniał się święty *Jan Kanty* (z Kęt) oraz błogosławiony *Jan Duklan* (z Dukli).

Do popularności imienia przyczyniły się również różnorodne jego formy, notowane w źródłach średniowiecznych, np.: *Johannes* (1012–1018), *Jan* (1202), *Joannes* (1265), *Jon* (1302), *Johan* (1320), *Jen* (1366), *Johanes* (1385) oraz *Joan* (1432). Ostatecznie w języku polskim utrwaliła się postać *Jan* (Bubak 1993: 151). W okresie staropolskim imię *Jan* zapisywano także w zestawieniu z przymiotnikiem, które miało charakter przezwiskowy. Kilka przykładów pokazuje to

¹¹⁸ Rozwijający się intensywnie kult świętych w średniowiecznej Europie wyrażał się różnymi formami: nadawano imiona świętych na chrzcie, oddawano cześć relikwiom świętych męczenników, powierzano się ich opiece w sytuacji zagrożeń epidemią, wojną, głodem lub innymi klęskami, przybierano wezwania świętych dla kościołów, klasztorów, opactw oraz rozwijano literaturę hagiograficzną (Malec 1986: 178).

zjawisko w różnych dzielnicach geograficznych ówczesnej Polski: *Goły Jan* 1136, XIV wiek (Wlkp), *Ciężki Jan* 1441 (Młp), *Czarny Jan* 1447 (Krpłd), *Biały Jan* 1453 (Maz), *Wielgi Jan* 1482 (Młp), *Czarny Hanuszek* 1484 (Krpłd), *Grande Johan* 1382 (Krpłd), *Long Hanzyl* 1381 (Pom/Maz), *Longus Iwan* 1468 (Krpłd) (Malec 1994a: 249–250). Dużą powszechność tego imienia potwierdzają także bardzo liczne nazwiska od niego utworzone, które mieszczą się na liście 30 tys. nazwisk najczęściej noszonych przez Polaków, np.: *Jankowski* (31 142), *Janik* (23 654), *Janus* (11 494), *Janiak* (10 963), *Janas* (9441), *Janicki* (8901), *Janczak* (8149), *Jankowiak* (7656), *Janowski* (6564), *Janeczek* (4585), *Janiec* (3676), *Jankiewicz* (3602), *Januszewski* (3432), *Janowicz* (3198), *Jańczyk* (3072), *Janota* (2319), *Janda* (1822), *Janikowski* (1776), *Janocha* (1678), *Janecki* (1651), *Janek* (1580), *Januszek* (1539), *Janiczek* (1531)¹¹⁹.

Imię *Jan* zostało także rozpowszechnione w Europie, w tym w Polsce, dzięki nazwie i działalności najstarszego, istniejącego do dziś zakonu rycerskiego, określanego jako Zakon Joannitów (< łac. *Joannes*), zwanego też Rodyjskim i Maltańskim albo Suwerennym Wojskowym Zakonem Szpitalników Świętego Jana Jerozolimskiego (nazwa oficjalna)¹²⁰. W Polsce joannici pojawili się w 2. poł. XII wieku (ok. 1166 roku) za sprawą księcia Henryka Sandomierskiego (jednego z synów Bolesława Krzywoustego), który podarował im wieś Zagość (w okolicy Pińczowa). Joannici dotarli też na Śląsk, ziemię lubuską, Kujawy, a także na Pomorze Gdańskie. Ich rola polegała przede wszystkim na działalności charytatywnej i pracy w szpitalnictwie¹²¹.

Imiona chrześcijańskie nadawano w celu „zapewnienia [...] protekcji patrona, do którego specjalne żywiono nabożeństwo – a patron mógł przecież dostojną swą opieką otoczyć całe rodzeństwo” (Bystron 1938: 29). W średniowieczu dość często nadawano całemu rodzeństwu to samo imię. Jan Długosz wspomina w swoim życiorysie, że jako syn pierworodny otrzymał imię *Jan*, dwaj następnii bracia otrzymali inne imiona (zmarli), ale czwarty z kolei z jego braci otrzymał ponownie imię *Jan*. Dalsi, a było ich dziesięciu, zostali ochrzczeni *Janami*. Przekonanie, że św. *Jan* jest lepszym protektorem od patronów dwóch

¹¹⁹ Dane pochodzą z bazy PESEL (stan na rok 2014).

¹²⁰ W 1070 roku w Jerozolimie kupcy z Amalfi zbudowali szpital dla pielgrzymów pod wezwaniem św. *Jana*, którym od 1083 roku zaczęli zajmować się rycerze określani jako joannici. Od 1310 roku owi rycerze stali się znani także jako kawalerowie rodyjscy, co wiązało się z nazwą wyspy Rodos, na której się osiedlili. W 1530 roku Zakon Joannitów otrzymał od Karola V wyspę Malte, która była ich kolejnym miejscem zamieszkania – stąd nazwa Zakon Maltański.

¹²¹ <https://dzieje.pl/ksiazki/joannici-i-ich-zwiazek-z-ziemiami-polskimi> (dostęp: 15.02.2019).

zmarłych chłopców spowodowało, że wszystkim następnym dzieciom nadano imię „sprawdzonego” już świętego.

Imię *Jan* było także częste wśród furmanów – nadawane przez dziedzica. „Naprawdę to mi jest *Nikon*, ale taka już dworska moda, żeby furmanom od cudzowych było *Jan* [...]. Tu nad Bugiem każą być *Iwanem!*” (Bystron 1938: 29, 61).

Popularność imienia *Jan* poświadczają również dokumenty historyczne z XVI wieku, np. spis szlachty, właścicieli w woj. sandomierskim z roku 1508, w którym imię *Jan* (24% – 171 os.) jest najczęściej nadawanym, zajmuje pierwszą pozycję. Tę samą pozycję imienia *Jan* (12% – 234 os.) poświadcza spis podatników z roku 1564, obejmujący włościan z powiatów dobrzyńskiego, rypińskiego i lipnowskiego (z ziemi dobrzyńskiej). W wykazie właścicieli ziemskich wraz z drobną szlachtą z powiatu rawskiego oraz sochaczewskiego z roku 1579 imię *Jan* (15% – 169 os.) zajmuje także pierwszą pozycję. Inne dokumenty, właścicieli ziemskich z woj. krakowskiego, sandomierskiego i ziemi łukowskiej z roku ok. 1580, umieściły imię *Jan* (15% – 326 os.) też wśród imion najczęściej spotykanych. Według rejestru pogłównego woj. lubelskiego z roku 1676 imię *Jan* (16% – 103 os.) zajmuje również pozycję numer jeden.

Podobne poświadczenie, czyli dominujące miejsce imienia *Jan* (14,6% – 635 os.), wynika z podpisów szlachty na akcie elekcji Jana Kazimierza w roku 1648. Większość tych osób urodzona była w latach 1580–1630. Tak więc część imion zaświadcza koniec XVI wieku, a część początek XVII wieku. Kolejne dokumenty z podpisami elektorów na akcie elekcji Jana III (im. *Jan* 14% – 526 os.), Augusta II (im. *Jan* 13% – 1549 os.) traktują to imię jako dominujące.

W niektórych dokumentach imię *Jan* zajmuje drugą pozycję, np. w aktach sądu najwyższego prawa niemieckiego w Krakowie w latach 1390 i 1392–1416, tuż po *Mikołaju* (14% – 266 os.) zapisano imię *Jan* (12% – 226 os.) oraz jego formy: *Janek*, *Janusz*, *Jaszko*, *Jaśko*, *Jasiek*, *Hanko*, *Hannus*, rzadziej *Iwan*, *Jancy*, *Jano*. Wśród spisów szlachty ziemi bielskiej z roku 1528 imię *Jan* (217 os.) zanotowano za *Stanisławem* (230 os.), na drugiej pozycji. Podpisy elektorów na akcie elekcji Stanisława Augusta poświadczają imię *Jan* (8% – 485 os.) również na drugiej pozycji za imieniem *Józef* (ok. 10% – 560 os.). Można tu jeszcze dodać dwa dokumenty z XIX i XX wieku. Jeden z nich dotyczy wykazu oficerów Królestwa Kongresowego z roku 1817, spis ten podaje 1583 imiona. Pierwszą pozycję zajmuje tu imię *Józef* (12% – 184 os.), drugą imię *Jan* (9,8% – 156 os.). Drugi dokument – spis oficerów z 1921 roku – obejmuje wszystkie terytoria Polski, już zjednoczone, z wyjątkiem Mazowsza pruskiego i Górnego Śląska. Tu także imię *Jan* (6% – 657 os.) zajęło drugą pozycję po *Stanisławie* (7% – 763 os.)¹²².

¹²² Dane źródłowe i liczbowe dotyczące imienia *Jan* podajemy za Bystroniem (1938: 70–89).

Przykładowe wykazy imion w różnorodnych dokumentach od XIV do początku XX wieku potwierdzają, że imię *Jan* cieszyło się wysoką frekwencją (pierwsza pozycja)¹²³, ustępowało tylko kilka razy imionom *Mikołaj*, *Stanisław* oraz *Józef*. Imię *Jan* będzie jeszcze na pierwszej pozycji w latach 1931–1940 oraz 1941–1950 (tuż za nim *Stanisław*)¹²⁴.

Wschodniosłowiańskim odpowiednikiem imienia *Jan* jest *Iwan* (*//Jiwan//Hiwan*). „Słownik staropolskich nazw osobowych” (SSNO) potwierdza dość częste występowanie tego imienia w różnych odmiankach: *Iwan//Jiwan* 1208, XIII wiek (Śl), *Hywan* 1417 (Krpłd), *Iwoni alias Iwan*¹²⁵, *władice Premisliensi* 1747, *Cum Iwan, filio Crzesslai, olim subiudicis Cracoviensis* 1392. W SSNO notowane są także nazwy osobowe derywowane od imienia *Iwan*: *Iwanek//Jiwanek*, *Hiwanko*, *Iwaniec*, *Iwanik*, *Iwanisz*. W większości notowane są one na Kresach Wschodnich, natomiast formy hipokorystyczne, skrócone typu *Hiwo*, *Waniek*, *Iwaszko* poświadczane są prawie zawsze na terenach wschodnich.

Obok imienia *Jan* oraz *Iwan* funkcjonuje jeszcze jedna jego postać, mianowicie utworzona od łac. *Johannes* (niem. *Johann*) grupa nazw z podstawą *Han-*, np.: *Han*, *Hanc*, *Hanek*, *Hanel*, *Hanik*, *Hanil*, *Hanisz*, *Hano*, *Hanusz*, *Hans*, *Handzel*, *Handzlik*, *Hanzel*, *Hanzlik*, *Hanzyl*, lub bez *H-*: *Anc*, *Anek*, *Anik*, *Annusz*. Formy te jako imiona funkcjonowały tylko w okresie staropolskim, nosili je zazwyczaj koloniści niemieccy, natomiast później spotyka się je w ograniczonym zakresie tylko w postaci nazwisk (*Bartholomaeus Hanek* 1492, *Nicolaus Hanczel* 1492). Wśród ludności polskiej imiona w takiej formie nie przyjęły się. Polonizujący się Niemcy z czasem także przestali ich używać (por. też Kucąła 1984: 69).

W średniowieczu wszystkie formy imienia *Jan* funkcjonowały jednocześnie (SSNO): *Johhanes alias Hanek* (1418), *Iohannes alias Hanel* (XV), *Johannes alias Ivan* (1470–1480), *Johannes dictus Iwan* (1441), *Johannes Iwan* (1441), *Iwoni alias Iwan* (1486) – niektóre zapisy poświadczają, że tę samą osobę raz nazywa się *Janem*, raz *Iwanem* albo *Iwonem*. Z biegiem czasu formy te rozdzielają się, niektóre stają się samodzielnymi imionami (*Jan*), inne giną, np. te na *Han-*, imię *Iwan* staje się charakterystyczne na Kresach Wschodnich.

¹²³ Por. także dane z artykułu J. Kobylińskiej (2008, zwłaszcza s. 125).

¹²⁴ https://pl.wikipedia.org/wiki/Dzieje_imion_w_Polsce (dostęp: 18.03.2018).

¹²⁵ Na Kresach Wschodnich imię *Iwo* miesza się z *Iwanem* (zob. też inną etymologię w NG, s. 114: z germ. *iwa* ‘cis’, także ‘łuk z drewna’). Postać *Iwon* została rozszerzona przez *-n*, pochodzące z deklinacji łac. przypadków zależnych, np. dop. *Iwonis* (podobnie np. *Hugon*). Średniowieczne źródła poświadczają je w kilku postaciach: *Iwo*, *Jiwo*, *Iwon*, *Jiwon* (1206), a także z protetycznym *H-*: *Hiwo* – 1488 (Bubak 1993: 146). Imię to nosił znany w Polsce św. *Iwo* z Chartres (XI–XII wiek) oraz św. *Iwo* z Bretanii (XII wiek), w 1372 roku jego relikwie przywieziono do Wrocławia (Fros, Sowa 1995: 290).

Popularność imienia *Jan* (także jego warianty: *Iwan*, *Han*- oraz derywaty, np. *Janek*, *Janusz*) poświadczają liczne nazwy miejscowe, które często tworzą od imion założycieli miejscowości. Przykładowo nazwa wsi (dawniej miasta) *Janów Podlaski* (w woj. lubelskim, w gm. Janów Podlaski) powstała od imienia biskupa *Jana Łosowicza*, który w 1465 roku lokował miasto. Dodany później do nazwy człon odróżniający *Podlaski* określa nazwę regionu *Podlasie*. Miasto *Janów Lubelski* w woj. lubelskim otrzymało nazwę od imienia *Jana Zamoyskiego*. Podobnie jest w przypadku nazwy wsi (dawniej miasta) *Janowo* (w woj. warmińsko-mazurskim, w gm. Janowo), mającej związek z imieniem księcia mazowieckiego *Jana Starszego* – *Janusza I*, który obdarzył to miasto w 1421 roku prawem chełmińskim (NMPol).

Zapis nazwy wsi *Iwanowice* w pow. miechowskim, z roku 1228: „Uill(a) Iwonij, filii Satheslai de Dlubna”¹²⁶ również wskazuje na osobę, od imienia której pochodzi nazwa (Rymut 1971: 98). Kolejny przykład dotyczy nazwy *Iwanowo* (przysiółek, dawniej wieś w gm. Ruciane-Nida, w woj. warmińsko-mazurskim) – powstała ona od imienia właściciela części wsi *Iwana Lariwanowa*, oraz *Iwanki* (pastwisko w Suchawie, dawniej wieś w woj. lubelskim, w gm. Wiryki) – nazwę utworzono od nazwiska właściciela młyna *Iwanków*. Pochodzenie od imienia *Jan* sygnalizuje także nazwa wsi *Hanusek* (w woj. śląskim, w gm. Tworóg). Od XVIII wieku wieś przybiera nazwę od nazwiska nowego właściciela *Hanuska* (deminutywum od imienia *Johannes* ‘Jan’). Inny przykład dotyczy nazwy wsi *Janowa Góra* (w woj. dolnośląskim, w gm. Stronie Śląskie), którą utworzono od patronimium kościoła – św. *Jana Nepomucena* (NMPol).

W słowniku „Nazwy miejscowe Polski...” (NMPol) wymienionych jest ok. 339 ojkonimów utworzonych od imienia *Jan*. Z podstawą *Jan-* (319)¹²⁷: *Janaszów*, *Janaszówek*, *Jancewicze*, *Jancze*, *Janczewek*, *Janczewice* (2)¹²⁸, *Janczewko*, *Janczewo* (3), *Janczewy*, *Janczowa*, *Janczowice*, *Janczyce*, *Jancyki*, *Janczyno*, *Jangrot*, *Janice* (2), *Janichowo*, *Janiewice*, *Janiki* (3), *Janikowice* (3), *Janikowo* (7), *Janików* (7), *Janikówka*, *Janisze*, *Janiszew* (3), *Janiszewice*, *Janiszewko*, *Janiszewo* (5), *Janiszki*, *Janiszkowice*, *Janiszowa*, *Janiszowice* (2), *Janiszów* (4), *Janiszpol*, *Janki* (9), *Jankowa* (3), *Jankowice* (23), *Jankowicy*, *Jankowiec*, *Jankowięta*, *Jankowo* (12), *Jankowy*, *Janków* (8), *Jankówek* (3), *Jankówka*, *Janówko*, *Janopole* (2), *Janostrów*, *Janowa*, *Janowica* (3), *Janowice* (26), *Janowicze*,

¹²⁶ Wieś wcześniej nazywała się *Dłubnia*, a nazwę *Iwanowice* utworzono od im. biskupa krakowskiego *Iwana*, *Iwona*.

¹²⁷ Nie podajemy tu nazw zestawionych typu: *Jankowice Biskupie*, *Iwanów-Dobki*, *Janów Lubelski* itp.

¹²⁸ Liczba w nawiasie obok nazwy miejscowej oznacza liczbę nazw tak samo brzmiących.

Janowiczki (3), *Janowiec* (7), *Janowięta*, *Janowo* (33), *Janowszczyzna*, *Janów* (38), *Janówek* (21), *Janówka* (14), *Janówko* (2), *Jantekla*, *Janusze*, *Januszew*, *Januszewice* (4), *Januszewo* (6), *Januszkowice* (4), *Januszkowo* (3), *Januszno*, *Januszowa*, *Januszowice* (4), *Januszów*, *Januszówka* (4), *Jany* (2), *Jańczów*, *Jańczyn*, z podstawą *Iwan-* (15): *Iwaniska*, *Iwaniszki*, *Iwanki* (5), *Iwanowice* (3), *Iwanowo*, *Iwanówek*, *Iwanówka* (2), *Iwany*, oraz z podstawą *Han-* (5): *Handzlówka*, *Hanki*, *Hanowo*, *Hanusek*, *Hanuszów*.

Jedną z wymienionych wyżej nazw jest ojkonim patronimiczny *Janowice*, z suf. *-(ow)ice*¹²⁹, identyfikujący 26 miejscowości w Polsce. Miejscowość *Janowice* poświadczona jest w 11 województwach (według obecnego podziału administracyjnego): dśl., gm. Ruja, *Jenewicz* 1424; kuj.-pom.: gm. Kruszwica, *Janowycze* 1489, gm. Bądkowo, *Janouicze* 1418; lub.: gm. Janowiec, *Ianowicze* 1412, gm. Mełgiew, et *Jancowice* (1317)1618 (dziś *Janowice Duże*, cz. Zamościa, dawniej wś), *Janyowice* 1531; lubus. (przysiółek, dawniej wś), gm. Lubsko, wś powstała po roku 1945 – *Janowice* 1952; łódz.: gm. Pabianice, *Janowice* 1827, gm. Piątek, *Janouice* 1392, gm. Nieborów, *Ianowicze* (1359)XV; młp.: gm. Słaboszów, *Janouice* (1320–1333)1424, gm. Wieliczka, de *Janowicz* 1355, gm. Pleśnia, *Janouice* (1347)1634, gm. Jodłownik, De *Janouecz* 1397; maz. (cz. wsi Jatne, dawniej wś), gm. Celestynów, *Janowice* 1921; pom. (osada, dawniej wś), gm. Nowa Wieś Lęborska, de *Ianowicz* (1338)1394; śl.: gm. Czechowice-Dziedzice, s *Janovic* 1544, gm. Pietrowice Wielkie, *Janowitz* 1339; święt.: gm. Ożarów, De *Janouicze* 1412, gm. Samborzec, *Ianouice* 1350–1358, gm. Waśniów, *Janowicze* 1433, pow. Pińczów, *Janowicze sub parochia de Probolowicze* 1470–1480 (wś nieistniejąca), gm. Gnojno, *Janowicze Woyewodze ... Janowicze Thadinowe et Bvglynowe* 1529; wlkp.: gm. Babiak, *Janowycze* 1489, gm. Sompolno, *Janowice* 1802–1803, gm. Stare Miasto, de *Ianowicze* 1388 (os. nieistniejąca), gm. Wierzbiniek, *Janowycze* 1489.

Janowice poświadczone są także w nazwach zestawionych. Człony określające odróżniały od siebie równobrzmiące nazwy i jednocześnie informowały o wielkości wsi, np. *Janowice Duże* (wś w woj. dśl., gm. Krotoszyce, *Janouichi* 1202), *Janowice Wielkie* (wś w woj. dśl., gm. Janowice Wielkie). Pierwszy zapis wsi *Janowice Wielkie* – *Ywanewiz* 1334 należy odczytać jako *Iwanowice* od im. *Iwan*, które w średniowieczu pojawiało się obocznie do formy *Jan*. Występowanie tych dwóch form wymiennie w okresie staropolskim potwierdza także SSNO (*Johannes alias Ivan*).

Podobnie odróżniane są nazwy wsi z pierwszym członem *Iwanowice* (In *Iuanouich* 1262): *Iwanowice Duże*, *Iwanowice Małe*, oraz informujące o położeniu

¹²⁹ Genetycznie mogło to być także patronimicum *Janowic* użyte w liczbie mnogiej (czyli forma bezsufiksalna) z wtórnym przejściem do kategorii rzeczowników nieżywotnych, co pociągnęło za sobą wymianę końcówki *-icy*, *-owicy* > *-ice*, *-owice*.

wsie: *Iwanowice-Naboków* (woj. śl., gm. Opatów). W innym przykładzie dwie wsie (w woj. młp., gm. Iwanowice): *Iwanowice Dworskie* i *Iwanowice Włociańskie* różnią się członami wskazującymi na ich przynależność w przeszłości¹³⁰. Wieś *Iwanowice* (Viotor de *Iwanouicz* 1392), dawniej miasto, występuje także w woj. wlkp., gm. Szczytniki.

Jak już wcześniej wspomniano, nazwa miejscowa *Janowice* spotykana jest niemal w całej Polsce. Najwcześniejszy zapis nazwy pochodzi z XIII wieku (1202), najwięcej poświadczeń spotyka się w XIV wieku – 11, w XV – 8, a w XVI – 4, kilka nazw pochodzi z okresu późniejszego – XIX, XX wiek.

Patrząc na popularność nazw miejscowych *Janowice* przez pryzmat imienia chrześcijańskiego, od którego je utworzono, można stwierdzić, że wynika ona z częstego nadawania imienia *Jan* w Polsce w XIV i XV wieku. Jeśli zaś spojrzymy na te nazwy z perspektywy produktywności nazw patronimicznych w poszczególnych wiekach, to przedstawione wyżej dane można porównać z danymi zawartymi w pracy K. Rymuta „Patronimiczne nazwy miejscowe w Małopolsce” (1971: 98). Autor omówił te toponimy na podstawie materiału z woj. krakowskiego, sandomierskiego, lubelskiego oraz księstwa siewierskiego. Jednak najwięcej patronimicznych nazw miejscowych występowało w woj. krakowskim: do 1400 roku – 461 nazw, w latach 1401–1500 – 57 n., 1501–1600 – 15 n., po 1600 – 3 n. Dane te pokazują, że frekwencja patronimicznych nazw utworzonych od imienia chrześcijańskiego *Jan* jest największa w XIV wieku, natomiast w wiekach następnych stopniowo spada.

Licznie występującą na terenie Polski jest także dzierzawcza nazwa miejscowa *Janowo* (identyfikuje 33 obiekty). Tego typu ojkonimy (z suf. *-owo* (*Janowo*), *-ów* (*Janów*), *-(ów)ek* (*Janówek*) itp.) odzwierciedlają stosunki własnościowe, sygnalizują fakt posiadania wsi przez osobę, której imię (lub przydomek, późniejsze nazwisko) stanowi podstawę nazwy. Zazwyczaj jest to imię pierwszego właściciela lub założyciela wsi, np. nazwę *Janowo* w woj. warmińsko-mazurskim (w gm. Ruciane-Nida) utworzono od imienia założyciela – *Jana* Przejawy.

Ojkonimy z formantem *-owo*, np. *Janowo*, spotyka się najczęściej w północnej Polsce, na Pomorzu, także w Wielkopolsce, rzadziej na Mazowszu i na Śląsku: pom.: gm. Kwidzyn, in *Iohannisdorf* 1319 (cz. Rumi, dawniej wś), *Jannowo* 1796–1802, gm. Starogard Gdański, *Janowo*, niem. *Ebenau* 1928; zachpom., gm. Karnice, *Johannisthal* 1784; kuj.-pom.: gm. Choceń, *Janowo* 1839, gm. Chodecz, *Janowo* 1882, gm. Dąbrowa Chełmińska, *Jankow* 1472 (dawniej *Janków*), gm. Kikół, *Janowo* 1825, gm. Nieszawa, *Janów* 1886, *Janowo* 1967, gm. Radzyń

¹³⁰ Pierwotna nazwa tych wsi – *Ywanouicze* (wcześniej *Dłubnia*) notowana jest w (1279)1336 roku.

Chełmiński, *Janowo* 1933, gm. Świedziebnia, *Janowo* (1356)1557; warm.-maz.: gm. Elbląg, *Ellerwald* 1563–1565, gm. Gołdap (osada, dawniej wś), *Johannisberg* (*Johannisburg*, *Johansberg*) 1780, gm. Iłowo-Osada, *Hansburg* (*Janowo*), folwark 1820, gm. Janowo (wś, dawniej miasto), *Janowo Miasto* 1421, gm. Ostróda, *Johannisberg* 1836–1839, gm. Ruciane-Nida, *Janowo*, czyli *Johanniskrug* 1766, gm. Sorkwity (cz. wsi Jędrychowo, dawniej wś), *Janowen* ok. 1780, gm. Susz (cz. wsi Lubnowy Małe, dawniej wś), *Baadeln* ok. 1780; podl.: gm. Narew, *Janowo* 1576, gm. Narewka, *Janowo*, uroczysko 1796, gm. Kolno, *Janowo* 1430, gm. Łomża, *Janowo* 1882, gm. Radziłów, *Janowo* 1952; wlkp.: gm. Jutrosin, *Janowo* 1846, gm. Kleczew, *Hol. Ianowskie* 1839, gm. Strzałkowo (dziś *Janowo* i *Janowo-Holendry*, dwie wsie), *Janowo* 1877, *Janowo Holendry* 1980, gm. Środa Wielkopolska, *Janowo* 1846; maz.: gm. Głinojeck (cz. wsi Bielawy, dawniej wś), *Janowo* 1882, gm. Gostynin (cz. wsi Marianów, dawniej wś), *Janowo* 1882, gm. Liw, *Janowo* 1921, gm. Rząśnik, *Janowo* 1882, gm. Zakroczym, *Janowo* 1414–1425; lubus., gm. Pszczew, *Janowo* 1415; dśl., gm. Wiązów, villa *Janowitz* ok. 1300.

Z przedstawionych danych wynika, że nazwy miejscowe *Janowo* żywotne są od 1300 roku do XX wieku. W podobnym czasie popularne jest także imię *Jan*.

Wśród 33 poświadczonych nazw *Janowo* uwagę zwracają liczne zapisy tych ojkonimów w postaci zrostów z niemiecką podstawą *Johann-*, *Hans-* oraz z drugim członem o charakterze strukturalnym: *-dorf*, *-berg*, *-burg*, *-thal*, *-krug*. Przykładowo: *Johannisdorf*, *Johansberg*, *Johannisburg*, *Johannisberg*, *Johannisdorf*, *Johannisthal*, *Johanniskrug* oraz *Hansburg*. Poświadczenia tych nazw pochodzą w większości z XVIII i XIX wieku. Wszystkie nazwy zostały spolonizowane jako *Janowo*.

Nazwa miejscowa *Janowo*, podobnie jak poprzednia nazwa *Janowice*, występuje też w nazwach zestawionych, np. *Janowo Dworskie* i *Janowo Włociańskie* (woj. maz.). Człony odróżniające, czyli *Dworskie*, *Włociańskie*, wskazują na typ własności. Wieś *Janowo* w woj. wlkp., w gm. Kleczew początkowo określano jako *Holendry Janowskie* (pierwszy zapis: *Hol. Ianowskie* 1839). Człon drugi nazwy prawdopodobnie utworzono od n. m. *Janow(o)*, a w wyniku elipsy członu *Holendry* utrwałała się nazwa *Janowo* (NMPol). Kolejnym przykładem jest nazwa zestawiona *Janowo-Holendry* (w woj. wlkp., w gm. Strzałkowo). Do starszej osady *Janowo* dołączono osadę *Holendry*, która istniała w pobliżu. Jej nazwa poświadcza obecność Holendrów w Polsce¹³¹.

¹³¹ Holendrzy pozostawili Polsce w spadku charakterystyczny typ osad, rządzących się odrębnym prawem i przeznaczonych głównie do uprawy łąk i hodowli bydła. O osadnictwie holenderskim i nazwach miejscowych *Holendry* w Polsce pisała B. Czopek-Kopciuch (2004), też M. Rutkiewicz (2001).

Od imion chrześcijańskich tworzono również rodowe (rodzinne) nazwy miejscowości. Pierwotnie oznaczały one pluralną nazwę rodziny lub rodu zakładającego osadę. Nazwy te powstawały bez użycia sufiksów, a pluralna nazwa rodu przenoszona była na nazwę miejscowości. Na terenie Polski notowane są dwie wsie *Jany*, w woj. warm.-maz., w gm. Gołdap (pierwszy zapis: *Jahnen* 1570) oraz w woj. lubus., w gm. Zielona Góra (*Jany* 1845).

Od im. *Iwan* utworzono nazwę wsi *Iwany* (1784) w woj. kuj.-pom., w gm. Rypin. Nazwa wsi *Hanki* (wś, zachpom., gm. Mirosławiec) – najstarszy zapis *Hennicksdorffiensium* (1251)1364 – pochodzi od n. os. *Hennike*, ta od *Johannes* (możliwe także od *Heinrich*). Forma *Hanki* jest fonetyczną substytucją członu *Henken-* na wzór polskich nazw miejscowych w formie pluralnej (por. NMPol). Ciekawym przykładem nazwy rodowej pochodzącej od im. *Jan* jest nazwa *Ankamaty* (wś, pom., gm. Dzierżoń). Najstarsze poświadczenie tej nazwy – *Hankenmeten* znane jest z 1526 roku. Wieś tę otrzymał w 1367 roku Hanke Metin. Człon *Hanke* pochodzi od *Johannes*, zaś *Meten* od prus. n. os. *Metē*, *Metym*. Forma wtórna *Ankamaty* stanowi przejęcie polskie.

* * *

Żywotność poszczególnych typów nazewniczych pochodzących od imienia *Jan* i jego wariantów *Iwan*, *Han-* nie była na terenie Polski jednakowa. Najbardziej produktywnymi okazały się nazwy dzierżawcze¹³². Przykładowo nazwa miejscowa *Janowo* najczęściej notowana jest w północnej Polsce, na Pomorzu oraz w Wielkopolsce. Nazwa ta poświadczona jest już od 1300 roku. Wśród zapisów spotyka się wiele nazw z niemiecką podstawą: *Johann-* (*Johannisburg*), *Hans-* (*Hansburg*). Na drugim miejscu uplasowały się nazwy patronimiczne. Chronologia zapisów dostarcza także danych co do żywotności tych nazw. Z wcześniejszej analizy wynika, że najbardziej produktywnym okresem dla tworzenia patronimicznych nazw miejscowych *Janowice* był wiek XIV. Od imienia *Jan* pochodzi niewiele nazw rodowych: dwie wsie *Jany*, jedna *Iwany*, *Hanki* oraz *Ankamaty*. W źródłach historycznych poświadczone są od XIII do XIX wieku. Ze studiów nad rodowymi nazwami miejscowymi Huberta Górnowicza (1968a: 93) wynika, że do XIV wieku utworzono niewiele nazw rodowych od imion chrześcijańskich. Nie są one notowane w Małopolsce i na Śląsku, sporadycznie pojawiają się w Wielkopolsce – 1 n. m., na Mazowszu – 2 oraz na Pomorzu – 3. W XV wieku dane te ulegają zmianie: Maz – 31, Wlkp – 8, Pom – 4, Śl – 1, Młp – brak. Od XVI wieku najwięcej nazw rodowych przybywa na Mazowszu – 159,

¹³² Por. Łobodzińska (2006), szczególnie s. 16.

mniej w Wlkp – 3, na Pom – 3, w Młp – 2¹³³ i na Śl – 1. Po XVI wieku przyrost tych nazw jest zdecydowanie większy: Młp – 300, Maz – 74, Wlkp – 21, Śl – 18, Pom – 13.

Przyjęcie chrześcijaństwa i związane z tym wydarzeniem kult świętych odzwierciedlił się w nazwach osobowych i miejscowych. Imiona chrześcijańskie, rozpowszechniające się od XII wieku wśród duchownych i bogatych rodów, a od XIII wieku wśród ludności niższych stanów, stały się podstawą odantropomicznych oikonimów na terenie całej Polski. Popularne od średniowiecza (do 1. poł. XX wieku) imię *Jan*, a także jego warianty oraz derywaty zostały utrwalone w licznych nazwach miejscowych.

4. IMIĘ TEOFORYCZNE JÓZEF W STRUKTURACH TOPONIMICZNYCH POLSKI

Józef to imię starotestamentowe pochodzenia hebrajskiego, złożone z cząstki *Jo* (*jo* < *jeho* ‘Jahwe’) i z czasownika *jasaf* ‘przydać, dorzucić’ o znaczeniu – jak podają Henryk Fros i Franciszek Sowa (1998: 343–344) – ‘niech pomnoży Bóg (domyślnie) dobra’ albo ‘niech przyda Pan (drugiego syna)’ (zob. też m.in. Bubak 1993: 160, Malec 1995: 103–104). Imię to przyjmowało w Polsce od średniowiecza różne formy wariantywne, np.: *Józef*, *Jozef*, *Jożep*//*Ożep*, *Hosyp*, *Josyp*, *Josyf*, *Jesyp*¹³⁴. Najczęstszą adaptacją kresową była postać *Josyp*, natomiast inne formy *Josyf*, *Hosyp*, *Osyp*, też *Sypa*, *Sypko* pojawiały się znacznie rzadziej (Malec 1994a: 35, 51). Odmianką gwarową – zachowaną zarówno w antroponimach, jak i toponimach – jest imię *Józwa*¹³⁵. Wskazać można ponad trzydziestu świętych

¹³³ Uwagę zwraca Małopolska – utworzono tu tylko dwie nazwy rodowe od im. chrześcijańskich i to dopiero w XVI wieku. Być może w Małopolsce „imiona chrześcijańskie były w odczuciu antroponimicznym bardzo »dostojne«, skoro nie tworzone od nich nazw rodowych” (Górnowicz 1968b: 67).

¹³⁴ Używana w wiekach średnich forma *Ożep* powstała w wyniku zaniku nagłosowego *j-* oraz przejścia *-f* jako *-p* i *-s-* jako *-ż-*, co – zdaniem M. Malec (1994a: 35) – „wskazuje na najstarszą warstwę zapożyczeń przez medium niemieckie i czeskie”. Formy *Hosyp*, *Josyp*, *Josyf*, *Josyf*, *Jesyp* mają genezę wschodniosłowiańską.

¹³⁵ Na temat pochodzenia formy gwarowej *Józwa* wypowiedzieli się m.in. Mikołaj Rudnicki (1911: 84–90) i Henryk Ułaszyn (1912: 306–310). Zdaniem M. Rudnickiego forma ta zawdzięcza swoje powstanie nietypowej asymilacji *-zf-* > *-zw-* (gen. sg.). Według H. Ułaszyna imię obcego pochodzenia *Józef* z wygłosowym etymologicznym *-f* utożsamiane było z wyrazami typu *konew*, *brukiew* (z typowym dla języka polskiego *-w* w wygłosie i *e* ruchomym), co mogło doprowadzić do powstania form *Józew*, *Józwa*. Jeśli nawet w wyrazie *Józef* nie substytuowano *-f* jako *-w*, to z pewnością w gen. sg. grupa *-zf-* (*Józfa*) wymawiana była jako *-zw-*.

o imieniu *Józef*, z których najbardziej znanym patronem i głównym punktem odniesienia w nominacjach imiennych był biblijny *Józef*.

Największa popularność imienia *Józef* przypada na XVIII i XIX wiek, ale praktyka jego nadawania sięga znacznie głębiej w przeszłość. Funkcjonowało ono w kilku wariantach graficzno-fonetycznych i słowotwórczych (formy hipokorystyczne) co najmniej od XIII wieku. W „Słowniku staropolskich nazw osobowych” (SSNO) odnajdujemy zapisy potwierdzające istnienie w wiekach średnich takich postaci imienia, jak: *Ożep* (1391), *Jożep* (1399), *Jożef*, *Jozef* (1234), *Hosyp* (XVI), *Jesyp* (1491), *Josyf* (1498), *Josyp* (1436). To samo źródło zawiera notacje wskazujące na używanie w tym okresie także derywatów imienia biblijnego, np.: *Jocz*, *Joszek*, *Joszko*, *Joszyk*, *Sypa*, *Sypko* (SSNO; por. Malec 1994a: 300)¹³⁶.

Wysoka frekwencja imienia *Józef* utrzymuje się do końca lat 50. XX wieku (zob. Grzenia 2002: 174, SIW 1995: 2014). W kolejnych latach coraz rzadziej wybierano je dla synów, a w okresie 1991–1994 nadano je już tylko 468 razy. Według „Słownika imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW) najczęściej osób noszących to imię zamieszkiwało dawne województwa: krakowskie, kieleckie, łódzkie, nowosądeckie, opolskie, rzeszowskie, tarnowskie, warszawskie i wrocławskie. W XX wieku – obok imienia *Józef* (624 776 użytkowników) – nadawano dzieciom też imiona będące jego graficzno-fonetycznymi i słowotwórczymi wariantami, np.: *Józeff* (z geminatą -ff-) – 19 nadań (najwięcej w latach 30. XX wieku), *Józek* – 1, *Józeg* – 3, *Józefiusz* – 1, a także jego obcojęzyczne odpowiedniki: *Josef* – 49, *Joseph* – 44.

Imię żeńskie *Józefa* w minionym stuleciu nadano 165 993 razy. Największą popularnością cieszyły się w pierwszych trzech dekadach XX wieku, a najczęściej wybierane było jako imię chrzestne dla córek w dawnych województwach: kato-wickim, kieleckim, krakowskim, rzeszowskim, tarnowskim i wrocławskim, a zatem w południowej części kraju. Inne XX-wieczne (do 1994 roku) formy femina-tywne (w tym innojęzyczne) to: *Józeffa* – 5, *Józega* – 3, *Józefia* – 1, *Józefina* – 772 (często nadawane do 1930 roku), *Josefa* – 3, *Josefina* – 2, *Josepha* – 1, *Josephine* – 4. Większość z nich to efemerydy nazewnicze utworzone w wyniku geminacji, nieuzasadnionej palatalizacji spółgłoski *f*, nawiązania do innojęzycznych form imienia. Znacznie większą frekwencję miało – zapożyczone z języka francuskiego i spopularyzowane w XVIII wieku – imię *Józefina* (fr. *Joséphine*).

¹³⁶ Dla porównania warto dodać, że wśród ludności chrześcijańskiej Podlasia w XVI–XVII wieku imię *Józef* występowało w różnych formach (podstawowej, derywowanej) oraz w wariantach łacińskim, zlatynizowanym, wschodniosłowiańskim: *Josefus*, *Joseph*, *Josephus*, *Josch*, *Josko*, *Jozef*, *Jożep*, *Jożeph*, *Jożephus*, *Jozew*, *Jożyp*, *Jusko*, *Juzik*, *Osip*, *Osiwka*, *Ossithko*, *Osop* (zob. Abramowicz 2016: 77).

W okresie 1995–2010, według danych bazy PESEL, odnotowano jedynie 1449 nadań imienia *Józef*. Najczęściej było ono nadawane w latach: 1995 (137 dzieci), 1996 (125) i 2010 (113). Do nominacji użyte zostały także warianty imienia *Józef*: *Jozef* (5), *Josef* (18). W tym czasie tylko 25 dziewcząt otrzymało imię *Józefa*. Nieco większą popularnością cieszyło się imię *Józefina* (132 nadania, najwięcej w latach 1995 (15) i 2010 (15), a także w 2008 (13) i 2005 roku (11)), ale i w tym wypadku obserwuje się znaczną tendencję spadkową użycia imienia.

Imię *Józef* i jego formy pochodne stanowiły podstawę wielu polskich nazwisk (zob. Rymut 1999: 357–358)¹³⁷. Wskazać można nazwiska motywowane: n. os. *Józef* (*Juzef*, *Jozef*), *Ożep*, np.: *Józef*, *Józefak*, *Józefiak*, *Józefin*, *Józefowiak*, *Józefowicz*, *Józeficz*, *Józefów*, *Juzefiak*, *Juzefiuk*, *Juzefów*, *Jozefowicz*, *Ożep*, *Ożepowicz*, *Orzepiński*, *Orzyp*; gw. n. os. *Józwa* (*Jozwa*, *Juzwa*), np.: *Józwin*, *Józwiuk*, *Józwowski*, *Józwowiak*, *Józwienko*, *Józwowicz*, *Jozwiak*, *Jozwiszyn*, *Jozwiuk*, *Juzwik*, *Juzwiuk*, *Juźwiec*; n. os. *Josyp* (*Josip*), *Jesyp*, *Osyp* (*Osip*) (na Kresach Wschodnich), np.: *Josipenko*, *Josypow*, *Josypowicz*, *Jesypowicz*, *Osipik*, *Osipow*, *Osypek*, *Osypko*, *Osypiuk*, oraz nazwiska utworzone od skrótów imiennych i form derywowanych sufiksalnie, np.: *Joz*, *Józak*, *Józek*, *Józiula* (: n. os. *Józio*), *Józkowicz* (: n. os. *Józek*), *Józefczuk* (: n. os. *Józefek* z suf. *-uk* lub *Józef* z suf. *-czuk*), *Jóźwikowski* (: n. os. *Jóźwik*), *Józefkiewicz* (: n. os. *Józefek*), *Juziuczuk* (: n. os. *Juziuk*).

Ze względu na strukturę słowotwórczą nazwisk wymienić można derywaty z sufiksami: *-ak* (*-czak*), np.: *Józefak*, *Józefczak*, *Józefciak*, *Jóźwiak*; *-ek* – *Józefek*; *-ko* – *Józefko*, *Osypko*; *-enko* – *Józwienko*, *Józienko*, *Josipenko*; *-uk* (*-czuk*) – *Józefczuk*, *Juzefiuk*, *Osypuk*; *-ik* – *Jozwik*, *Jóźwik*, *Osipik*; *-yk* (*-czyk*) – *Józefczyk*; *-ec* – *Jóźwiec*, *Juźwiec*; *-arz* – *Józefiarz*; *-ewicz*, *-owicz* – *Józefowicz*, *Josefowicz*, *Józwowicz*, *Josypowicz*; *-icz* – *Józeficz*; *-owiak* – *Józefowiak*, *Jóźkowiak*, *Jóźwowiak*; *-ów// -ow* – *Józków*, *Józefów*, *Josypow*, *Osipow*; *-in* – *Józefin*, *Józwin*; *-iszyn* – *Jozwiszyn*; *-ski* (i warianty) – *Józefski*, *Jóźwikowski*, *Jóźwiakowski*, *Juzwicki*. W większości są to nazwiska genetycznie patronimiczne (wywodzące się od imienia lub nazwiska ojca). W formach typu *Józefski*, *Józefowski* sufiks *-(ow)ski* występuje w funkcji ojcowskiej lub strukturalnej (na wzór nazwisk odmiejscowych).

Pierwsze struktury w funkcji drugiego po imieniu określenia istniały już w XV wieku: *Josypow*: „Iwan Iossipow Kreschca de Vlicz 1442”; *Ożepowski*¹³⁸:

¹³⁷ W słowniku K. Rymuta nazwiska te (niezwykle liczne) przedstawione zostały w układzie gniazdowym. W tej części pracy przytoczone zostały jedynie wybrane przykłady ilustrujące wariantywność podstawy nazwicznej i różnorodność sufiksalną nazwisk.

¹³⁸ Nazwisko *Ożepowski* motywowane było imieniem *Ożep* (z suf. *-owski* w funkcji patronimicznej lub strukturalnej) lub nazwą miejscową *Ożepowo*, *Ożepów*, dziś Nowy Orzepów, cz. wsi Marcinów, wlkp. (z suf. *-ski* wskazującym na pochodzenie z danej miejscowości lub jej posiadanie).

„Bona hereditaria nobili Thome Oszepowsky dicta Holohocze ... a nobili Thoma Oszepowsky 1453” (SSNO).

Znaczny przyrost nazwisk pochodzących od imienia *Józef* i jego form pochodnych nastąpił jednak dopiero w okresie średniopolskim. Obok nazwisk formalnie równych imieniu podstawowemu (*Józef*, łac. *Joseph*, *Jozeph* 1528; Śl, Krpłd¹³⁹) wskazać należy nazwiska z sufiksami: *-ek* – *Józefek* (1598; Młp, Pom, Śl), *Józek* (1510; Młp, Pom, Śl), *-ik* – *Józik* (1672; Krpłn), *Józefik* (1641; Śl), *Jóźwik* (1670; Włkp, Pom, Krpłn, Krpłd)¹⁴⁰, *-'ak* (*-czak*) – *Józefczak* (1683; Młp), *Józefiak* (1676; Młp), *Jóźwiczak* (1751; Krpłn), *Jóźwiak* (1726; Krpłn), *-uk* – *Jóźwiczuk* (1740; Krpłn), *Jóźwiuk* (1719; Krpłn), *Józiuk* 1768; Krpłn), *-'ec* – *Józefiec* (1751; Śl), *-owicz* – *Józefowicz*, *Jozefowicz* (1614; Młp, Włkp, Maz, Pom, Krpłd, Krpłn, Pr), *Józwowicz* (1579; Maz, Krpłn), *Jóźwikowicz* (1781; Krpłn), *Jesipowicz* (1773; Krpłn). Struktury z sufiksem *-ski* (i wariantami), takie jak: *Józefowski* (1716; Młp, Śl), *Jóźwicki* (1789; Maz), *Jóźwiński* (1786; Włkp), zostały utworzone najprawdopodobniej od imienia *Józef* i jego postaci gwarowej *Jóźwa* (*Jóźwik*). Motywacja odmiejscowa wydaje się mało prawdopodobna ze względu na późne poświadczenia ojkonimów typu *Józefów*, *Józefowo*, *Józwów* (zob. niżej). W leksykonie „Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku” (AntrP 2011) odnotowano również – znane już ze średniowiecza – formy: *Ożep* (1532; Włkp, Maz, Krpłn) i *Ożepowski* (1576; Włkp, Krpłn). Uwagę zwracają feminatywa z sufiksami: *-owa*: *Józefowa* (1637; Młp, Włkp, Maz), *Józefowiczowa* ((1690)1715; Krpłn), *Józkowa* (1681; Śl), *Józwowa* (1666; Młp), *Juźwikowiczowa* (1680; Młp), *-anka*, (gw. *-onka*): *Józefianka*, *Józefonka* (1686; Młp), *Józefszczanka* (1788; Młp), *-ówna*: *Józefówna* (1593; Młp), *Józkówna* (1651; Młp, Śl)¹⁴¹.

W źródłach obejmujących materiał antroponimiczny z XIX wieku¹⁴² odnotowano następujące nazwiska męskie: *Joseph* (1802; Śl), *Józek* (1878; Śl), *Józefek*

¹³⁹ W nawiasie podano datę najwcześniejszego zapisu w źródłach średniopolskich i geografę nazwiska, głównie na podstawie opracowania „Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku” (2009, 2011), ale też innych nieuwzględnionych w nim źródeł (zob. np. Złotkowski 2017).

¹⁴⁰ Sufiksacja mogła mieć miejsce w planie nazwisk lub imion, a zatem np. *Józefek* < deminutywnej formy imiennej *Józefek* lub *Józef-ek* < n. os. *Józef*, z suf. *-ek* w funkcji patronimicznej (odojcowskiej).

¹⁴¹ Żeńskie formy z sufiksami *-owa* (typu *Józefowa*, *Józwowa*), *-ówna*, *-anka* (typu *Józkówna*, *Józefianka*) tworzone były od imienia lub nazwiska męża lub ojca. Ich funkcję nazwiskową w dobie średniopolskiej mógłby potwierdzić jedynie zapis źródłowy. Brak odpowiedniego kontekstu i często jednostkowość zapisu uniemożliwiają w wielu wypadkach jednoznaczne stwierdzenie, czy są to nazwiska czy też niedziedziczne formy relacyjne.

¹⁴² Zob. np.: Górnowicz (1992), Górny (2004), Lech (2004), Magda-Czekaj (2003), Złotkowski (2017).

(1893; Śl), *Józwiczak* (1818; Krpłn), *Józwiczuk* (1815; Krpłn), *Józefczyk* (1808; Krpłd), *Józkiewicz* (1841; Pom), *Józwiakowski* (1868; Pom), *Józwikowski* (1856; Pom), *Józkowski* (1843; Krpłn). Formy żeńskie z sufiksami zależnościami wskazującymi na kobiety zamężne i panny w materiałach XIX-wiecznych występują sporadycznie: *Józefkowa* (1834; Krpłd), *Józefczyczonka* (1808; Krpłd), *Józefczykówna* (1801; Krpłd).

Większość nazwisk znanych ze źródeł od XVI do końca XIX wieku należy również do współczesnego zasobu antroponimicznego. Według danych zawartych w bazie PESEL (stan na styczeń 2025) najwyższą frekwencję (powyżej 500 nosicieli) mają formy: *Józwiak*, *Józwik*, *Józefowicz*, *Józefczyk*, *Józwicki*, *Józefowski*. Zdecydowanie rzadziej występują struktury: *Józefek*, *Józefczuk*, *Józwiakowski*, a najniższą częstość występowania (poniżej 100 użytkowników) notują nazwiska: *Józef*, *Józwiuk*, *Józwowicz*, *Józefik*, *Józek*, *Józik*, *Józiuk*, *Jesipowicz*, *Józwiński*, *Józwikowski*, *Josypów*. Nie są dziś używane formy: *Józwiczak*, *Józwiczuk*, *Józefiec*, *Józkowski*, *Józwikowicz*, *Ożep*, *Ożepowski* (utrwał się natomiast wariant graficzny *Orzepowski* z nieetymologicznym błędnym *-rz-*).

Nazwiska o podstawie nawiązującej do imienia *Józef* i jego form pochodnych występują dziś na terenie całej Polski, ze szczególną koncentracją w woj.: mazowieckim, łódzkim, wielkopolskim, lubelskim. W okresie od XVI do końca XVIII wieku znaczna ich część używana była na Kresach Wschodnich (np.: *Józef*, *Józwik*, *Józwiczuk*, *Józwiuk*, *Józiuk*, *Józefowicz*, *Józwikowicz*, *Jesipowicz* oraz *Jos(z)ko*, *Jos(z)czyk*, *Jus(z)czyk*, *Jos(z)ków*, *Jos(z)kowicz* (: n. os. *Jos(z)ko*)) (zob. m.in. Abramowicz i in. 1997), ale też w innych regionach kraju: w Małopolsce, Wielkopolsce, na Mazowszu, Śląsku i Pomorzu (zob. AntrP 2009).

Toponimy utrwalające w swojej strukturze imię *Józef* w większości zanotowane zostały w źródłach z XIX i XX wieku, a jednostkowe notacje spotyka się w dokumentach XVIII-wiecznych¹⁴³. W wielu wypadkach są to nazwy pierwotnych folwarków, kolonii, osad, rumunków¹⁴⁴, rzadziej młynów i karczem. Do starszej warstwy nazewnictwa należą ojkonimy motywowane antroponimem *Ożep*. Mowa tu o nazwach trzech wsi (obecnie części innych miejscowości), które funkcjonowały już w wieku XIV (*Ozepowo* 1386, *Ozepow* 1496, dziś *Nowy Orzepów*, cz. wsi Marcinów, wlkp.), XVI (*Oженово* 1528, *Ożepowe* [ziemianie] 1528, dziś *Orzepy*, cz. wsi Grzyby-Orzepy, podl.) i XVII (*Ves Ožipowicze* 1614,

¹⁴³ Istnieją także ojkonimy (*Józefatka*, maz., *Józefatów*, łódz., gm. Buczek, gm. Skierniewice) utworzone od biblijnego imienia *Jozafat* (zob. Ułaszyn 1933: 65–69, Fros, Sowa 1998: 340–341).

¹⁴⁴ Apelatyw *rumunek* definiowany jest jako 'osada odosobniona, nie we wsi, wśród pól, pod lasem, dzierzawiona przez gospodarza, pustkowie po uprzątnięciu lasu przez sprowadzonych niegdyś kolonistów niemieckich' (SW V: 771).

ze wsi *Ozypowicz* 1614, dziś *Orzepowice*, cz. Rybnika). Struktura najstarszych toponimów wskazuje na ich genezę dzierżawczą (nazwy z sufiksami *-owo*, *-ów*: *Ożepowo*, *Ożepów*) i patronimiczną (nazwa z sufiksem *-owice*: *Ożepowice*). W XVI wieku dawna nazwa *Ożepowo* (podl.) przybrała formę pluralną *Ożepy*, typową dla nazw rodowych. Z XVI i XVII wieku pochodzą także pierwsze zapisy nazw pluralnych identyfikujących dwie miejscowości: *Joški* (*Joski* 1558, *Józki* 1877, *Józki* 1882) – dziś *Joški*, wieś, podl., oraz *Joški* (*Josko* 1616, *Józki* 1882) – kol. wsi Rudki, dawniej wieś, maz. Nazwa *Joški* pochodzi od antroponimu *Joško* wywodzącego się od imienia cerkiewnego *Josif* (pol. *Józef*).

W zbiorze ponad 150 toponimów, powstałych głównie w XIX wieku, wskazać można kilka typów nazwotwórczych. Dominują tu onimy utworzone na wzór dawnych nazw posesywnych z suf.: *-ów* (*Józefów* – 65¹⁴⁵, *Józefków* – 4, *Józwów* – 1, *Józwików* – 1), *-owo* (*Józefowo* – 35, *Józefinowo* – 1, *Józefkowo* – 3), *-in* (*Józefin* – 15, *Józin* – 1, *Józwın* – 1). Ponadto wyróżnić należy nazwy z suf.: *-ka* (*Józefinka* – 1, *Józefka* – 2, *Józefówka* – 1), *-ek* (*Józefówek* – 2) i z suf. złożonymi: *-owice* (*Józefowice* – 2), *-inek* (*Józinek* – 1). Spotyka się też ojkonimy w postaci pluralnej (*Józefy* – 1, *Józefki* – 1, *Józinki* – 2), w formie zestawień (*Józefów Guzowski*, *Józefów Osiemborowski*, *Józefów-Wiktorów*), złożzeń, zrostów (*Józefostaw* – z członem *-staw*, *Józefpol* – z członem *-pol*, dziś *Józefpol Nadolny*)¹⁴⁶ oraz nazwę wieloskładnikową z wyrażeniem przyimkowym (*Józefin koło Nowosiółek*). Toponimy: *Józia* (1), *Józefina* (8) można uznać za formalnie równe formom feminatywnym imienia *Józef*, chociaż w wypadku ojkonimu *Józefina* należy przyjąć dwie prawdopodobne motywacje (od imienia żeńskiego *Józefina* lub od imienia *Józef*, z suf. *-ina*).

Na podstawie zapisów historycznych omawianych nazw geograficznych odtworzyć można, typowe dla nazewnictwa miejscowego, wahania postaci słowotwórczej onimu. Dotyczą one sufiksów typu: *-ów*, *-owo* (*Józefinow*, folw. 1846, *Józefinowo*, folw. 1882 – *Józefinowo*, cz. wsi Topola, wlkp.; *Iazephowo* (!) 1802–1803, *Józefowo* 1859, *Józefów*, wś 1921 – *Józefów*, wlkp.); *-owa*, *-ów* (*Józefowa*, wś 1882, *Józefów*, wś 1921 – *Józefów*, cz. Kun, wlkp.); *-owo*, *-owice* (*Józefowo*, kol. 1846, *Józefowice* 1921 – *Józefowice*, wlkp.); *-ek*, *-ka* (*Józefówek* albo *Józefówka*, wś 1882 – *Józefówek*, cz. wsi Ciotusza Nowa, lub.). Obserwuje się również wahania nazw sufiksalnych i bezsufiksalnych (w formie pluralnej), np.: *Józefów* 1839, *Józefy* 1921 – *Józefy*, maz.; *Józefowo*, kol. 1846, *Józefy* 1921 – *!Józefowo*, wlkp.

¹⁴⁵ Obok toponimu podano liczbę obiektów identyfikowanych tą nazwą.

¹⁴⁶ XIX-wieczne nazwy miejscowe z członem *-staw* tworzono na wzór dawnych toponimów złożonych typu *Jarostaw*, *Włodzisław*. Człon *-pol* pojawia się w nazwach miejscowych w południowo-wschodniej części kraju już od XVII wieku (por. gr. *polis* 'miasto'). W toponimach tworzonych w XIX wieku człon ten wtórnie nawiązuje do apelatywu *pole* (m.in. NMPol IV: 210, 217, Wójcik 2015: 202).

Ponadto można odnotować nazwy oboczne identyfikujące tę samą miejscowość (*Józefów*, *Czarnowska wola* 1827, *Jozefowo*, *Wolka Czarnowska* 1839 – *Józefów*, *maz.*) oraz wskazać modyfikacje w podstawie onimów, np.: *Joski* 1558, *Józki* 1887, *Józki* 1882 – *Joški*, *podl.*; *Józefów*, *folw.* 1877, *Józefów* albo *Józwów*, *folw.* 1882 – *Józwów*, *lub.*; *Józefowo* 1791, *Józefkowo* 1859 – *Józefkowo*, *kuj.-pom.* Ten sam obiekt bywa określany nazwą polską i niemiecką (nadaną przez administrację pruską), np. *Józefinka*, *Josephinenthal*, *folw.* 1921 – *Józefinka*, *kuj.-pom.*, *Josephsdorf* – *Józefkowo* 1879 – *Józefkowo*, *kuj.-pom.* Nazwy rodzime w miejsce wcześniejszych nazw niemieckich nadawano urzędowo po 1945 roku, np.: *Ellerwald* 1563–1565, *Józefowo* 1948 – *Józefowo*, *warm.-maz.*; *Josephgrund* 1784, *Józefów* 1948 – *Józefów*, *opol.*

Podstawę nazw geograficznych stanowiło pełne imię męskie *Józef* (n. m. *Józefin*, *Józefowice*, *Józefowo*, *Józefów*, *Józefy*), wariant *Ożep* (*Ożepowice*, dziś *Orzepowice*, *Ożepowo*, *Ożepów*, dziś *Orzepów*, *Ożepowo*, *Ożepy*, dziś *Orzepy*), zdrobnienia imienia: *Józefek* (n. m. *Józefkowo*, *Józefków*), *Józio* (n. m. *Józinek*, *Józinki*) oraz odpowiedniki gwarowe: *Józwa* (n. m. *Józwów*¹⁴⁷, *Józwin*), *Józwik* (n. m. *Józwików*) i derywat imienia cerkiewnego *Josif* (pol. *Józef*) (n. m. *Joški*; n. os. *Joško*).

Zdecydowanie mniej spośród uwzględnionych wyżej nazw miejscowych zachowuje w swojej strukturze utworzone od imienia *Józef* imiona żeńskie w postaci pełnej lub skróconej: *Józefa* (n. m. *Józefka*), *Józefina* (n. m. *Józefinka*, *Józefinowo*), *Józia* (n. m. *Józia*)¹⁴⁸. Toponimy *Józin* oraz *Józefina* mogą pochodzić zarówno od formy męskiej, jak i żeńskiej (odpowiednio *Józio* lub *Józia* oraz *Józef* lub *Józefina*).

Dane źródłowe zawarte w opracowaniu „Nazwy miejscowe Polski...” (NMPol) jednoznacznie wskazują na pamiątkową genezę takich nazw jak: *Joški* (*Josko* 1616), *podl.*, gm. Dubicze Cerkiewne – od imienia młynarza *Joška*; *Józefin* (*Józefin* 1878–1886), *podl.*, gm. Poświętne – od imienia *Józefa Ossolińskiego*, właściciela dóbr *Rutka*; *Józefkowo* (*Józefowo* 1791), *kuj.-pom.*, gm. Kcynia – od imienia założyciela osady w 1791 roku *Józefa Lubicz-Radzimińskiego*, wojewody gnieźnieńskiego; *Józefowo* (*Józefowo* 1878–1886), *podl.*, gm. Gródek – od imienia *Józefa z Marugów*, właściciela folwarku w 2. poł. XIX wieku; *Józefów* (*Miasto Iozefow* 1781–1782), *lub.*, gm. *Józefów* – od imienia *Józefa Potockiego*, wojewody kijowskiego; *Józefów* (*Majdan* (przed 1725)), *Józefów* (1725), *lub.*, gm. *Józefów* – od imienia założyciela miasteczka w 1725 roku ordynata *Tomasza*

¹⁴⁷ Obok nazwy *Józwów* w XIX wieku funkcjonował onim *Józefów*.

¹⁴⁸ O tzw. toponimach ginekonimicznych (utworzonych od imion kobiecych) zob. Karpluk (1955: 111–160), też Magda-Czekaj (2019), Skowronek (2019). Zob. też I.3.4., II.6., III.6.

Józefa Zamoyskiego; *Józwów* (*Józefów*, folw. 1877, *Józefów* albo *Józwów*, folw. 1882), lub., gm. Bychawa – od imienia założyciela folwarku w 1856 roku Józefa Przewłockiego. Deminutywne nazwy miejscowe (*Józefówek*, *Józefówka*) utworzone zostały od nazw pobliskich wsi, a nie bezpośrednio od imienia *Józef*. Do nazw relacyjnych należą: 1) *Józefówek* (*Józefówek* albo *Józefówka*, wś 1882), lub., gm. Susiec – od n. m. *Józefów*, 2) *Józefówek* (Neuhof, Nowydwór, kol. 1845, Neuhof – *Józefówek* 1950), dśl., gm. Biała – od n. m. *Józefów*, 3) *Józefówka* (*Jozefowka*, czyli *Wyhadka* 1839), lub., gm. Rachanie – od n. m. *Józefów*.

Wśród omawianych toponimów wskazać można zaledwie kilka nazw miejscowych, które nie są obecnie używane: 1) *!Józefowo* (*Józefowo*, kol. 1846, *Józefy* 1921), nieistniejąca osada koło Margonina, wlkp., 2) *!Józefowo* (*Józefowo* 1882), nieistniejąca wieś, która leżała koło Wąbrzeźna, kuj.-pom., 3) *!Józefów* (*Józefów* 1882), wieś notowana do 1921 roku, maz., 4) *!Józefków* (*Józefków* 1877), nieistniejąca wieś w gm. Sitnik, lub., 5) *!Józia* (*Józia*, kol. 1877), wieś istniejąca w XIX wieku w pow. garwolińskim. Warto dodać, że nazwy miejscowe typu *Józefówka* i *Józefów* funkcjonowały przez pewien czas jako drugie człony zestawień lub jako nazwy oboczne, np.: 1) Kiedrzyń (de Kedrzino 1398, Kiedrzyń i *Kiedrzyń-Józefówka*, dwie wsi 1967), dziś cz. Częstochowy, 2) Brodne (Brodna 1440, *Józefów*, wś utworzona na gruntach folw. Brodne 1882), dziś Brodne-Józefów i Brodne-Towarzystwo, łódz., gm. Kiernoza, 3) Chojny (Choyni 1399, Chojny Stare (*Józefów*) 1921), dziś cz. Łodzi, 4) Dębówka (Dembówka 1839, *Józefów* lub Dębówka 1880), maz., gm. Góra Kalwaria, 5) Kameduły (Klasztor OO Kamedułów 1791, *Józefów* albo Kameduły 1890), święt., gm. Busko-Zdrój.

Jak zostało zaznaczone wyżej, pierwsze notacje większości toponimów nawiązujących w swojej podstawie do imienia *Józef*, jego wariantów i form pochodnych, pochodzą z XIX wieku (ok. 130 nazw). W następnym stuleciu odnotowano 19 nominacji. Ze źródeł XVIII-wiecznych znanych jest jedynie pięć ojkonomimów. Starsze chronologicznie nazwy należą do rzadkości. Z XIV wieku pochodzi nazwa dzierżawcza *Ożepowo* (*Ozepowo* 1386), natomiast w XVI i XVII wieku zapisano po dwie nazwy: *Oженово* 1528, *Joski* 1558 oraz *Ves Ożipowicze* 1614, *Josko* 1616.

Omówione tu ojkonomimy (powstałe głównie w XIX wieku) występują w różnych regionach Polski, ale największą frekwencję mają w obecnych województwach: mazowieckim (dawne woj.: siedleckie, warszawskie, radomskie, płockie, ciechanowskie) – ponad 40 nazw, łódzkim (woj. piotrkowskie, sieradzkie, skierniewickie) – ponad 30, wielkopolskim (woj. konińskie, kaliskie) – ok. 20 i lubelskim (woj. chełmskie, lubelskie) – ok. 15 toponimów. Wynika to ze społecznych, gospodarczych, politycznych uwarunkowań XIX-wiecznego nazewnictwa miejscowego w Polsce (zob. Wójcik 2015: 197–207). Najwięcej nowych osad powstało

wówczas w Królestwie Polskim oraz na ziemiach polskich w zaborze pruskim, a wśród identyfikujących je nazw dużą grupę stanowiły toponimy odimienne o charakterze pamiątkowym. Pod względem formalnym nazwy te należą do różnego typu derywatów, a ich podstawą najczęściej jest pełne imię *Józef*. Obok nazw sufiksalnych występują nazwy powstałe w wyniku transonimizacji (równobrzmiące z imieniem) i pluralizacji (na wzór starych nazw rodowych), toponimy z członami *-pol* i *-sław* w funkcji strukturalnej oraz nazwa kilkuskładnikowa z wyrażeniem przyimkowym. XIX-wieczne nazwy motywowane imieniem *Józef*, też *Józefa*, *Józefina* mają w większości charakter pamiątkowy lub dzierżawczo-pamiątkowy (utrwalają imię założyciela lub właściciela nowo powstałej osady, imię żony bądź córki właściciela lub imię osoby zasłużonej). W odniesieniu do nazw miejscowości powstałych w XIX stuleciu i usytuowanych w obrębie parafii pod wezwaniem św. Józefa nie można wykluczyć motywacji religijnej (nawiązanie do biblijnego Józefa).

* * *

W ciągu wieków popularność imienia *Józef* i jego żeńskiego odpowiednika znacznie się zmieniała. Według Józefa Bubaka (1993: 160) od XVIII do XIX wieku było to najczęstsze imię w Polsce. Na jego dużą popularność w tym okresie (zwłaszcza w Galicji) wpływ miała z pewnością osoba cesarza Franciszka Józefa. Współcześnie imię męskie nadawane jest dość rzadko, a forma feminatywna *Józefa* niemal zupełnie nie jest wybierana dla nowo narodzonych dziewczynek. Wskazać można jednak dość liczną grupę derywatów od imienia *Józef* i jego pochodnych funkcjonujących jako nazwiska. Najstarsze z nich pojawiły się w XV i XVI wieku, a ich zdecydowany przyrost nastąpił w okresie średniopolskim. Utrwalone w nich zostały różne formy wariantywne imienia, w tym odmianki graficzno-fonetyczne, realizacje innojęzyczne i gwarowe.

Większość nominacji toponimicznych, mających w podstawie imię *Józef*, jego warianty i formy żeńskie, datuje się natomiast na wiek XIX, co ściśle łączy się z rozwojem gospodarczym, zwłaszcza w Polsce centralnej (Królestwie Polskim), czego konsekwencją była intensywna kolonizacja i powstanie nowych osad. Mniej ojkonimów pochodzi z XVIII i XX wieku, a nazwy średniowieczne występują sporadycznie. Toponimy te powstały w wyniku takich procesów nazwotwórczych, jak: derywacja słowotwórcza, pluralizacja, transonimizacja. Wśród nich przeważają onimy pamiątkowe utworzone według modelu dawnych nazw dzierżawczych z sufiksami: *-ów*, *-owo*, *-in*. Nazwy bezsufiksalne w formie liczby mnogiej czy composita toponimiczne występują znacznie rzadziej.

5. WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE IMIĘ *CHODOR* I JEGO POLSKI ODPOWIEDNIK *TEODOR* JAKO PODSTAWY TOPONIMÓW W POLSCE

Obserwacja asymilacji chrześcijańskich imion na gruncie polskim stała się możliwa dzięki dokumentom piśmienniczym z okresu od X do końca XV wieku, które wykorzystano w „Słowniku staropolskich nazw osobowych” (SSNO). W leksykonie tym wyodrębniono m.in. imiona z kalendarza Kościoła zachodniego¹⁴⁹ (rozmessezone w historycznych dzielnicach Polski: Małopolsce, Wielkopolsce, na Mazowszu, Pomorzu oraz Śląsku), przejęte za pośrednictwem łaciny i innych języków zachodnioeuropejskich, oraz imiona z kalendarza Kościoła wschodniego o charakterystycznej fonetyce wschodniosłowiańskiej. Przejęto je głównie ze źródeł greckich (okresu bizantyjskiego) przez język staro-cerkiewno-słowiański. Imiona te poświadczane są przede wszystkim w źródłach z ziem ruskich (szczególnie z Rusi Czerwonej) z XIV i XV wieku, objętych polską administracją. Nosicielami owych imion byli Rusini zamieszkujący te ziemie, w pewnym stopniu także Polacy.

W rozdziale tym zostanie pokazana obecność przykładowych imion, a także ich wariantów, pochodzących od świętych Kościoła wschodniego (*Chodor*) i zachodniego (*Teodor*) w Polsce, szczególnie w średniowieczu, ale i w okresie późniejszym, aż do wieku XX. Najważniejszą część stanowią jednak nazwy miejscowe motywowane tymi imionami (powstałe od XIV do XX wieku). Uwaga zostanie zwrócona na uwarunkowania historyczne i kulturowe, sprzyjające obecności odmiennych toponimów na ziemiach polskich, zwłaszcza na Kresach Wschodnich, intensywność ich rozprzestrzenienia, a także na chronologię i frekwencję.

5.1. WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE IMIĘ *CHODOR* A ZACHODNIOŚLÓWIAŃSKIE (POLSKIE) IMIĘ *TEODOR*

„Słownik staropolskich nazw osobowych” (SSNO) zawiera 370 imion męskich z kalendarza Kościoła zachodniego i 115 z kalendarza Kościoła wschodniego. Wśród nich 43 imiona mają wzajemne odpowiedniki, np.: *Bazyli* – *Wasyl*, *Grzegorz* –

¹⁴⁹ Na końcu hasła umieszczano także odsyłacze (imiona), wskazujące na inne pochodzenie. Np. pod hasłem *Teodor* odsyłaczami są wschodniosłowiańskie formy: *Chodor*, *Fiedor* oraz różne warianty tego imienia: *C(z)ader*, *Todor*. W przypadku imion wschodniosłowiańskiego pochodzenia: *Fiedor*, *Fedor*, *Feder*, *Fiedur*, *Chwiedor*, *Chwedor* odsyłacz (*Teodor*) wskazuje na zachodni wariant imienia.

Hryhor, Jan – Iwan (zob. Magda-Czekaj 2022), *Teodor – Chodor (Fiedor)*. Do imion licznie występujących, w formie podstawowej i różnych odmiankach, należy teoforyczne imię *Teodor* (gr. *Theódōros theó-* (*theós*) ‘bóg’ + *-dōros (doron)* ‘dar’). Można je objaśnić jako ‘dar Boga’. W języku polskim obok formy spolszczonej *Teodor* istnieje też rodzimy odpowiednik tego imienia – *Bożydar*.

W Polsce najwcześniejsze poświadczenia imienia *Teodor* spotykane są w formie łacińskiej *Theodorus*¹⁵⁰. W takiej postaci imię notowane jest na Śląsku w (1149)1497 roku¹⁵¹ i w XIII wieku (2 razy). W tym samym stuleciu, a także w kolejnym spotyka się je w Wielkopolsce (2). W XV wieku poświadczony jest w Małopolsce (3) i na Kresach Południowo-Wschodnich (2).

Spolszczona forma imienia *Teodor* znana jest w XIV wieku (1371) w Młp (1); XV: Włkp (1), Krpłd (1). Obok imienia *Teodor* wymieniona jest także postać *Todor* w (1380)1577 w Młp (4), a w XV wieku w Włkp (1) oraz na Krpłd (3). Inne zaświadczone postaci tego imienia to np. *Todur*: (1380)1577 Młp, (XV wiek) Krpłd (2); *Todyr*: 1404 Krpłd (1).

W krakowskich księgach sądowych z lat 1390–1416 notowane jest sześciokrotnie imię *Teodoryk* (derywowane słowotwórczo). W tych samych dokumentach pojawia się także w postaci niemieckiej – *Dytrych* (< stwniem. *Theudoricus*) i spolonizowanej *Dzietrych* (Bystroń 1938: 332–333, Malec 1995: 144). W średniowieczu imiona z pierwszym członem *teo-*, tak pochodzenia greckiego, jak i germańskiego, przyjmowały w Polsce postać *Czader, Cedro*. Jan Długosz wspomina, że przed 1234 rokiem imię wojewody krakowskiego *Teodoryka* (z domu *Gryfów*) „Polacy dla trudnego brzmienia wyrazu greckiego, w swojej mowie nazwali *Cedrem*, tak jak wszystkich innych tegoż imienia” (Bystroń 1938: 332). Postać *C(z)ader* notowana jest więc w XIII wieku w Młp (2 razy), w XIV w Włkp (1), Młp (3) i na Śl (1). Zapis *Theodorus alias Ceder* (1470–1480, Młp) świadczy o użyciu tych form zamiennie, sposób zapożyczenia tej formy nie jest jednak znany.

Wschodniosłowiańskim odpowiednikiem polskiego imienia *Teodor* (scs. *Theodorǫ*) jest *Chodor* (stukr. *Xodorǫ*), poświadczony przede wszystkim na Krpłd (3 razy) w XIV wieku (1370) oraz licznie w XV wieku (15 razy), a także w Włkp (1). Znane są jeszcze inne odmianki tego imienia, mianowicie: *Chodur* (2): 1413, XV Krpłd (1), Młp (1) i *Chudor* (1): (1444) Maz. W XV wieku (1437) na Krpłd używane jest także imię *Fiedor, Fedor* (stukr. *Φεδorǫ*, strus. *Fedorǫ*) (por. Malec 1994a: 330). Oboczną postacią im. *Fedor* jest *Tudor*¹⁵². Imiona te

¹⁵⁰ Poświadczenia i geografie imion podajemy za: Malec (1994a: 330).

¹⁵¹ Data w nawiasie oznacza, że pochodzi ona z kopii, a nie z zabytku oryginalnego.

¹⁵² Imię *Tudor* według „Słownika imion” (1991: 261) pochodzi z jęz. rumuńskiego (por. też Malec 1994a: 330), a według P. Hanksa i F. Hodges (1988: 530) z jęz. walijskiego.

wymienia Tadeusz Skulina w swojej pracy „Staroruskie imiennictwo osobowe” (1973: 137), Nikolaj Michajłowicz Tupikov (1903) zalicza je do najczęściej występujących imion chrześcijańskich¹⁵³.

Najdawniejsze imiona chrześcijańskie według ruskich kalendarzy z XI–XIII wieku odtworzył rosyjski sławista Izmał Iwanowicz Srezniewski. Zestawienie to zawiera 384 imiona pochodzenia greckiego, jednak uznaje się, że w powszechnym użyciu od XI do XV wieku było ok. 200 odrębnych imion. W późniejszym czasie utworzono kalendarz imion kanonicznych, obowiązujący w Kościele wschodnim, a na jego podstawie tworzone świeckie kalendarze imion wymagane w oficjalnym języku białoruskim, rosyjskim i ukraińskim (zob. Malec 2009: 349).

Imiennictwo historycznych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej (zamieszkiwanych w znacznej liczbie przez ludność wyznania prawosławnego i noszącą imiona prawosławne) stało się podstawą wielu nazwisk poświadczonych na ziemiach polskich od XVI do końca XVIII wieku. Można tu wymienić nazwiska genetycznie patronimiczne (z sufiksem *-owicz//ewicz*) pochodzące od wśl. im. *Fedor*, np.: *Fedorowicz*, *Federowicz* (1680, XVIII: Krpłd, Młp, Wlkp, Pom), *Fiedorowicz* (1690: Krpłn), a także od im. *Chodor*: *Chodorowicz* (1632, XVIII: Młp, Krpłd), *Chwiedorowicz* (1558, XVII: Krpłn), *Chwiedkiewicz* (1690: Krpłn) (Magda-Czekaj 2014: 107). W „Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych” (SNW) wymienione są nazwiska motywowane przez ponad 120 podstawowych imion prawosławnych (zob. Malec 2009: 351). Imiona te występują w licznych odmiankach fonetycznych i graficznych, np.: *Fedor*, *Feder*, *Fieodor*, *Fiedór*, *Fiodor*, *Fidur*, *Chodor*, *Chodór*, *Hodur*, *Chwiedor*, *Kwiedor*, które stanowią podstawy nazwisk (*Fied-ec*, *Chwied-usz+ko*, *Pied-ko*).

Imię *Teodor* w XVI wieku pojawia się rzadko, np. w spisie ziemi bielskiej z 1528 roku poświadczone jest tylko dwukrotnie, w postaci ruskiej – *Fiodor*, a w woj. sandomierskim z 1580 roku – raz (*Teodor*). W kolejnych wiekach imię *Teodor* nadawane jest częściej. W XVII wieku w woj. lubelskim (1676) potwierdzone są 4 osoby noszące to imię. Wśród elektorów jest 25 osób o tym imieniu za Jana Kazimierza (1648–1668) (0,6%), 28 za Sobieskiego (1674–1696) (0,8%), 56 za Augusta (1697–1706) (0,5%) i 48 za Poniatowskiego (1764–1795) (0,8%). Wśród studentów wileńskich 1820 jest 6 *Teodorów*, wśród oficerów 1817 – 10, wśród poruczników 1830 – 5. Współczesna seria oficerska z roku 1921 wykazuje 41 osób o tym imieniu (0,4%) (Bystroń 1938: 331).

¹⁵³ „Imiennictwo chrześcijańskie zostało przeniesione na grunt ruski wraz z alfabetyzacją Rusi. Przedchrześcijańskie sposoby nominacji pozostawały produktywne przez długi okres po wejściu w użycie pisma” (Hryniewicz-Adamskich 2011: 2).

Według „Słownika imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW) imię *Teodor* otrzymało w Polsce 13 408 mężczyzn. W latach 1931–1940 nadawano je najczęściej – 3246 razy, a w latach 1981–1990 najrzadziej – 93 razy. W słowniku tym wymienione jest także imię *Fiodor* – 21 nosicieli oraz *Fedor* – 4.

Imię *Teodor* nosili liczni święci. Wymienieni są oni w martyrologium rzymskim oraz w menologium i synaksariach chrześcijańskiego Wschodu. Do najważniejszych należą święci Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej: *Teodor* z Tarsu (ur. 602 roku), *Teodor Studyta* (ur. ok. 759 roku) oraz *Teodor*, męczennik z Euchaity. Kult tego ostatniego był tak silny, że na jego cześć nazwę miasta Euchaita (w dzisiejszej Turcji azjatyckiej) przemianowano w roku 972 na *Theodoropolis*, poświęcono mu także wiele kościołów w Konstantynopolu (Fros, Sowa 1995: 499–500).

5.2. IMIĘ *TEODOR*, *CHODOR* W NAZWACH MIEJSCOWYCH POLSKI

„Podobnie jak w innych krajach imiona chrześcijańskie pełniły w Polsce nie tylko swoją funkcję podstawową jako imiona chrzestne, lecz stały się tworzywem wielkiej liczby nazwisk oraz nazw geograficznych, szczególnie nazw miejscowości” (Malec 1994a: 401).

Najstarszą nazwą miejscową motywowaną imieniem *Teodor*//*Tudor* jest nazwa wsi na Śląsku, w woj. dolnośląskim (wcześniej w woj. jeleniogórskim, gm. Domaniów, pow. oławski), poświęcona w 1310 roku jako (*allod* ‘folwark’) *Alod Thudrow*, później *Thuderau* (1743), *Theuderau*, *Tudorow*, też *Teuderau* (1845) oraz *Czadrów*¹⁵⁴, ostatecznie funkcjonuje jako ***Teodorów*** (1949). Najwcześniejsze poświadczenie imienia *Teodor* notowane jest także na Śląsku w XII i XIII wieku. Oprócz nazwy *Czadrów* ← *Teodorów* w słowniku „Nazwy miejscowe Polski...”¹⁵⁵ (NMPol) zapisana jest tak samo brzmiąca nazwa miejscowości (*Czadrów*) w woj. dolnośląskim (w latach 1975–1998 w woj. jeleniogórskim, gm. Kamienna Góra), która pochodzi od nazwy rzeki *Zieder* (1334)1650, dziś *Zadrna*. Z kolei nazwa rzeki motywowana jest apelatywem *cider* ‘jabłcznik, wino z owoców’ lub stp. *cedr* ‘gatunek jałowca’, niem. *Zeder*. W „Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Śląska” (2009: 48) ta sama nazwa miejscowa *Czadrów* (*Ziedler* 1334) motywowana jest niem. *Zider* ‘jabłcznik’. Autorzy przytaczają tu także nazwę osobową *Czadera* (zapis *Cydir*

¹⁵⁴ Nazwa ta została wprowadzona po 1945 roku przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości.

¹⁵⁵ Lokalizację miejscowości określono na podstawie podziału administracyjnego Polski z lat 1975–1998.

z 1292, *Czedir* z 1372), którą K. Rymut (2001: 604) wywodzi od im. *Teodor*. Do owej nazwy osobowej odwoływała się również Komisja, ustalając formę dzierżawczą *Czadrów*. W żadnym opisie nazwy miejscowej *Czadrów* (z byłego woj. jeleniogórskiego) nie nawiązuje się do ojkonimu *Teodorów*.

W źródłach z końca XIV wieku (1371) notowana jest miejscowość *Tudorów* w woj. świętokrzyskim (w gm. Opatów): *de Tudorow*. Późniejsze zapisy tej nazwy pochodzą z XV wieku: *Tudorow* 1470–1480 oraz z XVI wieku: *Thudorow* 1508, 1529, *Tudorow* 1578. Jest to obecnie jedyna taka nazwa miejscowa w Polsce, która zachowała w swej podstawie imię *Tudor*. Od ojkonimu *Tudorów* pochodzą także nazwiska *Tudorowski* (1508, XVII wiek) oraz *Tudorowiecki* (1578), potwierdzone w Małopolsce w XVI i XVII wieku (AntrP 2015: 183).

Powstanie nazw miejscowości w przeszłości wiąże się z czasem i miejscem zakładania osad, a poświadczenia onimów uzależnione są od zapisu w dokumentach, które sporządzano w różnym okresie. W jednych dzielnicach Polski takie informacje spotykamy wcześniej (np. w Wielkopolsce, na Śląsku), a w innych później (np. na Mazowszu). Najwięcej poświadczeń nazw przypada na XII i XIII wiek. Na przykład na Śląsku najliczniejsze zapisy pochodzą z poł. XIII i XIV wieku, a na Mazowszu dopiero z XVI wieku. Po XVI i XVII wieku notuje się spadek liczby nowych zapisów, co może wskazywać na mniejsze zasiedlanie (Rzetelska-Feleszko 1998: 196). Z kolei w XVIII wieku ożywienie gospodarcze, nowa sytuacja geopolityczna wpłynęły na wzmoczenie osadnictwa, a co za tym idzie na nominacje. Jednak najwięcej nowych osad powstało w XIX wieku, zwłaszcza na obszarze Królestwa Polskiego (Wójcik 2015: 198). Po II wojnie światowej skutek zmian terytorialnych Polski miały miejsce tzw. chrzty nazewnicze. Nowe nazwy tworzone na terenach poniemieckich (Utracki 2013).

Większość ojkonimów pochodzących od imienia *Teodor* zaświadczonych jest w źródłach z XIX i XX wieku. Są to nazwy miejscowości – *Teodorów* (9), z sufiksem *-ów*. Ten typ nazw był częsty w średniowieczu¹⁵⁶, natomiast w wieku XIX sufiks *-ów* pełnił głównie funkcję strukturalną, nie dzierżawczą. Mamy więc *Teodorów* w woj. łódzkim (gm. Będków, gm. Wodzierady), zanotowany w 1827 roku. Z tego samego roku pochodzi także zapis *Teodorów Wielki* (wś w woj. łódzkim, w gm. Kodrąb). Jeszcze dwa poświadczenia nazw pochodzą z 1. poł. XIX wieku: *Teodorów* w woj. świętokrzyskim (gm. Działoszyce) – 1839, i w woj.

¹⁵⁶ Nazwy na *-ów* pojawiają się już w najstarszych dokumentach z XII wieku, liczba ich szybko rośnie w następnym wieku i osiąga najwyższy przyrost w Wlkp, Młp, w dzielnicach centralnych i na Pom. W XV wieku notuje się coraz mniej tego typu nazw, z wyjątkiem Maz. Natomiast od XVI do XX wieku liczba nazw dzierżawczych maleje (por. Rzetelska-Feleszko 1998: 206).

wielkopolskim (cz. Kotlina, dawniej wieś, gm. Kotlin) – 1846. Ta sama nazwa miejscowa (*Tedorów*) notowana jest też w 1921 roku jako niem. *Teodorsfeld*. Z 2. poł. XIX wieku pochodzi jeszcze kilka nazw miejscowości *Teodorów*, z woj. wielkopolskiego (w gm. Mycielin) – 1877, oraz z woj. łódzkiego (w gm. Bedlno i w gm. Brzeziny) – obie poświadczone w 1892 roku. *Teodorów* w woj. mazowieckim (w gm. Policzna) notowany jest dopiero w 2. poł. XX wieku (1970).

Znaczna część toponimów dzierzawczych z odmienną podstawą *Teodor* powstała przy użyciu przymiotnikowego sufiksu *-ow-* (dołączanego do podstawy zakończonej spółgłoską twardą). Tego typu nazwy występują w rodzaju męskim z sufiksem *-ów* (*Teodorów*), w rodzaju żeńskim z *-owa* (*Chodorowa*) oraz w rodzaju nijakim z *-owo* (*Teodorowo*).

Wszystkie nazwy miejscowe *Teodorowo* poświadczane są na terenie Polski w XIX i XX wieku. W jednym przypadku widoczne są wahania co do formy nazwy. Pierwszym zaświadczeniem nazwy *Teodorowo* w woj. kujawsko-pomorskim (gm. Wielgie) jest więc *Teodorów* 1892. Natomiast zapis *Teodorowo* pochodzi dopiero z 1921 roku. O wahaniami form rodzajowych (*Teodorowo//Teodorów*) świadczą także zapis wsi *Teodorowo* w woj. kujawsko-pomorskim (w gm. Piotrków Kujawski). Wprawdzie pierwsze notowanie tej miejscowości jest z 1882 roku (*Teodorowo*), ale kolejny zapis brzmi: *Teodorów* al[ias] *Teodorowo* – z 1892 roku. Jest jeszcze jedna nazwa *Teodorowo* w woj. wielkopolskim (w gm. Wierzbiniek), z pierwszym poświadczaniem *Teodorowo* z 1882 roku, ale kilka lat później (w 1892 roku) pojawia się także zapis *Teodorów*. Dwie nazwy wsi poświadczane są w 1. poł. XX wieku. Należy do nich toponim *Teodorowo* w woj. mazowieckim (w gm. Staroźreby), notowany w 1921 roku, oraz *Teodorowo* w woj. wielkopolskim (w gm. Ślesin) – pierwotna kolonia zaświadczona również w 1921 roku. Nazwę *Teodorowo* nosi też osiedle w pow. Ostrołęka (w gm. Rzekuń, woj. mazowieckie) oraz folwark w pow. Płońsk (w gm. Kuchary, woj. mazowieckie); nazwy obiektów notowane są w 1892 roku. Samodzielne folwarki dały początek osadom, a te z kolei przyczyniły się do powstania nowych miejscowości.

Do wschodniosłowiańskiego imienia *Fedor* nawiązuje nazwa komponowana *Fedorwalde-Peterhain*, dziś *Osiniak-Piotrowo*, pierwotnie poświadczona jako *Fedorowen* (< brus. im. *Fedor* ‘Teodor’) ¹⁵⁷ w 1835 roku, w woj. warmińsko-mazurskim (dawne suwalskie, wieś w gm. Ruciane-Nida). Nazwa wsi *Fedorowo* pochodzi od nazwiska właściciela – starowiecy Szczepana *Fedorowa*, zapisano ją w postaci zniemczonej jako *Federowen*, później *Fedorwalde*. Na terenach Rzeczypospolitej

¹⁵⁷ Cerkiewne imię *Fieodor* na pograniczu polsko-białoruskim używane było w różnych formach: *Fedor*, *Fiedor*, *Feder* itp. (Tichoniuk B., 2000, „Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839”, za: Biolik 2016: 8). Por. też NMPol VIII: 176.

starowiercy pojawili się w XVIII wieku, osiedlając się na ziemiach dzisiejszej Białorusi i Litwy oraz północno-wschodniej Polski. Ich przybycie do Polski było następstwem represji ze strony władz świeckich i cerkiewnych z powodu sprzeciwienia się reformie patriarchy Nikona w rosyjskiej Cerkwi prawosławnej w 2. poł. XVII wieku. Część staroobrzędowców zdecydowała się na emigrację także do innych krajów (Iwaniec 1977: 22, 78). W roku 1874 wieś *Fedorwalde* połączono z drugą wsią – *Piotrowo* (nazwa od im. właściciela *Piotra* Jakowlewa), również zniemczoną, najpierw jako *Piotrowen* (1835), potem *Peterhain*. Powstała wówczas nazwa złożona: *Fedorwalde-Peterhain*. Po 1945 roku zatwierdzono nazwę *Osiniak-Piotrowo*. Nazwa *Osiniak* była pierwotnym określeniem okolicy leśnej.

Do toponimów dzierzawczych zaliczyć należy także nazwę *Chodorowa* (z sufiksem *-owa*) w woj. małopolskim (wieś w gm. Grybów). Nazwa ta notowana jest znacznie wcześniej, bo już w XIV wieku: *Chodorowa* 1385 (podobnie jak nazwa *Teodorów* na Śląsku (1310)).

Jeszcze innym rodzajem nazw dzierzawczych motywowanych imieniem *Chodor*, ze złożonym sufiksem *-ówka*, jest *Chodorówka*. Ta dawna wieś (obecnie cz. Bachorza) w woj. podkarpackim (w gm. Dynów) powstała w XV wieku: *Chodorówka* 1436. W 1671 roku odnotowana została nazwa *Chodorówka*, identyfikująca wieś położoną w woj. podlaskim (w gm. Suchowola). Od XVII do 1. poł. XVIII wieku wraz z przyległymi wsiami wchodziła w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego (granica z Koroną przebiegała Nettą i pobliską Brzozówką) i należała do powiatu grodzieńskiego w woj. trockim. *Chodorówka Stara*, wieś chłopów i osoczników królewskich, została założona po 1574 roku na 13 włókach dla pilnowania zachodniej części Puszczy Nowodworskiej (Ryżewski 2008: 1). Dziś obok *Starej Chodorówki* istnieje jeszcze *Nowa Chodorówka* (zapis: 1921). W XVIII i XIX wieku powstały nazwy kilku kolejnych wsi – nomina composita – z pierwszym członem *Chodorówka* i z drugim, odróżniającym: *Poświętne*, *Poświętna* oraz *Kościelna*. Mamy zatem jedną nazwę złożoną: *Chodorówka-Poświętne* (1784) oraz dwie nazwy zestawione: *Chodorówka Poświętna* (1900) i *Chodorówka Kościelna* (1967). Człony odróżniające nazwy wiążą się z uposażeniem kościelnym w formie nadanego gruntu zwanego *poświętne*, *poświętne* albo wynikają z jakiegokolwiek formy przynależności do kościoła. W tekstach staropolskich widnieją zapisy typu: *agris dictis poswanthne* (pola zwane poświętne). Nazwy te nie były motywowane duchowymi aspektami wiary, ale materialnym wyposażeniem kościoła (por. Rzetelska-Feleszko 2006: 43). Postać gwarowa tej nazwy: *xadarouka* posiada białoruskie cechy językowe.

Imię *Teodor* zostało także spetryfikowane w kilku nazwach miejscowych *Teodorówka*. W woj. lubelskim (gm. Frampol): *Teodorówka* (1676) oraz

Teodorówka-Kolonia (1982). Nazwa *Teodorówka* ma charakter pamiątkowy. Utworzono ją od imienia Teodora Gorajskiego, rotmistrza królewskiego (1666), hrabiego herbu Korczak – rodzina czerwonoruska (z której pochodził „pisze się z Goraja, w pow. lubelskim” (Uruski 1907: 263–265). W XVIII wieku w woj. podkarpackim (w gm. Dukła) poświadczona jest jeszcze jedna *Teodorówka* (1765).

Obok nazw dzierżawczych pochodzących od imienia *Teodor//Chodor* występują nazwy rodowe (rodzinne) motywowane przez antroponimy zbiorowe. Toponimy te mają postać plurale tantum. Wcześniejsze poświadczenia tego typu nazw pochodzą z XV i XVI wieku. Są to dwie nazwy miejscowości *Chodory*, jedna z nich odnosi się do zaginionej wsi w parafii Ciekсын, w Ciechanowskim: *Chodori* (1414–1425)1456, druga natomiast do miejscowości położonej w woj. podlaskim (gm. Turośń Kościelna): *Chodory* 1528, *Ходоры* 1567. Z nazwą tej wsi związany jest Wojtko *Chodor* oraz Mikołaj *Chodor* (1528). Do dziś we wsi mieszka rodzina *Chodorowskich*.

Od antroponimu *Chodor*ko, *Chodorek* powstała nazwa wsi *Chodorki*. Pierwsze poświadczenie nazwy z 1597 roku zapisane jest cyrylicą – *Ходорку*, zapis *Chodorki* pochodzi z 1603 roku. Obecnie *Chodorki* są częścią miejscowości Sucha Wieś w gm. Raczki.

Imię *Teodor* jest także podstawą nazw zanotowanych w XIX i XX wieku: *Teodory* (1827) w woj. łódzkim (gm. Łask) oraz *Sułocin-Teodory* (1935) w pow. Sierpc (gm. Borkowo). Drugi człon tego złożenia – *Teodory* (w postaci plurale tantum) jest określeniem rodzinnym.

* * *

Nazwy miejscowości pochodzące od wschodniosłowiańskiego imienia *Chodor* i jego polskiego odpowiednika *Teodor* poświadczane były w Polsce już w wieku XIV (3): *Teodorów* (Śl), *Tudorów* (Młp), *Chodorowa* (Młp) oraz w wieku XV (2): *Chodorówka* (Krpłd), *Chodory* (Maz). Kilka toponimów pochodzi także z wieku XVI (3): *Chodory* (Krpłn), *Chodorki* (Krpłn), *Stara Chodorówka* (Krpłn), XVII (2): *Chodorówka* (Krpłn), *Teodorówka* (Krpłd) i XVIII (2): *Teodorówka* (Młp), *Chodorówka-Poświętne* (Krpłn). Nie wszystkie z tych wsi zachowały się do dziś (np. *Chodory* w Ciechanowskim z XV wieku), zaś niektóre dawne wsie stały się częściami dzisiejszych wsi (np. *Chodorówka* z XV wieku jest częścią wsi Bachórz, a *Chodorki* z XVI wieku stanowią część miejscowości Sucha Wieś).

Najwięcej nominacji pochodzi z wieku XIX (15): *Teodorów* (Włkp (4), Młp, Maz (2)), *Teodorów Wielki* (Włkp), *Teodorowo* (Włkp (2), Maz (2)), *Teodory* (Włkp), *Chodorówka Poświętne* (Krpłn), *Fedorwalde-Peterhain* (dziś *Osiniak-Piotrowo* Krpłn), mniej z wieku XX (8): *Teodorów* (Młp), *Teodorowo* (Włkp (2),

Maz), *Teodorówka-Kolonia* (Krpłd), *Nowa Chodorówka* (Krpłn), *Chodorówka Kościelna* (Krpłn), *Sułocin-Teodory* (Maz).

W powyższym zestawieniu 35 ojkonomów poświadczonych od XIV do XX wieku wyróżnić można dwie grupy ze względu na pochodzenie nazw. Pierwsza, od XIV do XVIII wieku (12 nazw), pokazuje, że większość toponimów (8) utworzono od wschodniosłowiańskiego imienia *Chodor*, a identyfikowane przez nie miejscowości zlokalizowane są w większości na historycznych Kresach Północno-Wschodnich, raz w Małopolsce i na Mazowszu. Trzy nazwy miejscowe motywuje im. *Teodor*, a każda z nich występuje w innej części Polski. Najstarsza z tych miejscowości leży na Śląsku, następna na Kresach Południowych, kolejna w Małopolsce. Na uwagę zasługuje tu także nazwa miejscowa *Tudorów* (←*Tudor*), zaświadczone wyłącznie w Małopolsce.

W późniejszych wiekach – XIX i XX (22 nazwy) przeważają toponimy mające w swej strukturze imię *Teodor*. Szczególnie liczne są w wieku XIX (13), mniej jest ich w wieku XX (5). Identyfikują miejscowości położone w różnych historycznych dzielnicach Polski: Młp, Włkp, Maz, Krpłd. Trzy ojkonomy (w formie zestawień), nazwy utworzone od im. *Chodor*, zaświadczone są na Kresach Północnych. Jeden toponim także z Kresów Północno-Wschodnich zawiera w swej pierwotnej nazwie imię *Fedor*.

Lokalizacja ojkonomów motywowanych wschodniosłowiańskim imieniem *Chodor* i jego polskim odpowiednikiem *Teodor* potwierdza obecność obu imion w Polsce od XIV do XX wieku.

W starszej warstwie nazewniczej (XIV–XVIII wiek), w której dominują ojkonomy motywowane imieniem pochodzącym z kalendarza wschodniego (*Chodor*), odzwierciedlają się w znacznej mierze wpływy kultury wschodniosłowiańskiej. Podłożem takich wpływów była sytuacja polityczna na północy Kresów. Mimo zawarcia unii polsko-litewskiej w 1385 roku, której celem była między innymi chrystianizacja, ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego pozostawały nadal oddzielnym państwem. Przez 200 lat Litwa nie pozwalała na osiedlenie się na jej terytorium ludności obcego pochodzenia, stopniowo ulegając rutenizacji. Dopiero w wiekach XVI–XVIII rozpoczęła się polonizacja językowa i narodowa litewsko-ruskich społecznych warstw wyższych, później także wsi litewskich i białoruskich. Język polski jednak nie zdołał wyprzeć języka białoruskiego i pozostał na drugiej pozycji. Ta okoliczność przyczyniła się do chwiejności świadomości narodowej i poczucia tożsamości narodowej, a co za tym idzie także wyznaniowej (por. Labocha 2009: 147). Na południu Kresów sytuacja polityczna wyglądała inaczej. W XIV wieku Kazimierz Wielki przyłączył do Polski dawne utracone ziemie Rusi, które już narodowościowo i językowo były ruskie, a wyznaniowo w większości

prawosławne. Po wcieleniu tych terenów do Polski na ziemie te napływała ludność etnicznie polska. Mimo że sytuacja ta trwała kilka wieków, napływ polskiej ludności odmiennej kulturowo i wyznaniowo nie zdołał zdominować ilościowo żywiołu ruskiego. Na Kresy Południowo-Wschodnie przybywały także inne narodowości, które charakteryzowały się wielością języków, kultur i wyznań. Jednak język polski w tej części Kresów zdobył pozycję uprzywilejowaną jako język panującej cywilizacji i kultury (por. Labocha 2009: 147).

Toponimy *Chodorówka* i *Teodorówka*, występujące na południu Kresów (zob. mapa 9), poświadczają współistnienie w ciągu wieków dwóch cywilizacji religijno-kulturowych oraz wzajemne przenikanie się imienniczych systemów obu kultur¹⁵⁸.

Mapa 9. Toponimy od XIV do XVIII wieku

W nowszej warstwie nazewniczej (XIX–XX wiek) zdecydowanie przeważają toponimy motywowane imieniem z kalendarza zachodniego (polskiego) – *Teodor* (zob. mapa 10). Nazwy te poświadczone są w większości na terenie historycznego Królestwa Polskiego, stąd dominują ojkonimy mające w swej podstawie imię *Teodor*. Wiek XIX przynosi bowiem nasilenie procesów osadniczych, które wynikały ze wzmożonego rozwoju przemysłu, inwestycji komunikacyjnych

¹⁵⁸ Zob. też Pluskota (2000: 220).

ności chrześcijańskie Wschodu, np.: w Ochrydzie zbudowano cerkiew *św. Zofii*, w Thessalonikach – kościół *św. Mądrości*, w Sofii – cerkiew *Mądrości Bożej*, w Kijowie – sobór *Mądrości Bożej* lub *Sofijski*, w Nowogrodzie Wielkim – sobór *Mądrości Bożej* (por. Fros, Sowa 1995: 542). Na konstantynopolitańskiej bazylice wzorowano się również przy budowie prawosławnej cerkwi *Mądrości Bożej* w Białymstoku w roku 1987¹⁶⁰. Być może świątynia *Hagia Sophia* – Boża (dosłownie Święta) Mądrość – w Konstantynopolu przyczyniła się do spopularyzowania imienia *Zofia* w wielu krajach Europy. Przejęte do łaciny imię brzmi *Sophia*, w jęz. nowogrec.: tzw. jęz. czystym *Sofia* (transliteracja), w tzw. jęz. ludowym (transkrypcja) *Sofija*, w ang. *Sophia*, *Sophie*, *Sophy*, w jęz.: brus., lot., mac., ukr. *Sofija*, buł. *Sofija*, *Sofka*, czes. *Žofie*, *Sofie*, *Soňa*, duń. *Sofia*, *Sofie*, *Sophia*, *Soffy*, est. *Sohve*, *Sofia*, fiń. *Sohvi*, *Sofia*, fran. *Sophie*, w jęz.: hiszp., port., rum. *Sofia*, hol. *Sofia*, *Sofie*, *Sofietje*, *Sophia*, *Sophie*, *Sophietje*, lit. *Sofija*, *Zofija*, *Zopija*, w jęz. łuż.: (dolnym) *Žofka*, (dolnym i górnym) *Sofija*, niem. *Sophie*, *Sofie*, *Sophia*, *Soffie*, norw. *Sofia*, *Sofie*, *Sonni*, ros. *Sof’ja*, *Sofija*, w jęz. serb.-chorw.: serb. *Sofija*, *Sofka*, chorw. *Zofija*, słow. *Žofia*, *Sofia*, *Soňa*, słoweń. *Zofija*, *Zofka*, szwedz. *Sofia*, *Sophia*, *Sofie*, węg. *Zsófia*, *Szonja*, włos. *Sofia*, *Sophia* (Słownik imion 1991: 286).

Podobnie jak wielu innych świętych z początków chrześcijaństwa święta *Zofia* jest postacią niezbadaną do końca. Do rozwoju jej kultu przyczyniły się dwie okoliczności. Pierwsza – papież Sergiusz II umieścił jej relikwie w rzymskim kościele *San Martino ai Monti*, druga – biskup Strasburga, Remigiusz, sprowadził część relikwii do alzackiego klasztoru w Eschau, skąd prawdopodobnie kult *św. Zofii* dotarł na ziemię polskie. Wczesne ślady owego kultu w Polsce potwierdza kalendarz z XV wieku z Kamienia Pomorskiego. Imię to wymieniane było także w popularnych kalendarzach zamojskich przez Stanisława Duńczewskiego (1758)¹⁶¹. Polskie kalendarze protestanckie umieszczają *Zofię* pod dniem 15 maja. *Zofię* – męczennicę rzymską z owego 15 maja myłono też ze *św. Zofią* (wdową), którą w ikonografii przedstawiano w otoczeniu jej trzech córek: *Wiary*, *Nadziei*, *Miłości* (Fros, Sowa 1995: 542–543). Wraz z córkami umęczono ją za wiarę. *Zofia* jest patronką matek, wdów, wzywana jest również w przypadku szkód wyrządzanych przez przymrozki (należy do tzw. zimnych świętych).

¹⁶⁰ Polichromia w kopule cerkwi jest darem Patriarchatu Konstantynopolitańskiego; https://pl.wikipedia.org/wiki/Cerkiew_M%C4%85dro%C5%9Bci_Bo%C5%BCej_w_Bia%C5%82ymstoku (dostęp: 7.12.2018).

¹⁶¹ Kalendarze S. Duńczewskiego wychodziły w Zamościu, w latach 1726–1736 i w 1742–1776 (także po śmierci autora, ale we Lwowie) pt. „Kalendarz Polski y ruski”. Kalendarze te dedykowane były różnym osobom, z dołączonymi ich herbami oraz z poświęconymi im panegirykami. Zawierały także treści w duchu epoki. Były one prawdopodobnie najbardziej masową świecką publikacją w Polsce w XVIII wieku; <http://www.zamosciopedia.pl/index.php/kaa-kan/item/5914-kalendarze-dunczewskiego> (dostęp: 14.12.2018).

W średniowiecznych źródłach polskich imię *Zofia* poświadczane jest od XII wieku (1136) jako *Zofija* w Małopolsce (1 osoba); w XIII wieku – na Śląsku (2 os.), Pomorzu (2 os.) oraz w Wielkopolsce (1 os.) i na Mazowszu (1 os.). W XIV wieku imię to spotyka się w Młp (7 os.), Wlkp (6 os.), na Śl (2 os.) oraz na Kresach Południowych (1 os.). W XV wieku imię *Zofija* nosi już więcej kobiet: w Młp (30 os.), na Krpłd (20 os.) i w Wlkp (10 os.). Rzadziej pojawia się na Maz (7 os.), Pom (2 os.), Śl (1 os.) i na Kresach Północnych (1 os.).

Potwierdzone są również inne formy tego imienia, np.: *Zofka* – XIV wiek: Wlkp (11) i Młp (5); *Zochna* – XIV i XV wiek: Młp (2); wsł. *Sonia* – XV wiek na Krpłd (4), a także *Sońka*: *Dorothea alias Sonyka* 1449, *Zophia alias Sonyka* 1483 na Krpłn; *Ex parte laboriose Anne alias Soynka* 1498 Krpłd, oraz *Ofka* – 1474 Młp: *Zophia alias Offka* (zob. Malec 1994: 388).

W spisie małopolskich ziemian z województwa krakowskiego i sandomierskiego z roku 1580 poświadczonych jest 140 imion żeńskich. Imię *Zofia* (12 os.) zajmuje wśród nich szóstą pozycję. Z kolei w lubelskiej serii kobiecej z 1676 roku występuje 69 imion kobiecych – imię *Zofia* (8 os.) jest na drugiej pozycji. W innym źródle, mianowicie w wierszu „Dziewczęta” – nieznanego autora¹⁶² (z 2. poł. XVII wieku) wyliczone są również imiona kobiece. Prawdopodobnie są to najczęściej używane w tym czasie imiona żeńskie. Na drugiej pozycji autor wymienia imię *Sophia* (w formie łacińskiej) oraz *Zosieńka* (w formie zdrobniającej).

W spisie neofitów z XVIII wieku (składającym się ze 105 pozycji), którzy przyjęli wyznanie rzymskokatolickie w parafiach polskich od 1700 do 1800 roku w Warszawie¹⁶³ zapisanych jest także kilka pozycji imion żeńskich. Ze spisu tego wynika, że nowochrześcjanicy przyjmowali imiona najbardziej w tym czasie popularne wśród ludności chrześcijańskiego wyznania. Wśród neofitek na 15. pozycji wymieniona jest *Zofia* (3 os.). Imię to poświadczane jest także na 13. pozycji (4 os.) wśród 193 imion żeńskich, umieszczonych w spisie frankistów¹⁶⁴, ochrzczonych między wrześniem 1759 a grudniem 1760 roku we Lwowie, w Kamieńcu Podolskim i Warszawie (Bystroń 1938: 77, 79, 85, 86).

¹⁶² Wiersz ten znajduje się w „Wirydarzu poetyckim” Jakuba Trembeckiego (wydanie Brücknera, Lwów 1910, I 146 n.), za: Bystroń (1938: 79).

¹⁶³ Spis neofitów i frankistów ogłoszono w książce T. Jeske-Choińskiego „Neofici polscy”, Warszawa 1905 (za: Bystroń 1938: 85).

¹⁶⁴ Frankiści to zwolennicy Jakuba Franka, członkowie żydowskiej grupy religijnej. Odrzucali prawo Mojżeszowe i Talmud, a opierali się na kabalistycznej księdze Zohar i jej sabataistycznych interpretacjach. Frank miał być trzecim po Sabataju Cwi i Baruchji Russo Mesjaszem, utożsamianym z Jezusem Parakletem, ostatecznym zbawicielem; <https://pl.wikipedia.org/wiki/Franki%C5%9Bci> (dostęp: 8.12.2018).

Na przestrzeni wieków imię *Zofia* zajmowało różne miejsca w rankingach popularności imion żeńskich. W XVII i XIX wieku było na 2. pozycji. W latach 1901–1920 i 1921–1930 zajmowało 4. pozycję, w latach 1931–1940 zajęło 3. miejsce, w 1941–1950 znalazło się na 4. pozycji¹⁶⁵. Dokładniejsze dane dotyczące nadawania tego imienia dziewczynkom podaje „Słownik imion współcześnie w Polsce używanych” (SIW)¹⁶⁶. Dane te pokazują liczbę nadanych imion *Zofia* w określonym przedziale czasowym (SIW 1995: 432), a także (w nawiasie) ogólną liczbę urodzeń dziewczynek w tym czasie (SIW 1995: IX). Przykładowo, w latach 1921–1930 imię *Zofia* nadano 110 702 razy (na 1 939 629 urodzeń), w 1931–1940 – 113 887 razy (na 2 081 340 ur.), w 1941–1950 – 109 728 (na 2 338 888 ur.), w 1951–1960 – 98 991 (na 3 296 915 ur.), w 1961–1970 – 29 129 (na 2 545 364 ur.), w 1971–1980 – 7656 (na 3 033 577 ur.), w 1981–1990 – 4131 (na 3 075 875 ur.), w 1991–1994¹⁶⁷ – 868 (na 572 374 ur.). Imię *Zofia* pojawia się znów w roku 2015 na 5. pozycji¹⁶⁸, z kolei w 2016 na 6. pozycji¹⁶⁹. Moda na to imię tak naprawdę powraca dopiero w roku 2017, wówczas to *Zofia* zajmuje 3. pozycję¹⁷⁰ (ostatni raz na tej pozycji imię to było w latach 1931–1940) w rankingu imion żeńskich. W niektórych rodzinach imię to nadawane jest z pokolenia na pokolenie: „Moja prababcia miała na imię Zofia, moja mama ma tak na imię i moja córka też będzie nazywała się Zofia. Dla mnie to najładniejsze imię”¹⁷¹; wśród innych wypowiedzi można przeczytać: „piękne imię, takie królewskie, bardzo mi się podobają ogólnie takie imiona jakie miały nasze babcie, czy prababcie. Ja tak córce nie dam, bo już dużo tych Zosiek, ale to nie zmienia faktu, że imię bardzo ładne”¹⁷².

Przy wyborze imienia *Zofia* niektórzy korzystają z różnych ksiąg imion, np. z „*Xięgi imion*” Marka Skierkowskiego (1995), w której przedstawione są omówienia imion oraz współzależności pomiędzy imieniem a charakterem i zachowaniem człowieka. Pod imieniem *Zofia* czytamy: „*Zofia* jest kobietą

¹⁶⁵ Dane za: <https://mamotoja.pl/najpopularniejsze-imiona-na-przestrzeni-wiekow,jak-wybrac-imie-dla-dziecka-artikul,16918,r1p1.html> (dostęp: 8.12.2018).

¹⁶⁶ Słownik ten zestawiony został na podstawie danych Rządowego Centrum Informatycznego PESEL (stan na kwiecień 1994).

¹⁶⁷ Lata te dotyczą urodzeń od 1 stycznia 1991 do kwietnia 1994 roku (SIW 1995: VIII).

¹⁶⁸ Dane za: <https://akademiaporodu.pl/top-news/ranking-imion-2015-najczesciej-i-najrzadziej-nadawane-imiona/> (dostęp: 15.12.2018).

¹⁶⁹ Dane za: <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/najpopularniejsze-imiona-2016-roku-to-zuzanna-i-antoni> (dostęp: 15.12.2018).

¹⁷⁰ Dane za: <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/statystyka-imion-za-2017-rok-podsumowanie> (dostęp: 15.12.2018).

¹⁷¹ <https://f.kafeteria.pl/temat-6230311-co-macie-do-imienia-zosia-a-raczej-zofia/> (dostęp: 5.12.2018).

¹⁷² <https://f.kafeteria.pl/temat-6230311-co-macie-do-imienia-zosia-a-raczej-zofia/> (dostęp: 5.12.2018).

o wnikliwym, analitycznym umyśle o wszechstronnych uzdolnieniach; jest niezwykle pojętna, co sprawia, że nauka przychodzi jej bez trudu, zdarza się jej być nieco beztroską lub wręcz leniwą; posiada zdolności handlowe; lubi zabawę, taniec, muzykę i dalekie podróże” (Skierkowski 1995: CLVIII).

W wymienionym już wyżej słowniku imion K. Rymut (1995: 432) podaje, że imię *Zofia* nosi w Polsce 566 712 kobiet, *Zofa* – 23 kobiety, *Zofiana* – 2. Najwięcej kobiet o imieniu *Zofia* mieszka w byłym (do 1999 roku) województwie warszawskim – 39 391, katowickim – 39 291 oraz krakowskim – 24 897.

Imię *Zofia* było inspiracją dla wielu poetów. Franciszek Karpiński tworzy pełen „czułości serca” utwór „Pieśń Pasterska do Zosi”. W roku 1844 Juliusz Słowacki, przebywając w Paryżu, z tęsknoty za ojczyzną, pisze wiersz „W pamiętniku Zofii Bobrowskiej”. Adresatką tego utworu jest 10-letnia Zosia, córka Joanny Bobrowskiej – przyjaciółki poety. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, wśród licznych wierszy dla dzieci Juliana Tuwima, znany jest także wiersz o Zosi – dziewczynce pragnącej o wszystkim decydować samej w swoim życiu.

W poezji Kazimierza Iłakowiczówny w „Portretach imion” znajdujemy także wiersz poświęcony swoistemu psychologicznemu portretowi posiadaczki imienia *Zofia*. Oto fragment:

Zofia

Masz jedną dla mnie twarz, choć inne setkami dokoła
się piętrzą,
najlitościwszą, najukochańszą, najświętszą!

Imię *Zofia* stało się również podstawą wielu nazwisk. Określenia synów za pomocą imienia matki (żony) znane były już w średniowieczu, np. Andreas *Sofia* – 1447. Spotykane były tam, gdzie matkę bardziej znano we wsi, a ojciec „przyżenił” się do jej majątku lub przybył z innej okolicy i był mniej znany, albo w ogóle był nieznan. Innym powodem mogła być dominacja żony nad mężem ze względu na majątek lub temperament (Malec 2012: 255–256). O pochodzeniu nazwisk od imion żeńskich pisze także Jan Stanisław Bystron (1938: 32): „Z Odrowąża w pow. nowotarskim mamy cały szereg takich przykładów [...] córka Gubały jest Zoścokowa po matce Zofii”. Nieco większy zbiór nazwisk od imienia *Zofia*, będący językowym dziedzictwem przeszłości, znajdujemy w nazwiskach współcześnie używanych. Tak więc od imienia *Zofia*, *Zofija*, *Zofka* (gw.)¹⁷³ pochodzą takie nazwiska, jak: *Zofia*, *Zofczak* i *Żowczak* (formy hiperpoprawne

¹⁷³ Imiona: *Zofia*, *Zofija*, *Zofka* (gw.), *Zocha*, *Zosia*, *Zosiura*, *Zośka* poświadczane są w literaturze onomastycznej oraz w gwarach.

< *Zofka*), *Zofek*, *Zofiak*, *Zofian*, *Zofiarska*, *Zofieński*, *Zofijowska*, *Zofiński*, *Zofka*, *Zoflik*. Zdrobniałe imię *Zocha* dało podstawę nazwiskom: *Zocha*, *Zoch*, *Zochaj*, *Zochell*, *Zocher*, *Zochniak*, *Zochnik*, *Zochniuk*, *Zochol*, *Zocholl*, *Zocholla*, *Zochora*, *Zochowicz*, *Zochowski*, natomiast imiona *Zosia*, *Zosiura*, *Zośka* motywują np. nazwiska: *Zosiak*, *Zosicz*, *Zosik*, *Zosina*, *Zosiński*, *Zosiuk*, *Zosiura* (homonimiczne z imieniem), *Zosz*, *Zoszak*, *Zoszczak*, *Zoszczuk*, *Zoszczyk*, *Zoś*, *Zośka*, *Zośki*.

W derywacji sufiksальной nazwisk pochodzących od imienia żeńskiego *Zofia* biorą udział te same przyrostki co w nazwiskach utworzonych od imion męskich. Są to w większości sufiksy o pierwotnej funkcji deminutywnej i patronimicznej, wskazujące na relacje zależnościowe mężczyzny od kobiety o imieniu *Zofia* (*Zosicz*, *Zochowicz*, *Zowczak*, *Zochorek*, *Zoflik*, *Zosiuk*), przyrostki nacechowane ekspresyjnie (*Zochaj*, *Zochol*), a także wielofunkcyjny formant *-(eń)ski* (*Zofieński* < *Zofia* lub *Zofieński* < n. m. *Zofiewo*).

Nazwiska utworzone od imienia *Zofia* (też od innych imion żeńskich) świadczą o istnieniu w danym społeczeństwie patriarchalnym dominującej roli określonej *Zofii* – kobiety o swoistych cechach indywidualnych, być może pozytywnych lub negatywnych¹⁷⁴. Dzięki owym cechom imię *Zofia* mogło stać się też przezwiskiem, przeniesionym na mężczyznę, a następnie spetryfikowanym w nazwisku (Bubak 1979: 263–272).

Od imienia *Zofia* utworzono również wiele nazw miejscowych (ginekonimicznych)¹⁷⁵. Pierwsze nazwy utworzone od imion żeńskich poświadczane są w XVI wieku. Na przestrzeni kolejnych stuleci (XVII i XVIII wiek) liczba ich stopniowo wzrastała, by osiągnąć w XIX wieku ok. 800 nazw (Karpluk 1955: 111), zwłaszcza na obszarze środkowej Polski. Tworzono je również na terenach etnicznie obcych, wchodzących w skład ówczesnej Rzeczypospolitej, czyli na Litwie i Rusi. Nazwy te nadawali Polacy, właściciele ziemscy, zakładanym przez siebie folwarkom lub zastępowali nimi stare nazwy miejscowości. Np. *Zofibór* alias *Zofibórz* – folwark w powiecie łukowskim – istniał już w XVIII wieku. W 1710 roku Jan Domaszowski, starosta łukowski, założył w tym miejscu klasztor dominikanów, inne źródła wspominają także założyciela Franciszka Nowosielskiego (1721). Być może uzupełnił on dzieło pierwszego fundatora (Słownik geograficzny XIV: 656). Inna nazwa: *Zofiowo* – wieś w pow.

¹⁷⁴ Józef Bubak tak pisał o nazwach osobowych pochodzących od imion żeńskich: „fakt, że mężczyzna zostaje zdominowany przez kobietę i od jej imienia czy przezwiska otrzymuje nazwę, jest w jakimś sensie ośmieszający” (Bubak 1979: 83). Podobnie na ten temat wypowiada się Maria Malec (2012: 272): „Niezależnie od rodzaju derywacji [...] i pierwotnej funkcji formantów derywaty osobowe od imion żeńskich wyrażały relację przynależności (zależności) mężczyzny do (od) kobiety z nieodłączną – w społeczeństwie patriarchalnym – cechą wartościowania, najczęściej ujemnego, humorystycznego, ironicznego, pobłażliwego”.

¹⁷⁵ Terminu tego używamy za: M. Karpluk (1955: 111–161).

czarnkowskim, założona w 1794 roku przez Mikołaja z Wybranowa Świnarskiego i nazwana od imienia jego małżonki. *Zofiowo* to także folwark w pow. międzyrzeckim, istniejący już w XVIII wieku. W 1793 roku był własnością Bogusława Hazy Radlica (Słownik geograficzny XIV: 658).

Na tworzenie nazw miejscowych od imion żeńskich w XIX wieku wpłynęło w znacznym stopniu stanowisko społeczne kobiety. W średniowieczu rola kobiety ograniczała się jedynie do zajęć domowych, opieki nad biednymi oraz praktyk religijnych. Zajmowała ona także drugorzędną pozycję w rodzinie patriarchalnej, a prawo polskie nie dopuszczało kobiet do dziedziczenia dóbr ziemskich. Nieruchomości dziedziczyli synowie oraz krewni w linii męskiej. Córki otrzymywały posag wypłacony w ruchomościach lub pieniądzach. Pomijanie kobiet w dziedziczeniu posiadłości ziemskich utrzymywało się również przez cały czas istnienia dynastii piastowskiej, niektórych rodów małopolskich czy mazowieckich. Zmiany nastąpiły na przestrzeni od XIII do XVI wieku. W jednych częściach Polski owe zmiany nastąpiły wcześniej (Małopolska, Śląsk), w innych później (Wielkopolska) (Karpluk 1955: 120). Ostatecznie na miejsce „systemu, w którym majątek męża pochłaniał majątek żony, drogą dłuższego rozwoju wyrobił się, poparty wpływem prawa rzymskiego i kościelnego, system oddzielności majątkowej, który panował przez cały okres historyczny samoistnego bytu państwa polskiego” (Dąbkowski 1910: 384–385, za: Karpluk 1955: 121). W ramach tego systemu kobiety wywodzące się z rodu szlacheckiego mogły zarządzać swoimi dobrami. Tak więc nazwy miejscowe pochodzące od imion kobiecych pojawiały się coraz częściej w XIX wieku. „Stanowiły one jedno z charakterystycznych zjawisk nazwotwórczych epoki” (Karpluk 1955: 121).

Część nazw ginekonimicznych stanowią nazwy pamiątkowe utworzone na cześć kobiet (żon, córek) noszących np. imię *Zofia*. Niektóre z nich pochodzą od imienia właścicielki danej miejscowości i określane są jako nazwy dzierżawcze. I jedne, i drugie mieszczą się w kategorii nazw kulturowych.

Do nazw pamiątkowych, wyrażonych wprost imieniem (w formie pełnej i zdrobniałej), bez nazwotwórczego formantu należą: *Zofia* (ws., woj. włkp. i woj. łódz.), *Zofka* (woj. maz., cz. wsi), *Zofijka* (kuj.-pom., cz. m.). Wśród ginekonimicznych nazw pluralnych, opartych na dawnym sposobie tworzenia nazw rodowych, wymienić można nazwę *Zofijki* (kuj.-pom., cz. wsi), utworzoną od imienia deminutywnego.

Dość liczną grupę nazw miejscowych stanowią formacje z sufiksem *-ówka*: *Zofjówka* (kuj.-pom. (cz. wsi), lub.: gm. Wojcieszków (kol.) i (cz. wsi)¹⁷⁶, maz.:

¹⁷⁶ Oprócz nazw wsi są też nazwy drobniejszych osad: przysiółków, kolonii, osiedli, części wsi i miast, nazwy leśniczówki, gajówki. Przysiółki i ich nazwy powstały później niż nazwy wsi, natomiast kolonie są odrębną częścią wsi, większą niż przysiółek – powstały one w ciągu ostatnich 100–200 lat (zob. Polskie nazwy własne 1998: 192).

gm. Łąck, gm. Sadowne (cz. wsi), wś, opol., warm.-maz. (cz. wsi)) oraz *Zofiówka* (dśl. (os.); kuj.-pom. (przys.); lub.: wś, gm. Łęczna, gm. Opole Lubelskie (cz. wsi), gm. Potok Wielki (cz. wsi); lubus. (os.); łódz.: wś, gm. Drużbice, wś, gm. Tuszyn, gm. Łęki Szlacheckie (przys.); maz.: wś, gm. Błędów, wś, gm. Lipsko, gm. Drobin (cz. wsi); podkarp. (cz. wsi); podl. (wś, kol.); śl. (cz. m.); święt.: wś, gm. Bieliny, wś, gm. Gnojno, wś, gm. Połaniec, gm. Łopuszno (cz. wsi), gm. Ostrowiec Świętokrzyski (cz. m.); warm.-maz. (os., cz. wsi); wlkp. (leśn., gaj)).

Prawdopodobnie na powstanie tak licznych nazw miejscowych wpłynął napisany przez Stanisława Trembeckiego poemat „Zofiówka”¹⁷⁷, opisujący ogród Zofii Potockiej (hrabiny de Witte, Greczynki de Czelicze), trzeciej żony Stanisława Szczęsnego Potockiego. Innym powodem było częste nadawanie przez właścicieli ziemskich nazw od imion kobiecych z użyciem sufiksu *-ówka*. Przy pomocy *-ówka* powstała także nazwa *Zofianówka* (wś, lub.), a przez dodanie formantów *-ewko*, *-anka* utworzono nazwy: *Zofiewko* (kuj.-pom., cz. wsi *Zofiewo*), *Zofianka* (wś, lub.). W nazwie *Zofian* (wś, lub.) użyto różnicującego sufiksu *-an*. Od imienia *Zofia* pochodzi jeszcze kilka innych nazw miejscowych. Są to nazwy, które powstały przy użyciu sufiksów: *-in*: *Zofin* (kuj.-pom. (cz. m.)), *-ów*: *Zofiów* (wś, łódz., maz. (cz. wsi)), a także w postaci rozszerzonej *-inin*: *Zofinin* (wś, maz., gm. Strachówka), *-inów*: *Zofinów* (maz., gm. Kotuń (cz. wsi)), *-anów*: *Zofianów* (maz., gm. Górzno (cz. wsi), wś, łódz., gm. Biała Rawska) oraz *-owo*, *-ewo*: *Zofiowo* (wś, wlkp.), *Zofiewo* (wś, kuj.-pom.).

W zasobie nazw ginekonimicznych mających w podstawie imię *Zofia* znalazły się także złożenia oraz zestawienia. Te pierwsze, czyli: *Zofibór* (wś, lub.), *Zofilas* (lub., (cz. m.)), *Zofipole* (wś, młp., podkarp. (kol.)), mają w pierwszym członie samogłoskę wygłosową *-i*, a członem drugim jest: *-bór* (być może w znaczeniu ‘las’), *-las* oraz *-pole* (znany też w odmiennej formie: *-pol*). Nieco innym złożeniem jest *Zofiampol* (lub. (cz. wsi)), w którym człon drugi *-pol* występuje w roli przyrostka nazwotwórczego. Tego typu nazwy występowały na obszarze południowo-ruskim w 2. poł. XVIII wieku. Miały one zapewne wpływ na polskie nazwy miejscowe z przyrostkiem *-pol*¹⁷⁸, leżące na obszarze ówczesnych zaborów (Karpluk 1955: 149). Natomiast zestawienia: *Zofianka Dolna* (wś, lub., gm.

¹⁷⁷ Poemat „Sofijówka” powstał prawdopodobnie w latach 1804–1806. Poeta wychwala w nim wspaniałość i niezwykłość ogrodu w stylu francuskim (położonego niedaleko Humania), założonego przez Potockiego w 1795 roku ku czci Zofii Potockiej. W utworze można odnaleźć odwołania do kultury starożytnej Grecji. Motywy greckie mają związek z greckim pochodzeniem imienia Zofia. Zob. też Myszką (2014: 175–189).

¹⁷⁸ Tego typu formacje – niepochożące od imion kobiecych – na gruncie polskim istnieją już od XVI wieku. Liczne siedziby kresowych magnatów miały w nazwie miejscowej przyrostek *-pol*, np.: *Fredropol*, *Ostropol*, *Tarnopol* (Karpluk 1955: 149–150).

Dzwola) i *Zofianka Górna* (wś, lub., gm. Janów Lubelski) są zmodyfikowanymi nazwami, powstałymi w wyniku dodania do członu utożsamiającego (*Zofianka*) członów niezależnych, odróżniających (*Dolna, Górna*).

Nazwy ginekonimiczne od imienia *Zofia* powstawały dla upamiętnienia kobiety noszącej takie imię lub od imienia właścicielki danego obiektu. W jednym i drugim przypadku kobiety te w jakiś charakterystyczny sposób wyróżniały się w danym społeczeństwie.

* * *

Imię *Zofia* znane jest w Polsce od średniowiecza do czasów współczesnych. Swoją popularność zyskało dzięki jednej z najbardziej znanych świątyń na świecie – bazylice *Mądrości Bożej (Hagia Sophia)* w Konstantynopolu (dzisiejszym Stambule). Imię to noszą kobiety w wielu krajach, nie tylko w Europie. W Polsce, na przestrzeni wieków, imię *Zofia* zajmowało różne miejsca w rankingach popularności imion żeńskich. W roku 2017 powróciło do imion najbardziej znanych i zajęło 3. pozycję.

Tworzone od imienia *Zofia* nazwiska świadczą o dominującej roli (określonej) *Zofii* w dawnym społeczeństwie patriarchalnym, a odimienne nazwy miejscowe upamiętniają kobiety o tym imieniu.

ZAKOŃCZENIE

Książka „Od imienia do nazwy miejscowej. Studia onomastyczno-kulturoznawcze” to, jak dotąd, najpełniejsze opracowanie monograficzne dotyczące transonimizacyjnych relacji między dwiema kategoriami nazw własnych – imionami stanowiącymi bazy językowe form toponimicznych i nazwami miejscowymi o podstawach imiennych. W pracy zarysowany został proces zarówno kształtowania się, trwania i zmienności oikonimów odimiennych, jak i „przechodzenia” imion do struktur toponimicznych w kontekście uwarunkowań językowych, kulturowych, społecznych i kognitywnych. Pod uwagę wzięto nazwy miejscowości z różnych regionów Polski, z metryką średniowieczną lub późniejszą (XVIII-, XIX- lub XX-wieczną), w których zachowane zostały imiona słowiańskie i chrześcijańskie, pełne i skrócone, używane w obrządku zachodnim i wschodnim.

W studium tym wskazujemy pewne ścieżki badawcze, którymi mogą podążać w przyszłości badacze antroponimów i toponimów odimiennych (ale też – szeroko na to patrząc – badacze wszelkich procesów transonimizacyjnych). Klasyczny opis nazw własnych (mieszczący się w nurcie badań strukturalistycznych) wzbogaciłyśmy bowiem o ujęcia uwzględniające czynniki kulturowe, historyczno-diachroniczne, społeczne, przestrzenno-geograficzne. Na fakty onimiczne patrzymy zatem przez pryzmat czynników wewnątrz- i zewnątrzjęzykowych. Zastosowane przez nas metody interpretacyjne materiału nazewniczego pochodzą z językoznawstwa, onomastyki, ale też z innych obszarów współczesnej humanistyki (antropologii, historii, geografii humanistycznej). Dzięki temu na dany zbiór onimów patrzymy z perspektywy wykraczającej poza ramy dociekań językowych. Omówienie struktury nazw, ich genezy, (nie)trwania, stałości i zmienności leksykalnej, gramatycznej, językowej to ważny, ale nie jedyny obszar badawczy, któremu poświęcamy uwagę. Duże zbiory nazw własnych zostały ukazane również w innych perspektywach poznawczych z uwzględnieniem takich kategorii, jak: człowiek/społeczeństwo, płeć (*gender*), czas, przestrzeń, historia, geografia, pamięć. W książce pokazujemy, że w strukturach nazwennych „zapisane” są najrozmaitsze formy życia zbiorowego i role społeczne. Na

podstawie ojkonimów pamiątkowych utworzonych od imion kobiecych, których – jak wykazałyśmy w monografii – jest zdecydowanie mniej niż analogicznych form toponimicznych od imion męskich, można np. wskazać role konkretnych kobiet w życiu rodu/rodziny/wspólnoty, tym samym zwrócić uwagę na kwestię (nie)równości społecznej (czynnik „kobięcy” vs. „męski”). Nazwy własne są bowiem nośnikiem wielu informacji, w tym dotyczących wierzeń, ideologii, (anty)wartości wspólnot ludzkich (wśród których wymienić można m.in. rodzinę, dom, pokój, wojnę, religię, wiarę), a także procesów osadniczych, stosunków własnościowych, relacji rodowo-rodzinnych. Nierozzerwalnie łączą się z pamięcią zbiorową.

Przedstawione w monografii zagadnienia (ogólne i szczegółowe) nie wyczerpują tematu będącego przedmiotem omówienia, gdyż w książce nie uwzględniono całości materiału onimicznego (zarówno jeśli chodzi o warstwę imienniczą, jak i warstwę ojkonimiczną). Dlatego wśród podjętych w pracy wątków, które powinny być kontynuowane, wymienić należy m.in. ukazanie całego zakresu, bogactwa i stopnia rozpowszechnienia imion (w tym słowiańskich i chrześcijańskich, zarówno z kalendarza zachodniego, jak i wschodniego) w polskiej warstwie toponimicznej, wskazanie geografii imion i ich wariantów utrwalonych w nazwach miejscowych, odsłonięcie wszystkich kulturowych, ideologiczno-religijnych, społeczno-ekonomicznych przyczyn popularności określonych imion (lub typów imion) i ich produktywności w tworzeniu ojkonimów czy omówienie frekwencji toponimów od określonych podstaw imiennych.

Opracowanie całego zasobu odantroponimicznych nazw geograficznych (ojkonimów, a następnie hydronimów, anojkonimów) i poszerzenie perspektywy badań o inne imiona (ich typy i subkategorie), a także o przydomki i (proto)-nazwiska to zadanie niezwykle ambitne i pracochłonne. Pozwoliłoby jednak na precyzyjne odsłonięcie procesów wewnątrz-, a zwłaszcza pozajęzykowych, okołonazewniczych, które miały decydujący wpływ na postać i zasób onimów. W przedłożonej czytelnikom książce autorki skupiły uwagę na imionach słowiańskich (dwuczłonowych i skróconych) oraz chrześcijańskich (pełnych i pochodnych), które stawały się bazami językowymi ojkonimów. Jednak nie wszystkie typy imion zostały omówione w pracy. Na podstawie imion biblijnych, starotestamentowych zachowanych w nazewnictwie miejscowym można spróbować pokazać udział imiennictwa, a pośrednio kultury żydowskiej, w warstwie toponimicznej. Równie interesujące byłoby zwrócenie uwagi na inne obszary kulturowe, np. przez pryzmat zachowanych w nazwach geograficznych imion wywodzących się z mitologii i wierzeń ludów germańskich i wyciągnięcie na tej podstawie wniosków dotyczących zagadnień religijnych, demograficzno-migracyjnych czy

społeczno-gospodarczych. W kolejnym etapie szeroko zakrojonych badań można by zestawić i porównać bazy antroponimiczne w poszczególnych subkategoriach nazewnictwa geograficznego, wzbogacić opis o pełne analizy frekwencyjne i kartograficzną wizualizację rozmieszczenia toponimów oraz wariantów imiennych w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

- Abramowicz Z., 1988, *Religia a wybór imienia. Imiona ludności wyznania prawosławnego na Białostocczyźnie w latach 1915–1939*, „Roczniki Humanistyczne”, XXXVI, z. 7, s. 17–32.
- Abramowicz Z., 1993, *Imiona chrześciane białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985)*, Białystok.
- Abramowicz Z., 1996, *Wschodniosłowiańskie cechy językowe w nazewnictwie osobowym Podlasia*, „Acta Polono-Ruthenica”, I, s. 317–323.
- Abramowicz Z., 2008, *Imiona chrześcijańskie staroobrzędowców polskich (charakterystyka fonetyczna)*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 7, s. 17–28.
- Abramowicz Z., 2010, *Antroponimia Żydów białostockich*, Białystok.
- Abramowicz Z., 2016, *Imiona starotestamentowe w kulturze podlaskich Żydów i chrześcijan*, „Onomastica”, LX, s. 69–89.
- Abramowicz Z., 2021, *Adaptacja spółgłosek w imionach chrześcijańskich Podlasian w XVI–XVII wieku*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. Literatura. Język. Kultura. Historia. V. Monastycyzm i mistycyzm w literaturze, kulturze i języku Słowian*, red. L. Citko, J. Ławski, współpr. K. Rutkowski, Białystok, s. 349–392.
- Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., 1997, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.)*, t. I: A–O, Białystok.
- AntrP – *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, 2007–2016, t. I–VI, red. A. Cieślakowa przy współpracy K. Skowronek, od t. II, i H. Górny, od t. V, Kraków.
- Ardener E., 1975, *Belief and the problem of women*. In *Perceiving Women*, ed. S. Ardener, London, s. 1–18.
- Assmann J., 2015, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa.
- Baer M., 2004, *Najzdrowszy ze sceptycyzmów? Koncepcje płci i seksualności w antropologii społeczno-kulturowej*, [w:] *Gender: konteksty*, red. M. Radkiewicz, Kraków, s. 11–26.
- Baer M., 2016, *Od „kłopotliwych związków” do „wspólnoty krytyków”? Antropologia i studia genderowe/queerowe we współczesnej Polsce*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej”, nr 1 (24), s. 37–52.

- Baer M., Kościńska A., 2014, *Antropologia i gender. Wprowadzenie*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej”, nr 1 (20), s. 5–11.
- Banderowicz K., 2009, *Imiona poznaniaków u progu XVII stulecia (na materiale Akt sądu wójtowskiego)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne”. Seria Językoznawcza, XV (XXXV), s. 137–152.
- Bańkowski A., 1984, *Staropolskie imiona dwuczłonowe z osobliwymi składnikami*, „Onomastica”, XXIX, s. 127–160.
- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I: A–K, Warszawa.
- Barański M., 1975, *Rodzina od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, [w:] *Przemiany rodziny polskiej*, red. J. Komorowska, Warszawa, s. 23–51.
- Barnard A., 2016, *Antropologia. Zarys teorii i historii*, Warszawa.
- Bednarczuk L., 2001a, *Fonetyczna postać imienia Świętego Świerada*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Językoznawcze”, 26, s. 13–21.
- Bednarczuk L., 2001b, *Językowe dziedzictwo Świętego Świerada*, [w:] *Święty Świerad i jego czasy*, red. ks. S. Pietrzak, Nowy Sącz, s. 189–217.
- Bieńkowski L., 1992, *Oświecenie i katastrofa rozbiorów (2. poł. XVIII wieku)*, [w:] *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin, s. 295–372.
- Bijak U., 2001a, *Imię Kazimierz i jego derywaty w toponimii polskiej*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków, s. 125–135.
- Bijak U., 2021b, *Polish anthroponym-derived geographical names (An overview)*, [w:] *Proceedings of the International Onomastic Conference “Anthroponyms and Anthroponymic Researches in the Beginning of 21st Century”*, eds. A. Choleva-Dimitrova, M. Vlahova-Angelova, N. Dancheva, Sofia, s. 29–41.
- Biolik M., 2016, *Formy wschodniosłowiańskie imion męskich używane w dobrach ofiarowanych zakonowi kamedułów wigierskich w 1668 roku*, „Acta Neophilologica”, XVIII (2), s. 5–16.
- Bogucka M., 1994, *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku*, Warszawa.
- Bogucka M., 2009, *Miasto i mieszczanin w społeczeństwie Polski nowożytnej (XVI–XVIII wiek)*, „Czasy Nowożytne”, t. XXII, s. 9–49.
- Borkowicz J., 2016, *Słowiańskie początki Kościoła w Polsce*, „Przewodnik Katolicki”, nr 44; <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2016/Przewodnik-Katolicki-44-2016/Wiara-i-Kosciol/Slowianskie-poczatki-Kosciola-w-Polsce> (dostęp: 29.11.2023).
- Bowlby S., Lewis J., McDowell L., Foord J., 2023, *The Geography of Gender*. In *New Models in Geography*, eds. R. Peet, N. Thrift, vol. 2, London, s. 157–175.
- Breza E., 1999, *Imiona kobiece od przymiotników i rzeczowników abstrakcyjnych*, „Onomastica”, XLIV, s. 59–71.

- Bubak J., 1979, *Polskie nazwy osobowe z sufiksem -arz* (Justyniarz, Marusarz), „Opuscula Polono-Slavica”, red. J. Safarewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 79–85.
- Bubak J., 1993, *Księga naszych imion*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Bystron J.S., 1938, *Księga imion w Polsce używanych*, Warszawa.
- Bystron J.S., 1993, *Nazwiska polskie*, Warszawa.
- Certeau de M., 2008, *Wynaleźć codzienność: sztuki działania*, przeł. K. Thiel-Jańczuk, Kraków.
- Charkiewicz J., 2015, *Kult świętych w Kościele prawosławnym*, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Poznań.
- Choroś M., 2011, *Nazwy złożone w toponimii śląskiej*, Opole.
- Chwalba A., Harpula W., 2022, *Cham i pan. A nam, prostym, zewsząd nędzą?*, Kraków.
- Cieślikowa A., 1996, *Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych*, „Onomastica”, XLI, s. 5–19.
- Cieślikowa A., 1999, *Nazwy własne w procesie rekonstrukcji obrazu dawnego świata*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 269–276.
- Cieślikowa A., 2000, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. Cz. 1: *Odapelatywne nazwy osobowe*, Kraków.
- Czapliński P., 2016, *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XX wieku*, Kraków.
- Czeppe M., (b.d.), *Elżbieta z Branickich Sapieżyna*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny*; <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/elzbieta-sapiezyna-z-branickich> (dostęp: 3.04.2019).
- Czopek-Kopciuch B., 2004, *Holländische Siedlungsbewegung und Ortsnamen Holendry in Polen*, [w:] *Sprachkontakte. Niederländisch, Deutsch und Slawisch östlich von Elbe und Saale*, hrsg. D. Stellmacher, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, s. 323–336.
- Czopek-Kopciuch B., 2011, *Geographical Names Deriving from Saints' Names (Patrocina) in Poland*, „Onomastica Uralica”, 8, s. 227–245.
- Czopek-Kopciuch B., 2013, *Frekwencja i geografia imion najrzadziej nadawanych Polsce w latach 1995–2010*, „Onomastica”, LVII, s. 71–93.
- Czopek-Kopciuch B., 2017, *Imię Maria w polskiej ojkonimii*, „Onomastica”, LXI/2, s. 43–51.
- Dacewicz L., 1992, *Imiona żeńskie w dawnym powiecie mielnickim (XVI i XVII w.)*, „Białostoczczyzna”, nr 3 (27), s. 7–9.
- Dacewicz L., 1994, *Nazewnictwo kobiet w starostwie brańskim w XVI w.*, „Białostoczczyzna”, nr 4 (94), s. 69–71.

- Dacewicz L., 1996, *Nazwiska białostoczan pochodne od imion*, „Białostoczczyzna”, nr 1 (41), s. 48–51.
- Dacewicz L., 2013, *Imiona w strukturze nazwisk dawnych mieszkańców polsko-litewsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza jako fakt kulturowy*, [w:] *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy*, red. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Białystok, s. 267–280.
- Dacewicz L., 2022, „Przymusowy” kontakt dwóch kultur chrześcijańskich – wschodniej i zachodniej – a imiennictwo Podlasia w drugiej połowie XIX w. *Rusyfikacja imion Tatarów podlaskich*, [w:] *Wielkie religie świata w języku i kulturze. Chrześcijaństwo, islam, dialog*, red. M. Jaszczewska, T. Kopac, W. Stec, Gdańsk, s. 167–180.
- Dąbrowski S.P., 2013, *Portrety Elżbiety z Branickich Sapieżyny w paszkwilach obyczajowych i politycznych*, [w:] *Codziennosc i niecodziennosc oswieconych*, t. II: *W rezydencji, w podróży i na scenie publicznej*, red. B. Mazurkova, M. Marcinkowska, S. Dąbrowski, Katowice, s. 139–152.
- Delassus H., 2005, *Duch rodziny w domu, społeczeństwie i państwie*, przeł. T. Fernandes-Świątkiewicz, Kraków.
- Domańska E., 2002, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań.
- Dworzaczek W., 1959, *Genealogia*, Warszawa.
- EASK – *Encyklopedia antropologii społeczno-kulturowej*, 2008, red. A. Barnard, J. Spencer, Warszawa.
- Frączysty A., Pobłocki K., 2021, *Tajemnica państwa: Kim był człowiek pańszczyźniany?* Rozmowa z Kacprem Pobłockim; <https://malyformat.com/2021/07/tajemnica-panstwa-byl-czlowiek-panszczyzniany/> (dostęp: 10.05.2025).
- Flandrin J., 1998, *Historia rodziny*, przeł. A. Kuryś, Warszawa.
- Fros H. SJ, Sowa F., 1995, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków.
- Fros H. SJ, Sowa F., 1997–2007, *Księga imion i świętych*, t. I–VI, Kraków.
- Frydryczak B., (b.d.), *Geografia humanistyczna/geografia kulturowa*; *Kulturowe Studia Krajobrazowe*; http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/vocabulary_tag/geografia-humanistyczna-geografia-kulturowa/ (dostęp: 15.09.2024).
- Gałkowski A., 2017, *Imię Maria w onimii włoskiej*, „Onomastica”, LXI/2, s. 53–64.
- Geertz C., 2005, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, przeł. M.M. Piechaczek, Kraków.
- Gieba K., 2015, *Zwroty ku przestrzeni w badaniach literackich – próba uporządkowania pojęć i podstawowe rozróżnienia*, „Przestrzenie Teorii”, 23, s. 27–38.
- Gliński M., 2015, *Kolonializm po polsku, czyli długi cien pańszczyzny*, „Culture.pl”; <https://culture.pl/pl/artukul/kolonializm-po-polsku-czyli-dlugi-cien-panszczyzny> (dostęp: 4.10.2024).
- Gmiterek H., 2000, *Inwentarz wsi Chotylub z 1660 roku*, „Rocznik Lubaczowski”, IX–X, s. 13–18.

- Golde P. (ed.), 1970, *Women in the Field. Anthropological Experiences*, California.
- Górniewicz H., 1968a, *Studia nad rodowymi nazwami miejscowymi w języku polskim na tle innych języków słowiańskich (synteza)*, Gdańsk.
- Górniewicz H., 1968b, *Rodowe nazwy miejscowe Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza*, Gdańsk.
- Górniewicz H., 1992, *Słownik nazwisk mieszkańców Powiśla*, Gdańsk.
- Górny H., 2004, *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Rzeszów.
- Górny H., 2007, *Nazwy miejscowe motywowane imionami dwuczłonowymi typu Boguchwał, Budziwoj – rozmieszczenie, chronologia, frekwencja*, „*Onomastica*”, LII, s. 101–117.
- Górny H., 2011, *Obraz idei współżycia Słowian zachowany w toponimii Polski – na przykładzie nazw miejscowych motywowanych wybranymi imionami dwuczłonowymi*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica*”, IV, s. 65–76.
- Górny H., 2017a, *Słowiańskie imiona dwuczłonowe zachowane w najstarszych polskich toponimach (rekonesans)*, „*Onomastica*”, LXI/1, s. 255–264.
- Górny H., 2017b, *Imię Cz(ś)cibor w polskiej antroponimii i toponimii*, „*Onomastica*”, LXI/2, s. 129–141.
- Górny H., 2018a, *Imiona jako podstawy nazw geograficznych Polski – prolegomena badawcze*, [w:] *Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andrae Bańkowski*, red. U. Wójcik, V. Jaros, Częstochowa, s. 261–271.
- Górny H., 2018b, *Imiona złożone o pierwotnym znaczeniu związanym z życiem rodzinnym w polskiej antroponimii i toponimii*, [w:] *Z nazwą w świat. Filologiczna podróż z Profesor Ireną Sarnowską-Giefing*, red. M. Graf, W. Hofmański, P. Graf, Poznań, s. 195–208.
- Górny H., 2018c, *Polish Name-Based Toponyms from a Historical and Cultural Perspective*, „*Onomastica Uralica*”, 12, s. 149–162.
- Górny H., 2019a, *Imiona słowiańskie z członami lubo-, -lub, miło-, -mił w toponimii Polski*, „*Słowo. Studia językoznawcze*”, X, s. 65–79.
- Górny H., 2019b, *Imię teoforyczne Józef w strukturach antroponimicznych i toponimicznych Polski*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*”, XIV, s. 47–57.
- Górny H., 2021, *Imię Stanisław i jego derywaty w ojkonimii Polski w aspekcie historyczno-kulturowym*, „*Onomastica*”, LXV/1, s. 163–177.
- Górny H., 2022, *Wybrane imiona pochodzenia germańskiego w ojkonimii Polski (rekonesans)*, „*Słowo. Studia językoznawcze*”, XIII, s. 161–172.
- Grzenia J., 2002, *Słownik imion*, Warszawa.
- Hanks P., Hodges F., 1988, *A Dictionary of Surnames*, Oxford–New York.

- Helios J., Jedlecka W., 2016, *Wpływ feminizmu na sytuację społeczno-prawną kobiet*, Wrocław.
- Herbarz polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, 1900, ułożył i wyd. A. Boniecki, t. III, Warszawa.
- Hryniewicz-Adamskich B., 2011, *Słowiańskie imiona osobowe – voces magicae?*, „Onomastica Slavogermanica”, XXX, s. 177–196.
- Ihnatowicz J., Mączak A., Zientara B., Żarnowski J., 1988, *Spółczesność polskie od X do XX wieku*, Warszawa.
- ISNP = B. Czopek-Kopciuch, H. Górny, M. Magda-Czekaj, E. Palinciuc-Dudek, K. Skowronek, E. Supranowicz (b.d.), *Internetowy słownik nazwisk w Polsce*; <https://nazwiska.ijp.pan.pl/>.
- Iwaniec E., 1977, *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII–XX w.*, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2010, *Spółeczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa.
- Jałowiecki B., Kaprański S., 2011, *Peryferie i pogranicza jako interdyscyplinar-ny obszar badawczy*, [w:] *Peryferie i pogranicza. O potrzebie różnorodności*, red. B. Jałowiecki, S. Kaprański, Warszawa, s. 7–30.
- Janeček A., 1991, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: województwo białskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Jaroszuk J., 1984, *Imiona żeńskie w parafii katolickiej w Białymstoku w połowie XVIII wieku*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 20–30.
- Jelonek A., Soja M., 2013, *Podstawy geografii ludności*, Kraków.
- Kaleta Z., 1995, *Świat ludzkich wartości odzwierciedlony w nazwach własnych osób (semantyka imion staropolskich z członami -mir, -mysł, -sław na tle indoeuropejskim)*, „Slavia Occidentalis”, LIII, s. 7–13.
- Kałużyńska I., 2014, *Aksjologia a chińskie, tradycyjne imiona kobiet*, „Roczniki Humanistyczne”, LXII, z. 9, s. 9–25.
- Karaś M., 1956, *O staropolskich imionach dwuczłonowych zachowanych w nazwach miejscowych*, „Onomastica”, II, s. 260–281.
- Karpluk M., 1955, *Polskie nazwy miejscowe od imion kobiecych*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. I, s. 111–161. Przedruk w: M. Karpluk, 2010, *Staropolskie studia językoznawcze*, Kraków, s. 319–368.
- Karpluk M., 1957, *Z badań nad polskim nazewnictwem osobowym XV i początku XVI wieku*, „Onomastica”, III, s. 179–187, 381–392.
- Karpluk M., 1961, *Słowiańskie imiona kobiece*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Karpluk M., 1962, *O staropolskich imionach kobiecych*, „Język Polski”, XLII, s. 253–261.

- Karpluk M., 1982, (rec.) J. Hertel, *Imiennictwo dynastii piastowskiej we wcześniejszym średniowieczu*. „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 79, z. 2. Warszawa–Poznań–Toruń 1980, „Onomastica”, XXVII, s. 293–297.
- Kąkolewski I., 2012, *Wieloetniczny patchwork*, „ACADEMIA”. Magazyn Polskiej Akademii Nauk, 3 (31), s. 20–23.
- Keber J., 1996, *Leksikon imen. Izvor imen na Slovenskem*, Celje.
- Kęsikowa U., 1976, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -ov*, Gdańsk.
- Klimek Z., 1997, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. Cz. 5: *Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, Kraków.
- Klisiewicz E., 1994, *Żeńskie imiona chrzestne w podkrakowskiej parafii Rudawa z lat 1570–1897 (na podstawie ksiąg metrykalnych)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”. Prace Językoznawcze 8, z. 168, s. 77–82.
- KLRu – E. Klisiewicz, 1977, *Nazwiska mieszkańców parafii Rudawa k. Krakowa w rozwoju historycznym (na podstawie ksiąg metrykalnych z lat 1570–1897)*. (Praca doktorska, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, maszynopis).
- Kobylińska J., 2008, *Imię Jan w południowej Małopolsce w XVI–XVIII wieku (na podstawie ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka)*, „Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, III, s. 121–127.
- Kobylińska J., 2011, *Imiennictwo ludności wiejskiej w Polsce południowej w XVI–XVIII wieku. Imiona żeńskie*, „Onomastica”, LV, s. 159–169.
- Kobylińska J., 2013, *Studia nad językiem ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka 1513–1804*, Kraków.
- Kolarz B., 2009, *Prawa człowieka i obywatela w okresie od początku państwowości państwa polskiego do 1918 roku*, „Studia Prawnoustrojowe”, 9, s. 353–360.
- Kondratiuk M., 1974, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Kondratiuk M., 2016, *Nazwy geograficzne i osobowe Białostoczczyzny*, Białystok.
- Konończuk E., 2017, *Utekstawianie miejsc jako forma praktykowania historii ratowniczej. Przykład Podlasia*, [w:] *Geograficzne przestrzenie utekstowane*, red. B. Karwowska i in., Białystok, s. 73–94.
- Kopczyński M., 1998, *Dwór a rodzina chłopska – przymus i koegzystencja*, [w:] *Dwór, plebania, rodzina chłopska. Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII wieku*, red. M. Ślusarska, Warszawa, s. 13–26.
- Kopczyński M., Tygielski W. (red.), 2010, *Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Koper M., 2019, *Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego*, Lublin.

- Kopertowska D., 1993, *Dwuczłonowe nazwy osobowe jako podstawy toponimów*, „Namenkundliche Informationem”. Bh. 17. *Anthroponymica Slavica*, s. 44–48.
- Kowalczyk E., 1992, *Nazwy obronne Słup, Samborza i Zawada a zagadnienie obrony stałej ziem polskich w średniowieczu*, Warszawa.
- Kruszelnicki W., 2010, *Feminizm – antropologia feministyczna – antropologia refleksyjna*, „Tekstualia”, nr 4, s. 25–35.
- Krzysteczko H., 2005, *Modele i wartości rodziny dawnej i współczesnej*, [w:] *Rodzina. Historia i współczesność*, red. W. Korzeniowska, U. Szuścik, Kraków, s. 129–133.
- Kucała M., 1984, *Imię Jan, jego postaci oboczne i derywaty*, „Język Polski”, LXIV, s. 64–70.
- Kuciel-Frydryszak J., 2023, *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*, Warszawa.
- Kuć J., 2021, *Imię Maria w języku i kulturze*, „Prace Językoznawcze”, XXIII/2, s. 121–135.
- Kukło C., 1990/1991, *Czy społeczeństwo polskie w dobie oświecenia regulowało liczbę dzieci w rodzinach?*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 51/52, s. 19–55.
- Kulesza M., 2009, *Uwagi na temat geografii historycznej w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk historycznych*, red. M. Kulesza, Łódź–Legnica, s. 7–26.
- Labocha J., 2009, *Pogranicze językowe w badaniach naukowych*, [w:] *W kręgu języka (materiały konferencji): Słowotwórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, Biblioteka „LingVariów”, t. II, Kraków, s. 143–150.
- Lech D., 2004, *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk)*, Opole.
- Leszczyńska K., 2016, *Płeć w instytucje uwikłana. Reprodukowanie wzorców kobiecości i męskości przez świeckie kobiety i świeckich mężczyzn w organizacjach administracyjno-ewangelizacyjnych Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, Warszawa.
- Leszczyński A., 2020, *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa.
- Lindert B., 1979, *Imiona kobiece używane w XV w. na terenie ziemi hrubieszowskiej*, „Onomastica”, XXIV, s. 169–172.
- Litak S., 1992, *W dobie reform i polemik religijnych*, [w:] *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, red. J. Kłoczkowski, Lublin, s. 189–254.
- Łapiński J.L., 2006, *Przestrzenio-czas i czaso-kultura: uwagi o komplementarności przestrzeni, kultury, czasu i krajobrazu*, „Studia Ecologiae et Bioethicae”, 4, s. 61–75.
- Łesiów M., 1988, *Wschodniosłowiańskie nazewnictwo osobowe po 988 roku i jego wpływ na antroponimikę krajów sąsiednich*, „Roczniki Humanistyczne”, XXXVI, z. 7, s. 7–15.
- Łobodzińska R., 2006, *Imię Jan w nazewnictwie i kulturze*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, XXXIII, s. 11–17.

- Łobodzińska R., 2012, *Imiona pochodzenia germańskiego w polskim systemie imienniczym*, [w:] *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*, red. M. Ološtiak, Prešov, s. 101–108.
- Łoś J., 1913, *Józef – Józwa*, „Język Polski”, I, s. 26.
- Łowmiański H., 1967, *Początki Polski*, t. III, Warszawa, s. 347–352.
- Magda-Czekaj M., 2003, *Historyczne nazwiska ludności Olesna na Śląsku Opolskim*, Kraków.
- Magda-Czekaj M., 2011, *Wybrane typy słowotwórcze nazwisk (-icz, -owicz, -ewicz i z podstawowym -k-) okresu średniopolskiego w ujęciu historyczno-społecznym*, Kraków.
- Magda-Czekaj M., 2012, *Historyczne a współczesne nazwy relacji rodzinnych*, „Język Polski”, XCII, z. 3, s. 212–218.
- Magda-Czekaj M., 2014, *Nazwiska genetycznie patronimiczne motywowane przez imiona wschodniosłowiańskie w Antroponimii Polski od XVI do końca XVIII w.*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, historyczne i kulturowe*, red. B. Siegień, Białystok, s. 105–112.
- Magda-Czekaj M., 2019, *Imię Zofia w kontekście językowym, kulturowym i religijnym*, [w:] *Nazwy własne w języku, literaturze i kulturze. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Zofii Abramowicz*, red. A. Rygorowicz-Kuźma, K. Rutkowski, Białystok, s. 55–71.
- Magda-Czekaj M., 2021, *Wschodniosłowiańskie imię Chodor i jego polski odpowiednik Teodor jako podstawy toponimów w Polsce*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, XVI, s. 127–139.
- Magda-Czekaj M., 2022, *Popularność imienia Jan a nazwy miejscowe Polski*, [w:] *Vlastne mena v interdisciplinarnom kontexte*, red. T. Bánik, J. Bauko, Nitra, s. 256–266.
- Magda-Czekaj M., 2023, *Dziedzictwo chrześcijańskiej religii prawosławnej odzwierciedlone w nazwach własnych. Imiona a nazwy miejscowe*, „Prace Językoznawcze”, XXV/2, s. 145–162.
- Makarski W., 1999, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin.
- Malec M., 1971, *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Malec M., 1975, *Staropolskie nazwy osobowe z negacją nie oraz z przyimkami b(i)ez, brzez, przez*, „Polonica”, I, s. 259–307.
- Malec M., 1978, *Staropolskie bezsufiksalne nazwy osobowe z prepozycjami i negacją, cz. II*, „Onomastica”, XXIII, s. 183–213.
- Malec M., 1982, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Malec M., 1986, *Wpływ kultury zachodnioeuropejskiej na imiennictwo staropolskie*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, XXXII, s. 177–182.

- Malec M., 1988, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce jako odbicie uniwersalistycznych cech ówczesnej kultury*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań, s. 197–202.
- Malec M., 1993, *Dobór znaczeniowy członów imiennych w słowiańskich imionach złożonych*, „*Namenkundliche Informationem*”, XVII, s. 30–36.
- Malec M., 1994a, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Malec M., 1994b, *Imiona chrześcijańskie o rodowodzie słowiańskim*, „*Studia historyczno-językowe*”, 1, s. 65–71.
- Malec M., 1995, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. Cz. 2: *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, Kraków.
- Malec M., 2000a, *Obraz rodziny w słowiańskich imionach złożonych*, „*Rozprawy Sławistyczne*”, t. XVI: „*Słowiańskie composita antroponimiczne*”, s. 181–188.
- Malec M., 2000b, *Odbicie wierzeń naszych przodków w imionach słowiańskich (imiona złożone z członami Bogo-, Bogu-, -bog)*, [w:] *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*, red. M. Czachorowska, Ł.M. Szewczyk, Bydgoszcz, s. 313–322.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków.
- Malec M., 2005a, *Imiona*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, wyd. II, Kraków, s. 97–118.
- Malec M., 2005b, *Staropolskie imiona dwuczłonowe w XX wieku. Dziedzictwo i innowacje*, „*Onomastica*”, L, s. 217–236.
- Malec M., 2009, *Nazwiska od imion prawosławnych w Polsce*, [w:] *W kręgu języka (materiały konferencji): Słowotwórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, Biblioteka „LingVariów”, t. II, Kraków, s. 349–355.
- Malec M., 2011, *Tradycje wierzeniowe w słowiańskiej antroponimii*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica*”, IV, s. 158–165.
- Malec M., 2012, *Nazwiska polskie pochodne genetycznie od imion żeńskich*, [w:] *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych*, red. I. Łuc, M. Pogłódek, Katowice, s. 255–298.
- Malec M., 2015, *Kulturowe przyczyny zmian w polskim imiennictwie osobowym*, „*Onomastica*”, LIX, s. 123–136.
- Malikowski M., 1991, *Przestrzenne aspekty zróżnicowania społecznego. Główne tezy i problemy badawcze*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*”, LIII/1, s. 183–192.
- McDonagh B., 2018, *Feminist historical geographies: doing and being*, „*Gender, Place & Culture. A Journal of Feminist Geography*”, vol. 25/11, s. 1563–1578.
- Mordań M., 2016, *Czy nadawane współcześnie „stare” imiona prawosławne zawsze są zamierzonym przejawem powrotu do tradycji?*, „*Acta Polono-Ruthenica*”, XXI, s. 51–65.
- Mucha J., 2005, *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Kraków.

- Myszka A., 2014, *Nazwy własne w „Sofiówce” Stanisława Trembeckiego*, [w:] „Sofiówka” Stanisława Trembeckiego – konteksty i interpretacje, red. M. Patro-Kucab, G. Filip, J. Kowal, Rzeszów, s. 175–189.
- Myszka A., Oronowicz-Kida E., 2024, *Maria, Marysia, Marynia – studium socjonomastyczne i kulturowe*, [w:] *Teksty. Konteksty. Podteksty*, red. Z. Bilut-Homplewicz, A. Hanus, W. Kochmańska, B. Drozd, Rzeszów, s. 47–64.
- Mytnik I., 2012, *Imiennictwo i sposoby identyfikacji polskich szlachcianek w województwie wołyńskim w XVII–XVIII wieku*, „Visnyk of the Lviv University”. Series Philology 56/1, s. 306–315.
- Nalepa J., 1991, *Pokój i wojna w staropolskich imionach*. Cz. 1, „Język Polski”, LXXI, s. 87–97.
- Nalepa J., 1992, *Pokój i wojna w staropolskich imionach*. Cz. 2, „Język Polski”, LXXII, s. 9–15.
- Nikitiuk A., 2014, *Imiona mieszkańców hajnowskich parafii prawosławnych jako przejaw procesów asymilacyjnych*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, XIV, s. 315–322.
- NMPol – *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. I–VII: A–N, red. K. Rymut; t. VIII–IX: O–Q, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch; t. X–XIV: Ra–Sn, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak; t. XV: So–Stą, red. B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak; t. XVI: Stb–Sy, red. U. Bijak, P. Swoboda, Kraków 1996–2021 (i kartoteka słownika w IJP PAN; <http://rcin.org.pl/ijp/publication/38790>).
- Nobis I., 2017, *Imię Maria oraz jego formy pochodne we współczesnej chrematonimii polskiej (na przykładzie nazw hoteli, ośrodków wczasowych, willi, pensjonatów, kwater prywatnych i agroturystycznych, pokoi gościnnych)*, „Onomastica”, LXI/2, s. 65–75.
- Nora P., 1984–1992, *Les Lieux mémoire*, Paris.
- Nora P., 2023, *Między pamięcią a historią*, Gdańsk.
- Nowik K., 1998, *Zmiany frekwencyjne w zasobie imion w Polsce powojennej*, [w:] *Najnowsze przemiany nazewnicze*, red. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik, Warszawa, s. 57–71.
- NWad – T. Kolber, 2008, *Motywacja i struktura nazwisk mieszkańców dawnego dekanatu wadowickiego*. Cz. 1: *Analiza*. Cz. 2: *Słownik nazwisk (na podstawie ksiąg metrykalnych XVII do początków XX w.)*. (Praca doktorska, Akademia Pedagogiczna w Krakowie, wydruk komputerowy).
- Olszewski D., 1996, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Kraków.
- Pamiętniki I–II, 1935–1936 – *Pamiętniki chłopów* (ze wstępem L. Krzywickiego), t. I, Instytut Gospodarstwa Społecznego; *Pamiętniki chłopów*, seria druga, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa.
- Peet R., Thrift N., 2023, *Political economy and human geography*. In *New Models in Geography*, eds. R. Peet, N. Thrift, vol. 2, London, s. 3–29.

- Piotrowska D., 2000, *Etos i funkcje klasy średniej w społeczeństwach Europy Zachodniej, Polski i Stanów Zjednoczonych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia z Nauk Społecznych”, z. 15, s. 97–118.
- Pleskalová J., 1998, *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, Brno.
- Pluskota T., 2000, *Imiona chrześcijańskie w nazewnictwie miejscowym ziem ruskich Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. XXXVI, s. 219–231.
- Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, 1998, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków.
- Popiołek B., 2003, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków.
- Porter-Szűcs B., 2021, *Całkiem zwyczajny kraj. Historia Polski bez martyrologii*, tłum. A. Dzierzgowska, J. Dzierzgowski, Warszawa.
- Poznańska B., 1977, *Dzieje burżuazji w Polsce w XIX i XX w. Zarys problematyki badawczej*, „Dzieje Najnowsze”, IX, s. 121–135.
- PRNG = *Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych*. Główny Urząd Geodezji i Kartografii; <https://www.geoportal.gov.pl/pl/dane/panstwowy-rejestr-nazw-geograficznych-prng/>.
- Rauszer M., 2020, *Bękart pańszczyzny. Historia buntów chłopskich*, Warszawa.
- Rawski T., 2021, *Ludowa historia Polski. Między krytyką elit a upodmiotowieniem ludu*, „Stan Rzeczy”, 2 (21), s. 323–330.
- Reiter R.R. (ed.), 1975, *Toward an Anthropology of Women*, “Monthly Review Press”, New York.
- Rembowska K., 2006, *Współczesny humanizm i jego wpływ na przemiany w obrębie geografii*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-oeconomica”, 7, s. 3–18.
- Rieger J., 1968, *Zdrobniałe imiona kobiece w nowogrodzkich księgach kabalnych z końca XVI i początku XVII wieku*, „Slavia Orientalis”, XVII, nr 1, s. 53–56.
- Rolnik D., 2002, *Edukacja polityczna młodzieży elit szlacheckich na przykładzie grupy urzędników centralnych i nadwornych Korony czasów Stanisława Augusta (1764–1795)*, [w:] *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie*, red. K. Jakubiak, W. Jamrożek, Bydgoszcz, s. 215–231.
- Romanowicz W., 2015, *Współczesne oblicze polskiego prawosławia*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW”, Kwartalnik 3, s. 159–180.
- Rosaldo M.Z., Lamphere L. (eds.), 1974, *Women, Culture and Society*, Stanford.
- Rose G., Ogborn M., 1988, *Feminism and historical geography*, “Journal of Historical Geography”, 14/4, s. 405–409.
- Rospond S., 1976, *Mówią nazwy*, Warszawa.

- Rospond S., 1979, *Stratygrafia polskich nazw miejscowych na *-jъ*, „Onomastica Slavogermanica”, XII, s. 7–62.
- Rospond S., 1983, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jъ*, Wrocław.
- Rospond S., 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Rudnicka-Fira E., 2007, *Najpopularniejsze imiona żeńskie w średniopolskich dokumentach krakowskich przejawem trwałości tradycji i kultury*, „Prace Filologiczne”, 35, s. 479–486.
- Rudnicka-Fira E., 2012, *Żeńskie imiona chrzestne w XVI-wiecznym Krakowie – tendencje nazewnicze*, [w:] *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych*, red. I. Łuc, M. Poglódek, Katowice, s. 289–298.
- Rudnicki M., 1911, *Józwa Beznogi a ostatnie odkrycia językoznawcze*, „Poradnik Językowy”, XI, s. 84–90.
- Rutkiewicz M., 2001, *Sposoby tworzenia wielkopolskich nazw osad ołęderskich*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków, s. 155–168.
- Rymut K., 1971, *Patronimiczne nazwy miejscowe w Małopolsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Rymut K., 1973, *Słowotwórstwo polskich patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem *(ov)itjo na tle zachodniosłowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Rymut K., 1999–2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków.
- Rymut K., 2003, *Warstwy chronologiczne w słowiańskich dwuczłonowych nazwach osobowych*, [w:] K. Rymut, *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Kraków, s. 68–71.
- Ryżewski G., 2008, *Dożywotnicy klucza chodorowskiego ekonomii grodzieńskiej w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku*. (Materiały gospodarcze i genealogiczne); Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Białymstoku; <http://www.kobidz.pl/app/site.php5/article/25/3163.html> (dostęp: 6.02.2020).
- Rzetelska-Feleszko E., 1992, (rec.) E. Kowalczyk, *Nazwy obronne Słup, Samborza i Zawada a zagadnienie obrony stałej ziem polskich w średniowieczu*, Warszawa, „Onomastica”, XXXIX, s. 233–236.
- Rzetelska-Feleszko E., 1998, *Nazwy miejscowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 191–230.
- Rzetelska-Feleszko E., 2006, *W świecie nazw własnych*, Warszawa–Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., Duma J., 1985, *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Safarewiczowa H., 1956, *Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimontowszczyzna*, Wrocław.

- Sałaciński S., Sałacińska B., 2010, „Rewolucja neolityczna” na Mazowszu. Początki nowoczesnej gospodarki, „MAZOWSZE. Studia Regionalne”, 5, s. 51–72.
- Samsonowicz H., 1970, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich*, Warszawa.
- Samsonowicz H., 2001, *Życie miasta średniowiecznego*, Poznań.
- Samsonowicz H., 2006, *Gospodarka i społeczeństwo (XIII–początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk, s. 339–394.
- Sarnowska-Giefing I., 2003, *Imiona poznaniaków w latach 1939–1945*, [w:] *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. XI, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 101–116.
- Sarnowska-Giefing I., 2008, *Imiona mieszkańców Poznania w dobie reformacji i kontrreformacji*, [w:] *Pamięci Profesora Tadeusza Skuliny w 15. rocznicę śmierci*, red. A. Pihan-Kijasowa, I. Sarnowska-Giefing, Poznań, s. 117–143.
- Saryusz-Wolska M., 2009, *Wprowadzenie*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków, s. 7–38.
- Scott J.W., 2009, *Gender jako pożyteczna kategoria analizy historycznej*, tłum. A. Czarnacka. Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego; <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0064scott.pdf> (dostęp: 15.03.2019).
- Showalter E., 1993, *Krytyka feministyczna na bezdrożach*, „Teksty Drugie”, 4/5/6 (22/23/24), s. 115–146.
- SIW – Rymut K. (wyd.), 1995, *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, Kraków.
- Skierkowski M., 1995, *Xięga imion*, Wrocław.
- Skowronek K., 1995, *Imiona dwuczłonowe motywujące współczesne nazwiska polskie*, „Onomastica”, XL, s. 73–100.
- Skowronek K., 1997, *Polskie nazwiska a kultura. Propozycja badań kognitywnych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, LIII, s. 145–156.
- Skowronek K., 2001, *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Kraków.
- Skowronek K., 2013, *Imiona „wielkomięskie” w latach 1995–2010 w perspektywie statystyczno-onomastycznej i społeczno-kulturowej*, „Onomastica”, LVII, s. 95–127.
- Skowronek K., 2016, *Pamięć – „stare”, „nowe” i „najnowsze” konteksty językowo-kulturowe*, „Horyzonty Wychowania”, 15 (36), s. 47–65.
- Skowronek K., 2017a, *Dziewczyna w typie Kendall Jenner. Antroponimy żeńskie w prasie „kobiecej” na tle koncepcji genderowych*, „Onomastica”, LXI/1, s. 73–95.
- Skowronek K., 2017b, *Kobiety „wymiaru” czasopisma Onomastica*, „Onomastica”, LXI/2, s. 461–476.
- Skowronek K., 2019, *Antropologia feministyczna i historia kobiet a onomastyka – miejsca wspólne (na przykładzie chrześcijańskich imion żeńskich obecnych w nazwach*

- miejskowych), „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, XIV, s. 218–234.
- Skulina T., 1973, *Staroruskie imiennictwo osobowe*, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Skulina T., 1986/1987, *Najczęstsze chrzestne imiona kobiet w XIV i XV wieku*, „Studia Polonistyczne”, XIV/XV, s. 251–258.
- Skulina T., 1988, *Imiona kobiet w Wielkopolsce XVII i XVIII wieku*, „Slavia Occidentalis”, XLV, s. 47–60.
- Skulina T., 1994, *O staropolskich regionalizmach w kobiecej antroponimii*, [w:] *Studia historycznojęzykowe I*, red. M. Kucała, Z. Krążyńska, Kraków, s. 81–92.
- Słomczyński K.M., Janicka K., Tomescu-Dubrow I., 2017, *Zmiany w strukturze klasowej*, [w:] *Strukturalizacja społeczeństwa polskiego: ewolucja paradygmatu*, red. W. Wesołowski, K. Janicka, K.M. Słomczyński, Warszawa, s. 371–387.
- Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. I, red. S. Rospond; t. II–III, red. S. Rospond, H. Borek; t. IV, red. H. Borek; t. V–XVI, red. S. Sochacka, Warszawa–Wrocław 1970–1988, Opole 1992–2014.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880–1904, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I–XV, Warszawa.
- Słownik imion*, 1991, oprac. W. Janowowa, A. Skarbek, B. Zbijowska, J. Zbiniowska, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SN – Rymut K., 2003, *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* (CD), Kraków.
- SNW – Rymut K. (wyd.), 1992–1994, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. I–X, Kraków.
- Sochacka S., 2003, *Imiennictwo żeńskich zgromadzeń zakonnych*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 245–254.
- Soja E.W., 1989, *Postmodern Geographies*, New York.
- Sowa F., 2003, *Imię Stanisław w słowiańskiej tradycji onomastycznej*, „Folia Historica Cracoviensia”, 9, s. 177–184.
- Sowa K.Z., 2008, *Spółczesność obywatelska a polityka – uwagi o historycznych uwarunkowaniach i perspektywach społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, „Państwo i Społeczeństwo”, VIII, nr 1, s. 5–24.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, 1965–1984, red. W. Taszycki, t. I–VI, Wrocław, t. VII, *Suplement*, oprac. pod kierunkiem M. Malec, Wrocław.
- Svoboda J., 1964, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha.
- SW – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1912, *Słownik języka polskiego*, t. V, Warszawa.

- Swoboda P., 2013, *Imiona częste w Polsce w latach 1995–2010 oraz ich zróżnicowanie w czasie i przestrzeni*, „Onomastica”, LVII, s. 19–69.
- Szady B., 2013, *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „Studia Geohistorica”, 1, s. 19–38.
- Szczepański A., 2022, *Bezpieczeństwo społeczne mniejszości narodowych i etnicznych w świetle polityki etnicznej III RP (ze szczególnym uwzględnieniem porządku prawnego po 1997 r.)*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 16/1, s. 133–151.
- Szpociński A., 2008, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie”, 4, s. 11–20.
- Sztompka P., 2021, *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie*, Kraków.
- Szulowska W., 2006, *Antroponimia kobieca w „Źródłach do dziejów Warszawy” w XVII wieku*, [w:] *Onomastyka regionalna. Warmia i Mazury*, red. J. Duma, Olsztyn, s. 163–169.
- Szulowska W., 2008, *Imiona warszawskich ewangeliczek z końca XVIII w.*, [w:] *Język – społeczeństwo – wartości*, red. E. Laskowska, I. Benenowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 427–433.
- Szymańska D., 2005, *Geografia ludności a geografia społeczna – spojrzenie nieco przekorne*, [w:] *Rola i miejsce geografii w systemie nauk geograficznych*, red. S. Liszewski, W. Maik, Bydgoszcz, s. 121–130.
- Szynkiewicz S., 1992, *Pokrewieństwo*, Warszawa.
- Świerkosz M., 2011, *Przestrzeń w filozoficznej refleksji feministycznej*, „Teksty Drugie”, 4, s. 86–104.
- Taszycki W., (1925) 1958, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, t. LXII, nr 3, Kraków. Przedruk w: W. Taszycki, *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. I: *Onomastyka*, Wrocław–Kraków, s. 32–148.
- Taszycki W., (1937) 1958, *Pierwiastek chrześcijański w polskich nazwach miejscowych*, „Collectanea Theologica”, XVIII. Przedruk w: W. Taszycki, *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. I: *Onomastyka*, Wrocław–Kraków, s. 269–287.
- Taszycki W., (1946) 1958, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, Prace Komisji Językowej PAU, nr 29, Kraków. Przedruk w: W. Taszycki, *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. I: *Onomastyka*, Wrocław–Kraków, s. 228–268.
- Thomas W., Znanięcki F., 1976, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. I: *Organizacja grupy pierwotnej*, Warszawa.
- Tichoniuk B., 2000, *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*, Zielona Góra.
- Tupikov N.M., 1903, *Slovar’ drevne-russkikh lichnykh sobstvennykh imen*, S. Peterburg.
- Tymieniecki K., 1921, *Wolność kmiecia na Mazowszu w wieku XV*, Poznań.
- Ułaszyn H., 1912, *Miscellanea językowe [...] Pol. gwarowe Józwa*, Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. V, s. 306–310.
- Ułaszyn H., 1933, *Św. Józefat, św. Józafat czy św. Jozafat?*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 65–69.

- Uruski S., 1907, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. IV, Warszawa.
- Utracki D., 2013, *Polityka onomastyczna władz jako element przywracania polskości na Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej (na przykładzie nazewnictwa powiatu ślubickiego)*, „Studia Zachodnie”, 15, s. 49–65.
- Walczak B., 2017, *Rola nazw własnych w języku i kulturze*, „Onomastica”, LXI/2, s. 27–34.
- Wasilewski J., 2011, *Spółczesność polskie, społeczeństwo chłopskie*, „Studia Socjologiczne”, 1 (200), s. 353–368. Przedruk z: „Studia Socjologiczne”, 1986, 3 (102), s. 39–56.
- Waszak S., 1954, *Dzielnictwo rodziny mieszczańskiej i ruch naturalny ludności miasta Poznania w końcu XVI i w XVII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, XVI, s. 316–380.
- Wieczorek E., 2010, *Imiona siostr Karmelitanek Dzieciątka Jezus w drugiej połowie XX wieku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, V, s. 277–289.
- Winberg Ch., 2014, *Kilka uwag o antropologii historycznej*, „Rocznik Antropologii Historii”, IV, nr 1 (6), s. 195–229.
- Wiśniewska H., 2003, *Świat płci żeńskiej baroku zaklęty w słowach*, Lublin.
- Witczak K.T., 1992, *Z antroponimii piastowskiej: Zdziebor (nie Czycibor), brat Mieszka I*, „Onomastica”, XXXVII, s. 123–132.
- Woźniak A., 1987, *Kultura mazowiecka wsi pańszczyźnianej XVIII i początku XIX wieku*, Wrocław.
- Wójcicka M., 2023, *Medialne dyskursy (nie)pamięci zbiorowej*, Lublin.
- Wójcik U., 2014, *O motywacji i kreacji nazewnictwa w toponimii polskiej*, „Onomastica”, LVIII, s. 141–150.
- Wójcik U., 2015, *Spółeczno-gospodarcze uwarunkowania dziewiętnastowiecznego nazewnictwa miejscowego w Polsce*, „Onomastica”, LIX, s. 197–207.
- Wójcik U., 2017, *Mazowieckie toponimy motywowane słowiańskimi imionami złożonymi*, „Onomastica”, LXI/2, s. 303–322.
- Wójtewicz A., 2017, *Kobiety w przestrzeni dziewiętnastowiecznego społeczeństwa. Rekapitulacja*, „Litteraria Copernicana”, 2/22, s. 103–118.
- Wróblewska U., 2011, *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka”, 2, s. 109–124.
- Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, 1982, t. III: P–Ż, Warszawa.
- Zaleski J., 1963, *Rozwój form wołacza żeńskich rzeczowników osobowych typu Marysia, Anulka, paniusia*, „Onomastica”, VIII, s. 261–291.
- Zierhoffer K., 1957, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław.
- Zinn H., 2016, *Ludowa historia Stanów Zjednoczonych. Od roku 1492 do dziś*, tłum. A. Wojtasik, Warszawa.

Złotkowski P., 2017, *Antroponimia historyczna mieszczan i chłopów Brańska i okolic w ujęciu statycznym i dynamicznym*, Lublin.

Zmuda E., 2015, *Maria jako imię zakonne*, „Onomastica”, LIX, s. 137–151.

Znaniński F., 1988/1922, *Wstęp do socjologii*, Warszawa.

Żołądź-Strzelczyk D., 2002, *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań.

NOTA BIBLIOGRAFICZNA

W części II i III tej książki wykorzystane zostały następujące publikacje:

- Górny H., 2011, *Obraz idei współżycia Słowian zachowany w toponimii Polski – na przykładzie nazw miejscowych motywowanych wybranymi imionami dwuczłonowymi*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica”, IV, s. 65–76.
- Górny H., 2017b, *Imię Cz(ś)cibor w polskiej antroponimii i toponimii*, „Onomastica”, LXI/2, s. 129–141.
- Górny H., 2018b, *Imiona złożone o pierwotnym znaczeniu związanym z życiem rodzinnym w polskiej antroponimii i toponimii*, [w:] *Z nazwą w świat. Filologiczna podróż z Profesorem Ireną Sarnowską-Gieffing*, red. M. Graf, W. Hofmański, P. Graf, Poznań, s. 195–208.
- Górny H., 2019a, *Imiona słowiańskie z członami lubo-, -lub, miło-, -mił w toponimii Polski*, „Słowo. Studia językoznawcze”, X, s. 65–79.
- Górny H., 2019b, *Imię teoforyczne Józef w strukturach antroponimicznych i toponimicznych Polski*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, XIV, s. 47–57.
- Górny H., 2021, *Imię Stanisław i jego derywaty w ojkonimii Polski w aspekcie historyczno-kulturowym*, „Onomastica”, LXV/1, s. 163–177.
- Górny H., 2022, *Wybrane imiona pochodzenia germańskiego w ojkonimii Polski (rekonesans)*, „Słowo. Studia językoznawcze”, XIII, s. 161–172.
- Magda-Czekaj M., 2019, *Imię Zofia w kontekście językowym, kulturowym i religijnym*, [w:] *Nazwy własne w języku, literaturze i kulturze. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Zofii Abramowicz*, red. A. Rygorowicz-Kuźma, K. Rutkowski, Białystok, s. 55–71.
- Magda-Czekaj M., 2021, *Wschodniosłowiańskie imię Chodor i jego polski odpowiednik Teodor jako podstawy toponimów w Polsce*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, XVI, s. 127–139.
- Magda-Czekaj M., 2022, *Popularność imienia Jan a nazwy miejscowe Polski*, [w:] *Vlastne mena v interdisciplinarnom kontexte*, red. T. Banik, J. Bauko, Nitra, s. 256–266.
- Magda-Czekaj M., 2023, *Dziedzictwo chrześcijańskiej religii prawosławnej odzwierciedlone w nazwach własnych. Imiona a nazwy miejscowe*, „Prace Językoznawcze”, XXV/2, s. 145–162.
- Skowronek K., 2019, *Antropologia feministyczna i historia kobiet a onomastyka – miejsca wspólne (na przykładzie chrześcijańskich imion żeńskich obecnych w nazwach miejscowych)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, XIV, s. 218–234.

SKRÓTY

ang.	– angielski	kuj.-pom.	– woj. kujawsko- -pomorskie
brus.	– białoruski	legn.	– woj. legnickie
buł.	– bułgarski	leśn.	– leśniczówka
cerk.	– cerkiewny	lit.	– litewski
cz.	– część	lub.	– woj. lubelskie
czes.	– czeski	lubus.	– woj. lubuskie
dśl.	– woj. dolnośląskie	łac.	– łaciński
duń.	– duński	łącz.	– ziemia łączycza
est.	– estoński	łot.	– łotewski
etym.	– etymologiczny	łódz.	– woj. łódzkie
fiń.	– fiński	łuż.	– łużycki
folw.	– folwark	M	– męczczyźni
fran.	– fracuski	mac.	– macedoński
gaj.	– gajówka	Maz	– Mazowsze
gm.	– gmina	maz.	– woj. mazowieckie
gr.	– gromada	Młp	– Małopolska
grec.	– grecki	młp.	– woj. małopolskie
gw.	– gwarowy	mto	– miasto
hebr.	– hebrajski	n.	– nazwa
hisz.	– hiszpański	n. m.	– nazwa miejscowa
hol.	– holenderski	n. os.	– nazwa osobowa
im.	– imię	n. ter.	– nazwa terenowa
K	– kobiety	niem.	– niemiecki
kol.	– kolonia	norw.	– norweski
Krpld	– Kresy Południowo- -Wschodnie	nowgrec.	– nowogrecki
Krpln	– Kresy Północno- -Wschodnie	opól.	– woj. opolskie
		os.	– osada, osiedle

podkarp.	– woj. podkarpackie	stukr.	– staroukraiński
podl.	– woj. podlaskie	stwniem.	– staro-wysoko- -niemiecki
pol.	– polski	szwedz.	– szwedzki
Pom	– Pomorze	Śl	– Śląsk
pom.	– woj. pomorskie	śl.	– woj. śląskie
port.	– portugalski	święt.	– woj. świętokrzyskie
pow.	– powiat	ukr.	– ukraiński
Pr	– Prusy	warm.-maz.	– woj. warmińsko- -mazurskie
przys.	– przysiółek	węg.	– węgierski
ps.	– prasłowiański	Wlkp	– Wielkopolska
ros.	– rosyjski	włkp.	– woj. wielkopolskie
rum.	– rumuński	włos.	– włoski
rus.	– ruski	woj.	– województwo
sbrus.	– starobiałoruski	wśl.	– wschodniosłowiański
scs.	– staro-cerkiewno- -słowiański	wś	– wieś
serb.-chorw.	– serbsko-chorwacki	zachpom.	– woj. zachodnio- -pomorskie
słow.	– słowacki		
słoweń.	– słoweński		
stp.	– staropolski		
strus.	– staroruski		

INDEKS NAZW WŁASNYCH

Wykaz obejmuje, ułożone w kolejności alfabetycznej, nazwy własne (antroponimy i ojkonimy) omówione lub wymienione w monografii.

A

Abraham 111
Abramowice 26
Adam 158
Adamierz 76
Adolf 132
Afanasia 111
Afanasij 110, 112, 117
Afanasija 111
Agnieszka 136, 137, 139, 140
Agnieszkowo 137, 140
Agnieszków 138
Albert 132
Aleksander 158
Aleksiej 116, 120
Aleksij 110
Aleksy 110
Alfred 132
Alźbiecino 140
Ałtuszek 115
Ambroży 111, 112
Amwrosij 111
Ananiasz 110
Ananij 116
Ananija 110, 116
Anastasij 111

Anc 174
Ancuta 114
Ancuty 114, 121
Andrzej 137, 171
Anek 174
Anik 174
Ankamaty 179
Anna 111, 136, 137, 139, 140
Annobor 140
Annolesie 138
Annopol 140
Annowo 140
Annów 137
Annusz 174
Antioch 110, 114
Antipa 114
Antwrosij 112
Apolonia 136
Arman 124
Atanazy 110, 112
Awram 111

B

Barbara 111, 136, 137, 139, 140
Barbarka 138, 140
Barbaryna 137

Brzezmir 72, 77
 Brzezstryk 81
 Budimir 72
 Budomierz 79
 Budimir 72
 Budy Skrzańskie 162
 Budziwoj 25, 70, 73, 74
 Budziwojewice 76
 Budziwuj 81, 84
 Bydgost 25, 75, 77
 Bydgoszcz 75, 76
 Bystrojowice 85
 Bystrzejowice Drugie 86
 Bystrzejowice Pierwsze 86
 Bystrzejowice Trzecie 86

C

Cedro 190
 Celestyn 112
 Ceradz Kościelny 86
 Cestryjewo 86
 Cezar 112
 Cezary 112
 Chama 113
 Chariton 110
 Charyton 110
 Chełchy-Cibory 154
 Chichy 130
 Chociebor 70, 74
 Chocielub 95, 96, 105
 Chociemir 71, 72
 Chocimir 71, 72
 Choćmirowo 71
 Chodor 114, 147, 189–191, 195–197, 266
 Chodorek 196
 Chodorki 196
 Chodorko 196
 Chodorowa 194–196
 Chodorowicz 191
 Chodorowski 196
 Chodorówka 113, 195, 196, 198
 Chodorówka Kościelna 195, 197
 Chodorówka Poświętna 195, 196
 Chodorówka Stara 195
 Chodorówka-Poświętne 196
 Chodory 114, 196
 Chodór 191
 Chodur 190
 Chodzibor 73, 77
 Chodziebor 73
 Chodziebórz 73, 75, 76
 Chojane-Stankowięta 167, 169
 Chojnowo 130
 Chojny 187
 Choma 112
 Chomętowo 126
 Chotemir 72, 77
 Chotomir 72, 77
 Chotyłub 95, 96, 100, 105
 Chroł 117
 Chroślice 126, 133
 Chudor 190
 Chwalimir 71, 72
 Chwedor 189
 Chwiedkiewicz 191
 Chwiedor 189, 191
 Chwiedorowicz 191
 Chwieduszko 191
 Cibarzewo 154
 Cibor 25, 74, 147, 149, 150–152,
 155–157
 Cibora 149, 151
 Ciborczyk 150
 Ciborek 150, 151
 Ciborka 150

Ciborowa Wola 154
Ciborowic(z) 150, 151
Ciborowice 74, 152, 156
Ciborowska 152
Ciborowski 152, 157
Ciborów 74, 155
Ciborówna 150
Ciborska 152
Ciborski 151, 152
Cibory 26, 74, 153–155
Cibory Gałęckie 74, 153
Cibory-Chrzczone 74, 153
Cibory-Kołaczki 153
Cibory-Krupy 153
Cibory-Marki 153
Cibory-Witki 154
Ciborze 153
Cibórz 74, 151, 153, 155, 156
Cibura 150
Ciecholub 95, 96, 100, 105
Ciechosław 96
Cieciemil 25, 86, 87
Cieciemił 25, 81, 82, 85, 86, 92
Cieciemir 77
Ciecienieg 81–83, 92
Ciecierad 81, 82, 84–86, 92
Ciecieradz 86, 87
Cieciered 82, 84
Ciecirad 82
Ceciurad 82, 84
Ciećrad 82
Ciężki Jan 172
Cimoch 114
Cimochy 114
Cisław 149
Conradisdorf 130
Conradswalde 130
Čstibor 148
Čstimír 149
Cybor 151
Cybora 151
Cyboran 151
Cyboron 151
Cybura 151
Cyprian 112
Cyryl 110, 112
Cyryla 111
Czabor 70
Czader 190
Czadera 192
Czadrów 192, 193
Czarny Hanuszek 172
Czarny Jan 172
Czastryj 81, 82, 84–86, 92
Czastryjewo 86, 87
Czawoj 86
Czawuj 81, 85, 86
Czawuja 86
Czawujewo 86, 87
Czcibor 147–150, 156
Czcibora 149, 150
Czciborka 150
Czciborowa 150
Czciborowic 149
Czciborski 151
Czcibór 150
Czcimir 77
Czciśław 148, 149
Czestmir 77
Czewoj 86
Czewuj 86
Czewuja 86
Czewujewo 86
Czędomierz 24, 72, 76, 79, 86, 87
Czędomir 72, 77, 81, 82, 85, 86, 92
Częstobor 74

Czścibor 25, 147–149, 151, 152,
154–156, 266
Czybora 151
Czyborak 151
Czybur 151
Czyburka 151
Czyburko 151

D

Dalebor 74
Dalestryj 81
Dalewuj 85, 86, 92
Dalewujin 86, 87
Dalwin 86
Damarad 84
Damasław 89
Damastej 84
Damir 72, 77
Damirów 72, 76
Damrat 84
Danabórz 73, 89
Daniel 112
Danilak 112
Danilczuk 112
Danyło 112
Darzłubie 95, 96
Darzłub 95, 96, 100, 105
Dąbrówka Tczewska 89, 91
Demetriusz 112
Demurad 84
Demurat 84
Deniski 114
Denisko 114
Denisok 114
Denys 112
Dębówka 187
Dimitrij 110

Dionisij 110, 114
Dionizy 110, 112
Długomił 93, 95, 98, 99
Długomiłowice 98, 99
Dmitruk 112
Dmitrzak 112
Dmytr 113
Dmytro 112
Dobiesław 24
Dobranowice 73, 76
Dobrogost 70, 75
Dobrogosty 27
Dobromil 102, 103
Dobromił 94
Dobromiła 93–95
Dobromir 70, 71
Domabor 73, 77, 81, 82, 88, 89, 92, 149
Domaborowo 88
Domaborski 82
Domaborz 82, 89, 90
Domaborze 89, 90
Domagniew 81, 82, 88, 89, 92
Domagniewice 89
Domamir 81, 82, 84
Domaniowice 89
Domaracki 83
Domarad 81, 82–84, 88–90, 92
Domaradek 82, 84
Domaradow 82
Domaradowa 82
Domaradowic 82
Domaradz 82–84, 89
Domaradza 81, 88, 89, 92
Domaradzice 89–91
Domaradzino 91
Domaradzka 83
Domaradzki 83, 92
Domaradzyn 89, 91

Domarat 83
 Domaratek 83
 Domaśl 81, 82
 Domasław 81–84, 88–92
 Domasława 82, 83
 Domasławic 82
 Domasławice 89–91
 Domasławiec 82
 Domasławska 84
 Domasławski 92
 Domasłowice 89–91
 Domasłów 90, 91
 Domastoj 81–84, 92
 Domastojczyk 83
 Domastryj 81, 84
 Domastuj 83
 Domasul 81, 84
 Domawuj 81, 83, 84, 92
 Domawujec 82
 Domawujek 82
 Domażer 84
 Domażyr 81, 82, 84, 92
 Domażyrska 84
 Domażyrski 82, 84
 Domiemir 72
 Domierad 84, 92
 Domiesław 84
 Domisław 88, 90, 92
 Domorad 84, 88, 90, 92
 Domosław 81, 84, 88, 89, 92
 Domosławice 89
 Domosławie 88
 Domosławski 84
 Domostaj 84
 Domostoj 84, 92
 Domrat 84
 Domurad 84
 Domurady 90
 Domurath 84
 Domuraty 90
 Donaborów 73, 88
 Dorofiej 110, 114
 Dorofieja 111
 Dorosz 114
 Doroszek 114
 Doroszko 114
 Dorota 111, 136, 137, 139, 140
 Doroteusz 110
 Dorotka 137, 140
 Dorotowo 138, 140
 Dorozki 114
 Drogomil 102, 103
 Drogomił 93, 95, 98, 99, 103
 Drogomiłowice 98, 99
 Dumarad 84
 Dumurat 84
 Dymitr 110, 113
 Dytrych 190
 Dziadumiła 81, 84, 93
 Dzierzki-Stankowięta 167
 Dziertrych 190
 Dzirzywuj 81, 82, 84

E

Efrem 110
 Eleazar 110
 Elias 110, 112
 Eliaszki 114
 Elizeusz 110
 Ellerwald 178, 186
 Elźbiecin 137, 139, 140
 Elźbieta 136, 137, 139, 140
 Elźbietów 138
 Emilian 110
 Enricus 124

Erlenmuhle 161
Erman 124
Ernest 132
Eufemiusz 112
Eustachy 110
Eustolia 111
Eutychiusz 110
Ewa 136, 137, 139, 140
Ewin Majdan 139
Ewonin 139
Ewopol 140
Ewopole 138, 140
Ewunin 139

F

Falimir 72
Falmierowo 80
Fama 113
Feder 189, 191, 194
Federowicz 191
Fedir 112
Fedor 189–192, 194, 197
Fedorowicz 112, 191
Fedorwalde 194, 195
Fedorwalde-Peterhain 194–196
Fekla 112
Feodosij 112
Feodosija 111
Feofil 112, 113
Ferdynand 132
Fidur 191
Fieafil 113
Fiedec 191
Fiedor 189–191, 194
Fiedorowicz 191
Fiedór 191
Fiedur 189

Fieodor 110, 114, 194
Fieodora 111
Filiks 111
Filip 171
Fiodar 113
Fiodor 191, 192
Fiokła 113
Florencjusz 110
Fłorentij 110, 117
Foma 112
Fredropol 206
Fryderyk 132

G

Gabriel 110–112
Gawriił 115
Gawryił 110
Gawrysiak 112
Gerasym 110
Geroncjusz 110
Gertruda 136
Gierasim 110
Gierontij 110, 115
Gleb 111
Gniewomir 71
Gniewomirowice 76
Godzimierz 73
Godzimir 72, 73
Goły Jan 172
Gorzemir 73, 77
Gorzemirz 73
Gostchorz 75
Gostochor 75, 77
Goszanowo 75
Gościeradów 76
Gościeradów Plebański 76
Gościeradów Ukazowy 76

Gościeradz 75
Gościlub 93–96
Gościmir 148
Gościrad 70, 75, 76
Gościradzice 75, 76
Gościsław 70, 75, 76, 79
Gościsławie 75, 79
Gościwit 70
Gościwuj 70, 81, 84
Goślub 95, 96
Górna Wieś 86
Grande Johan 172
Grądy 126, 127, 133
Gregorowce 118, 121
Grigorij 110, 115, 118, 121
Grodziec-Stanisławowo 164
Gryc 115
Gryćki 115, 121
Grzegorz 110, 112, 189
Grzegorzewice 26

H

Haćki 115
Haczko 115
Hainrich 124, 125
Han 174
Hanc 174
Handricus 124
Handzel 174
Handzlik 174
Handzlówka 176
Hanek 174
Hanel 174
Hanik 174
Hanil 174
Hanisz 174
Hanki 176, 179

Hanko 173
Hannus 173
Hano 174
Hanowo 176
Hanricus 124
Hans 174
Hansburg 178, 179
Hanusek 175, 176
Hanusz 174
Hanuszów 176
Hanzel 174
Hanzlik 174
Hanzyl 174
Harman 124
Harmanówka 127
Harmen 124
Hawriił 111
Hawryłki 115, 121
Hawryłka 115
Hawryłko 112, 115
Hawryło 111, 112
Hawrysz 112
Hawryszko 112
Heindricus 124
Heinrich 124, 125, 128, 129, 179
Heinrichisdorf 128
Heinrichow 129
Heinrichsdorf 128
Heinrichshof 129
Heinrici villa 128
Heinricus 124
Helena 136, 137, 139, 140
Helenopol 140
Helenowo 138
Helenówek 137
Hendricus 124
Henner 128
Hennersdorf 128

Henrici Villa 128
Henricus 124
Henrik 124
Henrych 129, 132
Henryczyn 129, 130
Henryk 122–125, 128–130, 132, 133
Henrykowice 128
Henrykowo 128–130
Henryków 128–130, 132, 133
Henrykówka 129, 130
Henrysia 129
Henrysin 129, 130
Henryszew 129, 130
Henryś 129, 132
Herman 122–127, 132, 133
Hermanice 126, 127, 133
Hermann 124
Hermannesdorf 126
Hermannisdorf 126
Hermannii villa 126, 127, 133
Hermanowa 127, 133
Hermanowa Wola 127, 133
Hermanowice 127, 133
Hermanów 126, 127
Hermanówka 127
Hermansdorf(f) 126, 127, 133
Hermanus 124
Hermany 127, 133
Hermen 124
Hermiasz 110
Herricus 124
Hidenricus 124
Hinricus 124
Hirzman 126
Hiwan 174
Hiwanko 174
Hiwo 174
Hodur 191

Holendry Janowskie 178
Hosyp 180, 181
Hrehor 118
Hrehorowice 118
Hrehory 113
Hriń 115
Hryc 115
Hryce 115, 121
Hryćki 115
Hryćko 115
Hryhor 118, 190
Hryhorij 112, 115
Hryhory 113
Hryniewicz 115
Hryniewiczze 115, 121
Hryniewiczze Duże 115, 121, 122
Hryniewiczze Małe 115, 121
Hryniewiecki 112
Hryń 115
Hucina-Staszówka 169
Hyndrzyk 124

I

Ilcewicz 112
Ilia 112
Iliaszuk 114
Ilija 110, 114
Iłarion 111
Indricus 124
Inowłód 25
Inricus 124
Ioakim 110, 111, 115
Ioan 111
Ioann 110, 115, 120, 121
Iohannisdorf 177, 178
Iosif 110, 115
Irzman 126

Isak 112
Isakowski 112
Iwan 115, 120, 121, 172–176, 179, 190
Iwanek 174
Iwaniec 174
Iwanik 174
Iwaniska 176
Iwanisz 174
Iwaniszki 176
Iwanki 115, 121, 175, 176
Iwanko 115
Iwanowice 175–177
Iwanowice Duże 176
Iwanowice Dworskie 177
Iwanowice Małe 176
Iwanowice Włociańskie 177
Iwanowice-Naboków 177
Iwanowo 175, 176
Iwanówek 176
Iwanówka 119–122, 176
Iwany 176, 179
Iwaszko 174
Iwon 174
Izaak 112
Izbor 149
Izydor 112

J

Jaćmierz 24
Jadamierz 76
Jadamowo 26
Jadwiga 132, 136, 137, 139, 140
Jadwigów 137
Jadwinówka 138
Jakim 115
Jakimy 115
Jakiw 111

Jakowicki 112
Jakub 107, 111, 171
Jałtuszczyk 115
Jałtuszczyki 115
Jan 107, 110, 120, 137, 147, 158,
171–180, 190, 266
Janas 172
Janaszów 175
Janaszówek 175
Jancewicze 175
Janczak 172
Jancze 175
Janczewek 175
Janczewice 175
Janczewko 175
Janczewo 175
Janczewy 175
Janczowa 175
Janczowice 175
Jancy 173
Jancyce 175
Jancyki 175
Janczyno 175
Janda 172
Janecki 172
Janeczek 172
Janek 172, 173, 175
Jangrot 175
Janiak 172
Janice 175
Janichowo 175
Janicki 172
Janiczek 172
Janiec 172
Janiewice 175
Janik 172
Janiki 175
Janikowice 175

Janikowo 175
Janikowski 172
Janików 175
Janikówka 175
Janina 137
Janisze 175
Janiszew 175
Janiszewice 175
Janiszewko 175
Janiszewo 175
Janiszki 175
Janiszkowice 175
Janiszowa 175
Janiszowice 175
Janiszów 175
Janiszpol 175
Janki 175
Jankiewicz 172
Jankowa 175
Jankowiak 172
Jankowice 175
Jankowicy 175
Jankowiec 175
Jankowięta 175
Jankowo 175
Jankowski 172
Jankowy 175
Janków 175, 177
Jankówek 175
Jankówka 175
Jankówko 175
Jannowo 177
Jano 173
Janocha 172
Janopole 175
Janostrów 175
Janota 172
Janowa 175
Janowa Góra 175
Janowica 175
Janowice 175, 176
Janowice Duże 176
Janowice Wielkie 176
Janowicz 172, 176
Janowiczki 176
Janowiec 176
Janowięta 176
Janowo 176–179
Janowo Dworskie 178
Janowo Miasto 178
Janowo Włociańskie 178
Janowo-Holendry 178
Janowski 172
Janowszczyzna 176
Janów 175–177, 207
Janów Lubelski 175
Janów Podlaski 175, 207
Janówek 176, 177
Janówka 120, 176
Janówko 176
Jantekla 176
Janus 172
Janusz 173, 175
Janusze 176
Januszek 172
Januszew 176
Januszewice 176
Januszewo 176
Januszewski 172
Januszkowice 176
Januszkowo 176
Januszno 176
Januszowa 176
Januszowice 176
Januszów 176
Januszówka 176
Jany 176
Jańczów 176

Jańczyk 172
Jańczyn 176
Jaromierz 76, 79
Jaromir 72
Jarostryj 81, 84
Jasiek 173
Jasienica Dolna 126
Jasienica Górna 126
Jaszko 173
Jaśko 173
Jawiszów 128
Jaworek 128
Jawtuszek 115
Jefriem 110, 116
Jekaterina 111, 120
Jeleazar 110
Jelena 111
Jelisaweta 111
Jeliszej 110
Jemielian 116
Jemilian 110
Jen 171
Jeriemiej 117
Jermiej 110
Jeronia 115
Jeronik 115
Jeroniki 115
Jerzman 126
Jerzmanowice 127
Jerzmanowo 126
Jerzmionki 126
Jesipowicz 183, 184
Jesyp 180–182
Jesypowicz 182
Jewdokija 111
Jewstafij 110, 116
Jewstolija 111
Jewtichij 110, 115
Jędrzejowice 26
Jędrzychowice 128
Jiwan 174
Jiwanek 174
Joachim 110
Joan 171
Jocz 181
Jo(h)annes 171
Johannisberg 178
Johannisburg 178
Johannisdorf 178
Johanniskrug 178
Johannisthal 177, 178
Johansberg 178
Jon 171
Josch 181
Josef 181, 182
Josefa 181
Josefina 181
Josefowicz 182
Josefus 181
Joseph 181, 183
Josepha 181
Josephine 181
Josephus 150, 181
Josif 185, 186
Josip 182
Josipenko 182
Josko 181, 185
Josyf 180, 181
Josyp 112, 180–182
Josypow 182
Josypowicz 182
Josypów 184
Joszczyk 184
Joszek 181
Joszko 181, 184
Joszkowicz 184

Joszków 184
Joszyk 181
Jośka 115, 186
Jośki 115, 185
Jośko 115, 185, 186
Joz 182
Jozafat 184
Jozef 180–182
Jozefowicz 182, 183
Jozep 181
Jozeph 181, 183
Jozephus 181
Jozew 181
Jozwa 182
Jozwiak 182
Jozwik 182
Jozwizyn 182
Jozwiuk 182
Jozyp 181
Jożef 181
Jożep 180, 181
Józak 182
Józef 110, 112, 147, 158, 173, 174,
180–188, 266
Józefa 181, 182, 186, 188
Józefak 182
Józefatka 184
Józefatów 184
Józefciak 182
Józefczak 182, 183
Józefczuk 182, 184
Józefczyczonka 184
Józefczyk 182, 184
Józefczykówna 184
Józefek 182–184, 186
Józeff 181
Józeffa 181
Józefia 181
Józefiak 182, 183
Józefianka 183
Józefiarz 182
Józeficz 182
Józefiec 182–184
Józefik 183, 184
Józefin 182, 185, 186
Józefin koło Nowosiółek 185
Józefina 181, 182, 185, 186, 188
Józefinka 185, 186
Józefinowo 185, 186
Józefonka 183
Józefiusz 181
Józefka 185, 186
Józefki 185
Józefkiewicz 182
Józefko 182
Józefkowa 184
Józefkowo 185, 186
Józefków 185–187
Józefosław 185
Józefowa 183, 185
Józefowiak 182
Józefowice 185, 186
Józefowicz 182–184
Józefowiczowa 183
Józefowo 183, 185–188
Józefowski 182–184
Józefów 164, 168, 182, 183, 185–187
Józefów Guzowski 185
Józefów Osiemborowski 185
Józefówek 185, 187
Józefówka 185, 187
Józefówna 183
Józefów-Wiktorów 185
Józefpol 185
Józefpol Nadolny 185
Józefski 182

Józefszczanka 183
Józefy 185, 186, 187
Józeg 181
Józega 181
Józek 181–184
Józia 185–187
Józienko 182
Józik 183, 184
Józin 185, 186
Józinek 185, 186
Józinki 185, 186
Józio 182, 186
Józiuk 183, 184
Józiula 182
Józkiewicz 184
Józkowa 183
Józkowicz 182
Józków 182
Józkówna 183
Józwa 180, 182, 183, 186
Józwienko 182
Józwikowski 182
Józwini 182
Józwowa 183
Józwowicz 182–184
Józwowski 182
Józwów 183, 185–187
Józki 185, 186
Józkowiak 182
Józkowski 184
Jóźwiak 182–184
Jóźwiakowski 182, 184
Jóźwicki 183, 184
Jóźwiczak 183, 184
Jóźwiczuk 183, 184
Jóźwiec 182
Jóźwienko 182
Jóźwik 182–184, 186

Jóźwikowicz 183, 184
Jóźwikowski 182, 184
Jóźwików 185, 186
Jóźwin 182, 185, 186
Jóźwiński 183, 184
Jóźwiuk 182–184
Jóźwowiak 182
Juchym 112
Jurko 113
Jusko 181
Juszczuk 184
Jutrogost 75, 77
Jutrowuj 81
Juzef 182
Juzefiak 182
Juzefiuk 182
Juzefów 182
Juzik 181
Juziuczuk 182
Juziuk 182
Juzwa 182
Juzwicki 182
Juzwik 182
Juzwiuk 182
Juźwiec 182
Juźwikowiczowa 183

K

Kajmir 72
Kajmirz 76
Kameduły 187
Kan(i)mił 93, 94
Kanimir 72
Karol 132
Karolina 132
Katarzyna 111, 136, 137, 139, 140
Katarzyniec 137

Katarzynin 138
Katarzynka 139, 140
Katra 120
Katrynka 119, 120
Kazimier 72
Kazimierowo 73
Kazimierów 73
Kazimierówka 73
Kazimierz 72, 73, 77, 80
Kazimierz Dolny 77
Kazimierza Mała 76
Kazimierzew 73
Kazimierzewo 73
Kazimierzów 73
Kazimierzówka 73
Kazimir 70, 72, 73
Kazimirz 72
Kaźmierów 73
Kaźmierz 73
Kaźmierzewo 73
Kaźmierzów 73
Kaźmierzyn 73
Kaźmir 72
Kaźmirów 73
Kelestyn 112
Kerman 124
Kesar 112
Kiedrzyn 187
Kiedrzyn-Józefówka 187
Kiriłł 110, 115
Kiriłła 111
Klejniki 121, 131
Klemens 112
Klenniki 131
Klimaszewski 112
Kliment 111
Klimki 27
Kłopoty-Patry 115
Kłopoty-Waśki 115, 121
Kłym 112
Kociemir 72
Kocimir 72
Koćmierzów 80
Kolonias Wasylów 121
Kondrad 124
Kondrajec 131, 133
Kondrajec Pański 131, 133
Kondrajec Szlachecki 131, 133
Kondrat 124, 130, 131
Kondratowice 131, 133
Kondratów 130, 131
Kondraty 131, 133
Konrad 122–125, 130–133
Konrada Wieś 130
Konradowa 130
Konradowo 130, 131
Konradów 130, 131
Konradsdorf 130, 133
Konradshof 130
Konradstein 130
Konradswaldau 130
Konradswalde 130
Konrady 131
Konrat 124
Konstantin 110, 111, 115
Konstanty 110
Korrad 124
Kostiuk 115
Kościelnik 130, 133
Kościuk 115
Kościuki 115
Kotomierz 72, 80
Kowalów 126, 127, 133
Kropiwnica-Racibory 74
Krystyna 136, 137
Krzywosąd 25

Kunard 124
Kundrad 124
Kundrat 124
Kunrad 124, 130, 131
Kunradowo 130
Kunrat 124
Kunratowice 131
Kunrod 124
Kunrot 124
Kunsdorff 130
Kunzendorf 130
Kupimierz 72, 80
Kupimir 25, 72, 77
Kuprijan 112
Kurrad 124
Kurrat 124
Kursdorf 130
Kuryła 115
Kuryło 115
Kuryły 115
Kwiedor 191
Kyryło 112

L

Lelistryj 81, 84
Leon 110
Leonard 132
Lew 110, 111, 116
Lewki 116
Lewko 116
Lewosz 116
Lewosze 116
Liberadz 96
Long Hanzyl 172
Longus Iwan 172
Luberadz 96
Lubgost 75, 93, 95, 96

Lubgust 96
Lubodrog 93
Lubodziad 95, 96
Lubodziech 95, 96, 100, 105
Lubodzież 95, 96
Lubogost 75, 77, 93–96, 100, 105
Lubogoszcz 75, 95, 96
Lubomierz 95, 96, 102, 103
Lubomierzyce 72
Lubomir 72, 93–96, 98, 99, 105
Lubomirzyce 99
Lubomirzycy 98
Lubomysł 93–96, 100, 105
Lubomyśl 96, 100, 102, 103
Lubomyśle 95, 96, 100
Luborad 93, 95, 96, 105
Luboradów 102, 103
Luboradz 95, 96, 103
Luboradza 102, 103
Lubow 111
Lubowicz 95, 97, 100
Lubowicz Wielki 97, 100
Lubowid 93–95, 97, 100, 105
Lubowidz 95–97, 103
Lubowidza 95, 97
Lubowit 93, 95, 97, 100, 105
Lucjan 110
Ludmierzyce 72, 98, 99
Ludmiła 94, 103, 105
Ludmiłówka 102, 103, 105
Ludomiła 93, 94
Ludomir 72
Ludzimierz 72, 73, 76
Ludzimir 72, 77
Ludźmierz 72
Ludźmiła 93
Lutobor 70, 74

Lutomierzyn 80
Lutomir 72

Ł

Łazar 110
Łazarz 110
Łazor 111
Łucyja 136
Łukian 110, 116
Łukiany 116
Łukjan 116
Łukjany 116

M

Macedoniusz 110
Maciej 171
Magdalena 136, 137, 139, 140
Magdaleniec 137
Magdalenka 138
Majdan 186
Makarij 110, 111, 116
Makarka 116
Makarki 116
Makarko 116
Makary 110
Makiedonij 110, 120
Makiej 120
Makiejewicz 120
Makiejewski 120
Makiejowszczyzna 119
Makrina 111
Makryna 111
Małe Cibory 154
Małgorzacin 137
Małgorzata 136, 137, 139, 140
Małogost 77, 97

Małomierz 76
Małomir 72
Małostryj 81
Małostryk 81
Małowidz 97
Mały Mędromierz 72
Mały Stanisławów 160
Maria 137, 140
Marija 111
Masłowice 90, 91
Mateusz 171
Mądroimir 72, 77
Melecjusz 110
Meletij 111
Męcimir 72
Mędromierz 72
Miasteczko 160, 161
Michał 110, 116, 120
Michał 110, 158
Michałowice 26
Mieleszki 116
Mieleszki-Kolonia 116
Mieleszko 116
Mieletij 110
Mieszka 116
Mieszuk 116
Mieszuki 116
Mięćmierz 77
Mikita 120
Mikłasz 116
Mikłaszewo 116, 118, 120, 121
Mikłasz 116, 120
Mikłasze 116, 119, 121
Mikoła 116
Mikołaj 114, 174, 180, 196
Mikuła 116
Milbrat 84
Milejczyce 118, 122

Milejko 118
Milij 110, 118
Milikowo 128
Miliusz 110
Miłobąd 93–95, 97, 98, 105
Miłobądz 95, 97, 102, 103
Miłobędzyn 97, 98, 100
Miłobor 93, 94
Miłobrat 81, 83–86, 92–95, 98
Miłobratowo 86, 87, 95, 97, 98, 100
Miłodrog 93, 95, 97, 105
Miłodroź 95, 97, 100
Miłodroź 97, 100
Miłodziad 81, 84, 93
Miłogost 70, 71, 75, 93–95, 97
Miłogostowice 102, 104
Miłogoszcz 71, 95, 97, 102, 104
Miłorad 93–95, 97–99, 105
Miłorada 95
Miłoradz 97
Miłoradzice 98, 99
Miłośław 93–95, 97–99, 102, 104
Miłośława 95
Miłośławice 98, 99, 102, 104
Miłostrój 81, 82, 93
Miłowic 95, 97
Miłowid 95, 97
Miłowidz 95, 97
Miłowit 93–95, 97
Miłowuj 81, 82, 84, 93
Mina 110, 116, 120
Minas 110
Mincza 120
Minczewo 118, 120
Miniec 116
Miniej 120
Minkówka 119, 120, 122
Mińce 116

Mińko 120
Miodusy-Stasiowięta 168
Mirogniew 70
Mirośław 70, 72, 73, 80
Mirośławice 73, 80
Mirośławiec 73, 179
Mirośławy 73
Misiuk 116
Miszka 116
Miszuk 116
Moczydły-Stanisławowięta 167
Mokiejowszczyzna 120
Moskwa 163
Mroczkowa 129
Mścibor 148
Mściwoj 70, 71, 73, 74, 81, 83
Mściwojewski 84
Mściwojowski 84
Mściwojów 71, 96
Mściwuj 81, 83–86, 92
Mściwuje 27, 84, 86, 87
Mściwujewski 84
Mściwujski 84
Myślilibor 74, 148
Myśliliborki 74
Myślilibory 74, 80
Myśliliborz 74, 76
Myśliliborzyce 74
Myślilibórz 74
Myślimir 72

N

Naczęmir 25, 72
Naczęwuj 81, 84
Nadbor 74
Nasiębor 149
Nawoj/Nawój 70, 83

Nawuj 81, 83
Neuhof 187
Nicefor 112
Niebrat 84, 92
Niedamir 71, 72, 76
Niedamirowice 76
Niedamirów 71
Niedrog 25
Nielub 93–95, 97, 100, 105
Nielubia 94, 95, 97, 100
Niemier 72
Niemierz 72
Niemierza 72
Niemierze 73
Niemierzewo 73
Niemierzycze 73
Niemierzyn 73
Niemierzyno 73
Niemil 94, 95, 97, 100
Niemiał 93–95, 97, 105
Niemir 72, 73
Niemirovice 73
Niemirowo 73
Niemirów 73
Niemirówek 73
Niemiry 73
Niemirz 72
Niemirzewo 73, 76
Niera 115
Nieronik 115
Niezmir 72
Nieznamir 25, 72, 76
Nieznowuj 26, 81, 85, 86, 92
Nieznowujewice 26, 86, 87
Nieznowujewo 26, 86, 87
Nikiciny 119, 120
Nikita 110, 111, 120
Nikoła 111

Nikon 173
Ninowłod 25
Nowa Chodorówka 195, 197
Nowa Zagość 75
Nowy Bromierz 72
Nowy Jaromierz 76
Nowy Orzepów 182, 184
Nowy Stachów 168
Nowy Stanin 166
Nowydwór 187
Nykyfor 112

O

Ochrem 116
Ochremowicz 114, 116
Ochrym 114, 116
Ochrymowicze 114, 116
Ochrymy 116
Ofka 201
Ojcumiła 84, 92
Olbracht 132
Oleksa 116, 120
Oleksin 119, 120
Oleksy 120
Oleksza 116
Oleksze 116, 118
Olga 111
Onacki 116
Onac(z)ko 116
Opanas 112, 116
Orzepiński 182
Orzepowice 185, 186
Orzepowski 184
Orzepów 182, 184, 186
Orzepy 184, 186
Orzyp 182
Osiemborowice 75, 76, 80

Osiemborów 75
Osiebor 74, 75
Osif 111
Osiniak-Piotrowo 194–196
Osip 181, 182
Osipik 182
Osipow 182
Osiwka 181
Osop 181
Ossithko 181
Ostasz 116
Ostasze 116
Ostropol 206
Osyp 112, 180, 182
Osypek 182
Osypiński 112
Osypiuk 112, 182
Osypko 182
Osypuk 182
Ożep 180–184, 186
Ożepowice 185, 186
Ożepowicz 182
Ożepowo 182, 184–187
Ożepowski 182–184
Ożepów 182, 184–186
Ożepy 185, 186

P

Pachuczyn 155, 156
Panas 114, 117
Panasiewicz 112
Panasium 114, 117
Panasiumki 114, 117
Panko 117
Pantaleon 110
Pantieleimon 110
Pantielejmon 117

Pańki 117
Pańko 117
Paweł 107, 171
Peterhain 195
Piedko 191
Pietr 158
Piotr 43, 107, 116, 137, 158, 171
Piotrowen 195
Piotrowo 194–196
Piszczaty-Stankowięta 167
Pobierowo 73
Pobor 73, 77
Poborowice 73, 76
Poborowo 73
Podamirowo 72
Poniaty-Cibory 154
Popielówek 128
Półstanisławice 161
Protas 117
Protasij 110, 117
Protasy 117
Protazy 110
Przebor 74, 149
Przeborowice 74, 76
Przedbor 74
Przedmir 70
Przedwuj 81, 84
Przeziół 93–95, 98, 99, 101
Przeziółowice 98, 99, 101
Przeziółowo 97, 98, 100–102, 104
Przeziółów 97, 98, 100–102, 104
Przemir 72
Przemyslibor 70
Przedziad 81, 82, 84–86, 92
Przedziatka 86, 87
Przeddziecko-Dworaki 85, 87
Przybor 74
Przyborowice 74

Przyborowo 74
Przyborów 74
Przybysławice 26
Przybywuj 81, 84
Przybywujewa 82
Przymiłowice 99
Przymiłowice-Kotysów 99
Przymiłowice-Podgrabie 99
Przymiłów 100

R

Racibor 74, 148
Raciborowice 74, 76
Raciborowice Dolne 76
Raciborowice Górne 76
Raciborów 74
Racibory 74
Racibórz 74
Racimierowo 76, 80
Racimir 72
Radecznica 92
Radgost 75, 77
Radgoszcz 75, 80
Radogost 75–77
Radomił 93–95, 105
Radomiłowice 102, 105
Radomiłów 102, 105
Radomir 72
Radowuj 81, 82
Radsuł 24
Rajmund 132
Redgoszcz 75
Regina 136, 137, 139, 140
Reginów 137
Roclaw 84
Rocław 84
Rodek 92

Rodków 92
Rodomił 81, 83, 92–95
Rodosław 81, 83, 84, 92
Rodslaw 84
Romuald 132
Rosław 84
Rosławiak 84
Rosławiec 84
Rozbor 149
Rozmi(e)r 72, 77
Rozmierz 72, 80
Rusibórz 80
Rušbor 74

S

Saba 111
Sacharki 117
Sacharko 117
Sadłogoszcz 75
Sambor 74, 75, 149
Samborowice 74–76
Sambory 74
Samborz 74
Samborza 74–76, 80
Samborze 74
Samborzec 74, 80, 85, 176
Samborzewo 74, 76, 80
Sambórz 74
Samojlik 117
Samojliki 117
Samołka 117
Samuel 111
Samuił 111, 117
Samułka 117
Samułki Duże 117
Samułki Małe 117
Sandomierz 76, 80

Sasin 117
Sasinowski 117
Sasiny 117
Sasonij 111, 117
Sasoniusz 111
Sawa 111
Sawka 120
Sawwa 111, 120
Sędomir 72
Sędzigród 25
Sędzimir 72
Sędziwoj 70, 73, 74
Sędziwuj 81, 82, 84–86, 92
Sędziwuje 86, 87
Sędziwujewic 82
Sędziwujowa 82
Sędziwujowic(z) 82
Sidorowicz 112
Sidzina 128
Siebor 149
Sieborowice 75
Siedmiorogów Drugi 90, 91
Siedmiorogów Pierwszy 90, 91
Siemian 120
Siemianówka 119–121
Siemichocze 90
Siemichot 88, 90
Siemidarg 88, 90, 92
Siemidarżno 90
Siemidrog 25, 81, 84, 88, 90, 92
Siemidrogowo 90, 91
Siemidrożyce 90
Siemieniak 120
Siemieniakowicz 120
Siemieniakowszczyzna 119, 120, 122
Siemieradz 84
Siemieradzki 84
Siemilut 84, 92
Siemił 82, 93–95, 98, 99
Siemimił 81, 84, 93
Siemimysł 81, 82, 84, 90
Siemiomysł 83
Siemion 117, 120
Siemionówka 122
Siemiony 117, 121
Siemirad 81, 82, 84, 88, 90, 92
Siemiradz 84, 90
Siemisław 81–84, 90
Siemko 121
Siemlutowicz 84
Siemomysł 81, 82, 84, 92
Siemomysław 81, 82, 84
Siemorad 81, 82, 84, 88, 90, 92
Siemoradz 82, 84, 90, 91
Siemoradzki 84
Siemosław 81, 82, 84
Siemowit 81–84, 92
Siemysław 92
Sieniewice 118, 121
Sienko 121
Sienno 121
Sień 118
Sierad 25
Sieradowice 24
Sieradz 24
Sieradza 24
Sieradzice 24
Sieradzka 24
Siesa 117
Siestrzemił 81, 82, 84, 93
Siestrzewit 81, 82, 84–86, 92
Siestrzewitowa 84, 86, 87
Siestrzewitowska 84
Siestrzewitowski 84, 92
Sieński 117
Sieńsko 117

Simieon 111, 117, 118, 120, 121
Simon 111
Simoradz 84, 90, 91
Siodłogost 75, 77
Siostrzytów 84, 86
Sisoj 111, 117
Skarbimierz 126
Skarbimir 72
Skąpe 126, 133, 155
Skorogost 75, 77
Skorogoszcz 75
Sławobor 74
Sławomir 72
Smił 93–95, 97–99, 101, 105
Sobieszów 126
Sof'ja 200
Soffie 200
Soffy 200
Sofia 200, 203
Sofie 200
Sofietje 200
Sofija 200
Sofka 200
Sohve 200
Sohvi 200
Soña 200
Sonia 201
Sonni 200
Soña 200
Sońka 201
Sophia 199–201, 207
Sophie 200
Sophietje 200
Sophy 200
Sowczyn 119, 120
Spröttischdorf(e) 129
Spycimir 70
Stac 118
Stacewicz 118
Stach 158, 166, 168
Stachan 158
Stachel 166, 167, 169
Stacher 159
Stachiewicz 159
Stachlew 167, 169
Stachna 159
Stachnicz 159
Stachnik 158
Stachnikowicz 159
Stachno 158
Stacho 158
Stachoń 158
Stachosz 158
Stachowice 169
Stachowicz 159
Stachowiczki 169
Stachowo 168
Stachów 168, 170
Stachura 158, 159, 166, 168
Stachurzyc 159
Stachyra 159
Stachyrzyna 159
Stan 158, 166, 168, 169
Stanclewo 161
Stanek 158, 159, 167, 168
Stanęcin 167
Staniak 159
Staniątki 167, 169
Staniątko 166, 167, 169
Staniec 158
Stanieczek 158
Staniek 158, 167
Staniew 166, 169
Staniewice 166
Stanięcino 169
Stanięta 166, 167, 169

Stanik 158, 159
 Stanim(a) 166, 167, 169
 Stanimin 167
 Stanin 163, 166, 169
 Stanio 158
 Stanioch 166, 168
 Staniochy 168
 Staniovice 166, 169
 Staniów 168, 170
 Stanislaus 159
 Stanislav 159
 Stanislava 159
 Stanisław 117, 147, 158–162, 164–167, 169, 170, 174, 203, 266
 Stanisław Dolny 160, 161
 Stanisław Górny 160, 161
 Stanisława 158, 159, 165, 170
 Stanisławczyk 161
 Stanisławice 160, 161, 163, 169
 Stanisławice Maior 161
 Stanisławice Orłowskie 161
 Stanisławice Tarnowskie 161
 Stanisławie 160, 161, 165, 169, 170
 Stanisławka 161, 162, 165, 170
 Stanisławki 162, 165, 170
 Stanisławowice 161
 Stanisławowie 159
 Stanisławowo 160–164, 169, 170
 Stanisławowo Osieckie 164, 170
 Stanisławów 160–165, 169, 170
 Stanisławów Drugi 163, 165
 Stanisławów Duży 164
 Stanisławów koło Legionowa 165
 Stanisławów koło Rembelszczyzny 165, 170
 Stanisławów Lipski 165
 Stanisławów Mały 160, 165, 170
 Stanisławów Nowy 163
 Stanisławów Pierwszy 163, 165
 Stanisławów Sierakowicki 165
 Stanisławów Skrzański 162
 Stanisławów Stary 163
 Stanisławów Studziński 165
 Stanisławów Wielki 164
 Stanisławówka 165, 170
 Stanisławów-Majątek 163
 Stanisławy 115, 161, 167
 Stanisz 158, 166–169
 Staniszewic 159
 Staniszewice 167, 169
 Staniszewskie 168
 Staniszwic 159
 Staniszków 169
 Staniszkówka 168, 170
 Stanka 159
 Stanko 158, 159, 168
 Stankowice 167, 169
 Stankowicz 168
 Stankowicze 168
 Stankowo 167, 169
 Stanom(a) 166, 167, 169
 Stanomin 167, 169
 Stanomino 167
 Stanosz 158
 Stanowice 166, 169
 Stanowicz 159
 Stanowo 166, 168, 169
 Stanów 169
 Stanusz 158
 Stany 166, 167, 169
 Stany Duże 166
 Stany Małe 166
 Stań 158, 166, 168, 169
 Stańko 166–169
 Stańkowa 167, 169
 Stańków 168

Stara Zagość 75
Stary Henryków 128, 132, 133
Stary Jaromierz 76
Stasia 159, 168, 169
Stasin 167–169, 170
Stasin Dolny 169
Stasinów 169, 170
Stasiolas 170
Stasiopole 170
Stasiówka 167–169
Stasz 158, 166–169
Stasza 167
Staszak 158
Staszeczko 158
Staszek 158, 166, 167
Staszel 158
Staszko 159
Staszkowo 169
Staszkówka 167, 169
Staszo 166, 167, 169
Staszowice 167, 169
Staszów 167–169
Staszówka 169, 170
Staszyk 158
Staszyn 167, 169, 170
Staś 168
Stec 118
Stefan 107, 111
Stefania 111
Stefanida 111
Stenko 158
Stibor 148, 153
Stiefan 111, 118
Stiefanida 111
Strogobor 25, 74
Strzeżywoj 70
Sulgostów 75, 80
Sulibor 25, 74
Suliborzyno 80
Sulibrat 81, 82, 84
Sulidziad 81, 82, 84
Suligost 25, 75, 77
Suligostów 75
Sulimir 72
Sulistrowa 86
Sulistrowice 86
Sulistrowski 84
Sulistryj 81, 84–87, 92
Sulistryjewo 84, 86, 87
Sulistryjewski 82, 84
Sulistryjowa 86, 87
Sulistryjowice 86, 87
Suliwuj 81, 82, 84
Sulmierzyce 80, 99, 163
Sułocin-Teodory 196, 197
Sydir 112
Symeon 111
Sypa 180, 181
Sypko 180, 181
Sysoj 111
Szaradowo 25
Szczepan 107
Szczęsne 154, 156
Szembor 74
Szembory 74, 80
Szonja 200
Szorce 154, 156
Szpinki 153
Sztancel 158
Sztancyl 158
Sztencel 158
Sztencyl 158
Szymbory 74
Szymon 171

Ś

Ścibior 25, 26, 71, 74, 147, 149–152, 155, 156

Ścibiorek 151

Ścibiorów 155

Ścibor 25, 26, 71, 74, 147, 149–152, 155, 156

Ścibora 149, 151

Ściborczyk 150

Ściborek 150, 151

Ściborka 150, 155

Ściborki 155, 156

Ściborowa 150

Ściborowice 74, 152, 153, 156

Ściborowicz 149–151

Ściborowo 155

Ściborowska 152

Ściborowski 152

Ściborów 153

Ściborówka 155

Ściborówna 150

Ściborska 152

Ściborski 152

Ścibory 153–155

Ściborz 151

Ściborze 153, 154

Ściborzyce 26, 74, 152, 153, 156

Ściborzyce Małe 74, 152

Ściborzyce Wielkie 74, 152, 153

Ścibosz 151

Ścibór 150

Ścibórka 155

Ścibórz 71, 74, 151, 153

Ścibur 150, 151

Ścibura 151

Ściburowicz 150

Ściebier 151

Ściebier 151

Ściebior 151

Ściebiur 151

Ściebiura 151

Ściebor 151

Ściebora 151

Ścieborski 152

Ściebur 150, 151

Ściebura 151

Śmiełów 98

Śmiłowice 98, 99, 101

Śmiłowo 97, 98, 101

Śmiłów 97, 98, 101, 102, 105

Świebor 74, 149

Świeborowice 75, 76

Świemir 26, 72

Świemirowo 26, 76, 80

Świerad 25

Świętomir 72

Świętomirowo 76

Świętosław 26

Święty Roch 160

T

Taffi 113

Tamasz 113

Tanibórz 73

Taniebor 25, 73, 77

Taras 112

Tarasiński 112

Tarazjusz 112

Targonie Cibory 154

Targonie-Wity 154, 156

Tarnopol 206

Tatamir 83, 84

Tatomier 82

Tatomir 81–84, 92

Tatumier 83
Tatumir 81–83, 92
Tatumirowicz 82
Tcibor 149
Teador 113
Tekla 112, 113
Teodor 110, 112, 147, 192
Teodora 111
Teodorów 191–196
Teodorów Wielki 193, 196
Teodorówka 113, 195–198
Teodorówka-Kolonia 196, 197
Teodorsfeld 194
Teodory 196, 197
Teodoryk 190
Teodozj 112
Teodozy 112
Teofil 112
Teresa 137
Tęgobor 26, 73, 77, 149
Tęgoborza 26
Tęgobórz 24, 26, 73, 80
Theodorus 190
Timofiej 111, 114, 121
Timon 111, 118, 121
Tin 118
Tinko 121
Tinkowicz 121
Todar 113
Todor 112, 189, 190
Todur 190
Todyr 190
Tomasz 171
Tomisław 26
Tomko 112
Trzebiegost 25, 70
Trzebiśław 26
Trzebiśławice 26

Trzeboszowice 99, 100
Tudor 190, 192, 193, 197
Tudorow 192, 193
Tudorowiecki 193
Tudorowski 193
Tudorów 193, 196, 197
Twardomir 70
Tworzymir 72
Tymofij 112
Tymon 111
Tymoteusz 111, 112
Tyn 118
Tyniewiczze Duże 118
Tyniewiczze Małe 118
Tynkowszczyzna 119, 121

U

Ulrychowice 26
Unibórz 73
Uniebor 73, 77
Uniegost 70
Unierad 25
Uniesław 25
Unieżyż 25

V

Villa Conradi 130
villa Hermannii 126

W

Waćmierz 72
Wania 121
Waniek 174
Waniewo 118, 121
Warcimir 72, 77

Warfałamej 113
Warfołomij 113
Warnawa 111
Warwara 111
Wasilewicz 112
Wasilij 111, 115, 117, 121
Wasilissa 111
Wasilko 121
Wasilkowo 118, 121
Wasilków 118, 121
Wasiła 111
Wasyl 111, 112
Wasyliszyn 112
Wasylów 121
Wasylów Wielki 121
Waški 115, 117, 121
Waško 115, 117
Wekła 112
Weremiej 117
Weremiejko 117
Wielgi Jan 172
Wielimir 77
Wielki Mędomierz 72
Wieloborowice 75
Wienierij 115
Wiera 111
Więcemił 93, 94
Więcimir 72
Wil 117
Wila 111
Wiluk 117
Wiluki 117
Wilus 111
Wił 111
Wiła 111
Winna-Chroły 117
Witrogoszcz 75
Władimir 111

Władimir 72
Włodzimierz 72
Włodzimir 72
Włościбор 74, 149
Wojciech 70, 73, 74
Wojciechowice 74
Wojciechowo 74
Wojciechów 74, 168
Wojciechówka 74, 132
Wojcieszyn 74
Wojmir 70
Wojśław 70, 73, 74
Wojszewice 166
Wola Bezdziadowa 87
Wolka Czarnowska 186
Wonifatij 113
Wólka 87
Wszebor 74, 149
Wszemił 93–95, 98, 99, 101
Wszemiłowice 98–101
Wszemir 72
Wszerad 25
Wyromiejki 117
Wyszebor 70
Wyszemir 72

Z

Zabor 74
Zaborowice 74, 76
Zabrat 81, 82, 84, 85, 87
Zabratówka 85, 87
Zacharia 111
Zachariasz 111
Zacharij 111, 117
Zadrna 192
Zadwornik 163
Zagost 75–77

Zagość 75, 76, 80, 172
Załogi-Cibory 154
Zanie 117
Zań 117
Zbor 74
Zbyszyce 26
Zdawuj 81, 82
Zdziebor 74, 148
Zdziemił 93
Zdziemir 77
Zdziestryj 81, 82
Zdzieszyce 26
Zdziewuj 81, 82, 84
Zdzimierz 72
Zdzimir 70, 72
Zdzimirze 76, 80
Zdzistryj 82
Zdziwuj 82
Zelgoszcz 75
Zeligoszcza 75
Zembrzus Wielki 154, 156
Zenobia 111
Zenobiusz 111, 112
Zenon 111
Ziemielowice 99, 100
Ziemiomysł 84
Ziemisławski 84
Ziemowid 84
Ziemowit 84
Zienon 117
Zin 112
Zinkiewicz 112
Zinon 111
Zinowij 111
Zinowija 111
Znamirowice 76
Zoch 204
Zocha 203, 204
Zochaj 204
Zochell 204
Zocher 204
Zochna 201
Zochniak 204
Zochnik 204
Zochniuk 204
Zochol 204
Zocholl 204
Zocholla 204
Zochora 204
Zochorek 204
Zochowicz 204
Zochowski 204
Zofa 203
Zofek 204
Žofia 200
Zofia 134, 136, 137, 139, 140, 147,
199–207
Zofiak 204
Zofiampol 206
Zofian 206
Zofiana 203
Zofianka 206, 207
Zofianka Górna 207
Zofianów 206
Zofianówka 206
Zofiarska 204
Zofibór 140, 204, 206
Zofibórz 204
Žofie 200
Zofieński 204
Zofiewko 206
Zofiewo 204, 206
Zofija 200, 201, 203
Zofijka 205
Zofijki 205
Zofijowska 204

Zofijówka 205
Zofilas 206
Zofin 206
Zofinin 206
Zofinów 206
Zofiński 204
Zofiowo 137, 139, 140, 204–206
Zofiów 206
Zofiówka 139, 206
Zofipole 206
Zofka 200, 201, 203–205
Zoflik 204
Zopija 200
Zosia 203, 204
Zosiak 204
Zosic(z) 204
Zosieńka 201
Zosik 204
Zosina 204
Zosiński 204
Zosiuk 204
Zosiura 203, 204
Zosz 204
Zoszak 204
Zoszczak 204
Zoszczuk 204
Zoszczyk 204
Zoś 204

Zośka 203, 204
Zośki 204
Zowczak 203, 204
Zsófia 200
Zuzanna 136
Zygartowice 26
Zygmont 124
Zygmund 124
Zygmunt 122–125, 131, 132
Zygmuntowo 131, 132
Zygmuntów 131, 132
Zygmuntówek 132
Zygmuntówka 132
Zygmunty 132, 133
Zygmunt 124
Zynowij 111, 112

Ż

Żelibrat 81, 82
Żeligost 75, 77
Żelistryj 81, 82
Żeliwuj 82
Żofka 200
Żowczak 203
Żygmont 124
Żygmunt 124
Żygmunt 124

SUMMARY

FROM FIRST NAME TO SETTLEMENT NAME. ONOMASTIC AND CULTURAL STUDIES

The monograph „Od imienia do nazwy miejscowej. Studia onomastyczno-kulturoznawcze” (“From first name to settlement name. Onomastic and cultural studies”) is a report on several years of teamwork by three authors: Halszka Górny, Małgorzata Magda-Czekaj and Katarzyna Skowronek. They carried out in 2017–2023 at the Onomastics Department of the Institute of Polish Language of the Polish Academy of Sciences in Krakow a project called “First names as the basis of geographical names of Poland”. The purpose of this research was:

1. discussion of first names, which are linguistic bases of settlement names,
2. analysis of toponyms that have name bases,
3. interpretation of the relationship between the two categories,
4. the possibility of using various research methods from onomastics, linguistics, the humanities and social sciences.

Thus, the main subject of this book is two naming categories: anthroponyms (first names) and toponyms (settlement names) derived from these names. We examine their complex relationships and mutual influences. We also observe the intra-linguistic and extra-linguistic factors that make first names (or types of names) the basis of settlement names in Poland. We interpret these phenomena broadly: genetically, contextually and historically. We describe not only settlement names and first names, but also the social and cultural context.

We understand the studied proper names as a complex symbolic structure that functions in the linguistic communication of a cultural community and is accepted by its members. It shows certain features of that culture (e.g. ethnic, religious, gender, class and other issues). We look at the toponyms in which names are ‘hidden’ from a contemporary and historical perspective, as cultural information, realisations of different ‘models of the world’ adopted by different communities. Sometimes we also study a specific first name or a single settlement

name, because then we observe the processes of formation of settlement names with first name bases in great detail.

The monograph applies fields of knowledge such as humanistic geography, memory turn or gender anthropology. Indeed, the book presents different onomastic research perspectives, linguistic and humanistic, older and newer. Hence the subtitle of this book "...Onomastic and cultural studies".

The monograph is structured in three main parts. The first ("Theoretical and methodological problems") outlines selected theoretical and methodological concepts that are important for the onomastic issues under discussion. These are located in three modules: 1. language and proper names; 2. geographical space; 3. historical time. Time and space are basic categories of many human phenomena. The proper names function both in time and in space, thus revealing their cultural and social dimensions. Therefore, the first part of this book is largely anthropological, cultural and sociological in nature. In the second ("First names and settlement place names. An onomastic and cultural studies perspective") and third parts ("Portraits of first names preserved in settlement names") of this monograph, we point to specific directions for the study of settlement names derived from first names and first names that are the basis of settlement names.

In the second part, we examine large collections of settlement names at the macro level in order to see the relationships between proper names and phenomena existing in human reality. In discussing first names and settlement names derived from them, we take into account the action of, among other factors: geographical, historical, economic, ethnic, migratory, religious, gender, familial or psychological. We suppose that certain social groups (e.g. religious denominations or ethnic communities) form specific sets of names. As a consequence of social and cultural processes, sets of settlement names derived from these first names emerge.

We assume that certain social categories and roles (e.g. gender or nationality) are 'imprinted' in place names. We also try to discern some asymmetries between different ethnic groups, genders or religions. For example, we note that there are far fewer female-derived settlement names than male-derived settlement names, which indirectly indicates gender, legal and customary inequalities in former Poland.

In the third part of the book, we show settlement names that originated from specific Slavic first names (*Cz(ś)cibor*, *Stanisław*) or Christian first names (*Jan*, *Józef*, *Teodor (Chodor)*, *Zofia*). This analysis allows us to examine this onimic and linguistic process and its local contexts (e.g. familial) at a micro level. We analyse the origins of these first names, their popularity, and we also indicate which toponyms were derived from them, when and where, what their structure

is. At the same time, we continue the issue of the relationship between these names and society and culture. We show how specific religious elements (e.g. the Catholic or Orthodox liturgical calendar) or social elements (e.g. the role of women in patriarchy) may have influenced the frequency of these proper names.

The monograph ends with a Conclusion, a list of sources, dictionaries, documents and scholarly literature (Bibliography), an index of proper names mentioned or discussed in this book and a summary in English.

The issues presented in the monograph should be continued in further research. They may concern, for example, settlement names which originated from other categories of anthroponyms, such as nicknames or surnames. Also, for example, an analysis of biblical, Old Testament names preserved in settlement names would indirectly show the role of Jewish culture in the Polish history.

